

АНДРИЋЕВ
ИНСТИТУТ

Библиотека
ЗНАМЕН СРБИСТИКЕ
Одјељење за језик

Књига 8

Главни и одговорни уредник
Емир Кустурица

Уредник едиције
Проф. др Милош Ковачевић

Рецензенти
Проф. др Миланка Бабић
Проф. др Милка Николић
Проф. др Марина Јањић

Веселина Ђуркин

ЈЕЗИЧКО-СТИЛСКИ
ОГЛЕДИ ИЗ СРБИСТИКЕ

Андрићев институт
Андрићград, 2021

Моме оцу Васи Ђуркину

САДРЖАЈ

ЈЕЗИК И СТИЛ КЊИЖЕВНОГ ТЕКСТА

О ЈЕЗИКУ И СТИЛУ РАДОВАНА БЕЛОГ МАРКОВИЋА	13
ПРИМЈЕРИ УПОТРЕБЕ ДРУГИХ ФУНКЦИОНАЛНИХ СТИЛОВА У АНДРИЋЕВОМ ДЈЕЛУ	49
ЈЕЗИЧКО-СТИЛСКЕ ОСОБЕНОСТИ ДРАМЕ „МАЧОР У ЧИЗМАМА” ИГОРА БОЈОВИЋА.....	81

ЈЕЗИК И ПИСМО У КОМУНИКАЦИЈИ

О СУДБИНИ ЋИРИЛИЦЕ ПРЕМА КЊИЖЕВНИМ И НАУЧНИМ СВЈЕДОЧАНСТВИМА	107
КОМУНИКАТИВНО И ПОЕТСКО У ТЕКСТОВИМА О СТАТУСУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ПИСМА.....	137

ВУКОВА И ДАНАШЊА ЛЕКSIKA

ДЕМИНУТИВНЕ И АУГМЕНТАТИВНЕ РИЈЕЧИ У ВУКОВОМ СРПСКОМ РЈЕЧНИКУ И СРПСКИМ НАРОДНИМ ПРИПОВИЈЕТКАМА	161
РИЈЕЧЦЕ У ВУКОВОМ СРПСКОМ РЈЕЧНИКУ	193

ЈЕЗИЧКА ЕКСПРЕСИВНОСТ

ИНДИВИДУАЛНА ЛЕКСИКА У ДЈЕЛУ ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ (ТВОРБЕНО-СЕМАНТИЧКЕ ОДЛИКЕ ИМЕНИЦА)	221
ЕКСПРЕСИВНЕ ВРИЈЕДНОСТИ ДЕМИНУТИВА У ДЈЕЛУ ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ	241
АТРИБУТСКЕ КОЛОКАЦИЈЕ СА ИМЕНИЦОМ ХЉЕБ	269
СЕМАНТИЧКО-ДЕРИВАЦИОНА ГНИЈЕЗДА ЛЕКСЕМА ХЉЕБ И КРУХ.....	301
БИБЛИОГРАФСКА ЗАБИЉЕШКА.....	361
РЕГИСТАР ИМЕНА	363
О АУТОРУ	367

Књигу *Језичко-стилски ојледи из србисџике* чине радови настали у протеклих неколико година, углавном као одговор на теме међународних и националних научних скупова. Овом приликом захваљујем професору Милошу Ковачевићу на подстицају и подршци да се књига објави, колеги Маријану Јелићу на техничкој потпори и сарадњи, а својој породици на стрпљењу и разумијевању.

Аутор

ЈЕЗИК И СТИЛ КЊИЖЕВНОГ ТЕКСТА

О ЈЕЗИКУ И СТИЛУ РАДОВАНА БЕЛОГ МАРКОВИЋА

*Не храним се, већ се најјајам
на зденцима краљевској језика српској...*

(Радован Бели Марковић)

1. „...Бретон би био мали у Ваљеу таман колико је велик у Паризу; да ли би, у овдашњости, такав случај био и са Ајфеловом кулом?” — реченица је из романа *Кнез Мишкин у Белом Ваљеу* Радована Белог Марковића (КМ, 319). Ако је судити по обиљу радова посвећеним изучавању дјела Радована Белог Марковића и мјесту које његова проза „заузима на мапи савремене српске културе”, оваква је судбина, срећом, мимоишла њеног аутора. Књижевна критика једнодушно је подржала и на вријеме потврдила значај прозе Радована Белог Марковића за савремену српску књижевност. Марковић је оцијењен као сасвим „изузетна и нимало типична појава у савременој српској књижевности”, а његова се изузетност огледа „на свим пољима и у свим слојевима његовог књижевног рада, од биографије до библиографије” (Недић 2011: 16). „Према многим особинама своје прозе он се одваја од званичног (...) и приближава се оном току који се у нашој књижевној критици и књижевној историји означава новим, експерименталним, алтернативним, модернистичким и постмодернистичким рукописом” (Исто, 16).

„Ако је језик одлучујућа енергија једног писца, онда је то од наших савремених писаца најочигледније код Белог Марковића” (Вулетић 2005: 54). У савременој српској књижевности с краја XX и почетка XXI вијека Радован Бели Марковић као писац изузетне језичке инвенције, приповједач и романијер који баш у језику проналази простор за демонстрацију свог великог умијећа — „чаробњак језика”, којем „језик није просто уобичајена датост, већ живо и непрекидно струјање из дубина бића ка читаоцу” (Исто, 54). „Без тако индивидуализованог језика не би било ни Радована Белог Марковића као писца који толико значи савременој српској прози” (Недић 2011: 24). Готово да нема рада у којем се не говори о мајсторству језичког заната Радована Белог Марковића, али су то, са изузетком готово незнатног броја лингвистичких и лингвостилистичких радова (Радовић Тешић 2000, Милановић 2008, Ковачевић 2015, Бабић 2015, Чутура 2015, Миловановић 2015), махом запажања експресионистичког карактера, „лишена методолошког апарата при дескрипцији језичког материјала” (Милановић 2008: 109). Можда ништа рјечи тије не говори о поступцима језичког и стилског онеобичавања овога писца колико савјет критичара читаоцу како треба читати његова дјела — „не више од две странице дневно”, „споро и скромно, уз поштовање сваке речи”, „као песму у прози” (Владушић 2011). Често се наглашава да је писац жртвовао читаоце који искључиво желе да уживају у лагодном праћењу нарације и фабуле, жртвујући такође и могућност адекватног превођења на било који језик.

Књижевни изучаваоци Марковићевог дјела већ су истакли да се језик у његовим романима „осамосталио јер референтност више није његова функција, тј. усредсређеност на језик превазилази предметни свет о коме се тим језиком приповеда те читалац не може да се препусти питкој причи, будући да класична фабула не постоји” (Угреновић 2011: 230). Поента његове готово необуздане

језичке игре јесте „нагнати читаоца да се заустави над испреплетеним речима не би ли се посветио контемплативној потрази за тајним и дубљим смислом који се крије иза изреченог, и још битније — иза неизреченог, како би пронашао и артикулисао мистичку, симболичку вредност речи и њихов смисао” (Исто, 2011: 236–237)¹.

Упитан о специфичном карактеру свога језика, о његовој архаичности, Бели Марковић одговара: „По мом схватању, а и захтеви мојих романа такви су, брујање различитих језичких сазвучја доиста је важно, ако се хоће да роман и звучи и значи. Има млађих читалаца који воле моју прозу, као што има старијих који је не воле. У питању је не само укус него и воља за читавањем. Сваког читаоца поштујем, не улагујући му се, а за нечитаоца молим да буде бар нечији читалац” (Бели Марковић 2004). „Не поричем да сам старим језичким матрицама веома наклоњен, што моју прозу не препоручује онима који су свикли да књиге под сунцобранима на прескок листају, а могућно је да се у мојој наративи и понека новостворена реч случајем пронађе, али за тако штогод никаква јемства дати не могу” (Бели Марковић 2007а). Изабравши да свој „књижевни брод води не само пучином већ и затонима матерњег језика”² и на тај начин „изнова интегрише

1 Пишући о језичкој имагинцији Р. Белог Марковића, А. Угреновић (2011: 236–237) каже да она „подражава принцип византијске ’језичке паучине’, његово тражење речи, нагомилавање епитета и синонима, инсистирање на звучности и етимологији происходи из идеје о непоклапању речи (означитеља) и појмова (означеног) на којој се, уосталом, и заснива концепт плетенија словес. (...) Ретекстуализација књижевног поступка својственог средњовековној и религиозној књижевности говори о поетичком креду Белог Марковића: о потреби за одуховљавањем модерне уметности, за враћањем сакралне димензије у текстове постмодернистичке и постструктуралистичке провенијенције”.

2 „Ако српски језик замислимо као море, онда сигурно постоје и мале увале и заливи, али свеједно, то је иста вода, исто море”, објашњава Р. Бели Марковић (Бели Марковић 2007а).

меморију наше културе”, писац се свјесно изложио ризику „да га одбаце нестрпљиви читаоци, они који траже информацију, а зазиру од лепоте, и од ’муке са речима” (Микић 2013).

Изазов читаоцу не представљају само Марковићеви књижевни текстови већ и они који су намијењени ширем кругу реципијената — какви су, на примјер, његови интервјуи. Довољно је и само неколико фрагмената како бисмо се у то увјерили:

Voleo bih da o pesmi uistinu reč je, a lepo je i ako na pesmu samo „ličić” jezičko gradivo „procedeno” kroz đevdīre jednog proznog pisca, kome pesme za rukom nisu polazile... Teško je, akoli ne i sasvim nemogućno, naknadno objasniti: zašto se, i pod kojim okolnostima, neki roman, u kompozicionom smislu, ovako ili onako „sromanjuje”, pogotovo ako je reč o romanu čija je „razromanjenost” podignuta na instanciju poetičke činjenice prvog reda... Čini mi se, ipak, da se moj roman – ovakvom kompozicijom, ali i svojom silom! – do poslednjeg retka borio za sebe, za svoju kakvu takvu „sromanjenost”, „razromanivši” se samo prividno i tek kad se više nije imalo kud! — Otuda je i prirodno što se mnimi literata, R. B. Marković, našao u japadnom hladu čuvenog šešira „horvatskog grande spisatelja”, s tim što se nadam da ni u čemu nisam preterao, pogotovo u svetlu činjenice da Stari Fric, na ovim prostorima, bejaše dobro i duboko „zakrležen” i da se o stvarima knjižestva odsečna njegova reč sviđala i slušala, kudli više i pomnije negoli što se pročitavalo i sviđalo njegovo knjižestvo. Ali i Starog je Frica, skupa s njegovim dobom, oblak zaklonio; duši lahko Gospod neka mu podari... (...) — Nisam se u Lajkovcu belog ‘leba baš najeo, niti igde, od knjižestva, a ni inače... Tropare mi ne pevaju, za knjižestvo moje baš i ne mare, ali i ne okreću oda me glave, ulicom dok prolazim... Zlatna ova

jesen mi je kao poklonjena, čovek u mlađim godinama to i ne primećuje. Sam sa sobom izmirujem se, polako, a i dobrotivi smešak licem mi mine, kad god da se setim kako sam se s Lajkovćanima oko sitnica некоћ рођио... Poznao sam, naime, a negde i nekome to i rekao, da je vremenom i lajkovćanstvo moje, kao ekstremna podvrsta kolubarstva, postalo gospodska jedna obaveza, s dobrom verom da će mi i u Lajkovcu „Božju depešu” iole razgovetno proćitati smoreni i ne baš trezni poštar, koji pod sivom kabanicom anđeoska krila nevešto prikriva... (Бели Марковић 2015).

Већ при првом читању уочавају се различити поступци језичког и стилског онеобичајења на синтаксичком и лексичком плану: необичан ред ријечи (*Волео бих да о њесми уисџину реч је* ← *Волео бих да је уисџину реч о њесми*), финална позиција глагола и архаичан распоред енклитика у реченици (*... а и добросџиви смешак лицем ми мине; Нисам се у Лајковицу белој леба баш најео; ... како сам се с Лајковћанима око сиџница некоћ рођио...; Тройаре ми не њевају, за књижесџиво моје баш и не маре*), позиција глаголске енклитике (*Сијарој је Фрица ... облак заклонио*), стилистички маркирана позиција конгруентног, неријетко и неконгруентног, атрибута (*одсечна њејова реч* [← *њејова одсечна реч*], *злајна ова јесен* [← *ова злајна јесен*], *јосјодска једна обавеза* [← *једна јосјодска обавеза*]; *за књижесџиво моје* [← *за моје књижесџиво*]), сегментирање различитих синтаксичких јединица и партикула најчешће запетама (*Тешко је, аколи не и сасвим немојућно, накнадно објасниџи; Познао сам, наиме, а нејде и некоме џо и рекао*) и рјеђе цртама (*Чини ми се, иџак, да се мој роман – оваквом комјозицијом, али и својом силом! – до јоследњеј рејка дорио за себе...*), употреба сложених везника у вишеструкосложеним реченичним комплексима (*с џим џиџо се надам да ни у чему нисам јрејерао*),

лексички неологизми (*разромањенос̄и, разроманивши, сромањенос̄и, сромањује, закрлежен, лајковчанс̄иво, колубарс̄ива*), архаизми (*мними, књижес̄иво, с̄иса̄ишеља, лахко, ја̄иадном*), дијалектизми (*леба*), лексика страногa поријекла (*ѣранде*), унутарлексемска онеобичајења (*леба, хорва̄иско̄и, лахко, ода ме*).

Стога је анализа у овоме раду, усмјерена првенствено на језичко-стилске поступке онеобичавања на синтаксичком и лексичком плану, заснована не само на корпусу књижевноумјетничких текстова, који чине књига *Живчана ја̄иџа*, у књижевној критици означена као једна од нејнеобичнијих прозних књига наше савремене књижевности, и роман *Кнез Мишкин у Белом Ваљеу*, којег одликује „специфичан језик, фрагментарна композиција (свако поглавље има по три пригавља) и артизам на највишем нивоу”, већ и на корпусу текстова који чине Марковићеви интервјуи.

2. Готово да нема аутора који је писао о прози Р. Белог Марковића, а да није истакао оригиналност и необичност његове реченице, која се огледа прије свега у њеној изузетно компликованој, разгранатој структури са бројним уметнутим реченицама. Као што је лексика овога писца разноврсна и богата, тако је и синтакса „густа, сложена и слојевита”. И синтакса и лексика код Марковића функционишу „као средство за уобличавање трагичног виђења света”, што му омогућује да и „најобичније, чак најбаналније, ствари преведе из њиховог основног стања у чисту уметност” (Вулетић 2005: 54). Реченица је „дуга, целовита, таласа се и гiba, и тиме изазива чудне звучне ефекте”, „развија се на моменте као слап, доноси разновродне шумове, на тренутке је тихи ток мирне реке, из чијих дубина допире болни доживљај онога што је суштина тока” (Исто, 12)³.

3 Управо захваљујући мелодичности праћеној посебним ритмом „текст се приближава лирици, непосредном изразу душевних стања” (Вулетић 2005: 12).

Књижевни изучаваоци су истакли и високо вредновали мелодију у цјелокупном опусу овога писца. „Никада ни једну реченицу нисам написао”, ријечи су Марковићеве, „ако ми мелодија мог језика није водила руку. Осећање ми, пре сваког знања, казује да су мелодија и ритам већ у језику, као и у оној стени (...), и да би се без унутрашњег ритма и без унутрашње мелодије, и стена и језик распршили у непостојање. Свака књига пулсира у свом ритму, који се не може приклонити ритму ни једне друге књиге. Мелодија води реченице и чини да се у њима не посвађају речи. Покушавам да, у својим причама и романима, следим оно што ми диктује „музички запис” — онај по којем пулсира моје биће” (Бели Марковић 2001).

Раскошна мелодија пишчева стила оваплоћена је у обиљу интерпункцијских знакова (запета, тачка запета, двотачка, црта, заграда, три тачке, упитник, узвичник), без којих би се текст распао, „смислено претворило у бесмислено”. Није тешко претпоставити какав би хаос наступио када би се из Марковићеве предугачке реченице уклонили знаци интерпункције — „Oduzмите tekstu interpunkcije, i eto bezlične hrpe i gomile riječi s kojima ne znamo što bismo ni kako bismo. (...) Tekst prošaran interpunkcijama, to je organizam sa žilama koje ga opskrbljuju krvlju i tako ga drže na životu” (Јурјевић 1984: 407):

Колубарски су худи истористи, истина, превидели да се о добу не суди само по пићу које се пије и по чашама којима се наздравља, него и по најпретежнијем штиву, па нико није оставио ни ретка о томе да ли је, осем квита и званичних новина, ваљевски бојар Аћевац ишта читао или се само сувом шљивом и 'палоцијом' занимао, иако се примио над читаоницом овдашњом туторства, ни како су се, спрам књига, владали остали бојари („...Тешман Солдатовић, кога су перушкама пајали, после дугих путовања, и сир-

ковим га метлама испрашивали; инжинир Ђуричић, чији пређи и Ј. Панчића дукатима подупираху; апотекар Клаудије Трећи Прикелмајер, који је по мозгу претакао разне отрове; бив. началник Тадић, тврдо решен да о свом трошку подјарми псачанске ветрове; туробни и дуговеки Вук Ђелаш, који је као ножем ударен вазда носом трбух у рукама; банкар Манојло Јовић, чији је живот, после 'романа' с некаквом Bella Mandom и стечајног утуђења штедионице овдашње, испарио по врњачким купатилима; музеалац Момчило Стејић, који је водио протокол изгубљених шешира својих") и је ли је Михаило Капетановић уз „Хацијски водич“ ишта прочитао, мада се знало да госпоје њихове за Милована Видаковића већ нису марили, док би им се, међу шћерима и унукама, нашла и понека која је другу терала моду, па такве нису више међу листовима само 'францеских' и гдешто 'немецких' романа зеленкаду остављале, него су примале како је онај Петар Рајић малаксао сасвим... *вукући се од Града до Града, њод овим јесењим дрвећем, руменим и жућим...* и да ни самом Милошу Церњанском није лако међу вајним литератама који никако да му признају први ред у српском књижеству, поготово у времену кад све је из колосека искочило, па су се и слушкиње у писанију дале. (КМ, 37–38)

Пред нама је примјер једне Марковићеве комуникативне реченице из романа *Кнез Мишкин у Белом Ваљеву*, састављена од 29 предикатских реченица, од којих су релативне најдоминантније (10), са 279 ријечи распоређених у 20 редова — укупно 1. 432 знака! Тешко да се у овоме роману може наћи реченица која не би била подударна, по свим наведеним параметрима, датај реченици. По правилу, Марковићева је реченица вишеструкосложен реченични комплекс, у којем се неријетко појављују сло-

жени везници, па чак и они који су у високом степену инкомпатибилни са књижевноумјетничким стилем, какви су на примјер сложени везници спецификативног значења *с џим шџо*, *с џим да*, *с најоменом да*, чија се употреба везује прије свега за административни, научни и публицистички функционални стил, док се сасвим ријетко појављују у књижевноумјетничком стилу. За потврду наводимо примјере сегмената реченица са сложеним везницима, који омогућују боље, компактније структурирање вишеструкосложене реченице (*с џим шџо*, *с џим да*, *с најоменом да*, *осим шџо*, *осим ако*, *осим да*, *осем шџо*, *осем ако*, *мањ ако*, *џим ѝре шџо*, *будући да*, *уѝркос џомер шџо*, *за случај да*, *уз ѝреџџосџавку да*, *умесџо да*, *џосле чеџа*, *џоводом чеџа*), уз напомену да се у роману *Кнез Мишкин у Белом Ваљеву* спецификативни везник *с џим шџо* појављује чак 66 пута, док се остали везници јављају знатно рјеђе (у цјелокупном корпусу):

... износе како гиштови могу и да постоје и да не постоје, с тим што мнозина им је, у сваком тамо лицу... (ЖЈ, 119); Припадајућа животиња не даје од себе аваза, осим што се огласи кад умре онај ко ју је крвљу својом питао, живећи после свог хранитеља тек колико без воде риба. (ЖЈ, 263); ... нити се, пак, о јаштицама може причати уз царске шмарне и охлађено вино, осим ако си и на оном свету, крај толико учених, остануо безграмотан и такав се вампириш из гроба... (ЖЈ, 121); Ништа, осим да грешни човек протне прсте кроз косу и удари петама у гузицу, док је још на ногама и док му је у Бога време. (ЖЈ, 25); Изгледало је да ће се нужник избавити од судбе, тим пре што су га, док авлија бејаше у пуном сјају, ретко називали правим именом. (ЖЈ, 92); ... књижество које је и под Турцима кроз усменост избегло рђаву судбину, с тим што ваљевски паметари и литерате не скриваху

ни изричито своје противљење онима који се никако нису мирили са положајем слова X у имену братског нам народа... (КМ, 87); ... који у манифест су свој унели, како јављаху новине, и шамарисање извесног Радојка Јовановића, 'где год и у каквом год состојанију да се овај нађе', с тим да се ни јектици његовој не пардонише. (КМ, 266); ... њему не може бити ни у лајковачком возу сапутник, камоли на 'дугој пловидби од палубе мали', с напоменом да он и не очекује овдашње разумевање ... (КМ, 331); ... него њима треба два'ес' пет по туру и још једну, за случај да се неко заброји", после чега је доктор Субота престао да развија тезу о томе како неке може доћи главе и из сопствене душе музика... (КМ, 379); ... па би се издалека могло учинити да Вук Ђелаш и саму смрт може отерати с капије, 'мањ ако се не би ни машио дренове оне кијаче... (КМ, 302); ... и да је канда свршено с њиховим упливом, осем ако се црних одбора чланови вишој памети не би дозволили (КМ, 69); ... том 'уштипку' није дала превише значаја ('...осем што је господина Милоја С. Исаиловића надундурено погледала") (КМ, 138); ... такви свати се лако пребацују преко свих сталешких и класних копљастих ограда, упркос томе што у полицији о њима многе су у дебелим 'обландама' похрањене ноте и што сви, и без тих нота, знају с ким, на ствари, имају посла и с ким уз стара вина ламентују над судбином света. (КМ, 91); ... уместо да, светом и вилајетом, лични бол афишује, кроз један од свог писца тако уготовљен драмат да у њему је 'певање' наспрам 'пуцања' знатно преважило, што је прави спас за случај да на бини нека кубура напрасно шкљоцне. (КМ, 16); ... почем су у коротном мноштву вазда цитовали пређашњег покојника аманетне речи ('...знам шта 'оћу да кажем...'), уз претпоставку да је у тој крњој реченици садржано питање

наследства... (КМ, 374); ... као потпору код Суда, бу-дући да су се црни одбори пред Судом исказивали у упитомљеној форми... (КМ, 15);

Стилском маркирању реченице доприноси и честа употреба везника који су у језику већ обиљежени као архаични или слабо фреквентни, какви су на примјер везници *почем, некмоли, еда, дочим*:

Боље је, горамо, без икаква сата почем је Горњу и Доњу Псачу ионако изгубило време. (ЖЈ, 171); ... зато би сваки Доњанин пар волова дао, еда вуку горњанске мртваце; ... (ЖЈ, 11); Убили би га и за кос поглед, некмоли да је подигао секиру, а подигао би. (ЖЈ, 42–43); ... г. Цвијановић подсећа М. Церњанског како би већ морао да преда 'обећаног рукописа коначну версију, почем је о новој му књизи већ пуштена анонса'. (КМ, 144); ... те отуда и није веровати оним литератама који самоубијањима главних 'ликова' докончавају романе своје (...), еда би изнашали недужним штиоцима предсмртна њихова заумљења... (КМ, 217); ... али се све турало на тас изредности нарави његове, дочим му се оним зрном зоби извињивало за женскињем рзање... (КМ, 191).

На сопствену синтаксу Марковић гледа као на својеврстан „језички и логички преступ”. Чести су коментари у којима писац исказује ироничан однос према сопственим реченицама називајући их „заразним”, „спарушеним”, таквим да би „као пузавице угушиле сваку, па и најдурашњу причу ...” (Чутура 2015: 141). Његову прозу карактерише мноштво аутопоетских исказа, чија је тема неријетко управо реченица:

„Не имајући главног наслова, листине ове ('samisch' боје хартија, 208 стр. 21 x 15 cm) срођене су у 15 обашка насловљених и словно, а не цифарски нумерисаних

глава, течајем којих ауктор, као неки тривиал-историста, о овдашњости дугачким реченицама казује, с мноштвом заграда, међу којима се у казивање канда умеће и 'оног иза каце' секундовање, чему се не може увардати сврха, додај томе и 45 мојих приглавља ($45 : 15 = 3$ приглавља по глави!), која сам ја, књижничар обичан, мукотрпно и уз свакојака довијања приуговорио (користећи окупацијску раздешеност свих у овој држави установа), с циљем да и сам роман свој напишем, али све то за читање теретно је до зла Бога — и поред местимичне протканости лиричним рафинадама знаних и мање знаних српских поета, углавном с почетка овога века.” (КМ, 2. приглавље уз 9. гл.)

Испитавши стилске аспекте обликовања реченице у *Колубарској шрилојији*, И. Чутура (2015: 143) издваја неколико специфичних поступака помоћу којих Бели Марковић разграђава реченицу, за које сматра да се, с обзиром на фреквенцију појављивања, могу окарактерисати као *делизми* (издвојене прилошке одредбе различитих типова, издвојени други елементи реченице, апониране одредбе, релативне клаузе, поредбене конструкције), истичући да је основна функција датих јединица „проширење реченице и усложњавање њене структуре”, при чему се издвајање врши најчешће запетама, а рјеђе цртама или заградом. То ће рећи да је сегментирање реченице као један од доминантних синтаксичких поступака „сасвим у складу са *фрајментизацијом свешта* у књижевности модернизма и постмодернизма” (Исто, 144). Међутим, није особеност Марковићеве реченице толико сегментовање синтаксичких јединица колико низање издвојених елемената који граде разгранату, редувантну и згуснуту реченицу, закључује ауторка. Постпоновање детерминатива код Марковића „не доводи до потпуне парцелације и 'комадања реченице'. Насупрот томе, Марковићева је

реченица синтетичког типа: она тежи што већем обиму и повезивању фрагмената у синтаксичку целину, а запета и парентетичка одвајања, како нам се чини, имају функцију уланчавања и повезивања” (Исто, 151).

О језичко-стилској специфичности, „уникатности”, Марковићеве реченице, на примјерима из збирке прича *Живчана јайија*, писао је М. Ковачевић примијенивши првенствено стилистичке критеријуме (Ковачевић 2015). Аутор је издвојио и описао три доминантна типа структурно-семантичког онеобичајења реченице: 1) реченични неологизам као реченични белизам, 2) стилематичну лексику као основ стилематичности реченице и 3) ред ријечи као основ стилематичности реченице, са закључком да та три типа онеобичајења често коегзистирају у истој реченици, и да су до те мјере фреквентни да је у *Живчаној јайији* тешко „пронаћи било коју нестилематичну реченицу, тј. реченицу која би се у потпуности подударала са комуникативном стилски немаркираном реченицом српскога језика” (Ковачевић 2015: 73), те да су у питању језичко-стилске карактеристике не само *Живчане јайије* већ и Марковићевих других дјела (Исто, 129).

Први поступак подразумијева неологизацију реченице, односно структурно-семантички индивидуализам Р. Белог Марковића. „У питању је творба реченице са врло специфичном структурно-семантичком улогом замјеничког прилога *џамо*” (Исто, 129):

Прстима је свој страх ослушкивао и сваком длаком на *џамо љави*. (ЖЈ, 19); Уписано је, *џамо Доњанима*, с кишом да падају има и жабе. (ЖЈ, 146); Има *једна љокладна џамо недеља* кад свако у Горњој Псачи јад свој изоставља. (ЖЈ, 22); ...кад су познали да се, из *жураве џамо њихове вреже*, кршно момче полако истура. (ЖЈ, 32); ... само се *један из комесије џамо мајор* закашљао зимзеленим кашљем. (ЖЈ, 54); ...док није

откасала за караваном некакавог *ѡамо од мора ѡрѡвца*. (ЖЈ, 30); ...ако би Свети Ђорђе копљем мунуо *ѡамо њихову аждају*... (ЖЈ, 11); ...знај да им је баш тај брест устребао, јапију ода њ да скроје, за тамо ону у ждраку кулу (ЖЈ, 15); *Женскињу, ѡамо ѡрњанском, мрак лице нагрђује*. (ЖЈ, 9); Видело се да *девојану у белом ѡамо* деца нису порушила. (ЖЈ; 24); ...између њега и *Јелене ѡамо Сѡојнине* није било особита вољења. (ЖЈ, 67); Састављена је једна комесија, у *Белом ѡамо Ваљеу*. (ЖЈ, 9); И никако *Живана ѡамо Лула* да растави три згрчена прста (ЖЈ, 43); Отуда мислим да би инжинира Девичерског, *с лудосѡи ѡамо њеѡве*, ваљало присојузити с онима који кнеза Мишкина и штуцерске „ликове” некоје погледају. (КМ, 365); ... и никако не могаше да схвати да се у Србији још пије она ракија која живе усмрђује а мртве враћа *на сѡискове војених ѡамо обвезника*... (КМ, 373) ... и да, без њиног знања, већ их 'прочитавају' у *ѡамо неком времену осем времена*... (КМ, 380); ... а и да први су ми говори *о марсејском ѡамо удисѡву* узимани тек као 'чикарме пуке... (КМ, 9); ... сваком би било јасно да *ѡамо он* династију, у себи, нагрђује а саму краљицу Марију, мајку и удову назива: буљина. (КМ, 11); мада би претерано било, ма и од подлистака најрежнијих штиоца, очекивање да за *деѡунцима из ѡамо књиѡа* зачују се пуцњи, ... (КМ, 16); ... *о ѡодвизањима ѡамо њиховим*. (КМ, 18); само да не изостану из сраженија *око Тадића ѡамо веѡрењаче*... (КМ, 46); ... сваки у свом *ѡамо унинију*... (КМ, 64); ... и такви су обноћ у звезде гледали, а обдан — ко у чашу, ко у *соисѡвѡну ѡамо 'внуѡреносѡ'*... (КМ, 10); *Прекобројни ѡамо анђели* бејашу размештени свуд по псачанским њивама (ЖЈ).⁴

4 Примјери из *Живчане јайије* су преузети од Ковачевића.

У својој анализи Ковачевић издваја тринаест исказних (реченичних) подмодела који се у *Живчаној јайији* појављују „у функцији разбијања хронотопа ради укрштања двију приповедачких тачака гледишта, чиме се остварује нараторски двоговор, као ’говор у говору’”, истичући да је реченична структура с овим прилогом чисти „индивидуално-нараџорски неолојизам”, а с обзиром на то да је „одлика само језика и стила Белог Марковића”, назива је *белизмом*.

Аутор (2015: 100) с правом скреће пажњу да од наведених ваља разликовати конструкције типа (*Радоје онај Јанковић Ж*), (*Павле онај Ненадовић КМ*, 166, *Средоје онај Пејић КМ*, 271), гдје између имена и презимена стоји анастрофички употријебљена демонстративна замјеница трећег лица, што значи да се она може измјестити испред имена а да се значење реченице не промијени [→ *онај Радоје Јанковић*], што није случај са, наизглед само конкурентним, конструкцијама са замјеничким прилогом *џамо* у истој позицији [→ *Живорад џамо Налбанџа*]. За разлику од прилога *џамо*, демонстративну замјеницу није могуће замијенити експанативним везницима [уп.: ...добацила *Баји оном Милекићу* → *...добацила *Баји, џј*. / *односно Милекићу*].

Анализирајући различите поступке онеобичавања Марковићевог израза, А. Милановић (2008: 112) наглашава да на синтаксичком плану, дакле, у границама Марковићеве реченице, „посебну пажњу привлачи инверзиван ред речи, видљив најпре у редоследу модалног и допунског дела сложеног предиката”, „као и у постпозицији придевског (конгруентног) атрибута”, с напоменом да инверзија код Р. Б. Марковића „још ефектније делује када су падежни (неконгруентни) атрибути у питању”.

Сем инверзије, примјеђује аутор, интерпозиција је врло значајан синтаксостилем, што се огледа у веома смјелим уметањима (*дикџовао високу џо Евроџи могу*), и

у „напору да је оствари у што већем броју комбинација”, са што различитијим ријечима, док „изузетни” синтаксостилеми настају као резултат комбиновања инверзије и интерпозиције: *Чим мало њоћем ѿамо, вејра ме некој ѿир њовраѿи амо* (Исто, 112).

Архаичном уобличењу реченице сем необичног реда ријечи, којем у великој мјери доприноси и архаичан распоред енкликата у реченици, „далек савременом језичком осећању” (пр. *шине као да њошле су малко увис* 36; *збој сазнања да душа му се у неки виши облик ѡромейнула* 144), увелико помаже и финална позиција глагола, „наслеђе из црквенословенског и славеносрпског језика које је било уобичајено и у изразу Вука Караѿића”, с тим што у случају сложених реченица финални глагол код Р. Б. Марковића обично обиљежава прву клаузу, а понекад и више њих: *Завидим људима који мирно склоњеније имаду...* 30; *Високи чиновници црне аницуе носе, окружени црним јайѿом нижих канцелиста, у Пресѿолници живе и сељаке мрзе и кад њођу с овој свейа* 11.⁵

У оквиру стилистичког реда ријечи, као трећег поступка структурно-семантичког онеобичајења реченице, и М. Ковачевић (2015) издваја положај глаголске енкликте и поступак пермутације атрибута у склопу супстантивне конгруентне или неконгруентне синтагме, којима писац најчешће остварује онеобичајење форме своје реченице. Положај енкликте је код Марковића везан за друго мјесто у реченици, иза прве наглашене цјелине, на супрот опшеприхваћеној пракси у српском језику:

И Сретен је Лазић такве мобе прошао. (Ж); У нашу су кућу стигли порезници. (Ж); У Горњој се Псачи канда може без X (Ж); Крушково је дрво ђаволско (Ж); И живчана је јапија изанђавању подложна (Ж);

5 Примјери из романа *Лајковачка ѡруа* преузети су из Милановићевог рада (Милановић 2008).

У таквом ћеш дану уз Кукаље камен ваљати. (ЖЈ); ... а већ се знађаше да господин је Наум Стевић, због неког у Кремљу 'совјетовања', и кћери својој одгодио свадбу (КМ, 162); ... кнез ће Мишкин можда ући... (КМ, 354); Некоја ће полиција, у некоје доба, разоткрити овог апонима, можда и мене... (КМ, 232); ... није веровао да освануће дан кад и обичан ће свет с кнезом Мишкином најљубазније измењивати речи. (КМ, 255).

Структурно онеобичајење супстантивне синтагме Марковић постиже премјештањем атрибута из његове примарне граматичке у секундарну стилистичку позицију, тј. стилистички маркирану позицију атрибута. У стилематичном оформљењу реченице стилистички маркираним редом ријечи Марковић примјењује поступак анастрофе (1), што ће рећи да се код њега конгруентни атрибут јавља у постпозицији, а неконгруентни у препозицији у односу на именицу, или хипербатонски поступак (2), којим „разбија супстантивну синтагму умеђући у њен састав структурно јој неприпадајућу јединицу”, с тим да ова два поступка најчешће комбинују у оквиру „уједињене” конгруентне и неконгруентне супстантивне синтагме (3)⁶:

(1) „Кроз песништво се човек са смрћу својом лакше споразумева”... (КМ, 354)... он и страшилима горњанским џепове изврне (ЖЈ); Намерника престрави то што у мраку доњанском ни курјачке очи не свиткају. (ЖЈ); ... гишт је морти намисао каква (ЖЈ); Најбоље је од кленовине вретено (ЖЈ); Ваљевске тамнице управитељ, прасећих очију свиштењак ... (ЖЈ); ... док пролеће с оног света птица (ЖЈ); „Секулић хотела” публикум (КМ, 358); госпоже Деспине самоу-

6 Примјери из *Живчане јайије* су Ковачевићеви.

бијање (КМ, 213); (2) Ничија неће ѿмоћи реч (ЖЈ); ... тифусне разнашају вашке (КМ, 114); у танком јошће животу (ЖЈ); ... јер за умирање нема лепших у ѿдигни дана (ЖЈ); модар неки ѿ ливади цветак (ЖЈ);⁷ (3) И зато што ће се његово на коцу умирање [← њеѿово умирање на коцу] дуго памтити (ЖЈ); Бела из Доње Псаче мачка [← Бела мачка из доње Псаче] (ЖЈ); црно без белега ждребе [← црно ждребе без белеја] (ЖЈ); ... до старог на Баричевцу гробља [← до сѿарој ѿробља на Баричевцу] (КМ, 134); своју по перу сабраћу [← своју сабраћу ѿ ѿеру] (КМ, 131); с оним уз високе чаше галапримањима [← с оним ѿалајримањима уз високе чаше] (КМ, 347); Чиновничка у началсѿву подгузија [← Чиновничка ѿодѿузија у началсѿву] рас-преда о тому; (КМ, пригл. 3, гл. 8).

3. Једна од типичних карактеристика Марковићевог стила јесте разнородност лексике с обзиром на састав и на сферу употребе. „Да би био у стању да уобличи своју кошмарну представу о животу, Белом Марковићу била је неопходна богата и разноврсна лексика” (Вулетић 2005: 61). На комплексност Марковићеве лексике, на примјеру романа *Лајковачка ѿруја*, прва је међу лингвистима указала М. Радовић Теших (2000). Структурна разноврсност и фреквентност употребе стилематичне лексике, унутар-лексемска онеобичајења на фонолошком, творбено-морфолошком, ситаксичком и семантичком плану, њена вишеструка и вишеаспекатска раслојеност, процес лексичке неологизације, индивидуализације били су предметом анализе у радовима неколицине лингвиста (Ковачевић 2015, Милановић 2008, Бабић 2015, Миловановић 2015).

Држећи се принципа да се „’све са свачим’ помијешати мора да би се стварало” (Бабић 2015: 193), Марковић у непосредан додир доводи стандардно са предстандард-

7 Хипербатонски дио обиљежен је курзивом.

ним (дерво, уваженије, сердца, злосно, сохрањивајти, јосиоже, содржајем, јолмачи, воистину, сумасејшу, јестиа-стивености), књижевно са дијалекатским (шћери, судрн-дула, иждраљују, некоји, којино, дздрк, исјојекар, ждио-ке), савремено са архаичним (инжинир, здийије, јуноша, јуни, ђенералиштадни, драмај, началство, јошје, зјело, дојакошњеј, дивизијара), увишено са вулгарним („Сви имајте леје јоложаје, ал немајте муда”, ’Едо ик Кијлер је ик едо’, уз овакву... склиску јодјузност; срјска јов-на до јуше), турцизме (јешкеш, санћим, сараф, рурфеј, вакјиле, максуз, чеврнјија, дошча, максуз, адићар) са германизмима, романизме (будоар, комдајан, машамо-да, нобл, серкл, лизеза, асасин, фалиментј) са русизмима (вајрос, внујреностј, дејсјвијелан, охойно, печайња, јрисојузитиј, расјјатјије), латински (*verba magistri, quid pro quo, de iure, de facto, Locus Singilli, non omnis morior*) с варваризмима (анзихјскарја, унјерхалјунј, шрајдји-иу, зицфлајш, анјласман, асесор), а све у циљу стварања гротескно-хуморне језичке платформе „са које се може поигравати темом, читаоцем, па и језиком самим” (Ми-лановић 2008: 109).

У роману *Кнез Мишкин у Белом Ваљеву* веома често се јављају нетранскрибовани облици лексема, синтагми, израза, па и цијеле реченице најчешће на њемачком јези-ку, али и на француском, рјеђе италијанском и енглеском:

’Halt’s Maul’ (131, 134), ’Minderwertigkeitsgefühl’ (250), „Blüther” (118), „Wille zur Macht” (218), Ansicht (361), Auf Wiedersehen (381), Ausfall (146, 160, 351, 271, 277, 329), Brüderschaft (274), Bürgermeister (115), demago-гischer (296), Druck und Verlag (245), einbahn (374), einer Romans (275), einfach (238), Einfühling-у (270), erinnerungen (пригл. 2, гл. 11), Fähenrich-a (239), Fräulein (138, 140, 141), Gischt (пригл. 3, гл. 9), Gischt-a (345), Götterdrämmerung-ом, (351), Gutgessint (пригл.

1, гл. 7), Hochzulinder (276, 321), Hüben und Drüben погледа (357), Jugendstreisch (267), kaffe Braun (пригл. 1, гл. 7), königliche (351), Luftwafe (138, 239, 266, 349, 376, 377), Mannerphantasien (351), mein Herr (381), Schluss (212), Schuldgefühl-a (197, 245), Schwarz auf Weiss (291, 292), Serbisch-türkischen Keig (245), Statusfenstera (268), über alles (381), untauglich (184, 319), unter den Linden (372), Valpurgisnacht (361), Verband (355), völkische Vorwärts (пригл. 2, гл. 11 и 14), Warum? (пригл. 2), Weltliteratur (355), Zusammenfassung (144, 326), Jawohl (пригл. II, gl. 9) итд.; 'Jamaies de la vie!' (85), 'Merci' (377), „Bonne nouvelle”, „Ilusions perdue”, (376), „Le Reveil” (346), avant toute chose (347), Bois de Boulogne (347), Carnaval est finie (374), d'Espard, eau de sante (377), engagement (353), jeneusse doree (115), Lucien, Palais-Royal понад Palais-Royala (371), Paris, pauvre (375), phantasie (359), Poessie (KM, 138), rendez-vous (377), Vous connaissez les consequences (374), Adieu (171), tous les deux (187), y noire cabinetey (190), jeunesse (195), Un moment (пригл. II, gl. 9), Chère (пригл. II, gl. 9), fait accompli (212), jamais vu, dè ja vu (218), plus complique, ma chère cusine Dessi; Tout le Monde, toujours ce Bohut, Prestige, Quelle question!, gris de perles (пригл. 3, gl. 9); Per Lachaise, atache de presse (239); charmantes (242), chevalersque (270), tour de Monde (268), courtoisie 293, glamoir (330), esprit de corps (331), „Monsieur од празне чаше” (331), eh, mon Dieau (331), 'fine' (332) Malheur, par exellance (333); carbonarri (189), Bravo, bravissimo! (216), libretto (225), prima divisio (251), Bella Venezia (270), Bella Manda, „Fantagire”, pronuntiamiento (327), sallto (333); education sentimentale' (361), five o' clock tea (138, 298), из Richmonda (362), y Richmondu, „Never more” (250), DANGER! (300).

Врло је интересантан случај лексеме *ишии*, коју у своме наслову има и један од зборника посвећених прози Радована Белог Марковића — *Госиодар ишииова*. Примјер дате лексеме скоро да је довољан да укаже на потребу свеобухватне, монографске обраде језика Марковићевих прозних дијела. На неопходност интерпретације значења и функције лексеме *ишии* указао је најприје А. Милановић (2008) у контексту побројавања језичко-стилских поступака који карактеришу роман *Лајковачка ируа*, а које тек ваља испитати. „Како је већ уочено, писац користи одређену реч — *ишии* — којом проналази 'чисто песничко средство за материјализацију једног важног сегмента своје приче — досаде и пустоши живота у малом месту', те у причу уводи 'и оне садржаје који не припадају непосредно животној емпирији, али имају вредност њеног симбола'... (Слично описаном стању најприближније би била реч сплин, чамотиња)” (Миловановић 2015: 166). У *Живчаној јайији* лексема *ишии* појављује се двадесет пута, чак и у наслову, што није необична позиција неологизама у Марковићевој наративи⁸:

„Ни урутка ни сокоћало, гишт је мрти намисао каква, с којом се немоћно батргају они који замишљају да лепих ће дана још бити, иако је и псачански богомољац Врлоје бацио у ћошак ружине бројанице и

8 О томе свједочи и Ђорђићева анализа неологизама у Марковићевој књизи *Прича* (2010): „Ту има неколико језички онеобичених наслова: *Живоуљак*, *Воденолаво*, *Крвоок*, *Раскришење*. Нова или ретка реч може бити функционална и у наслову, мада наслов, пошто је ознака теме, (...), није баш место за новостворену реч. Када се у наслов ставља нова реч, онда је то најава необичности теме, значи неког новог догађаја, феномена, или доживљаја, али свакако, и објава те пишчеве склоности ка новим речима, новој језичкој артикулацији текста, ка неологизованој наративи” (Ђорђић 2011: 125).

примио кључе задружног за коже и шишарку магацина...” (ЖЈ, 118) и додаје да „Због гиштова, забун-књиге кажу, неће па неће сан на очи ни поп Величковој на страни воспитаној шћери,...” (Исто, 118).

Занимљиво је објашњење које писац даје о етимологији ове ријечи у роману *Кнез Мишкин у Белом Ваљеву*:

„Постоји нешто што се у оближњем Лајковцу назива Гишт, по ’немцеком’: Gischt а то је сама пена тамошње досаде... Не знам да ли именица гишт (Gischt) може опстати само у једнини (КМ, 233); Из Gischt-а је, чујем, у Лајковцу и некакав Р. Рамковић настао и мало их је који примећују да тај није од крви и меса, него је сав некакво треперење” (КМ, 233–234); ... пред непознатим пасажирима из воза у стајанки, као и пред домицилним грађанством (поименично, у прилогу) — говорио о неким гиштовима и лајковачкој досади, помињући (2 пута!), не буди примењено, српска говна до гуше (КМ, пригл. треће, ’Из гусенице лептир’).

Како и сам каже, „по ’немцеком’: Gischt”, у питању је, дакле, ријеч која постоји у њемачком језику:

Gischt (Substantiv, feminin oder Substantiv, maskulin) *wild aufsprühendes, spritzendes, schäumendes Wasser; Schaum heftig bewegter Wellen.* <http://www.duden.de/suchen/dudenonline/gischt>. — **Die Gischt** (*fachsprachlich auch: der Gischt*) *ist das weißliche Gemisch aus Wasser und Luft, das entsteht, wenn das Wasser natürlicher oder künstlicher Gewässer durch mechanische Einwirkung aufgewühlt wird. Derartige mechanische Einwirkungen können sein: starker Wind, die Schraube oder der Bug eines Bootes oder Schiffes, Fall aus großer Höhe (z. B. bei einem Wasserfall), das schnelle Strömen von Wasser gegen Hindernisse (z. B. bei Stromschnellen oder an einer felsigen Küste)* <https://de.wikipedia.org/wiki/Gischt>.

Више но иједног савременог српског писца Марковића одликује љубав према ковању нових ријечи, тзв. скројеница, како их он сам назива: „Капетановић Млађи није умео памтљивом скројеницом да искаже заумљење своје, по којем погрешно је прелазак из ништа у ништа називати рођењем и смрћу ...” (КМ, 319). Његов изузетан стваралачки темперамент нагони га на „понајтежи вид језичког стварања, јер се неологизам не преузима, већ се мора створити и то тако да по комуникацијској функционалности не заостаје за постојећом лексиком. (...) Понекад је фреквенција неологизама у његовој наративи толика да они постају водећи чинилац у поступку обликовања који скоро да прелази у неологизовање, а наратив у неологизовану наративу” (Ђорђевић 2011: 123). Изузетну инвентивност и умијеће, примијећено је, Марковић испољава не само у „стварању нових речи према потенцијалима и стандардима еволуције савременог српског језика” већ и у потпуном владању архаичним језичким елементом — „Марковић не само да ће посетити за понеком прастаром речи, но ће и сам направити понеку такву реч и употребити је у својој наративи”, (...) „чија прва одлика, међутим, није уопште у тој језичкој староставности, већ у високој естетизованости наративног дискурса” (Исто, 118).

О начинима на који Марковић индивидуализује своју наративу пише и С. Миловановић (2015). У своме раду „Индивидуална лексика у причама Радована Белог Марковића” ауторка истражује доминантне творбене процесе у стварању индивидуализама и њихову сагласност са творбеним системом српског језика, не занемарујући при том ни стилски ефекат који таква лексика има и, што је од изузетног значаја, испитује могућности њеног укључивања у општи лексички фонд српског језика. Класификацију лексике на потенцијално живе ријечи и казионализме ауторка темељи на критеријуму забиљежености,

односно незабиљежености у нашим рјечницима, „као оријентир у одређивању лексичких празнина које се могу употпунити или се употпуњују потенцијалним лексемама” (Миловановић 2015: 157). Сагледавши начине творбе и стилски потенцијал анализираних лексике, она закључује да писац „користи све основне творбене процесе (извођење, комбинована творба, слагање), од којих доминира извођење”, да неријетко употребљава већ постојеће ријечи из лексикона српског језика, чија значења надограђује, односно проширује, те да ствара потпуно нове ријечи за она значења која у језику нису именована, „али је већина њих могућа само у причи” (Исто, 176).

За разлику од Милановића (2008: 113) који уводи термин *делизам* (према термину поетизам) како би њиме означио врло фреквентне архаичне домаће ријечи, с обзиром на то да „представљају готово заштитни знак комплетног стваралаштва Р. Белог Марковића: *канда, іледе, већма, диљем, дочим, сїроћу, каоноїи, йоради, йонад, йрем ако, акоїрем...*”, Ковачевић (2015: 104–107) само неологизме који су „производ” Белог назива белизмима, односно лексичким белизмима и закључује да је књига *Живчана јайија* засићена таквим ријечима, наводећи за потврду „тек педесетак примјера”, што, како сам каже, „представља само мањи дио од врло бројних лексичких белизама из *Живчане јайије*”: *чеврљица, еїеде, ужмари, ужиљи, ужиљеници, сїијуж, сїијуженији, орїу, іишїї, евенке, јашїї, јашїїови, іишїїовима, дорожма, жећар, уруїка, жмар, ћерсло, њїїра, лаиз, смичка, чвакара, іаксем, кланцара, ћусек, жандарїлаву, никовићи, људишїїа, іроздобер, нарећени, іорамо, доламо, чувалдос, ждраљило, жежљу (жежља), чуроње, људеж, шушкеїарио, нахвао, ддиїељ*⁹. Неке од наведених лексема (*чеврљица,*

9 Овдје наводимо лексеме без њихових контекстуалних потврда, које аутор даје у своме раду.

орѝа, уруѝка, људеж, чуроња, нахвао) налазимо и у роману *Кнез Мишкин у Белом Ваљеву*, чији језик такође одликује обиље неологизама, које овдје потврђујемо тек мањим бројем примјера, тежећи више разноликости но исцрпности, руководећи се притом начелом да вриједност и домет пишчеве творачке активности преваходно треба мјерити „њиховом семантичком и уметничком подстицајношћу и функционалношћу” (Ђорђић 2011: 124):

... о ’ахашверству’ поменутог инжинира (КМ, 121); ... на неком безглаголском и безпадежном језику ... (КМ, 371); На ваљевчанским примањима (КМ, пригл. 3, гл. 7); Симеун је ђак, ..., Горњу и Доњу Псачу уједнодушио ... (КМ, 46); ... меки полуцилиндар и туштину белог рубља... (89); У себи таји она нарав полумушку... (пригл. 2, гл. 5); добро ушпичено шило (164); гадљив напрчак стиснутих усана (331); наромежена чела (331); ... и није му друге било него да узалудности своје нову самозаснованост сам крсти ... (66); трукерка Тереза (195); ... масни конопи и друге утензилије узимаху као помажуће урутке ... (223); ... па се и оним за књижевним асталом тморим субјектима учинило да у цени добијају нагло... (122); о неизрецимој ваљевској тмори, од које само лајковачка тмора бејаше тморија” (327); без прејемства „Секулић хотела” сталне публике (326);жмекнуо би као дивља гуска!” (323);мани тог самождера с бошчом књига од све имовине, (...), на страну што бешчедницама преврћу кошуље” (325); ... и понеког би „Вистадовог” дрејера позвао на пиво... (308); ... „само да господин геометер нису тако рсит чоек”. (322); ... Радоје онај Јанковић, ’колхозних сонета сочинитељ’, руску своју ушанку морао да поједе... (195); ... с рибештинама и санђамама воденим... (245–246); ... и задаха који се ширио из овог већ франкованог сан-

дука ... (373); ... углавио посетницу своју, у зазиротину ону коју и најбоље 'нутована' врата од довратка не могу избећи ... (381); ... у зјапинама 'рокамболовских сижеа' ... (291); ... 'Крвати' и 'Јанези' нису одвећ гњавили својим аграмерством, ни својом тамо словеншчином... (86); ... може бити и сам фармациста Прикелмајер Трећи... (386); ... изузимао се на црне одборе и фудбалисте ... (279); „...на доктора Познановића, акушера и менструалисту, канда је Негг Уланд лично” ... (247); ... по црним небеским прозевима тражи за душу своју неко тихо место. (274); ... почем је за флека ваљало имати друкчије прозарене очи и сасвим посебан 'шмахт'... (275); ... с овдашње жандармерије ескадроном у претходици... (276); ... затечени при асасинском повређивању тајности писмоносница... (пригл. 3); због хитних рекогносца некакве рудаче (117); ... него се 'маргери' и 'филадельфије' удивљаваху некаквом Цинглцангеру... (116); ... Јоан от Витковић прочеоно би узео место... (292); ... и у хаљинама у каквима је госпођа Сондермајер младост прежудела'... (296); ... и професора Наума Стевића би узалуд сваштозналца глас пратио, кад пред свима не би изнео и свој наслут... (305–306); „... док су многи само крфовали, а о Кајмакчалану из новина ако су читали?” (303); Капетановић Млађи није умео памтљивом скројеницом да искаже заумљење своје... (319); ... је ли је већ ускисла смишљеница 'Сви смо мртви, иако се редом баш и не сахрањујемо' ... (373); шумидерима (322); тајна предгатања ... (14); Лице своје ретко је ко пресенити могао (142); ... где су и прошли рат нека од њих пречамила, ... (377); „...у мекој прозраци” (389); шамарисање виновника (139); предпоменути подвалаши (21); приљези и уљези (21); ... и од комшилука причувљивати своју властитост ... (200); ... плусквамперфектура, презентност

(пригл. 2, гл. 8); ... ландверске регименте ... (пригл. 1, гл. 9); ... поименичност њену сви бејаху заборавили (247); ... зимске ове фулминације (247); ... у романима стилске блискавице ... (266); међу јуним ваљевске поште сортирантима (267); као нека обајна шпеција (270); екскурси његови (299); ... сваког би јутра синоћност своју стављале под наводнике (275); ... па се ... у усмености само исказиваху ... (324); ... на троногост своју свикла је многа столица ... (303); „...што због личне расејаности што због чапкунлука горњачких ветрова” (143); ... ни чарапе своје ’нат’ не може успут управити а да за њом не заксићу („Кс-кс...”)... (271); ... док би другим намигајем и под брцима уквивеним смешком давао до знања и самог Н. Калабића мало коштање ... (212); ... да све што Бог је на четири насадио ноге пехотно гони до забрешке скеле (335); ... о којем се стараше ваздашње необријани форшпан Завиша ни лети не спуштајући форшпанску тенду јер се сунца клонио као совуљага. ... (335); ... баш као и општински шинтер Јарцан у самонесећање што би падао ... (170).

Можда ништа тако добро у мору Марковићевих „скројеница”, у роману *Кнез Мишкин у Белом Ваљеву*, не приказује „поремећено вријеме”, у којем се „сваки јасан ред и поредак губе”, колико његове творенице са префиксом *раз-* (*барун-разбарун*, *болници-разболници*, *развреме*, *разјезик*, *разкнез*, *размолийва*, *разнаследник*, *разошпац*, *разофицирење*, *разроман*, *разуивавићел*, *разучићел*, *расириженик*, *разревизорићи се*, *расиуи разименовој*, *разофицирски*, *разучићелски*, *расињеној*, *расиљнења*, *разЈован*, *расКайећановић*, *расканурали*, *раскрићнења*):

„...немио случај присињује расињеног сина” (КМ, 377); ... који је себе већ видео рашчињеног и рази-

менованог... (КМ, 390); Тако је и Радоје Јанковић, псачански онај разучитељ, ... , вазда пртио пуну торбу књига... (КМ, 162); ... мада се господин Бохут и на Радоја Јанковића тоњу бејаше баш навикао, ма и на разучитељски његов масни оковратник ... (КМ, 331); „...због Распућина тог разофицирског” (КМ, 187); ... а можда и лист заврнут је баш на оном месту где утефтерено је госпоже Деспине самоубијање, као последица Јефрема от Витковића разофицирења, због фалимента у благајни... (КМ, 213); ... што ће последичити враћањем читаве ствари на почетак, све до расплињења икаква му у времену лика и поништења сваког му на овом свету имена... (КМ, 66); ... и тај барун-разбарун, из загробља свог, кажу, лајковачким уротницима даваше 'напутке'... (КМ, 195); ... и како је у тој болници-разболници на петорицу доктора само један мантил долазио. (КМ, 140); ... с 'примечанијем' да се то пометено време-развреме устаљује и као да све више кваса (КМ, 88–89); ... а шта ће се у таквом развремену десити — то, по доктору Суботи, никако не може да буде ствар форме ... (КМ, 361); ... обновише се разглагоља о времену осем времена... (КМ, 122); Постојале су, кажу, у ваљевском музеуму и неке листине, чији разјезик нико није увардао... (КМ, 186); Уз сва ова плетенија вреди поменути и оне који нису били сигурни да би се (...) могао створити некакав разкнез, како год да му било име... (КМ, 164); ... почем већ ваљевска луда кућа стајаше ниско, ма и спрам угледа једног разнаследника... (КМ, 166); ... па се тако и ове у Катанића дому ноћне размолитве упорно узимаху са шаљиве стране... (КМ, 197); Разотац његов, Капетановић Старији у младости мало либерал, мало радикал, лепо виђен и код напредњака (КМ, 319–320); ... па је, устурен на кобили Роси, о Старини Новаку кликовао, тамошњим се промећући распутима ... (КМ, 45); ... и

набујали коров 'диг'о главу' откако се ревизор разре-
визорио ... (КМ, 121); ... а за које се, после, износило
да и нису замешени од Божјег теста него, божем, од
'текстовних рестлова', претеклих иза последњих реви-
зија и коричења понеких од оних разромана... (КМ,
39); ... па су се мусеалац Момчило Стејић и штедиони-
це разуправитељ Манојло Јовић међу се само погледа-
ли... (КМ, 391–392); ... па се Капетановић-расКапета-
новић Млаћи („...не као Јован, ни као разЈован увели-
ко, већ као неЈован у потпуности”) изнова дао у 'дугу
пловидбу'... (КМ, 66); Сам доктор Субота, вичан чак и
раскрштењима и свакојаким у души преображајима,
... (КМ, 219); ... високо негде у псачанском горју још
откад су књижарницу „Славу” раскњижарили... (КМ,
171); Као у небесима колут дима, понад воза што већ
иза видика граби лајковачком пругом, тако су се, за
неко време, расканурале и све о 'уштипку' овом приче
... (КМ, 140).

Ако успелост једнога дјела „’зависи од усаглашено-
сти између света о ком се приповеда и језика којим се
приповеда” (Угреновић 2011: 248), онда су међу неоло-
гизмима за то најочигледнији примјер дате творенице.
Префикс *раз-*, најплоднији међу префиксима у српском
језику, како по броју глагола у којима је заступљен тако и
по разноврсности значења (в. Клајн 2002: 279–280), чији
семантички опис није нимало једноставан пошто се ос-
новно значење „грана на много различитих начина, а ме-
тафоричност је изузетно развијена”¹⁰, Радован Бели Мар-

10 Код Клајна налазимо да је значење префикса *раз-* у великој
мјери „’централизовано’, у том смислу што се на неки начин увек
може довести у везу с 'прототипским' значењем, које Д. Клико-
вац описује као 'кретање од центра ка периферији'. Упркос томе,
семантички опис није ни једноставан, пошто се то основно значење
грана на много различитих начина, а метафоричност је изузетно
развијена” (Клајн 2002: 277–278).

ковић вјешто користи у прављењу нових ријечи којима слика смутне прилике уочи Другог свјетског рата, вријеме „препуно мутних наговештаја онога што ће уследити а што ће бити по последицама страшно” (Микић 2011: 288). Ту „свеопшту инверзију у поретку ствари и појава у свету”, њихову изврнутост и посувраћеност, тзв. „временах помјатеније” и „осем времена време”, уз рефренско понављање ових курзивом обиљежених синтагми¹¹, понајбоље изражавају творенице с префиксом *раз-*, префиксом „одрицања”, „поништавања и обеснаживања”. Анализирајући новосковану ријеч *раскришћење*, која се најприје појављује у наслову приче, Ђорђић каже да је писац сковао сасвим нову ријеч како би њоме означио један посебан доживљај пролазности и обесмишљености човјековог живота, односно „аспект егзистенције како би га издвојио од свих осталих доживљаја човекове пролазности” и закључује да је „неологизам из наслова ове приче посвећене артикулацији тог новог резигнантног доживљаја егзистенције функционалан наслов, утолико што својим новим и више започетим но дореченим значењем обеснаживања воље за животом, одрицања од живота, најављује тај незамисливи исход човековог живота: којим се човек претешко кажњава, јер се убија изнутра, у

11 Именичка синтагма *осем времена време* [← *време осем времена*] са онеобичајеном позицијом инконгруентног атрибута исказаног генитивном приједлошко-падежном конструкцијом јавља се у роману 41 пут у различитим падежним облицима, углавном као зависни (а) или главни (б) члан шире синтагматске цјелине и рјеђе у позицији самосталног реченичног члана (в): (а) *о времену осем времена* темат (16), *о времену осем времена* веће (143), *дамари времена осем времена* (33, 173), разглагоља *о времену осем времена* (122), музику *из времена осем времена дубина* (385); (б) у предреченом *осем времена времену* (7), већ помињано *осем времена време* (88), некакво *осем времена време* (16); (в) ... али се у паметима штокаквим слућаше *осем времена време* (7); ... бајаги, навешћиваше *осем времена време* (39).

самом срцу свога бића” (Ђорђић 2011: 129). Префикс *раз-* писац користи и у твореници којом жанровски одређује своје ново дјело „Путникова циглана”, за који каже да је „разромањени роман” (Бели Марковић 2015).

Врло се често у прози Радована Белог Марковића појављују високостилематичне комбинације лексема настале махом за једнократну употребу, тзв. околионални лексички спојеви, који у граматичком смислу јесу полусложенице, а у семантичком сложенице, чија стилска особеност почива на интензификацији, звучности, антонимичности, синонимичности, односно блискозначности, квалификацији или номинацији¹²:

„Карнет-књиге” (КМ, 177), цал-нотата’ (КМ, 77), цивил-полицаја (КМ, 64), шпацир-плацу (КМ, 379), ’хаупт-трефер’ (КМ, 105), цал-келнером (КМ, 132), „блонд-чарапе” (КМ, 177), ’галант-куплети’ (КМ, 133, 136), максуз-писма (КМ, 147), ’баш-романе’ (КМ, 109), авет-фијакеристи (КМ, 105), ремек-комаде (КМ, 359), болници-разболници (КМ, 140), време-развреме (КМ, 88), Капетановић-расКапетановић (КМ, 66), барун-разбарун, назор-литерата (КМ, 10), назор-паметара (КМ, 184), ’узор-срџском сестром’ (КМ, 355), дивот-издање (КМ, 59), ’ургент-обланда’ (КМ, 179), шалом-комиком (КМ, 164), Руса-черносотенаца (КМ, 187), душе-бегунице, кума-пријама (КМ, 63), ’риба-девојке’ (КМ, 91), ’интимат-обланда’ (КМ), лептириће-шаренчиће (КМ, 158), ’концепт-хартије’ (КМ, 151), вампир-фијакериста (КМ, 98), син-несин (КМ, 320).

4. *Да сведемо.* Радован Бели Марковић није написао, а чини се, нити изговорио ни једну реченицу, а да га при том није водила мелодија српскога језика. Зачуд-

12 С. Миловановић (2015: 169) наводи педесетак примјера спојева овога типа.

ност његовог језика огледа се на свим језичким нивоима, и у књижевним и у некњижевним текстовима. Његова је реченица готово по правилу вишеструко сложена, са великим бројем предикатских реченица у своме саставу (и по тридесетак), неријетко стилски маркирана како употребом архаичних или слабо фреквентних везника (*иочем, дочим, мањ ако, некмоли, ега*) тако и употребом сложених везника несвојствених књижевноумјетничком стилу (*с ѿим иѿио, уз найомену да, уз иреѿийоиставку да* и сл.). Међу језичко-стилским поступцима којима писац најчешће остварује структурно-семантичко онеобичајење своје реченице доминирају: неологизација реченице, стилистички маркиран ред ријечи (архаичан распоред енклитика, положај глаголске енклитике, поступак пермутације конгруентног и неконгруентног атрибута, финална позиција глагола), сегментирање различитих типова синтаксичких јединица, индивидуализација, неологизација лексике, вишеструка и вишеаспекатска раслојеност лексике.

Будући наклоњен старијим језичким матрицама, Марковић је у својим дјелима „уцијелио”, интегрисао, „уједнодушио” српски језик. И као што један његов јунак закључује: „Српски језик још је дужан речи...”, на основу свега до сада предоченог, једногласно се намеће следећи закључак: СРПСКИ ЛИНГВИСТИ ЈОШ СУ ДУЖНИ РАДОВА О ЈЕЗИКУ И СТИЛУ РАДОВАНА БЕЛОГ МАРКОВИЋА!

ИЗВОРИ

- ЖЈ: Радован Бели Марковић, *Живчана јайија*, Београд: Народна књига – Алфа 2003.
- КМ: Радован Бели Марковић, *Кнез Мишкин у Белом Ваљеву*, Београд: Народна књига – Алфа 2002.

- Бели Марковић 2015: Radovan Beli Marković, *Nisam se u Lajkovcu belog leba baš najeo*. <<http://www.politika.rs/sr/clanak/343825/Kultura/Nisam-se-u-Lajkovcu-belog-leba-bas-najeo>>. 20. 4. 2016.
- Бели Марковић 2012: Radovan Beli Marković, *Više ne znamo ni da se postidimo*, Radovan Beli Marković. <<http://www.blic.rs/kultura/vesti/radovan-beli-markovic-vise-ne-znamo-ni-da-se-postidimo/r88sb87>>. 23. 3. 2015.
- Бели Марковић 2011a: Radovan Beli Marković, *Ne ružite svoj narod*, Radovan Beli Marković. <<http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:317089-Radovan-Beli-Markovic-Ne-ruzite-svoj-narod>>. 17. 3. 2015.
- Бели Марковић 2011b: Radovan Beli Marković, *Sajam knjiga je zagonetka*, Radovan Beli Marković. <<http://www.blic.rs/intervju/radovan-beli-markovic-sajam-knjiga-je-zagonetka/gwnf6e5>>. 12. 4. 2015.
- Бели Марковић 2010: Radovan Beli Marković, *Ne bih da grebem po praznom tiganju*, Radovan Beli Marković <<http://www.vesti.rs/Sajam-knjiga/Ne-bih-da-grebem-po-praznom-tiganju.html>>. 14. 5. 2015.
- Бели Марковић 2007a: Radovan Beli Marković, *Dobitak na velikoj jezičkoj lutriji*, Radovan Beli Marković <<http://www.vesti.rs/Vesti/Dobitak-na-velikoj-jezickoj-lutriji.html>>. 25. 2. 2015.
- Бели Марковић 2007b: Radovan Beli Marković, *Dužan sam da se osećam živim*, Radovan Beli Marković. <<http://www.blic.rs/intervju/duzan-sam-da-se-osecam-zivim/k0017d0>>. 25. 3. 2015.
- Бели Марковић 2006a: Radovan Beli Marković, *Mere Starog premera*, Radovan Beli Marković. <<http://knjigej.blogger.ba/arhiva/2006/07/18/352210>>. 9. 3. 2015.
- Бели Марковић 2006b: Radovan Beli Marković, *O, moj Bože!* Radovan Beli Marković <<http://www.blic.rs/vesti/drustvo/o-moj-boze/k5qy31t>>.
- Бели Марковић 2004: Radovan Beli Marković, *Srpski Gogolj iz Lajkovca*, Radovan Beli Marković <<http://holivud.blogger.ba/arhiva/2005/12/29/125378>>. 5. 5. 2016.

- Бели Марковић 2002: Radovan Beli Marković, *U tapi nesanica*, <http://www.knjizara.com/Knez-Miskin-u-Belom-Valjevu-Radovan-Beli-Markovic-20890>. 20. 4. 2016.
- Бели Марковић 2001: Radovan Beli Marković, *Književnik Radovan Beli Marković o svom životu u deset knjiga, Dosta nam je subjekata iz srpskih mehana*, *Danas* (online), 4. 3. 2001.
- Владушић 2011: Slobodan Vladušić, *Kako čitati Radovana Belog Markovića? Gospođa Olga, Radovan Beli Marković* <http://www.knjizara.com/Gospodja-Olga-Radovan-Beli-Markovic-129223>. 12. 3. 2015.
- Микић 2013: Radivoje Mikić, *Jezik knjaževskih kancelarija*. <http://www.politika.co.rs/sr/clanak/252111/Kultura/Jezik-knjazevskih-kancelarija>. 12. 2. 2015.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 2005: Миланка Бабић, Језичко-стилске карактеристике приповијетке „Машински елементи” Радована Белог Марковића, у: Р. Микић (ур.), *Инџерџреџације у Ђелијама*, Проза Радована Белог Марковића, Лајковац: Градска библиотека Лајковац.
- Вулеџић 2005: Витомир Вулеџић, *Радован Бели Марковић, Сџилске и језичке иџре*, Ваљево: Издавачко предузеће Ваљево.
- Ђорђић 2012: Стојан Ђорђић, *Песничко иџриоведане 2, Књижевнокриџички иџриџреџ Радована Белоџ Марковића*, Лајковац: Градска библиотека.
- Јурјевић 1984: Josip Jurjević, *Interpunkcija — melodija piščeva stila, Obnovljeni život*, 405–407. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=82941. 10. 3. 2016.
- Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом срџском језику I*, Београд — Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства — Институт за српски језик САНУ — Матица српска.
- Ковачевић 2015: Милош Ковачевић, *Стилематичност реченице Радована Белог Марковића у збирци прича Живчана јапија*, у: Р. Микић (ур.), *Инџерџреџације у Ђелијама*, Проза

- Радована Белог Марковића, Лајковац: Градска библиотека Лајковац, 73–137.
- Микић 2014: Радивоје Микић, *Прича и мит о свету. Ојледи о јрози Радована Белој Марковића* (друго, допуњено издање), Београд: Албатрос плус.
- Милановић 2008: Александар Милановић, Над језичким лавиринтима Радована Белог Марковића, *Књижевност*, год. 63, књ. 122, бр. 2, 107–114.
- Миловановић 2015: Соња Миловановић, Индивидуална лексика у причама Радована Белог Марковића, у: Р. Микић (ур.), *Интерјерјације у Ђелијама*, Проза Радована Белог Марковића, Лајковац: Градска библиотека Лајковац, 155–179.
- Младенов 2011: Марин Младенов, *Белина Белоја: стилскијичко-јтројолошки ојледи о јрози Р. Б. Марковића*, Београд — Лајковац: Албатрос плус — Градска библиотека Лајковац.
- Недић 2011: Марко Недић, Имагинирање стварности у прози Радована Белог Марковића, у: Р. Микић (ур.), *Госјодар јшијова*, Проза Радована Белог Марковића, Лајковац: Градска библиотека Лајковац, 15–27.
- Радовић Тешић 2000: Милица Радовић Тешић, О лексици у роману „Лајковачка пруга” Радована Белог Марковића, *Зборник Мајнице срјске за филолојју и линјвистике*, 43, 491–497.
- СЕР: *Срјски електронски речник*: развојна верзија. <www.gasprog.com>
- Угреновић 2011: Александра Угреновић, Начело ’погрешног читања’ као афирмативни гест деконструкције у роману „Кнез Мишкин у Белом Ваљеву” Радована Белог Марковића, у: Р. Микић (ур.), *Госјодар јшијова*, Проза Радована Белог Марковића, Лајковац: Градска библиотека Лајковац, 227–284.
- Чутура 2015: Илијана Чутура, Стилски аспекти обликовања реченице у ’Колубарској трилогији’, у: Р. Микић (ур.), *Интерјерјације у Ђелијама*, Проза Радована Белог Марковића, Лајковац: Градска библиотека Лајковац, 139–154.

ПРИМЈЕРИ УПОТРЕБЕ ДРУГИХ ФУНКЦИОНАЛНИХ СТИЛОВА У АНДРИЋЕВОМ ДЈЕЛУ

Опште је познато да је књижевноумјетнички стил отворен ка свим другим функционалним стиловима. Све што је у функцији књижевног дјела у њему је допуштено. То је стил у којем је „individualna sloboda najveća. Zapravo bi bilo vrlo teško tu individualnu slobodu ograničiti. I zato se ne bi bilo teško složiti s onima koji smatraju da je ta individualna sloboda potpuna, neograničena, te da je u tome smislu književnoumjetnički stil stil *sui generis*” (Силић 2006: 100). Отуда не чуди чињеница да је још од најстаријих времена „’искакао’ из функционалностилских класификационих критеријума” (Ковачевић 2016: 25). Као такав, овај стил може инкорпорисати елементе, сегменте, мање или веће структурне цјелине из свих других стилова, под условом да је то у служби примарно поетске / естетске функције, што га чини јединственим у систему функционалних стилова. Преузети елементи у новом окружењу попримају и нове карактеристике, губе своју примарну намјену и потчињавају се општој умјетничкој идеји, усложњавајући структуру и значење самог књижевноумјетничког текста, проширујући његов семантички и стилогени потенцијал.

Према критеријумима који су у поимању односа књижевног језика и језика књижевности важили до шездесе-

тих година XX вијека¹³, Андрићев језик оцијењен је као језик који је „потпуно у границама књижевног 'канона', а Андрић као писац који, ријечи су Белићеве, „не тражи ефекта каквим насиљем над правилношћу књижевног језика”. Премда „свугде одише њоме”, тај језик није „укочен” већ има „потпуну гипкост”, која је у унутрашњем богатству језика — „богатству значења и комбинација у које речи могу улазити”. Та правилност је „нешто што се подразумева, као на пр.: ваздух или светлост или као што човек мора бити пристojно обучен кад је у друштву. Иако је ту, она се нарочито не истиче и нарочито не осећа.” (Белић 1937, Богаћење језика, 97–100).

Битно другачији поглед на однос књижевног језика и језика књижевности код Срба формиран је у другој половини XX вијека, а на њега је посебно утицала спознаја о поступку пререгистрације (деведесетих година), „као стилске 'интеграције' нелитерарних текстова у литерарне” (Ковачевић 2016: 24–25), на темељу којег се књижевноумјетнички стил диференцира од осталих функционалних стилова (и на макростилистичком плану), премда својеврсна мјешавина стилова „није odlika samo književnosti. I drugi tekstovi često su multiregistarski diskursi, o čemu svjedoči i nova historiografija, i reklame¹⁴, i žurnalistički tekstovi, i eseji, i stripovi” (Катнић Бакаршић 2001: 283).

Такав поступак функционалног прилагођавања некњижених стилова (разговорног, административног,

13 О односу књижевног језика и језика књижевности в. Ковачевић 2016.

14 И у језику рекламе као и у књижевноумјетничком стилу индивидуална слобода је највећа. У њему се сматра прихватљивим „sve ono što je namjerno, sve ono što pridonosi uočljivosti reklame i dovodi do prodaje reklamnog proizvoda. Може се одступити од сваке (...) norme...” (Худечек, Михаљевић 2009: 186–187). У њој се преплићу различити језички дискурси (Столац, Властелић 2014: 39).

публицистичког и научног), њихових елемената, жанрова и подстилова умјетничкој идеји и естетској функцији књижевног дјела у научној литератури означен је термином *пререјистирација*. Пререјистирација представља заправо „белетризацију (‘покњижевњење’) некњижевних елемената или поступака, с тим да се под *белетризацијом* разумију процеси и разлози употребе некњижевноумјетничких стилова, жанрова или њихових елемената у књижевноумјетничке сврхе” (Ковачевић 2017: 28).¹⁵

Према је у књижевном тексту најчешће преосмишљавање, превођење разговорног стила и језика¹⁶

15 Према Ковачевићу (2017: 29), „Сва би се пререјистирација по својим посљедицама могла подвести под *хибридизацију језика књижевности*”. Термин хибридни језик он темељи на Бахтиновом термину хибридна конструкција дајући му шире значење, а хибридна конструкција једна је од суштинских привилегија романескне прозе, недоступна драмским и чисто пјесничким жанровима, и представља „’исказ који по својим граматичким (синтаксичким) и композиционим обележјима припада једном говорнику, али у којем су стварно помешана два исказа, два говорна манира, два стила, два ’језика’, два смисаона и два вредносна видокруга” (Исто, 63). У своје раду о специфичним поступцима пререјистирације у роману „Кукавичја пилад” Лабуда Драгића, Ковачевић скреће пажњу на књижевна дјела чији језик, захваљујући специфичним поступцима пререјистирације, може бити окарактерисан као тотални хибридни језик, „с тешко ухватљивим границама учешћа других ’језика’ или стилова” (нпр. језик књижевних дјела Радована Белог Марковића) или као „*јојово хибридни језик*, у коме се ипак могу, мада тешко, диференцирати идиоматске и функционалностилске компоненте” (Ковачевић 2017: 27).

16 Б. Тошовић (2002: 382) препоручује разликовање термина усмени говор (разговорни језик) и разговорни стил. Усмени говор је сваки облик усменог изражавања и реализује се кроз говорне форме осталих функционалних стилова, док је разговорни стил начин изражавања који има незваничан, неприпремљен, спонтан карактер. (Усмени говор, тј. разговорни језик је и радио-драма, и научна дискусија, и јавно предавање и иступи на суду, и разговор људи на улици, док је разговорни стил само ово посљедње).

у књижевноумјетнички, у фокусу наше анализе биће примјери употребе специјалних функционалних стилова — публицистичког, административног и научног, преваходно начини и разлози њихове употребе, будући да нас ка томе води главнина одабраног корпуса, коју чине дјела (романи *На Дрини ћуџрија*, *Травничка хроника*, *Госпођица* и приповијетке) за која можемо рећи да представљају и неку врсту умјетничког свједочанства о зачецима стварања појединих стилова.

Важна тематска компонента ових романа јесте додир Истока и Запада, сукоб старе и нове егзистенције, у којем су се „сталне и непроменљиве навике домаћег света сударале са новинама које су туђинци и њихов поредак доносили”, при чему је оно старо и домаће „било редовито осуђено на попуштање и прилагођавање”, а ново у ствари и није било ново, већ „узбудљива илузија ширине и снаге”.

Са новим, разноврсним дјелатностима и видовима друштвеног живота, ствара се и нов језик да би их изразио, засићен страним ријечима и изразима, који код домаћег свијета изазивају (као и свака друга новина) потиштеност, незадовољство, страх, отпор и мржњу, што потврђују следећи ексцерпирани примјери:

Na kapiji sede danju potišteni varoški muslimani, stariji ljudi, po desetak njih oko jednog, mlađeg, koji im čita novine, tumači strane izraze i neobična imena i objašnjava geografiju. (НДЋ, 490); U Brankovića kuće ne sme da uđe nijedan komadić nove nošnje ili obuće ni nova alatka ili nova reč. Nijednom od sinova ne da ni u kakav posao koji je u vezi sa novom vlasti, unučad ne pušta u školu. (НДЋ, 418); Prvi put se tada u kasabi čula reč „štrajk”. Mlade kalfe su se uozbiljile. Uveče, na kapiji, oni su vodili između sebe drugima nerazumljive razgovore i izmenjivali male brošure bez korica, sa naslovima

„Šta je socijalizam?“, „Osam sati rada, osam sati odmora, osam naobrazbe“, „Ciljevi i putevi svjetskog proletarijata“. (НДТ, 478); Studenti donesu u isto vreme i nove reči i pošalice, nove pesme, nove igre sa zimušnjih balova, a naročito nove knjige i brošure, srpske, češke i nemačke. (НДТ, 491); Hodža je mrzeo sve nove izraze, a naročito to „itakodalje“. Nije samo stoga što mu je paralo uši, nego što je jasno osećao da sama ta reč u govoru stranaca stoji umesto prećutane istine, kao i da sve ono što je ispred nje rečeno ne znači ništa. (НДТ, 484);

Укључивањем других функционалних стилова у књижевноумјетнички, Андрић, између осталог, не само да вјерније дочарава слику реалности — језичке реалности, чињенице да језик у пракси функционише као систем функционалних стилова, већ заправо износи умјетничку истину о тој чињеници, стављајући у први план проблем административизације и бирократизације датих стилова. Према ономе што у овим дјелима налазимо, све је, па и језик сам, у служби државе и одржања реда и поретка заснованог и утврђеног на темељима важеће идеологије¹⁷, а савршени службеници тог система, уједно и језички представници стилова „савршено“ специјализованих у

17 У оквиру образложења у вези са „теоријски неочекиваном предности презентата“ у административном функционалном стилу са аспекта психолошких и идеолошких извора овакве праксе, Висковић закључује да је приказивање историјских друштвених односа као природних битан реквизит сваке идеологије, а употребом датог глаголског облика утврђује се „да су се неки друштвени односи уобичајено одвијали (код већине субјеката) још прије доношења правне норме управо онако како норма налаже, што значи да норма само потврђује оно што се већ као друштвена правилност збива“, као и то да „помоћу презентата нормотворац подржава предоцбу о правној регулацији као спознаји ’нужних’ и ’природних’ токова друштвеног живота — прикривајући тако интересна и вољна обиљежја правних односа и правне регулације ради појачања њихове легитимности и мотивирајуће снаге“ (Висковић 1989: 91).

те сврхе, јесу прије свега правници, научници, просветни радници, новинари, дакле, сви они од којих је професија начинила, како писац каже, „створења нарочите врсте”, окренута против човјека и живота самог, који на свијет око себе гледају искључиво као на „подручје свога рада”; велики стручњаци и зналци, а у личном и породичном животу „велике шепртље”, „ништавила” и „крвопије”, неспособни да осјете самилост и макар и мало саучествују у туђој несрећи. О њиховој једнодимензионалности свједочи и начин на који их писац именује: *чиновник-ћредавач*, *човек-судија*, *човек-ћравник* и сл. За потврду реченом наводимо неколико примјера из анализираног корпуса, с напоменом да су курзивна истицања наша:

To je *čovek-pravnik*, i to onakav kakav je vladi i državnoj vlasti potreban, sa izuzetnom sposobnošću da u svakom sukobu između države, s jedne strane, i neke manje ustanove ili nekog pojedinca, s druge strane, ume brzo da nađe u nekom tekstu zakona ono mesto koje govori u korist države, i to jasno i ubedljivo. (ОПЛ, 142); To je *Čovek-sudija* koji na svet oko sebe gleda samo kao na područje svoga rada i poziva, i pri tome je uvek u miru sa samim sobom i svojom savešću. A, kao što je poznato, nema toga dobra, kao ni toga zla, koje ovakav ugledan pravnik mirne savesti nije sposoban da počini. (ОПЛ, 142); Bio je još vrlo mlad kad se u Stambolu proćuo kao vešt pravnik, odličan poznavalac zakonskih propisa, prekaljen činovnik i branilac državnih interesa. Od svoje profesije — tumaćenja zakona i njihove primene na složene i nepredvidljive pojave života — izgradio je sebi visok životni poziv, a ta profesija načinila je od njega stvorenje naročite vrste. (ОПЛ, 141–142); Za njega su govorili da je „dubok pravnik” a on je i ostavljao utisak čoveka koji ume često da zaroni duboko u tu nauku, sve tamo negde do njenog dna, gde se kriju koreni ljudskih odnosa. Ono

što bi sagledao dok se zadržavao u tim dubinama mora da je bilo strašno. Izgleda kao da mu se od toga lice zgrčilo u grimasu hladnog užasa, koju nije mogao docnije, kad se vratio na površinu, među ljude, nikad potpuno da razagna i zбриše. Ono što je tamo video i saznao, ubilo je u njemu veru u sve drugo osim u golo i tvrdo slovo zakona. Izgubio je svako razumevanje za čoveka i poslednji trag ljubavi ili sažaljenja prema ljudima, koje je u svojim shvatanjima i sudovima stavljao niže od svih živih bića. S vremenom, ljudi su za njega postali samo predmet za slobodnu igru i bezobzirnu primenu zakona; umeo je samo da im sudi, a sudio im je kao da su neživa priroda, pusti pesak ili mrtvi kamen. (ОПЛ, 141); Onaj ko bi posmatrao njega i njegov rad, mogao bi vek provesti razmišljajući o tom kakve veze ima ovaj *činovnik-predavač* sa pedagogijom, koja treba da podiže i stvara zdrave i srećne ljude i građane, kakve veze sa naukom ili umetnošću — i nikad ne bi našao odgovor na to pitanje. Ali, ukoliko je nastavni sistem tadašnjih austrijskih gimnazija u Bosni imao za cilj da u mladom čoveku i budućem građaninu uguši svaku klicu samostalnosti i ubije želju za ma čim originalnim, stvaralačkim, višim i lepšim, ovaj nastavnik je bio savršen službenik toga sistema. Bolje rečeno: on je nastojao svim silama da to bude. (Црвен цвет, 98); Sve su njihove naredbe takve, stroge, važne, i u osnovi besmislene, mislio je Alihodža i smeškao se u sebi kao dete koje prevari učitelja. (НДГ, 552); Turski je zakon otprilike toliko godina, a — postove mu ćaćine! — kao da je jutros pravljen za mene. (ПКК, 79); Činovnik nije bio isti i prisjednici su bili drugi, ali je zakon bio večito isti i sa njim i aga, miran, nenasrtljiv, siguran u svoje pravo. (ПКК, 79); I on je sa strahom mislio o mreži strašnih i svemoćnih zakona koja je isprepletana svuda i sputava sve i svakog; pobeći iz nje ne možeš, razmrsiti je ne umeš, jedino što možeš: da je u rakiji za trenutak zaboraviš. A nema uvek

ni rakije. (ПКС, 79); To su ti zakoni i naredbe! Ti se smeješ, a oni te pogađaju pre ili posle, sigurno i neumoljivo. (ПКС, 79).

До које мјере може да се извитопери и поимање значаја и улоге науке, сазнајемо из приповијетке *Црвен цвети*. Као што не може бити да, рецимо, Василије Чокрљан¹⁸, професор латинског језика икада побјегне од свог „ниског и тамног породичног порекла” брисањем „издајничког звучног трага” у своје презимену и тако постане Васа Васиљевић, тако од једног чиновника, који је и саму „науку којој је ’служио” „гледао кроз текстове владиних расписа и наредаба, кроз разредну књигу и кроз свој нотес у ком је за њега био обухваћен цео свет, сређен по азбучном реду и оцењен оценама од један до пет”, никада не може постати човјек који разумије племенитост и узвишеност научне мисли и свога позива:

Sve rimske i grčke klasike on je smatrao samo kao neku vrstu viših činovnika, profesora, viših jedino po rangu; svi su oni za njega u istoj državnoj službi u kojoj i on, i svi oni, zajedno sa njim i celim ostalim školskim sistemom, predstavljaju neku vrstu prepreke na putu koji čak treba da pretrči od detinjstva do činovničke karijere, tj. do hleba, položaja i društvenog ugleda. (Црвен цвет, 95); I na sve heroje antičkog sveta i na same bogove iz mitologije on je gledao kao na visoke dostojanstvenike „izvan ranga”, kao na neku vrstu više zvanične ustanove u državi

18 У РМС налазимо лексему *чокрља* ж покр. чокот винове лозе (РЈА, РМС). Посебно је занимљива фигуративна употреба лексеме *крља*, чије је једно од значења има везе са лексемом *чокрља*, од које је и изведено презиме *Чокрљан*: *крља* 2. а. задебљали део чокота винове лозе, гица.; *крља* фиг. а. онај који другога немилосрдно искоришћава и угњетава, крвопија. — Не жалите ни њих, ни јатаке њихове, нити изроде и крље нашег народа већ удрите (СЛ 1918, 1/3). б. досадна, несносна особа. — Па иди од мене, крльо! (Крагујевац, Радој. Вл.).

kojoj služi i on. (Црвен цвет, 95); По њему су деџаци долазили до закључка да то што се зове латински језик и није неки језик који су ма када живи људи говорили, него да је од свог постанка само „наставни предмет”, нека врста казне и проклетства, нешто као реšetке које деџака одвајају од свега онога што га привлачи и џему би могао да се радује. (Црвен цвет, 94); Све то треба да убије у деџаку бујне животне нагоне, да му што више закљони и живот сам, да му веџ на првим корацима салони волју и загорџа век, па да види — мајџин син! — шта је то каријера и како се теško и скупо плаџа, како би после умео да је цени. (Црвен цвет, 95)

Ништа боље није приказан ни свијет научника, универзитетских професора. У роману *Госпођица* високообразована елита представљена је као слој људи ситна и слаба духа, користољубивих, неморалних себичњака и каријериста:

Тим реџима је Јованка завршила разговор са професором, веџ решена да њега узме под своју заштиту и „губа” против старих професора који су „као мумије” закрџили млађим снагама приступ на Универзитет... (Госпођица, 660)

У том су духу и оџене новина (па и новинара) као моћног инструмента за манипулацију и обликовање људске свијести, који не служи само за прикупљање и преносење информација¹⁹, већ продире у све сфере друштва, окупира пажњу великог броја људи пружајући им сем информација, скандале, забаву, сензације:

По обичајима који су тада владали, криминална хроника заузимала је много места у дневној штапи. Сви дневни листови искоришћавали су убиства, несреће и крваве догађа-

19 О производњи, контроли и власништву информација в. Зиновјев 2002: 250.

je da bi, raspaljujući maštu gomile, zagolicali njeno ljubopitstvo i, zadovoljavajući ga do u najsitnije pojedinosti, povećali prodaju lista. (Госпођица, 561); Sa takvim sećanjima i mislima sede starci na kapiji i slušaju slabo i rasejano šta pišu o svemu tome novine. Slušaju ćutke, iako im reči kojima se u novinama govori o carevima i državama izgledaju drske, lude i neumesne i ceo način pisanja kao nešto bezbožno, protivno večnim zakonima i logici života, nešto što „neće izdobriti” i sa čim se častan i razuman čovek ne može pomiriti. (НДЂ, 491); Novine nisu više nikad pomenule ime Rajke Radaković. Ni njen tadašnji život ni njena smrt nisu imali ničega što može da privuče pažnju i uzbudi maštu čitalačke gomile, ali njenu istinsku sudbinu pričaćе vam stranice koje dolaze. (Госпођица, 561); Novine se čitaju pohlepno i mnogo ali površno i nadohvat: svak traži samo one koje na prvoj strani donose senzacionalne natpise, ispisane krupnim slovima. Sitno štampane i sabijene članke malo ko čita. Sve što se dešava, praćeno je шумом и блеском крупних речи. Млади свет не сматра да је живео тога дана, ако му увеће, пре спавања, не звоне уши и не блеште очи од онога што је преко дана чуо и видео. (НДЂ, 487); Пре него што су писмени људи могли да се разберу у противречним новинским вестима, рат између Турске и четири балканске државе већ је избио и кренуо својим древним путевима преко Балкана. (НДЂ, 488); Али овога пута није новинама било суђено да донесу дуге репортерске извештаје са језивим појединостима и фотографским снимцима. (Госпођица, 561)

Међу новинама које су донијела окупаторска времена и нови људи јесу и неки од поменутих стилова. Једна од њих је, на примјер, како писац каже, велика и „код нас дотле непозната реклама”, писмена и усмена²⁰:

20 Напоменимо кратко да „Функционална стилистика није једноставно одредила мјесто рекламе у систему функционалних стилова.

„Okazion! Obaramo cijene! Okazion! Samo još danas!”
 „Likvidiramo sa gubitkom! Iskoristite današnji dan!” (Госпођица, 591)

Странац шпанског поријекла, по имену Рафо Конфорти, пословни партнер и десна рука Рајке Радаковић у „шапутавим”, лихварским пословима, своје прве кораке у трговинском послу подупире рекламом, као моћним оруђем за „инфицирање људи жудњом за посједовањем” и изванредним средством у стварању таквог идејно-психолошког стања „које утиче на њихово понашање усмјеравајући их у правцу каријеризма, преступништва, прилагођавања” (Зиновјев 2002: 230).

Рафина је реклама лишена естетске функције, банална. За њу се никако не би могло рећи да је умјетничка чињеница (какве су многе рекламе данас). Агресивна и претјерана — „Izlepio bi sve zidove i prozore svoga dućana crvenim i zelenim plakatima: 'Okazion! Obaramo cijene! Okazion! Samo još danas!' 'Likvidiramo sa gubitkom! Iskoristite današnji dan!'” — примитивна и вулгарна, али зато врло дјелотворна јер „uvek poneko kupi nešto”.

У одабиру језичких средстава Рафо није креативан већ прагматичан. У његовој поруци доминира конативна функција, што се огледа у употреби 1. и 2. лица множине глагола (*ликвидирамо, обарамо, радимо, искористићете*). Он је почетник, али врло вјешт, који недостатак аргумената, којим би потврдио квалитет робе, надомијешта експресивним исказима и експресивном лексиком, као и говором тијела, чиме појачава персуасивну вриједност поруке:

Pri govoru stalno polaže raširenu ruku nasred grudi i ponavlja: „Časti mi i imena! Časti mi i sreće!” (Госпођи-

У почетку је било покушаја да се реклама сврста у административни стил (по аналогји са огласима, не узимајући у обзир њихове различите језичке карактеристике и функцију), затим у publicistički, да би се касније издвојила у zaseban stil” (Катнић Бакаршић 2001: 186).

ца, 591); Časti mi i sreće mi, likvidiramo sa gubitkom od 10% — više Rafo govoreći uvek u množini. (Госпођица, 592); Vidiš ovo? Ђubre neka je a ne roba, ako ne radimo sa gubitkom. (Госпођица, 592)

Рафо не даје опис производа, јер он продаје „свашта и ништа”. „Обично је закупљивао 'partije' demodiranih ili izbledelih pomodnih artikala”. Он има лукаво осмишљену језичку стратегију како би изазвао акцију муштерија (подстакао на куповину)²¹, базирану на одличном познавању психологије великог броја људи, о којој свједочи и народна изрека да је „муфте и сирће слатко”. Зато Рафо тако вјешто скрива могућност сопствене користи од продаје, истичући у први план готово апсолутну добит купца. То постиже употребом реченичне конструкције *Ликвидирамо са људийком*, чије дејство, срачунато на похлепу и грамзивост, обезбјеђује понављањем и појачава исказима: *Оказион!* (згодна прилика да се ушићари) *Само још данас! Искориситише данашњи дан!*, то у писаној форми, а у говорној позивом на опкладу:

Ali da se kladimo! Pedeset kruna polažem, pedeset mojih sirotinjskih na tvojih pet gazdinskih i kladim se: da sa gubitkom radimo. (Госпођица, 592).

Егзотизацију своје поруке остварује употребом ријечи страног поријекла (*ликвидирамо*, *оказион*, *фактиура*), а њихово разумијевање препредено омогућује напоред-

21 Циљ сваке рекламе јесте створити позитиван контекст за производ и тиме стимулирати куповину. „Reklama stavlja proizvod u najbolje moguće svjetlo i radi toga se koristi svim raspoloživim i dopuštenim sredstvima” (Столац, Властелић 2014: 20). У тој свјесној манипулацији онеме ко креира рекламне поруке на располагању су бројне језичке стратегије, посебно формуле увјеравања. „Јер корисника/potrošača треба увјерити да му тај и баš тај производ треба, не неки други сличан на тржишту (а има их puno), nego baš тај” (Исто, 20).

ном употребом свима разумљивих домаћих ријечи (*ра-
димо с љубиљком, обарамо цене*).

У његовој реклами нема језичких поступака који би били резултат остварења лудичке функције (паронимских атракција, гласовног симболизма, каламбура, игре ријечима), чији је циљ да насмије и забави. Али има и забаве, и смијеха, и спектакла. Његова реклама је својеврстан перформанс, а Рафо се, посматран из перспективе савременог читаоца, чини као претеча данашњих „топ шопова“, који су окупирали телевизијски програм. За потврду реченом наводимо сљедећи одломак:

A najveću reklamu vrši Rafo sam koji se, onako pun, crven u licu i nasmejan, vrti kao čigra i stvara oko sebe vrtlog od smeha i razgovora. Pri govoru stalno polaže raširenu ruku nasred grudi i ponavlja: „Časti mi i imena! Časti mi i sreće!”

Sve što se desi u varoši, svaka reč koju neko kaže u prolazu, sve je to za njega povod za šalu, razgovor, viku i reklamu.

— Ne varaj narod, Rafo! — kaže neki šaljivdžija, u prolazu, Konfortiju koji upravo hvali neke stare kravate dvojici neodlučnih mušterija.

— Šta? Šta?

Rafo ostavlja odmah onu dvojicu, istrčava na sredinu ulice, udarajući dlanom o dlan, ispreči se pred čoveka i ne da mu dalje. Njegove crne, španske oči zalivene su vlažnim sjajem, njegovo uzbuđenje jače od istinskog.

— Šta?! Ja varam narod? Ja! Časti mi i sreće mi, likvidiramo sa gubitkom od 10% — viče Rafo govoreći uvek u množini.

— Dobro, Rafo! Zna se! — kaže onaj i hoće da prođe, ali ga Rafo hvata za obe ruke.

— Šta se zna? Šta se zna? Uđi, uđi u radnju da ti pokažem fakturu. Faktura govori, gospodine! Ali da se kladimo! Pedeset kruna polažem, pedeset mojih sirotinjskih na tvojih pet gazdinskih i kladim se: da sa gubitkom radimo.

Rafo pritrčava širokoj tezgi, prihvata teatralnim pokretom kravatu, rasteže je i unosi čoveku u oči.

— Vidiš ovo? Đubre neka je a ne roba, ako ne radimo sa gubitkom. Uđi da vidiš fakturu, kad ti kažem, pa ako ispadne da lažem, sve ću ovo da razdijelim narodu banbadava.

Svet se zaustavlja, smeje, uživa u ovom prizoru koji se tako često ponavlja. A uvek ima poneko ko to prvi put sluša, i uvek poneko kupi nešto. (Госпођица, 591–592)

Реализујући рекламну поруку (на примитиван начин) не само у писаном виду (плакати црвени и зелени на којима су исписане рекламе) него и у разговорном језику, у синтаксичкој форми управног говора, у непосредном дијалогу продавца са муштеријама, писац разоткрива оно што реклама у својој суштини заправо јесте — превара. О односу између истине и лажи у језику рекламе ауторке Д. Столац и А. Властелић (2014: 40) кажу следеће: „Zasigurno su u reklamnom tekstu neke od informacija neistine, neke su realn(ij)i podaci o proizvodu, ali većina bi ušla u kategoriju između smjelih laži i stvarnih podataka korisnih potrošaču. A ravnoteža se na vagi između istine i laži postiže upravo pažljivim izborom riječi”. Помоћу добре рекламе људима се неријетко продаје оно што им не треба.

Проведена анализа одабраних дјела показује да се у Андрићевом књижевном тексту елементи, мањи или

већи сегменти датих стилова појављују у различитим синтаксичким формама, и то не само у функцији говорне карактеризације лика, постизања одређеног аргументивног, естетског, иронијског или комичног ефекта већ и ради остварења критичке дистанце наспрам говорних представника датих стилова.

Употријебљени у синтаксичкој форми управног говора, у оквиру дијалога, искази који по својим језичко-стилским одликама припадају неком од специјалних стилова супротстављени исказима разговорног стила најуспјешније илуструју до које мјере се дати стилови могу посувратити и удаљити не само од своје примарне улоге већ и од оног што се сматра „природним”, „нормалним”, „народним” језиком. А он је управо репрезентован разговорним функционалним стилем, који „нам при преласку на специјалне стилове помаже да разјаснимо и схватимо неке ствари”, за који се каже да је антропоцентричан, конкретан, сликовит, метафоричан, да је варијанта стила која је најједноставнија и човјеку најближа (Катнић Бакаршић 2001: 94–105).

За потврду наводимо примјер дијалога у којем је научном сувопарном и објективном стилу, општим и апстрактним интерпретацијама, супротстављен живописан разговорни стил. У питању је разговор између младог професора Херцеговца, етнографа, будућег доцента, којем је, као и многим младим људима, онемогућен приступ на Универзитет, а тиме осујећен и положај у друштву, и Јованке, пословне сараднице Рајке Радаковић (Госпођице), у којем она очекује потврду „сувих и вјерних” података о свом штићенику Ратку Ратковићу, због којег је доживјела велики сентиментални слом:

— Postoji takav dinarski tip — završavao je profesor svoje izlaganje povodom Ratkovog slučaja — složen i do sada malo proučavan, u kome, nerazdvojno vezani, žive

uporedo dva čoveka: jedan hrabar i čestit, a drugi strašljiv i moralno defektan.

— Hulja i kukavica — upala je suvo Jovanka kao da za nekoga prevodi ovu naučnu prozu na jasan ljudski govor.

— Ne, ne, molim vas, nemojte da me pogrešno razumete. Ima tu mnogo nijansa i rezervi bez kojih svaki zaključak ispada preteran i u osnovi netačan i nepravedan. Ta dva karaktera u jednom čoveku sudaraju se i mešaju u bezbrojnim ukrštanjima i prelivima, tako da mogu da prevare ne samo okolinu nego i dotičnog čoveka samog, pa da živi u potpunoj zabludi o sebi samom, o svojim karakternim osobinama i moralnoj vrednosti i pravom značenju svojih postupaka. Mladost je kritično doba za takvog čoveka. Tu se cela njegova ličnost savija ili lomi u jednom ili u drugom pravcu. I u tom vremenu postoji mogućnost da ceo njegov život krene putem predanog stvaranja kao i nepovratnim putem poroka i nerada.

— Vucibatina je to, ja vama kažem, profesore, čisto i bistro — odgovarala je Jovanka na sva učena i suptilna izlaganja mladog naučnika.

— U ovakvim vremenima — objašnjavao je profesor Jovanki — neposredno iza dugih i teških godina krvoprolića i stradanja, mladim ljudima izgleda njihova mladost ne kao ono što jeste: kratka pruga vremena u prirodnom razvoju jednog naraštaja, nego kao neki naročit božji dar, koji je samo jednom, izuzetno, pao s neba na zemlju, kao neka čudesna eksplozija snage i lepote. Sve što doživljuju i vide oko sebe izgleda im neočekivano, kao poklonjeno, spašeno ludim slučajem iz opšteg potopa da bi živelo nekim pobedničkim, prkosnim životom bez mere i granica.

— Vidim ja šta je. Ovo nije država nego ludnica. Sve sam kockar i badavadžija. Tim rečima je Jovanka završila razgovor sa profesorom, već rešena da njega uzme pod svoju zaštitu i „gura” protiv starih profesora koji su „kao mumije” zakrčili mlađim snagama pristup na Univerzitet, ali pre toga da izobliču Ratka Ratkovića, da naplati od njega što im duguje i, što je važnije, da ga „goni do božje kuće”. (Госпођица, 659–660)

Професор је „Савршен тип незаинтересованог младића и честитог научника”, скроман, повучен и предан науци. Да је ријеч о човјеку који има довољно знања и способности да да ваљану процјену и суд, у чију се позваност и компетенцију не може ни посумњати, свједочи и податак, саопштен у загради, да је нарочито подручје његових студија била „психологија човека динарског типа”. Он говори са Јованком не знајући зашто га она испитује о његовом некадашњем школском другу, анализира објективно и без зле намјере. Али, сама чињеница да би Јованка могла бити та која крчи пут младим универзитетским снагама, податак да професор много воли да говори и да при том о свом школском другу говори као о случају, баца једно сасвим ново свјетло на све позитивне одлике младог професора и научника. Као представник високообразоване елите, професор говори књижевним језиком. На синтаксичком плану његово казивање одликује сложена и вишеструкосложена реченица (*Та два каракџера у једном човеку сударају се и мешају у безбројним укрџињањима и џреливима, џако да моју да џреваре не само околину нејо и доџичној човека самој, џа да живи у џоџиуној заблуди о себи самом, о својим каракџерним особинама и моралној вредноџи и џравом значењу својих џосџуџака*), иначе својствена писаном језику (само је једна проста реченична структура: *Младосџ је крџично доба.*), стога није случајно што писац у дидаскалији њего-

во излагање назива научном прозом, коју супротставља „јасном људском говору”. То је својеврсна иронија, јер тиме алудира на прозу као „начин писменог изражавања у невезаном слогу, без метричких схема”, односно на „књижевни производ тако написан”. Управо тај „превод” професоровог излагања на обичан језик, на којем је све „јасно, чисто и бистро” ствара комичан и иронијски ефекат.

Сигурна у себе и своје процјене засноване на богатом животном искуству и базичним нагонима (*ја вам кажем, њрофесоре; Видим ја шћиа је; Ово није држава нећо лудница; Хуља и кукавица; Вуцидаћина је ћо*), као и сви људи који не сумњају у себе и критички не преиспитују своје ставове и поступке, Јованка наступа директно, отворено, без увијања, крајње лично, бахато, насупрот ученом, уопштеном, апстрактном и резервисаном излагању професора. Њен исказ је експресиван, емоционално набијен, што се огледа у употреби снижено маркиране лексике и елиптичних реченица (*Хуља и кукавица; Вуцидаћина је ћо; Све сам коцкар и бадаваџија*), језгровит, без сувишних ријечи, јер Јованка је од акције, агресивна, одлучна да своје науме спроведе у дјело, на што указује употреба глагола: *је решила, узме* (под заштитом), *ћура, изобличи, наћлаћи, ћони, њрокчи*.

Мање или веће дијелове текстова других функционалних стилова писац инкорпорира у књижевни текст и као цитате ортографски маркиране знацима навода или знацима навода и курзивом:

а) *Činovník je čítal paragraf osmi:*

„Ако kmet zanemari obrađivanje imanja i bez zakonitog povoda prestane da ga obrađuje, tako da vlasnik bude prikraćen u svom vlasničkom dohotku, ili ako na drugi način nanese štetu zakonitom vlasniku, ili ako bez važnog

povoda odbije da preda vlasniku deo koji ovome pripada, ili, ukratko, ako radi protivno odredbama između njih sklopljenog ugovora, pa vlasnik podnese vlasti tužbu — tada će vlast, pošto ispita stvar i punovaljanim dokazima se uveri o opravdanosti podnesene tužbe, a ako nema izgleda da bi se kmet mogao popraviti, istoga udaljiti sa dotičnog kmetovskog selišta.” (ПКС, 79)

6) Zažmurivši na desno oko, Alihodža je sricao tekst na turskom, i to samo one rečenice koje su štampane debljim slovima:

„STANOVNICI BOSNE I HERCEGOVINE!”

„Vojska Cara Austrijskog i Kralja Ugarskog prešla je granicu vaše zemlje. Ona ne dolazi kao prijatelj da otme zemlju silom. Ona dolazi kao prijatelj da učini kraj neredima koji već godinama uznemiruju ne samo Bosnu i Hercegovinu nego i pogranične pokrajine Austro-Ugarske.

„Car i Kralj nije mogao više gledati kako nasilje i nemir vladaju u blizini njegovih pokrajina, kako bijeda i nevolja kucaju na granice njegovih zemalja. On je skrenuo pogled evropskih država na vaš položaj i u vijeću naroda jednoglasno je zaključeno da vam Austro-Ugarska vrati mir i blagostanje koje ste odavno izgubili.

„Njegovo Veličanstvo Sultan, kome vaše dobro leži na srcu, osjetio se ponukanim da vas povjeri zaštiti svoga moćnog prijatelja Cara i Kralja.

„Car i Kralj naređuje da svi sinovi ove zemlje uživaju ista prava po zakonu, da su im svima život, vjera i imetak zaštićeni.

„Stanovnici Bosne i Hercegovine! Stupajte sa povjerenjem pod zaštitu slavnih zastava Austro-Ugarske. Dočekujte naše vojnike kao prijatelje, pokoravajte se vlastima, vratite se na svoje poslove, plodovi vašeg truda biće zaštićeni.” (НДТ, 405–406)

в) Ovoga puta proglas nije bio i na turskom jeziku i hodža nije umeo da ga čita. Jedno momče čitalo je naglas, potpuno mehanički, kao u školi:

PROGLAS

na narod Bosne i Hercegovine

„Mi Franjo Josip I, Car Austrijski, Kralj češki itd. i Apopostolski Kralj Ugarski, stanovnicima Bosne i Hercegovine:

„Kad je ono prije jednog po-pokoljenja Naša vojska prekoračila granice Vašijeh zemalja...”

Alihodža oseti kako ga zabride desno uho ispod bele ahmedije, i kao da je juče bilo, iziđe mu pred oči svađa sa Karamanlijom, ono nasilje koje je tada nad njim izvršeno, pa crven krst kako pliva u suzama, dok njega švapski vojnik pažljivo otkiva, pa beo plakat sa ondašnjim proglasom na narod.

Momče je čitalo dalje:

„... dano Vam je uv-uv-jerenje da nijesu došli kao dušmani, nego kao Vaši prijatelji s čvrstom voljom da uklone sva zla koja su Vašu dodom-domovinu godinama teško pritiskala.”

„Ova riječ, dana Vam u onom oz-ozbiljnom tre-nut-nutku...”

Svi zagrajaše na neveštog čitača koji se, zbunjen i pocrveneo, izgubi među svetom, a na njegovo mesto dođe neki nepoznat čovek u kožnom kaputu, kao da je čekao na to, i stade da čita brzo i tečno, kao molitvu koju zna odavno napamet:

„Ova riječ, dana Vam u onom ozbiljnom trenutku, pošteno je odista održana. Naša vlada se uvijek ozbiljno trudila da, u miru i zakonitosti marljivo radeći, Vašu domovinu privede srećnijoj budućnosti.”

„I Mi, na Našu veliku radost, smijemo slobodno reći: sjeme što je bačeno u brazde podrivanog tla, bogatom je nikli istjerano. I Vi isti morate to kao blagodat osjećati: da su namjesto sile i zuluma stupili red i sigurnost, da se rad i život nalaze u stalnom razvitku, da se oplemenjujući uticaj umnožene obrazovanosti pokazao i da se pod zaštitom uređene uprave može svak plodovima svoga rada veseliti.”

„Sviju nas je ozbiljna dužnost da ovijem putem neumorno naprijed koračamo.”

„Imajući tu metu pred očima držimo da je došlo vrijeme da stanovnicima obiju zemalja ukažemo nov dokaz naše vjere u njihovu političku zrelost. Da bi Bosnu i Hercegovinu podigli na viši stepen političkog života, odlučili smo Se podijeliti objema zemljama konstitucionalne ustanove — koje će odgovarati njihovijem prilikama i zajedničijem

interesima — i stvoriti na taj način zakonsku podlogu za predstavništvo njihovih želja i koristi.”

„Neka se sluša i Vaša riječ, kad se unaprijed uzodlučuje o stvarima Vaše domovine, koja će kao i dosada imati svoju zasebnu upravu.”

„No prvi je neophodni uslov za uvajanje ove zemaljske ustavnosti: opredjeljenje jasna i nesumnjiva pravnog položaja obiju zemalja. S toga razloga, a i držeci na pameti one veze koje su u starijim vremenima postojale između Našijeh dičnihjeh Predaka na ugarskom prestolu i ovijeh zemalja, protežemo Mi prava Naše suverenosti na Bosnu i Hercegovinu i hoćemo da se i na ove zemlje primjenjuje red nasljedstva, koji vrijedi za Našu kuću.”

„Tako će stanovnici obiju zemalja postati učesnici u svijem onijem dobroćinstvima, što ih može pružiti trajno učvršćenje njihove dosadanje veze. Novi će poredak biti jamstvo da će kultura i blagostanje u Vašoj domovini naći sigurno ognjište.”

„Bosanci i Hercegovci!

Među mnogijem brigama, koje Naš presto okružuju neće unaprijed biti posljednja ona za Vaše materijalno i duhovno dobro. Viša misao jednakoga prava svijju pred zakonom: sudjelovanje pri donošenju zakona i u upravi zemlje; jednaka zaštita svijju vjeroispovijesti, jezika i nacionalne svojstvenosti — sva ova visoka dobra uživaćete u punoj mjeri.”

„Sloboda pojedinca i dobro cjeline biće zvijezda vodilja Naše vlade za obadvije zemlje.”

„Vi ćete se zato podsigurno pokazati dostojni povjerenja, koje se u Vas polaže, da će plemeniti sklad između vladara i naroda, taj najdragocjeniji zalog svega državnog napredka, Naš zajednički rad uvijek pratiti.”

„Dano u Našem kraljevskom glavnom i prestonom gradu Budim-Pešti.

Franjo Josip, s. r.”

Tako je završio čitanje čovek u kožnom kaputu i odjednom se neočekivano i jako prodrao:

— Živilo Njegovo Veličanstvo naš Car!

— Živiooo! — viknu onaj dugački Ferhat što pali opštinske fenjere, kao poručen. (НДЂ, 480–482)

Осим на морфосинтаксичком (употреба глаголских облика — превага презента над осталим глаголским облицима; недвосмислено исказивање односа субординације појачаном употребом императива: *сџуијајџе, дочекујџе, љоковавајџе се, враџиџе се*; синонимија лица — употреба тзв. *краљевској ми*: *Ми Фрањо Јосиј I*; сложена и вишеструкосложена реченична структура, учестала употреба везника *ако* у тексту законодавно-правног подстила; архаизација исказа употребом наставака старих тврђих основа са елементом *јајџ* у зависним падежним облицима придјевско-замјеничке промјене: *заједничкијем, овијем, њиховијем, мнођијем, нашијех, дичнијем*; ред ријечи: *свију нас је оздиљна дужности, љрођежемо Ми љрава Наше суверености, ... и да се ... може свако љлодовима своја рада веселиџи, дођаџом је никли исџјерана*) и лексичком плану (општеупотребна неекспресивна лексика и лексика специфична за текстове административног карактера и законодавно-правног подстила), цити-

рани дијелови текстова, ово посебно у случају наведених прогласа, разликују се и на ортографском (употреба великог слова при писању личних и присвојних замјеница: *Ми, Вас, Вам, Се, Наша, Ваше, Његово*; при писању назива владарских титула и присвојних придјева: *Цар, Краљ, Султан, Аустријски, Ујарској*) и на фонетском плану (ијекавска замјена гласа *јаји* у прогласима: *увјерење, њовјерењем, њокољења, вјера, нијесу, ријеч, вијећу*).

Када се говори о језичко-стилским одликама прогласа народу, немогуће је заобићи питање кварења и страдања српског језика за вријеме аустријске владавине. За тај језик Кочић ће рећи да је једна „одурна”, „тешка и усиљена” наказа, „много пута потпуно неразумљива, без гипкости, еластичности и звучности, тих битних особина нашег крепког језика. То је језик као наш, а није наш. Наше су ријечи, али језик није наш” (Ковачевић 2015: 231–232 према Кочић 1961: 311–322). А размјере рогобатности и наказности таквога језика најбоље се дају сагледати у окружењу књижевноумјетничког текста какав је Андрићев.

Занимљиво је што цитирани текст или дио текста готово увијек неко чита, изговарајући или не изговарајући прочитано — сричући, течно или механички. Ауторске опаске о начину читања и о самоме читачу први су путокази за тумачење уврштеног текста и први сигнали који упућују на размјере тешкоћа које обичан човјек има у разумијевању њихове садржине:

Чиновник је читао параграф осми; Зажмуривши на десно око, Алихоца је срицао текст на турском, и то само оне реченице које су штампане дебљим словима; Једно момче читало је наглас, потпуно механички, као у школи; Сви заграјаше на невештог читача који се, збуњен и поцрвенео, изгуби међу светом, а на његово место дође неки непознат човек у кожном

капуту, као да је чекао на то, и стаде да чита брзо и течно, као молитву коју зна одавно напамет. [Истицање подвлачењем наше]

Сам начин читања цитираног текста представља први ниво његове интерпретације. Није случајно што „невјешто момче” које чита проглас управо замуцкује при изговарању оних ријечи које изазивају подозривост код домаћег свијета: Ајо-ајосіолски Краљ Уіарски; дано Вам је ув-ув-јерење, да уклоне сва зла која су Вашу до-дом-домовину іодинама ішешко іриііискала; Ова ријеч, дана Вам у оном оз-оздільном ііре-нуіі-нуіі-ку, нити је случајно што га „човјек у кожном капуту” чита брзо и течно као молитву и завршава узвикујући „Живило Њеіово Величансіво наш Цар!” У том смислу ваља сагледати и дијелове ауторског говора уметнуте у цитирани текст, у којима се тај текст смијешта у шири контекст, неопходан за разумијевање његове суштине односно скривених намјера адресата (да покори и отме), што писац остварује или описом психосоматске реакције јунака на дати текст или саопштењем његовог унутарњег монолога у којем он анализира дијелове тога текста и преводи их на јасан и разумљив језик:

Alihodža oseti kako ga zabride desno uho ispod bele ahmedije, i kao da je juče bilo, izide mu pred oči svađa sa Karamanlijom, ono nasilje koje je tada nad njim izvršeno, pa crven krst kako pliva u suzama, dok njega švapski vojnik pažljivo otkiva, pa beo plakat sa ondašnjim proglasom na narod.

Malo otvorenih usta i nagnute glave, Alihodža je slušao te u većini neobične ili nepoznate reči, a i one koje mu same po sebi nisu strane dolaze mu u ovom sklopu nekako čudne i nerazumljive: „Sjeme... bačeno u brazde podrivanog tla”, „neophodni uslov za uvadanje ove

zemaljske ustavnosti: opredjeljenje jasna i nesumnjiva pravnog položaja...”, „Zvijezda vodilja Naše vlade ...” Da, to su opet te „carske riječi!” A kod svake pojedine od njih pred unutarnjim pogledom hodžinim čas se otvori neki dalek, neobičan i opasan vidik, čas se spusti neka zavesa, crna i olovna, pred samim zenicama. Tako naizmence; ili ne vidi ništa ili vidi nešto što ne razume i što ne sluti na dobro. — U ovom životu ništa nije isključeno i svako je čudo moguće. Evo gde čovek može pažljivo da sluša, a da ništa ponaosob ne razabire, i da sve zajedno potpuno shvati i pravilno razume! To seme, ta zvezda, te brige prestola, sve bi to moglo biti i na stranom nekom jeziku, a hodža bi ipak, čini mu se, razumeo šta se njima hoće da kaže i želi da postigne. Ovo se carevi, evo već trideset godina dovikuju preko zemalja i gradova i preko glava svojih naroda. A teška je svaka reč u svakom proglasu svakog cara. Zemlje se kidaju, glave lete od njih. Tako se to kaže „seme ... zvezda... brige prestola” da se ne bi moralo nazvati pravim imenom i kazati što jeste: da i zemlje i pokrajine, a sa njima i živi ljudi i njihova naselja, idu od ruke do ruke kao sitna para, da pravoveran i dobronameran čovek ne nalazi na zemlji mira, ni onoliko koliko mu za njegov kratki vek treba, da se njegovo stanje i imanje menja nezavisno od njega i protivno njegovim željama i najboljim namerama. (НДЋ, 481–482).

Понекад се ортографски маркираним знацима навода у ауторском говору појављују само, на примјер, новински наслови или по једна реченица из неког текста административног карактера (наредбе, циркуларног писма и сл.):

I ovu vest o smrti usamljene starice novine su objavile na vidnom mestu, sa golicavim podnaslovima: „Da li se radi o zločinu?”, „Istraga u toku. Naš reporter na licu mesta”. (Госпођица, 561); „Srpska vojna sila ne postoji više”, pisalo je krupnim slovima na čelu lista. (Госпођица, 617); Treba

svakako otvoriti istragu, ali rezultat istrage je unapred siguran: „U nastupu umne poremećenosti... itd.” (ОПЛ, 140); U drugom se propisivalo kako treba da se proslavi Napoleonov rođendan, 15. avgusta. „Troškove za orkestar i dekoracije bala koji tom prilikom priredi ima da snosi generalni konzul sam.” Čitajući tu naredbu, Davil se gorko osmehnuo. (ТХ, 34)

Елементе специјалних стилова, обично публицистичког или административног, исказани ријечју или синтагмом, писац уклапа у књижевноумјетнички текст и као фрагментарне цитате у оквиру ауторског говора:

Socijaldemokratski list *Sloboda* napao je otvoreno Gospođicu, koja je odbila da da prilog za bolesnu radničku decu, i nazvao je „Šajlokom u suknji”. (Госпођица, 597–598); Kad se osetilo kolebanje u poslovanju banaka, ona je bila među prvima koji su povukli svoje uloge i sprečili da se „zamrznju”. (Госпођица, 675); U samoj zaradi Štaba, Kostaćeva sudbina već je postala „predmet”, koji je imao svoj broj i svoju oznaku „poverljivo”. (ОПЛ, 139); Na drumu koji vodi u Lukavicu i koji je već izvan „područja grada Sarajeva” sastavila se odjednom velika povorka; nad njom su se vile crvene zastave, a svaki radnik bio je zakićen karanfilom od crvene hartije. (Црвен цвет, 100); Da bi suzbio takve vesti i opravdao se, počeo je da preuzima „protivmere”. (ОПЛ, 181); Najposle, neizbežno je bilo da i murtađ-tabor oseti posledice seraskerovih „protivmera”. (ОПЛ, 181).

Осим у виду синтаксичко-стилистичких категорија управног говора, писац дијелове других функционалних стилова у књижевноумјетнички текст уводи и у синтаксичкој форми неуправног говора²²:

22 О синтаксичко-стилистичким варијантама као подмоделима управног и неуправног говора у српском књижевном језику в. Ковачевић (2013: 67–99).

Jednog od poslednjih dana februara meseca 1935. godine sve su beogradske novine donele vest da je u Stiškoj ulici, u kući broj 16a, nađena mrtva sopstvenica te kuće (Госпођица, 561); Komisija, koja je odmah izišla u Stišku ulicu, utvrdila je brzo i nesumnjivo da nije u pitanju zločin, nego da je stara devojka umrla prirodnom smrću, od srčane kapi, a da je sve u kući neoštećeno i na svom mestu, bez traga provale i ma kakvog nasilja i krađe. (Госпођица, 561); Zbog toga su je napadale i sarajevske novine, sa jasnim aluzijama na njen način poslovanja. *Srpska riječ* je donela jednu belešku o tome kako neki potomci onih koji su osnovali i podržavali srpske ustanove u Sarajevu zanemaruju tu lepu tradiciju i, ogrezli u duhu materijalizma i ružne sebičnosti, zaboravljaju svoju dužnost prema narodu i narodnim društvima. (Госпођица, 597); Veso pokaza samo rukom na večernje novine pred sobom. U njima se krupnim slovima javljalo da je srpska vojska uništena i da se, napadnuta sa severa i jugoistoka od Nemaca, Austrijanaca i Bugara, povlači u neprohodne planine, ostavljajući za sobom sav materijal, ranjenike i bolesne. (Госпођица, 617); Umesto toga stizale su nerazumljive i rogoibatne naredbe Direkcije računovodstva, cirkularna pisma bez ikakvog smisla, koja su Davilu, ovako usamljenom i napuštenom, izgledala kao prava ironija. U jednom se na primer strogo nalagalo da se konzul ograniči na druženje sa stranim konzulima a da prijeme stranih ambasadora i poslanika može da posećuje samo ukoliko bi ga njegov ambasador ili poslanik pozvao da to učini. (TX, 34); Tako je jednog letnjeg dana, posle toliko vremena, iskrasnio opet na kapiji beo, služben oglas. Bio je kratak, ovog puta opervažen jakom crnom prugom, i javljao je da je Njeno Veličanstvo carica Jelisaveta poginula u Ženevi, kao žrtva odvratnog atentata, od ruke italijanskog anarhiste Lukenija. Oglas je dalje sadržavao gnušanje i duboku žalost svih naroda

velike Austro-Ugarske Monarhije i pozivao ih da se u podaničkoj vernosti još čvršće okupe oko prestola i da tako budu najbolja uteha vladaocu koga je sudbina tako teško pogodila. Plakat je bio prilepljen ispod bele ploče sa natpisom, kao nekad proglas generala Filipovića o okupaciji zemlje, i svet ga je čitao s uzbuđenjem, jer je bila reč o carici, ženi, ali bez pravog razumevanja i dubljeg učešća. (НДЋ, 467)

Да сведемо. У раду смо на корпусу романа и приповједака И. Андрића анализирали примјере употребе специјалних функционалних стилова — публицистичког, административног и научног, превасходно начине и разлоге њихове употребе. Проведена анализа одабраних дјела показује да се у Андрићевом књижевном тексту елементи, мањи или већи сегменти датих стилова појављују у различитим синтаксичким формама — у синтаксичкој форми управног говора, у форми реплика у дијалогу, као фрагментарни цитати у оквиру ауторског говора или као цитирани извори ортографски маркирани употребом наводника, у виду неуправног говора — и то не само у функцији говорне карактеризације лика, постизања одређеног аргументативног, естетског, иронијског или комичног ефекта већ и ради остварења критичке дистанце наспрам говорних представника датих стилова.

Укључењем специјалних функционалних стилова у језик књижевног дјела, писац нам, између осталог, разоткрива до које мјере овакви стилови, створени с циљем да се подупре и осигура процес комуникације (а чије су одлике тачност, прецизност, рационалност, објективност, склоност ка избјегавању препрека у комуникацији и стварању једнозначног, експлицитног исказа лишеног сваке недоумице), подвргнути процесу бирократизације могу дехуманизовати човјека, односе међу људима и постати моћно оруђе у рукама државе и владајуће иде-

ологије, што се најбоље види у оним дијеловима текста гдје писац, у форми управног говора или у форми унутрашњег монолога, супротставља дате стилове разговорном функционалном стилу као варијанти која је најједноставнија и човјеку најближа.

ИЗВОРИ

- Ivo Andrić, *Gospođica*, u: *Romani*, Beograd: Laguna, 2014.
- Иво Андрић, *Изабрана проза* (приповијетке), https://biblioteka.elektronskaknjiga.com/izabrana_proza.php. 25. 2. 2018.
- НДЂ: Ivo Andrić, *Na Drini ćuprija*, u: *Romani*, Beograd: Laguna, 2014.
- ОПЛ: Ivo Andrić, *Omerpaša Latas*, https://biblioteka.elektronskaknjiga.com/omer_pasa_latas.php. 25. 2. 2018.
- ПКС: *Прича о кмеџу Симану*, у: Иво Андрић, *Изабрана проза* (приповијетке), https://biblioteka.elektronskaknjiga.com/izabrana_proza.php. 25. 2. 2018.
- ТХ: Ivo Andrić, *Travnička hronika*, u: *Romani*, Beograd: Laguna, 2014.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1937: Александар Белић, Богаћење језика, *Наш језик*, год. V, св. 4, Београд: Лингвистичко друштво у Београду, 97–100.
- Висковић 1989: Nikola Visković, *Jezik prava*, Zagreb: ITRO „Naprjied”.
- Зиновјев 2002: Александар Зиновјев, *Зайаг (феномен зайагњашийва)*, Београд, Lausanne: Наш дом, Age d’ Homme.
- Јовановић 2010: Јелена Јовановић, *Линівисџика и сџиллисџика новинскої умећа*, Београд: Јасен.
- Катнић-Бакаршић 2001: Marina Katnić Bakaršić, *Stilistika*, Sarajevo: NUK.

- Ковачевић 2013: Милош Ковачевић, *Лингвистика као српско-стилика*, Источно Сарајево: Филозофски факултет у Источном Сарајеву.
- Ковачевић 2015: Милош Ковачевић, *Српски језик између науке и историје*, Бања Лука: Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске.
- Ковачевић 2016: Милош Ковачевић, *Књижевни језик и језик књижевности*, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I, *Језик, књижевност, уметност*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 15–31.
- Ковачевић 2017: Милош Ковачевић, Специфични поступци пререгистрације у роману „Кукавичја пилад“ Лабуда Драгића, *Узданица*, год. XIV, бр. 2, 25–41.
- Силић 2006: Josip Silić, *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*, Zagreb: Disput.
- Столац, Властелић 2014: Diana Stolac, Anastazija Vlastelić, *Jezik reklama*, Zagreb, Rijeka: Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Тошовић 2002: Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.
- Худечек, Михаљевић 2009: Lana Hudeček, Milica Mihaljević, *Jezik medija — publicistički funkcionalni stil*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

ЈЕЗИЧКО-СТИЛСКЕ ОСОБЕНОСТИ ДРАМЕ „МАЧОР У ЧИЗМАМА” ИГОРА БОЈОВИЋА

Увод

Међу запаженије драмске ствараоце савремене српске књижевности, као припадник „најмлађе генерације драматичара”, који се у својим дјелима легитимисао као драмски стваралац „из чијег дела зрачи естетска узвишеност”, сврстан је и писац Игор Бојовић (Петровић 2008: 451).

Као предлошком за писање драме *Мачор у чизмама* Бојовић се послужио познатом бајком *Мачак у чизмама*. Писац је чешће посезао за овим обрасцем (драме *Црвенкаја*, *Пейељуја*, *Лейојица и звер*, *Баш челик*, *Усиавана лејојица*, *Бајка о цару и славују*), јер бајке, како сам каже, нуде архетипске ситуације — „Изазов је све оно што садрже и не садрже, тачније што се налази између архетипских ситуација. Осим познате приче, оно што има везе са нашим временом и може да се надогради и учита на поетичан начин у позадину фабуле — припада мени као аутору. Овакво стварање је утолико инспиративније јер ме подсећа на начин на који је то радио недостижни Виљем Шекспир ...” (Бојовић 2011). Ту врсту драмске књижевности за децу М. Млађеновић назива „сценска бајка” или „драмска бајка” — будући да се ради о драми која је настала преобликовањем бајке (Млађеновић 2009: 645–646). У истом раду аутор говори о начинима

преобликовања бајки у драме и указује на опште одлике сценске бајке, а међу писцима и дјелима које истражује налази се управо и И. Бојовић и његово дјело *Мачор у чизмама*. Поредићи драму са бајком, Млађеновић указује на следеће карактеристике: у драми сви ликови имају имена, својство утростручавања и у драми, „померањем ка иронијском и пародијском, поларизација на позитивне и негативне ликове ишчезава”, у драми су ликови (јунаци) са манама, честа употреба жаргона, сленга и фраза из свакодневног живота (Млађеновић 2009: 652–653).

Ниво ѿексиа

У језичко-стилској анализи драме кренућемо од нивоа текста и истражити прије свега јаке позиције текста: наслов, жанр (врста драме), имена ликова, прва и последња реченица, однос према истини (поштењу), стих и рима.

Наслов. Писац је једну књижевну врсту (бајка) претворио у другу (драма) и тај процес запиње већ у наслову избором ријечи 'мачор' умјесто *мачак*. Иако су у питању синоними, избором друге ријечи (*мачор*) писац сугерише читаоцу одн. гледаоцу (драме) да се у дјелу ради о нечему сличном а ипак другачијем.

Врста драме. Аутор је свој комад окарактерисао као херојску комедију и притом херојско преузима из предлошка, из бајке, и заодијева га у комично рухо. Као такво, дјело је још више пријемчиво за млађе читаоце / гледаоце. Кроз читаву драму херојско се у језику огледа у употреби вишег стила, а комично у употреби нижег стила. Опозиција вишег и нижег свој врхунац досеже у лику Дива ле Гиша: он је, с једне стране, огроман и оличење сирове снаге а по карактеру лош; с друге стране, у говору се служи стиховима (римом), а употребљава лексику која

је дијалекатска, архаична, ниског стила (*Јербо није лако / кад си ружан вако*). Његово изражавање (а тиме и карактер) заправо су гротескни.

Имена ликова. У драми сви ликови имају имена, и то француска, а само најмлађи син има српско име Тодор (што значи 'дар божији'). Његов отац се за живота зове Жил, а након смрти се појављује као мачор по имену Фјодор. Име Фјодор римује са именом Тодор и заправо је само руска варијанта имена Тодор. И оваквим избором имена Фјодор аутор нам опет шаље поруку: Фјодор је исто као Тодор, само мало другачије (отац је као син, само мало другачији, указује се на сличност и блискост оца и сина). Посебно је преко имена окарактерисан краљ Луј Заборавни.

Почетна реченица. Прва реченица у драми гласи: „*Авај, судбо, авај!*” — као да је изговара неки племић у некој од Шекспирових драма, а заправо је изговара син једног млинара и свакако да му таква реченица не приличи — у најмању руку звучи необично. Међутим, управо ће тај младић (Тодор) у драми прећи пут од млинаревог сина до будућег краља и мужа принцезе, а оваква реченица са почетка драме, издалека, то наговјештава. Аутор нам од самог почетка преко језика (виши стил изражавања) којим се Тодор служи указује на то да он у себи носи то „више”, потенцијал за краљевску круну.

Финална реченица. „*Наћи ћеш њреће*”. У бајкама главни јунак често мора да ријешити три задатка. У бајци *Мачак у чизмама* тог обрасца нема. Бојовић на неки начин отклања тај „недостатак” тако што отац синовима поставља питање (задатак) шта је то што води ка успјеху. Синови дају два одговора (рад и срећа), али има и „нешто треће”. „Аманет” да открије „треће” оставља најмлађем сину и поручује му да ће кад сазна шта је треће остварити оно што није успио сам – да се ожени принцезом и постане краљ. У тренутку када је већ знао да ће се оже-

нити принцезом и постати краљ и када треба да пољуби принцезу, Тодор се окреће да би питао мачора Фјодора шта је то треће. На крају драме сви му (Тодору) пјевају – три пута – „*Наћи ћеш њреће*”. Тако настаје необична (комична) ситуација да главни јунак ријеша трећи задатак (бајка), а да заправо то и не зна (драма). И да све буде још занимљивије и наглашеније, вјероватно је у то „незнање” заједно са Тодором увучен и читалац / гледалац (млађе доби, коме је драма и намијењена).

Однос према истини (поштењу). Најкрупнија примједба на рачун бајке тиче се поруке која се њоме упућује најмлађим читаоцима – да је дозвољено лагати, варати, бити непоштен како би се остварио неки циљ (јер мачак у бајци све вријеме лаже и вара краља). У бајци главни јунаци не изражавају никакву дилему у вези са лагањем. Бојовић мијења и „поправља” тај дио, те тако Тодор, у вези са могућим варањем краља, каже да се осјећа чудно, „*Како да кажем, као да сам оиљачкао краља!*”. У реченици којом мачор објашњава Тодору да се ту не ради о непоштењу него о надмудривању лексема *йошйен(о)* употријебљена је девет пута.

Стих и рима. Драма је већим дијелом написана у стиху са римама. Риме у стиховима, у именима (*Тодор-Фјодор*, један другом: *Авај, Тодоре! Куку, Фјодоре!*), синтагме (*виконйеса Ајнеса, Виконйесице, Ајнесице;*; *Ноблесо, виконйесо, Ајнесо*), као одговор у дијалогу (ПТИТ: *Нејаки смо да би йебди од корисйи били. ДИВ ЛЕ ГИШ: Дебили!*); *йаксу за йраксу; Шйа буде да буде, не дам да ме буде.* Смјењивање обичног говора са говором у стиховима, са многобројним и разноврсним римама чини да дјело буде мелодично и са пуно ритма, као каква музичка игра.

Фоносйилисйички йлан

Избор језичких средстава у тексту условљен је с једне стране чињеницом да је ријеч о дјелу насталом у процесу преобликовања једне књижевне врсте у другу, а с друге

стране чињеницом да је резултат тог процеса дјело које по језичко-стилским одликама припада драмском под-стилу, који често опонаша, тј. стилизује разговорни стил, за који се у литератури каже да је „прва варијанта језика коју усвајамо као дјеца, најједноставнија и најближа варијанта”, „базични функционални стил, основа са које се развијају други функционални стилови” (Катнић Бакаршић 2001: 94–95), што, између осталог, чини ово дјело врло пријемчивим дјеци. Стога је све поступке онеобичавања присутне на свим језичким нивоима нужно сагледати с једне стране у контексту процеса *разбајчења*, односно деконструкције бајке, са становишта поступака који се у том процесу примењују, а с друге стране из аспекта резултата тог процеса.

„У том процесу”, како у литератури налазимо, „долази до инверзије знакова: ’узвишено се замјењује простачким, поштовање непоштовањем, озбиљно поругом. Та инверзија знакова најчешће, иако не и нужно, тече у смјеру деградације...” (Млађеновић 2017: 45). Притом се присуство комичног „намеће као законитост, општа одлика драме за децу, нарочито у случају када је настала на основу бајке за децу” (Исто, 45). „Књижевност за децу”, рећи ће Љуштановић, „узела је слободу да озбиљан садржај бајке контаминира хумором, да га пародира, да га не само деградира него и разграђује” (Љуштановић 2004: 24).

На језичком плану речено се испољава у коегзистенцији стандарда и субстандарда (*сво, би хімили, ожениіи йринцезу*), књижевног и некњижевног, снижено маркираног са повишено маркираним, савременог и архаичног, поетског и простачког. И све то „последница је тежње за новим обликом комуникације ’старог’ жанра, за стварањем новог стила” (Млађеновић 2017: 44).

Повелик значај у стварању тог новог стила има фонетски (фоностилистички) план. Посебну функцију

и важност добија акценат, интонација, пауза, ритам²³, различити типови изговора (званични, театрални, неутрални, нехајни, ниски итд.), мијешање и прожимање стилова изговора, ономатопејска лексика. Непотпуни стил изговора, изостављање гласова који би били неопходни у тзв. потпуном стилу, осим за потребе метричке структуре стиха²⁴ неријетко је употребљен и за стварање комичног ефекта.

Фонолошка скраћивања (елипсе) захватају скоро све сегменте ријечи: почетак (афереза: *вако*), крај (апокопа: *ал, л', никої', нек', чеїр', храниї, винуї, добитї, иїрайї, чиниї, рагећ*), најчешће средину — најфреквентнији су примјери вокалске синкопе (*чеїр', иредсїавїе, начинїе, иридружїе, иомолїе се, хајд'мо, извин'їе, шено, свико, иледо, имо, варо, уїиї'о; кол'ко, ко, мисо*), или истовремено средину и крај, примјер комбинације апокопе и синкопе (*чеїр'*). „Песник је каткада дужан да жртвује део фонијске грађе речи како би успоставио ритам песме” (Симић, Јовановић Симић 2015: 238). За потврду наводимо примјере из текста:

23 Млађеновић истиче подесност Бојовићевог стиха за музику. „То је уистину поезија снажног, драмског ритма, јер речи прате активност, покрет, као у раденичким песмама, опонашају ритам природе и физиолошки ритам човековог организма. Ритмички се осећа и инверзиван ред речи у стиху. Бојовићево умеће у изградњи стихова, поетских облика и стихованог дијалога утиче на стварање изузетно снажних драмских ситуација, семантички раскошних и погодних за рецептивне моћи најмлађе читалачке и позоришне публике” (Млађеновић 2017: 118).

24 У вези са метричком структуром Бојовићевог стиха Млађеновић каже да се у његовим стиховима догоди „да има превише слогова, тада се служи *елизијом* — он избаци или изостави последњи вокал”, с напоменом да „Бојовић не робује традиционалној метричкој схеми, али непогрешиво осећа темпо, мелодију, ритам језика те се због тога врло често не подударују метрички и граматички нагласак” (Исто, 117).

ТОДОР: Тај аманет, оче, жито не меље! Авај, судбо, шта ли мене чека? Њима млин, а мени аманет. Је л' се једе тај аманет, оче?; ЖЕРАР: Све се дрма, све се тресе, да л' то хлебац од нас месе?; ЖЕРАР: *Чейр'* три, један два / ниси глупљи него ја!; ПТИТ И ЖЕРАР: (Заједно.) *Хајг'мо* сада рећи свима: / Благо нама приглупима!; МЕСЈЕ ЖАК: (Певуши.) О ла, ла, о, ла, ла, / *нек'* загуде гудала!; Буди нобл ко' Гренобл! АНАСТАЗИЈА ПРИНЦЕЗА: Не знам *дал'* је алт / или можда бас, / *ал'* једно сам сигурна / није грофов глас!; МАЧОР ЛЕ ФЈОДОР: Нека ово, госпо, / *никої'* не наљути, / мој господар мудри / срећан је кад ћути!; КРАЉ ЛУЈ ЗАБОРАВНИ: Суочен са тешком чињеницом да ме народ не воли ни за трећину *кол'ко* волим себе сам, одлучио сам да урадим оно што се само у бајци догодити може: — дајем оставку!; КРАЉ ЛУЈ ЗАБОРАВНИ: А када то, радо бих *уїїї'о?*; МАЧОР ЛЕ ФЈОДОР: Кад је шетајући инкогнито *уїлед'о* принцезу где расуте косе са извора воду пије и ручице беле хладном водом мије. КРАЉ ЛУЈ ЗАБОРАВНИ: Упс, *извин'їше*, моју кћи Анастасију принцезу, морате ми испричати причу!; ТОДОР: Нека дође! *Нек'* нас млати, *ал'* венчање не сме стати!; ДИВ ЛЕ ГИШ: Јербо није лако кад си ружан *вако!*; ПТИТ: *Дал* је *шено* или бунца!; ДИВ ЛЕ ГИШ: Слуге моје, како ствари стоје и ви сте се против мене уротили сада! *Свак* ко није са мношћом мораће да страда!; ГЕНЕРАЛ ЛЕ БРЕ: Па у моменту личне кризе ја не бејох храбар *ко* што могах бити.; МАЧОР ЛЕ ФЈОДОР: Господо! Спремни смо се тући! Ал пре боја сложено запевајмо *ко* што певаху дедови наши!; МАЧОР ЛЕ ФЈОДОР: *Смазо* сам те, гаде, на крају баладе!; КРАЉ ЛУЈ ЗАБОРАВНИ: Премда име ваше ми одавно знамо, *їредстїавїше* се опет, *їредстїавїше* се само!; КРАЉ ЛУЈ ЗАБОРАВНИ: Ах, ласкавче један! Нешто ћу вам рећи, сместа ћу утећи!

Три, *чејџр!*; КРАЉ ЛУЈ ЗАБОРАВНИ: Доста! То сам слушао бар двадесет пута! А и у позоришту *іледо* сам то скоро!; МАЧОР ЛЕ ФЈОДОР: Е сад ми је свега доста! Не цмиздрите, кукавице! Не цмиздрите сада! *Придружїте* се борби — див мора да страда!; ДИВ ЛЕ ГИШ: *Помолїте* се сместа свевишњему богу, јер у свашта се, јоште, изметнути могу! ТОДОР: Премда *радећ* време / проводисмо слепо...; ПТИТ: Богме, брате, ми ни себе *хранїи* не можемо...; МАЧОР ЛЕ ФЈОДОР: Није наук у сред шуме мрачне, већ је знање *мед* људи-ма, синко. Ја ћу тебе *винуї* до висина оку твоје недоступних!; ТОДОР: *Нек* ти буде! Изгубити нећу много, а штошта бих добит *моїо!*; ПЕТИТ: Дошли смо да вам наредимо шта вам сада *чиниї* ваља!; МАЧОР ЛЕ ФЈОДОР: Учићу те игри, учићу те плесу, учићу те свему што личи ноблесу. Корак лево, а два десно, *иїраїи* учим сасвим свесно!; ПЕТИТ: Авај, ми *ди* хтели, али не унемо!; ПЕТИТ: Авај, брацо, опрости нам. Морамо те оковати чврсто. Не *ди* ми, *ал* див нас туче мучи...

Како наведени примјери показују, таквој деструкцији посебно су подложни граматички облици као што су инфинитив, који губи постфикс *-и*, перфект у којем је дошло до испадања самогласника основе, императив са редукованим крајњим самогласником основе, кондиционал, у којем се одбацује наставак помоћног глагола (*ди*), у ријечцама *нека*, *хајде*, *ли*, *али*.

Оваква скраћивања носе и допунску информацију о културно-образовном нивоу говорника и степену његовог познавања књижевнојезичке норме које је, неријетко, обрнуто пропорционално висини положаја који му на друштвеној љествици припада (примјер краља).

Веома су фреквентне лексеме са редулицираним вокалима, тј. продуженим изговором вокала ради осликавања емоционалног стања говорника, тзв. алонжмани:

Најчешћи су примјери лексема са продуженим изговором вокала задњег реда. Забиљежили смо 14 примјера са вокалом *o*, 13 примјера са вокалом *u*, а најмање са вокалима предњег реда *и* (4), *e* (2), док се продужени изговор вокала *a* јавља у 9 лексема. Ако узмемо у обзир да су вокали *a*, *o*, *u* тамни гласови и уколико не потцијенимо њихову експресивно-импресивну вриједност, могли бисмо закључити да је њихова фреквентност у случају алонжмана у складу са доживљајем озбиљних питања чији садржај „дубоко дира и узнемирава без обзира на узраст. Како живети, како бити, како отићи”, „како успети у суровом свету, а остати честит човек”. „Pitanja su velika”, каже Г. Стојановић, „jer male priče nisu za malu decu. Uostalom, samo odrasli pristaju na priče za malu decu. Zato što su zaboravili da su samo velike priče i važne i nežne i zabavne. Velike priče su priče za decu i osjetljive. To je ova priča” (Стојановић 2016).

Сем самогласника, у мањем броју лексема присутно је и удвајање консонаната *k* и *g* и сонанта *m*:

СВИ: Див, *гив*, *гив*, *гив*, *гив*, *гив*... (Сва тројица “огдивљају” према двору.) АНАСТАЗИЈА ПРИНЦЕЗА: *Кккк*... ко су сад па ови? (ТОДОР: *Ммммммм*. ТОДОР: *Ммммммммм*. КРАЉ ЛУЈ ЗАБОРАВНИ: Чудно неко име. Никада га чуо нисам. А можда и јесам само се не сећам. (Као за себе.) *Ммммм*. ТОДОР: *Ммммм*. Ево, одавде до вечности, ћутим ко заливен!

Највећи је број лексема, чак 56, са умноженим сонантом *r* како би се дочарао француски изговор српских ријечи и тиме мелодија текста приближила мелодији оригинала уз врло честу употребу француског *o*, *la*, *la*:

МЕСЈЕ ЖАК: (Певуши.) *О ла, ла, о, ла, ла, / нек' загуде гудала! / О ла, ла, о, ла, ла, иде дворрска будала!* Уи, уи, уи, једни мисле да сам *крројач*, дрруги *обућарр*, *ијррећи* пак, *чаррродњак* што *ијррави* чуда, а ја нисам

ништа осим *дворска луда!* Због манжетни никад нема плача у *крраљевој веселог крројача!* Целог дана шијем, *кррйим* док се сасвим не *исиррйим!* Пете лепим, *йенце-ййирррам*, самог себе *малйреййирррам!* Само у *крр-раљевој одућаррра* постаје нова ципела *сйаррра!*

Када су у питању имена ликова, у литератури налазимо, да се Бојовић понекад „у давању имена, духовито али семантички далекометно служи римом повезујући ликове који су слични по својим особинама, односно функцијама у драми (Тодор–Фјодор, јунак–помоћник у драми *Мачор у чизмама*)” (Млађеновић 2017: 111). Згодно би на овоме мјесту било скренути пажњу на гласовни састав имена. Чини се да разлика између ова два лика управо почива на опозицији тврдога, звучног, праскавог Т наспрам безвучног, струјног Ф, с једне стране, и сонанта Ј, гласа који је у српском језику изразито нестабилне артикулације, па може бити, у зависности од позиције коју у фонолошком низу заузима, тројако реализован: као струјни консонант, као вокал или као сонант. Управо разлика у артикулацији међу овим гласовима (Т и Ф, Ј) постаје знаком битног разликовног обиљежја између Тодора и Фјодора. Јер као што ваздушна струја при изговору струјних гласова (Ф и Ј) и поред постојања препреке релативно слободно, лако и без напора, излази ван, тако и Фјодор врло спретно и вјешто савладава препреке и налази рјешења за врло сложене проблеме, за разлику од крутог и тврдог „Тодора па Тодора”.

*Морфослйислйичке и синтаксослйислйичке
особине*

Избор језичких средстава на морфолошком и синтаксичком плану такође је подређен процесу деконструк-

ције бајке и приближавању одликама драмског подстила. Овдје ћемо поменути само оне најочитије (употреба не-стандардних замјеничких и глаголских облика: *Као шћио сам и слућио сво време!*, *Авај, ми би хћиели, али не уме-мо!*; ред ријечи у реченици: *„Та девојка”*, каза, *„ћрироде је дар!*”, *Хћегодох само рећи он ни ожењен није!* *Сад ћрех ћрема ћшеди, ја окајох, сине!*, конгруентни атрибут у пост-позицији: *дедови наши, суйрућ веран, одћовор на ћићшање ћреће*; финална позиција глагола у функцији предиката: *Ал срећом се ћојавише ћосћода ћроф од Карабаса и нећов слућа мачор ће ме из невоље издавише!*; елиптичне реченице: *Осћавку?!*, *Ко кукавица?* *На оружје!*; недовршене реченице (ретиценција)²⁵: *Хайсим вас у име нећовој величансћива краља...*, *Мислила сам да си фин...*).

Једна од њих је и употреба претериталних глаголских облика који спадају у ред функционалностилски „једно-страних” језичких средстава, какви су у српском језику аорист и имперфекат. За разлику од општеупотребног карактера перфекта, аорист и имперфекат се углавном везују за књижевноумјетнички, приповједачки стил, „као важан елеменат умјетничког казивања”, док су у разговорном стилу знатно рјеђи (Тошовић 2002: 199). И један и други облик имају значајан стилистички потенцијал. Употреба ових глаголских облика у језику бајке врло је фреквентна и сасвим уобичајена и очекивана, јер и један и други доприносе доживљености радње, динамичности приповиједања.

Јаку стилогеност ови облици имају и у драмском подстилу, односно у разговорном функционалном стилу. У језику анализираних драмских бајке, која је осавремењена и чији је језик врло близак савременом (почесто колоквијалном), који карактерише ишчезавање ових двају об-

25 Овакве конструкције врло су честа појава у Радовићевим драмским текстовима за дјецу. В. Ковачевић (2012).

лика (у случају имперфекта и готово потпуно губљење), они су, поред тога што чине прошле радње динамичним, експресивним, блиским слушаоцима, употријебљени и као средства не само за архаизацију и поетизацију исказа већ и говорну карактеризацију ликова:

МАЧОР ЛЕ ФЈОДОР: Господо! Спремни смо се тући! Ал пре боја сложно запевајмо ко што *йеваху* дедови наши!; КРАЉ ЛУЈ ЗАБОРАВНИ: Потом је народ гласно дигао глас против његовог величанства мене и моје милитантне владе. Били су толико убедљиви да на крају и ја *виках* све у даљ: Доле влада, доле краљ! Онда ми се од ударца вратило памћење па сам се сетио да смо заказали бал и пожурио сам овамо.; МЛИНАР ЖИЛ: *Бејах* чедан и угледан, / врло смиран, супруг веран! / Од мене вам *не беше* / вреднијег човека / па рад тога, верујем, / сами рај ме чека; ДИВ ЛЕ ГИШ: Некад *бејах* и ја човек, / ал *не мојах* тако док! / Сад сам љута звер у души/што пред собом куће руши!; ГЕНЕРАЛ ЛЕ БРЕ: Па у моменту личне кризе ја *не бејах* храбар ко што *мојах* бити. КРАЉ ЛУЈ ЗАБОРАВНИ: *Дохвајише* батине, па удри по мојим краљевским леђима! Ал срећом *се њојавише* господа гроф од Карабаса и његов слуга мачор те ме из невоље *избавише*!; ТОДОР: Ух! *Савладах* и тај окрет преокретни. Е, а може бити да је то и одговор на питање треће — знати плесати!; МЛИНАР ЖИЛ: Ал од силних жеља, / ко што је и ред, / *остја* само једна, / *йостјах* млинар сед!; ДИВ ЛЕ ГИШ: За мнош, слуге моје, што ми душе своје очас *йрегадосије*!; ТОДОР: Авај, судбина ме проба / тек што живот *йоче*, / па у кризно доба / *йостјадох* сироче.; ГЕНЕРАЛ ЛЕ БРЕ: Не! Станите! Стојте! Војници, *йобеже* краљ!; ГЕНЕРАЛ ЛЕ БРЕ: Ја бих ону кад смо ратовали против Ричарда Грбавог — оног што се пред нама од страха утроња, па нам сместа *йонуди* краљевство за коња!; ГЕНЕРАЛ ЛЕ БРЕ: Авај, авај, авај! Због овог што *рече* мене савест пече! Ја се сада горко кајем, за казну вам главу дајем!; МАЧОР

ЛЕ ФЈОДОР: Зато, предајем круну ову млинару бившем Тодору па Тодору! Сад грех према теби, ја *окајах*, сине!; ГЕНЕРАЛ ЛЕ БРЕ: *Хиџедох* само рећи он ни ожећен није!; ТОДОР: Памет? То ми у животу није јача страна. Памет... *Радих* пуно, *имадох* и среће, ал ми фали треће... Знам! Памети ми фали да бих женио принцезу!; КРАЉ ЛУЈ ЗАБОРАВНИ: Пребио ме народ. Ја прерушен у сељака *џрићох* једној групици окупљеној око неког гласноговорника и пун себе *узвикнух*: Да нам живи, живи краљ! Кад они...; КРАЉ ЛУЈ ЗАБОРАВНИ: Но, *рекошти* да се ваш господар дави.

Аорист и имперфекат најчешће се јављају у говору краља и генерала, који су чувари свијета старог кова, представници онога што је ретроградно, застарјело, превазиђено, у повлачењу (као и ова два глаголска облика), и који се у „новом” времену могу одржати ослањајући се на моћ, која је увијек само илузија. Отуда и комичан ефекат који се остварује употребом датих глаголских облика.

Стилском маркирању реченице доприноси и честа употреба везника (*јердо*), приједлога (*мед*), ријечце (*даклем*), који су у језику већ обиљежени као архаични или слабо фреквентни:

ДИВ ЛЕ ГИШ: *Јердо* није лако кад си ружан вако!; (...) *јердо* ја сам тужан; ДИВ ЛЕ ГИШ: (...) *Јердо* није лако / кад си ружан вако, / *јердо* ја сам свико, / да не воли ме нико, / *јербо* ја сам тужан / што сам вако ружан!; КРАЉ ЛУЈ ЗАБОРАВНИ: *Даклем*, као што слово староставно налаже предајем ову круну најмудријем *мед* нама — мачору Ле Фјодору!; КРАЉ ЛУЈ ЗАБОРАВНИ: Доста, генерале! Ове рите су последњи шик моде *мед* народом нашим!; ВИКОНТЕСА АГНЕСА: Ко саливен. Ал за бала није *јердо* сенку баца!

Лексичкостилистички план

Писац у непосредан додир доводи стандардно са нестандартним, књижевно са дијалекатским, савремено са архаичним, узвишено са вулгарним, а све у циљу стварања иронично-хуморне језичке платформе са које се може поигравати и темом, и жанром, читаоцем, па и језиком самим. Таква дисхармоничност међу лексемама, комбинације стилски, па и семантички, инкомпатибилних лексема, напоредна употреба ријечи различите стилске вриједности, снижено маркиране лексике у истом исказу са повишено маркираном лексиком, лексике различитог функционалностилског поријекла (прекључивање из сфере неформалног у сферу формалног регистра) издашан је извор комике, што потврђују сљедећи примјери:

ГЕНЕРАЛ ЛЕ БРЕ: Ја бих ону кад смо ратовали против Ричарда Грбавог — оног што се пред нама од страха *уироња*, па нам сместа понуди краљевство за коња! (Виконтеса Агнеса *се наирћи* према војницима да је боду у срце.); Генерал Ле Бре *се наирћи* према војницима да га *боцну* у „срце“; ЛЕ ФЈОДОР: Е сад ми је свега доста! Не *цмиздрише*, кукавице! Не *цмиздрише* сада! Придружете се борби — див мора да страда!; Уместо боцкања у срце и проливања *крвце* казнимо генерала венчањем са виконтесом Агнесом!; ГЕНЕРАЛ ЛЕ БРЕ: Краљ је *међ* народ отишао *инкоинишо* и још га нема да се врати!; ГЕНЕРАЛ ЛЕ БРЕ: Ваше величанство, *дозволише да вам подметнем ноћу, уи!* То јест леђа, изволите!; ГЕНЕРАЛ ЛЕ БРЕ: Величанство, могло би се том сељаку штошта *конфискофати* за државне потребе, *звекнуши* му таксу за праксу и...; ДИВ ЛЕ ГИШ: *Јердо* није лако кад си ружан вако!; (...) *јердо* ја сам тужан; ДИВ ЛЕ ГИШ: (...) *Јердо* није лако/ кад си ружан вако, / *јердо* ја сам свико, / да не воли

ме нико, / *јербо* ја сам тужан/ што сам *вако* ружан!;
 КРАЉ ЛУЈ ЗАБОРАВНИ: *Даклем*, као што слово
 староставно налаже предајем ову круну најмудријем
мед нама — мачору Ле Фјодору!; КРАЉ ЛУЈ ЗАБО-
 РАВНИ: Доста, генерале! Ове *рише* су последњи *шик*
 моде *мед* народом нашим!; ВИКОНТЕСА АГНЕСА:
 Ко саливен. Ал за бала није *јербо* сенку баца!; ВИ-
 КОНТЕСА АГНЕСА: (Принцези.) Чини ми се да је
 ваш отац мало *дидигус*²⁶ *шенуо*. *Тушафе!*

У том је смислу врло индикативан приказ у којем
 Мачор ле Фјодор покушава научити Тодора да плеше.
 Учећи да плеше менует, плес који подразумева граци-
 озност, углађеност, господственост, Тодор узвикује рије-
 чи које се изговарају у народној игри званој *нијемо коло*
 или *џувара*:

МАЧОР ЛЕ ФЈОДОР: Учићу те игри, учићу те пле-
 су, учићу те свему што личи ноблесу. Корак лево, а
 два десно, играт учим сасвим свесно! ТОДОР: Обрни
 окрени, врати се мени! И опет! (Мачор игра менует, а
 Тодор дисхармонично трупка и скаче. Мачор га гле-
 да, Мачор одмахне шапом.)

Посебно је занимљива употреба лексеме *авај* јер је
 употребљавају скоро сви ликови у драми (употријебљена
 је 23 пута), што је необично јер припада пасивном лек-
 сичком слоју и као таква вјероватно је непозната онима
 којима је драма (прије свега) намијењена — дјеци. У не-
 ким примјерима лексема *авај* дио је вишег стила, или бар
 упућује на њега (већ поменути примјер с почетка драме:
Авај, судбо, авај!), док у другима придоноси комичном

26 Овдје ваља обратити пажњу на семантичку инкомпа-
 тибилности прилога *мало* и прилога турског поријекла *дидигус*
 који значи „сасвим, потпуно, докраја (најчешће о нечему рђавом,
 непријатном)”.

ефекту (*Авај, брајџе Жерар, у чему је сџвар?*). Употреба овакве ријечи карактеристична је за особе вишег друштвеног ранга; међутим, у драми управо они који су на врху друштвене хијерархије не употребљавају лексему *авај* (краљ и принцеза). Дакле, имамо потпуно обрнуту ситуацију.

Присуство лексема субјективне оцјене, деминутива и аугментатива, које осим „интелектуалне поруке (величине), носе и стилистичку, афективну поруку, дакле, став говорника према предмету говора”:

ДИВ ЛЕ ГИШ: Петит! Жерар! *Слујерање* моје! Начинте ми места, окујте га сместа!; АНАСТАЗИЈА ПРИНЦЕЗА: *Виконјесице, Ајнесице*, па то је обична мачка!; ВИКОНТЕСА АГНЕСА: Не гледајте, *јринцезице*. Јух, голо мушко у нашој близини!; АНАСТАЗИЈА ПРИНЦЕЗА: Па зашто, *виконјесице*, нисам ништа лоше рекла...; АНАСТАЗИЈА ПРИНЦЕЗА: Долазим, *Ајнесице*!; МАЧОР ЛЕ ФЈОДОР: Захваљујем, краљу, / предивна је храна, / ал ја више волим / *кванјумчић* дувана.

Забилежили смо и појаву индивидуализама:

СВИ: Див, див, див, див, див... (Сва тројица „*огдивљају*” према двору.); АНАСТАЗИЈА ПРИНЦЕЗА: Виконтеса, како ми стоји мон *шешоар?*; ТОДОР: Ух! Савладах и тај окрет *јреокрејни*. Е, а може бити да је то и одговор на питање треће — знати плесати!; ГЕНЕРАЛ ЛЕ БРЕ: Моје даме, врло ми је жао. Узвикнућу једну *ајријајџну* реч! Узбунаааа!

Учестала употреба француских ријечи и израза мотивисана је неколиким разлозима. С једне стране на уму ваља имати чињеницу да писац, поигравајући се жанром, смијешта „радњу у француско витешко доба” (Млађеновић 2017: 56), а с друге стране статус француског језика међу осталим европским језицима формиран је на

темељу безазлених судова, према којима је француски језик добар за љубав и дипломатију, за разлику од немачког који би требало да је најподеснији за филозофију, науку и војно командовање (Бугарски 1995: 64). Када се процјењује улога датих ријечи и израза у стварању комичног ефекта, свакако се мора имати у виду углед и значај који је француски језик имао у српској култури — „А који је народ просвјештенији од француског?, рећи ће Стерија — и не само српској²⁷, а слѣдствено и потенцијал остварен у српској комедији. Француски је језик особито омиљен међу онима који су „на пречац” жељели постати културни, уважени, цијењени, виђени. Било је шик у различита времена говорити француски. И баш као што ријеч *шик*, француског поријекла, може да значи и „лажно злато” или „лажну позлату”, тако је и француски врло често био само онај танки слој испод којег су се крили дебео примитивизам и малограђанштина:

ФЕМА: Опет она „мајко”; чујеш, девојко, немој ме једити! Каква мајка? Гледај ме у образу, мислили би људи да сам ти млађа сестра. *Учи се њо моги њовори- њи*: мамице, мамицхен, или ако ћеш *сасвим француски, мама*, а *немој довека диѡи ѡорка*, као твој ујак...

ФЕМА: Не знам, не знам како ћу те воспитати: *француски не знаш, не знаш ѡравиии комѡламентѡе*, а колика си; сад те морам од азбуке репарирати. ФЕМА:

27 Р. Петровић у *Африци* каже да црнци говоре између себе француски да би били фини: „Нема израза који црнци изгледа непристојан, и он га изговара увек са истим наивним и озбиљним лицем. Кад говоре између себе, француски, да би били фини: „Е мон вие, ти манбет времан! За ве тангеле палск ти е соваз, ти не па сивилизе!— Сва та грдња изговорена мирним гласом, као од шале, дочекана је такође озбиљним лицем другога, који се онда брани. Они, „коз ан флансе — „А Ти е влеман соваз. А, Мон вие —, кажу они сваки час белцу; „а, мон вие ти се, з суи фунти!” (Р. Петровић, *Африка*, АСК)

То је жена! Како њовори француски, канда јој се језик ојаризио. Како оно рече? Аха! Коми фо!... (Виче.). (Ј. С. Поповић, Покондирена тиква, АСК); Децо, француском језику љреба да љоклониџе нарочииу љажњу. Он вам није неопходно потребан ако ће, рецимо, ко од вас бити министар спољних послова, али ако ко има амбицију да буде љорџир у хоџелу, онда знаџџе да без француској језика љо не можеџе диџи. (Б. Нушић, Аутобиографија, АСК).

Није случајно ни то што Бојовић углавном користи француске ријечи у српској транскрипцији (*а ла франсе, а ла Гаскоњ, амурр, а му мушуа, доџе, дежави, ескземуа, кер, мажесџе, ме, мерси доку, месје, мон, монамур, о ла, ла, о, мон љаџа, о, секур, љаџа, љџиџи, руа, со леи, шанс, шик, љулежур, Туџ а фе!, уи, Жџем, жџем, жџем, журррр*)²⁸, с напоменом да има и примјера који осликавају и неправилан изговор, какав је слџеџи:

АНАСТАЗИЈА ПРИНЦЕЗА: *Ескземуа*, да ли је неко видео а му мушуа?²⁹

У говору појединих ликова појављују се пофранцужене ријечи српскога језика. Такав изговор дочаран је умножавањем сонанта *р*, чија је веларна артикулација битно диференцијално обиљежје француског језика:

МЕСЈЕ ЖАК: (Певуши.) О ла, ла, о, ла, ла, / нек' загуде гудала! / О ла, ла, о, ла, ла, иде *дворрска* будала! Уи, уи, уи, једни мисле да сам *крројач, дрруџи обућарр, љрреџи* пак, *чаррродњак* што *љррави* чуда, а ја нисам

28 У анализи лексике француског поријекла, не треба сметнути с ума да „Када гради стихове у драми која је настала према бајци која је изворно неког другог народа или језика, тада Бојовић прилагођава стих принципу грађења поезије и језичком систему, мелодији језика оригинала” (Млађеновић 2017: 117).

29 Уп. Excusez moi и mon mouchoir.

Сем сонанта *p* томе је послужио и члан *le, la*, који писац употребљава уз властита имена, као нпр. *Ле Фјогор, Генарал ле Бре*, али и уз ономатопејски узвик за подражавање мачијег гласа: *Ле мијаууу!*

Рјеђи је случај да српска ријеч буде трансформисана (изобличена) тако да подсећа на француску ријеч:

АНАСТАЗИЈА ПРИНЦЕЗА: Виконтеса, како ми стоји мон *шешоар*?³⁰

Ријеч *шешир* измијењена је у *шешоар*, која, иначе на француском гласи *le chapeau*, али изговором подјсећа, рецимо, на изговор француских ријечи као што су *poir, touchoir, vouloir, pouvoir* и сл.

Употреба француских ријечи и израза и домаће лексике изговорно адаптиране француским ријечима у непосредном додиру са лексемама из различитих лексичких слојева (архаизми, турцизми, германизми, снижено маркирана лексика) и са конструкцијама карактеристичним за разговорни стил, одличан је извор хумора:

КРАЉ ЛУЈ ЗАБОРАВНИ: Доста, генерале! Ове рите су последњи *шик*³¹ моде *мед* народом нашим!; ЖЕРАР: Шта би ово, *ме фрер*?; ЖЕРАР: Ко ће о нама да се брине, татице наш једини! О, *мон њаја*, остани, не одлази!; ВИКОНТЕСА АГНЕСА: (Принцези.) Чини ми се да је ваш отац мало *дидигус шенуо. Туи а фе!*

Закључак

Проведена анализа показује да су поступци онеобичавања присутни на свим језичким нивоима — фо-

30 *Le chapeau* фр. *шешир*.

31 У питању је израз *последњи крик моде* са значењем „последња модна новост, модни новитет; уопште оно што је најновије, најмодерније”.

нолошком, морфолошком, синтаксичком и лексичком. Будући да је ријеч о дјелу насталом у процесу преобликовања једне књижевне врсте у другу — бајке у драму (драмску бајку), избор језичких средстава је готово у потпуности подређен процесу деконструкције бајке и у окриљу тог процеса остварује се стилогени потенцијал употребљених језичких јединица. Писац у непосредан додир доводи стандардно са нестандартним, књижевно са дијалекатским, савремено са архаичним, узвишено са вулгарним, а све у циљу стварања иронично-хуморне језичке платформе са које се може поигравати темом, жанром, читаоцем, па и језиком самим.

ИЗВОРИ

- АСК – *Анџилологија српске књижевности*, Учитељски факултет Београд, <http://www.uf.bg.ac.rs/>
- Бојовић, Игор, *Маџор у чизмама*. https://www.rastko.rs/drama/savremena/iboj_macor.html.
- Бојовић 2011: Игор Бојовић, Луткарски текстови и у књизи. <http://www.novosti.rs/вести/култура.487.html:331051-Луткарски-текстови-и-у-књизи>.
- Стојановић 2016: Gorčin Stojanović, *Predstava Mačor u čizmama*. <http://www.culture-corner.me/dogadjaji.php?id=5118>. 20. 3. 2016.

ЛИТЕРАТУРА

- Бугарски 1995: Ранко Бугарски, *Увод у ошњишу линџивистику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Катнић Бакаршић 2001: Marina Katnić Bakaršić, *Stilistika*, Sarajevo: NUK.
- Ковачевић 2012: Милош Ковачевић, *Језик и стил Радовићевих драмских текстова за дјецу*, у: В. Јовановић, Т. Росић (ред.),

- Књижевност за децу и омладину – наука и настава*, Јагодина: Факултет педагошких наука у Јагодини, 11–31.
- Љуштановић 2004: Јован Љуштановић, *Црвенкаја ірицка вука*, Нови Сад, ДОО — новине и часописи: Змајеве дечје игре.
- Млађеновић 2009: Миливоје Млађеновић, Опште одлике сценске бајке, *Зборник Мајице српске за књижевност и језик*, бр. 57. св. 3, 645–658.
- Млађеновић 2017: Миливоје Млађеновић, *У замку замки*, Сомбор, Нови Сад: Градска библиотека „Карло Бијелицки”, Међународни центар књижевности за децу „Змајеве дечје игре”.
- Петровић 2008: Тихомир Петровић, *Историја српске књижевности за децу*, Нови Сад, Ниш: Змајеве дечје игре, Свен.
- Симић, Јовановић Симић 2015: Радоје Симић, Јелена Јовановић Симић, *Ошћа стилсика*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Јасен.

ЈЕЗИК И ПИСМО У КОМУНИКАЦИЈИ

О СУДБИНИ ЋИРИЛИЦЕ ПРЕМА КЊИЖЕВ- НИМ И НАУЧНИМ СВЈЕДОЧАНСТВИМА

Ако бисмо жељели дефинисати писмо уз избегавање свих могућих компликација, рекли бисмо да је писмо „систем комуникације међу људима путем конвенционалних видљивих знакова, нарочито језичких” (Бугарски 1996: 9), а ако бисмо жељели дефинисати ћирилицу, рекли бисмо, претходно консултовавши барем рјечник, да је ћирилица „једна од старословенских азбука настала поткрај деветог или у почетку десетог стољећа према грчком уницијалном писму” (РМС). Или, уџбеничким стилем казано: „Прве словенске азбуке израдили су према грчком узору Ћирило и Методије и њихови ученици у IX и X веку. Од њих је настала ћирилица коју је дефинитивно у XIX столећу уобличио Вук Стефановић Караџић” (Ашић 2014: 48).

Сем да писмо има комуникативну функцију, из наведене се дефиниције не да наслутити коју важност знакови таквога система имају или могу имати у животу појединца или колектива који се тим знаковима служи. Потражимо ли, опет, у рјечнику дефиницију лексеме *знак*, ствари ће постати много јасније. Основно њено значење *оно њо чему се неко или нешто распознаје или разликује од другога, белег* или друго у одредничком чланку наведено значење *оштарак нечега, шраг* (са контекстуалном потврдом: „Познају се од старине знаци”), поуздан су постојање у разоткривању онога што називамо симболичком

вриједношћу или симболичком функцијом знака, па макар тај знак био и отисак коњских копита у блату:

„А кад Šemsibeg дође идућег петка у чарšiju, чека га опет нека промена на људима или зградима, које прошлог петка nije било. Да не би морао да је гледа он обара очи земљи, али ту, у сасушеном уличном блату види трагове коњских копита и примећује *kako se pored turskih okruglih i punih konjskih ploča sve češće javljaju savijene švapske potkovice sa oštrim šiljcima na krajevima*³². Тако му и ту, у блату на земљи, поглед чита исту немилосрдну осуду коју види свуда на licima и stvarima око себе, осуду времена које се не да зауставити. Videći да се више ни са очима нема куда, Šemsibeg је престао да одлази уопште у чарšiju. Повукао се потпуно у своју Crnču и ту је сдео као ђутљив али стrog и neumolјiv домаћин, svима тежак а себи најтежи. (...) А у трећој години okupacije умро је Šemsibeg без боловања. Presvisnuo је не изговоривши никад ону горку реч коју је stalно valјао у staračkim ustима и не stupivši више ногом у чарšiju где је све пошло novim tragom” (И. Андрић, *На Дрини ћуџија*).

Ослушнемо ли језик бројних полемика које се на тему писма у медијима воде, тачније о статусу ћирилице, одлутамо ли на неки интернет-форум, прелистамо ли новине, прочитамо ли неки научни или књижевноумјетнички текст било као лаици, било као критички оријентисани читаоци, врло брзо ћемо и без неког већег труда схватити да је семантичка структура лексеме *ћирилица* у српскоме језику ипак сложенија, баш као што је и судбина писма, које се тако зове, знатно замршенија. Доказ томе јесу изведенице: *ћириличар*, *ћириличарка*, *лајиничар*, *лајиничарка*, *ћирилизација*, *лајинизација*, од којих у РМС налазимо само лексеме *лајинизација* и *лајини-*

ничар,³³ и конструкције: *мислићи ћирилицом, мислићи латиницом, ћућаји ћирилицом, јоворији латиницом, окренуји се на латиницу, слушаји ћирилицу*, за чију потврду наводимо примјере забиљежене у различитим функционалним стилевима српскога језика:

Живорад Ковач каже да су не тако давно боље пролазили неписмени „од оних који **се нису окренули на латиницу!** А они који су се окренули, „**латиницом су говорили и писали**”, „**а ћутали ћирилицом**”. У таквом његовом свету „живело се кришом, умирало се јавно...” (Радован Бели Марковић, *Лајковачка љубав*). — (...) одушевљавао се што је у кући имао мајку „**ћириличарку**” и оца „**латиничара**” (<http://jergovic.com/ajfelov-most/латиница-ћирилица-фајгељица/>, 4.1.2013). — У најбољем случају, он се може приволети да понекад и **напише штогод ћирилицом**, али никада неће одустати од тога да **мисли и говори латиницом**. (<http://jergovic.com/ajfelov-most/латиница-ћирилица-фајгељица/>, 4.1.2013).— (...) у ћирилички текст се слободно могу укључити латински цитати, речи и фразе из савремених западноевропских језика, грчки облици, без икакве **ћирилизације** (Маројевић 2013: 28, 29). — **Латинизација** српске привредне делатности и великог дела књижарско-новинске продукције резултат је, заправо, нетолерантности хрватске културе и тржишта (Маројевић 2013: 150).

33 **латинизација** ж љилајовање латинском језику; љодврђавање која или чеја ујицају или љревласји латинској језика, латинских (романских) народа, њихове културе, вере и др.; романизација; исј. латинизираји, латинизоваји. — Латинизација никада га више неће затећи (Шишић Ф. 1, 44). Није се он борио против западне хришћанске вере, већ се опирао латинизацији тадашње цркве (Петр. В. 13, 139). **латиничар** м онај који јише латиницом. — Неки латиничари ... задржавају у именима лица, и географским именима, ортографију оригинала (Сек. 9, 127). (РМС)

— „... nju samo mjesto rođenja u putovnici ne svrstava u **pravac** kafanskim rječnikom definiran kao **ćirilica**” (Бабић 2013: 207).³⁴

О посљедицама принудног или добровољног графичког и културног конвертизма и дубокој, трагичној подијељености бића појединца и колектива, којој он нужно води, међу свим наведеним примјерима понајбоље свједочи први. Ако је ћутање начин да човјек превазиђе ограничења и ослободи се „сваке конкретне реалности” и, још важније, ако је у дубоком ћутању духовна суштина, како каже Исидора Секулић, онда синтагма *ћу-ћа-ћи ћирилицом* на супрот синтагмама *јоворићи* и *јиса-ћи лајиницом*, *окренући се на лајиницу*, јасно указује да је ћирилица битна компонента те духовне суштине. Слично томе, синтагме *мислићи* и *јоворићи лајиницом* а *јисаћи ћирилицом* или *најисаћи шћоћод ћирилицом* упечатљива су слика друштвеног контекста обиљеженог подозривошћу и нетрпељивошћу једних наспрам других, *лајиничара* наспрам *ћириличара* и обратно, при чему *лајиничар* није више само онај који пише латиницом, већ је нужно и заговорник истискивања ћирилице, као што ни *ћириличар* није само онај који пише ћирилицом.

Испитујући социолингвистичке аспекте омаловажавања ћирилице, М. Бабић (2013: 206) примјећује да је у језику створено конотативно, негативно маркирано значење „ћирилице као синонима за турбо-фолк музику, која је као тзв. српски бренд настала почетком 90-их година прошлог вијека (као мјешавина српске поп и фолк музике и елемената турског, грчког и циганског мелоса). Приписује му се ширење национализма и ’рурализација’ београдске културне сцене. Замјенски назив ћирилица за ту врсту музике употребљавају многи, и Срби и ’остали’, а посебно је чест у коментарима Хрвата и Бошњака,

34 Сва истицања у неведеним примјерима су наша.

у расправама на форумима, у новинским текстовима”. Као резултат „настојања да се у свести српског народа промени систем вредности”, ћирилица се „отворено или алузивно представља као остатак прошлих времена, од којих се треба дистанцирати, као фолклорно писмо, или писмо Српске православне цркве, према којој они којима ћирилица смета немају много поштовања” (Пипер 2013: 217).

Наведени примјери очигледан су показатељ да је када се жели стећи јаснији и потпунији увид у историјска и актуелна питања у вези са статусом ћирилице и пожељно и оправдано у анализу поред текстова научног стила укључити и текстове других функционалних стилова, прије свега, књижевноумјетничког, не само због чињенице да сваки књижевни језик функционише као хијерархијски уређен скуп више система, односно као систем функционалних стилова, већ и сазнања да су „Песници, филозофи и научници (су) разни родови оружја исте армије. Лака коњица песника извиђа терен сазнања, јашући на својој машти; филозофи су штабни стратеги широких ратних похода; а научници — то су оне тешко оклопљене, а данас и моторизоване, јединице које дефинитивно запоседају територију” (Лауб 1999: 166).

Као резултат настојања да текст буде пријемчив како онима који преферирају рационалност, прецизност и објективност научног израза, тако и онима који не зазирају од љепоте и „муке с ријечима”³⁵, у анализу је укључен и корпус књижевних текстова сачињен тако да су у њему репрезентована сва три подстила: прозни, драмски и поетски. „Наиме, једна пјесма која се састоји од само неколико стихова може пренијети изузетно велику ко-

35 Текст је написан поводом предавања „О књижевним и научним сведочанствима судбине ћирилице”, одржаног 23.5.2016. у Сомбору, у оквиру манифестације „Ћирилица пише срцем”.

личину информације, много већу него што свакодневни непоетски говор може пренијети у знатно дужем тексту. Та информација вишеструко је сложена, осмишљена естетском поруком; она се не може 'препричати' — свако преношење другим језичним средствима значи и осиромашење те информације" (Катнић Бакаршић 2001: 133).

Традиционално се научном стилу приписују својства објективности, прецизности, тачности, а често и рационалности. За њега се каже да је „оксиморонски у својој сржи: скроман у својим вербалним ресурсима, херојски у својој сврси — ништа мање већ опис реалности" (Исто, 75). Па, ипак овоме стилу „не може се одрећи ни заступљеност емоционално-експресивних средстава, самим тим и субјективности. Научници који се баве функционалном стилистиком кажу да се прије може говорити и о површинској објективности и не-емоционалности као резултату различитих стилистичких поступака, којима се уклањају трагови емоционалности и експресивности, јер је сваки научник „дубоко субјективно урођен у оно о чему говори", сваки је заинтересован да научну заједницу увјери „у исправност својих идеја, мисли, закључака, теорија" (Исто, 75).

Да је то заиста тако, потврђује нам и велик број текстова који нам приказују историју „успона и падова српске ћирилице све до њеног невеселог актуелног стања" (Ковачевић 2013). Неријетко у њима стручни и научни критеријуми бивају емоционално оплемењени. Готово идеалан примјер једног таквог текста, који умногоме одступа од типичних обиљежја научног стила, јесте рад М. Шћепановића (2013) *Ћирилица ѿод ѿовезачом ѿавнила*. Стилистички маркиран избор лексема у наслову већ указује на то: лексема *ѿовезача* стилски је обиљежена с обзиром на критеријум учесталости појављивања у језику, а лексема *ѿавнило* у рјечнику није ни забиљежена. Постоји само придјевска лексема *ѿаван*, при чему

није назначено да је у питању дијалектизам (фонолошки тип дијалектизма, у књижевном језику она гласи *џаман*, а од ње изведена именичка лексема *џамнило*). У српском се језику почесто могао чути женски вапај: „Тавна сам ти и кукавна!”, што значи — црна, несрећна, и жалосна. Ослушнимо начас:

Учитељи наши учише нас, ваљано, о ћирилици. И како настаде и од кога је постала и ко су јој узори. Претресање по Великоморавским житијима, поможе те сазнасмо да је Ћирило саставио азбуку и примијенио је при писању прве словенске књиге. (197) — Ни десетине вијекова не могоше Србима омогућити да им се утврди Ћирилово, Савино и Вуково писмо — српска ћирилица. (198) — Зар краљ наш Александар, у вријеме шестојануарске диктатуре, не имађаше озбиљно намјереније да укине ћирилицу у интересу југославенства? (198) — Данас лингвистички масиви — или ћуте или пиштаљком пријете, а они куражнији, који се и осмјеле да проговоре, бивају заглушени звекетом, штекетом и блеком... (198) — Без обзира на чињеницу што нам наши учитељи донијеше ћирилицу из таме вијекова, не научише нас како да је разбрадимо и скинемо јој повезачу данашњег тавнила, или можда нису ни посумњали у наше способности да то знамо и умијемо као што су знали ученици Просвјетитеља! (199) — Византинци су оне који говоре грчким језиком звали *варвари* — ријечју вјероватно ономатопејског поријекла која се може повезати са српским глаголом значења *лајање*. Покоравали су их мачем и пером. Покрштавали пером и мачем. Као два нераздовојна Диоскура, превратна браћа су ушла међу Словене да их ријечју лове, калмусом, ножицем, гушчим пером. Под епитрахиљом зађоше међу оне који још нису знали да слове иако

су се тим именом прозвали. Балкан им се одазвао ратовима, фрескама, писмом. Дакле, запамтисмо — по начертанију византијске униције из 10. вијека, у преславској преписивачкој школи, настаде ћирилица — именом овјековјечивши онога који је створио друго писмо. (199) — Смјера ли то тзв. Црногорска православна црква поново да покрштава? И смијемо ли се игда рушилаштву опирати ћутњом? Каква још друштва треба основати? Каква то видјела призрети? Колико још пролазити кроз непроходе зломисленика? Ваљда српски језик у свом ћириличном лику неће морати да говори све испочетка, отприје. (199–200)

Онеобичајења присутна на лексичком, морфолошком и синтаксичком плану, архаизација исказа јасно су уочљиви у датим фрагментима текста. Обим рада не допушта нам да се детаљније позабавимо анализом наведених примјера. Њихова је улога више илустративног карактера.

Како бисмо смањили могућност неспоразума, морамо рећи и слједеће — циљ овога рада није строго научна, минуциозна лингвистичка и(ли) лингвостилистичка анализа научних и књижевних текстова који свједоче о судбини ћирилице, већ да се на темељу њихових дифференцијалних карактеристика проговори о томе шта се са овим писмом дешавало кроз вијекове. У фокусу ће, дакле, бити саоднос текстова који „на чињеничан и научно популаран начин освјетљавају најзначајнија историјска и актуелна питања српске ћирилице” (највећи број тих текстова настао је у посљедње три деценије), и књижевнoумјетничких, у којима налазимо потврде датих чињеница и резултата анализе.

И најпослије, важно је казати и ово. С обзиром на то да се поборницима ћирилице као примарног српског националног писма неријетко, између осталог, спочита-

ва „незалечива озлојеђеност” и „историцистичко лелекање” као једини „дискурс којим уистину владају”³⁶, текстови (књижевноумјетничког стила) су бирани тако да поред туге, горчине и бијеса, замишљености, бриге и меланхолије, које они неминовно изазивају, остане мјеста и за смијех. „’Смеј се у несрећи!’” „Шта ли је то — савет? Наравно да је савет. Ако се човек осећа јадно, плакање не помаже. Зар да се очају придодају сузе па да буде већи? Смејмо се! Самом себи, сопственој невољи, целом овом свакаком свету који човека унесређује — па ће нам бити малчице лакше” (Лауб 1999: 171). Озбиљан и тежак задатак у вријеме када је на пробу стављен готово свачији смисао за хумор!

Кренимо зато најприје од примјера који нам на хумористичан начин показују каква пометња може настати при неопходном, очекиваном, а изосталом преласку с једног писма на друго:

„Toga dana u našoj školi svakako nije bilo zanesenijeg i budalastijeg stvora od mene. Nisam znao ni kad je koji čas, ni koliko ih toga dana ima, ni šta koji profesor predaje. Na vjeronauci sam ispod klupe vadio botaniku, na velikom odmoru kretao kući misleći da je nastava završena, a vrhunac moje ludosti bilo je to kad sam

36 У своје раду о социолингвистичким аспектима омаловажавања ћирилице М. Бабић цитира дио текста В. Арсенијевића о одумирању ћирилице, гдје се каже: „Већ одавно смо навикли на њихову склоност погибелном кичу, ксенофобичну затвореност, параноичне страхове, болесна снатрења, навикли смо на њихов анахрони епски језик и логику сочне мржње, хладне охолости и незалечиве озлојеђености, на то историцистичко лелекање, једини дискурс којим уистину владају, на све њихове бедне поразе и неуспехе (који обједињавајућом логиком националне државе постају порази и неуспеси свих нас), али узнемирава нас, више од свега, тај њихов и даље неистрошени, праведнички осећај историјске мисије...” (Бабић 2013: 205).

francuski diktat počeo pisati — ćirilicom. — Pazi, pa šta to radiš! — upozorio me preko ramena Hamid Rus, a De-De-Ha, koji je od mene počeo da prepisuje, također ćirilicom, tek tada se sjeti u čemu je greška i ljutito mi dobaci: — **Konju jedan, Francuzi ne znaju ćirilice!**” [Истицање наше] (Б. Ђопић, *Маїареће ѿогине*).

„Дођу они, дакле, у посланство и седну на клупу у предсобљу, а ту још пуно света што чека своје путне исправе, и снуждени, онако у дугим и неуређеним брадама, очекују да им се отуд изнесу њихови документи, па сваки час извирују чиновници на врата и гледају на њих са страхом и дивљењем, док се најзад не појави и онај полицајац. Изашао он и звера и тражи их очима, а сав збуњен, и руке му, пуне пасоша што има да их разда, дрхте, па чита гласно редом, једно по једно име, и они људи и жене примају и одлазе. И тако, загрцњава се он и чита, па долази ред и на Бранка Аргировића, те и он прима. Онда долази последњи, Икетин пасош. И тада, онај дрхтави, скоро умирући глас чита његово име: *Бакућ Улија, Бакућ Улија, Улија Бакућ*. Али ту Икета, само он, онако хитрога ума, досећа се да је онај, **у својој великој забунни, ћирилицу прочитао латиницом**, те *Васић Илија* испало *Бакућ Улија*, те се јавља брзо и прима пасош. [Истицање болдовањем наше] (Д. Васић, *Бакућ Улија, Живої и ѿрикљученија, Сабране ѿрийовейке*, АСК)

Да је ћирилица једно од темељних разликовних обиљежја српскога језика, да се „вијековима идентификовала са Србима, па и са српским језиком, мада се између писма и језика не смије стављати знак једнакости” (Самарџић 2013: 56), на духовит начин свједочи нам и детаљ из драме Љубомира Симовића *Пушјујуће ѿозоришије Шойаловић*:

МИЛУН: Поручио ти је Мајцен да је то твоје позориште забрањено!

ВАСИЛИЈЕ (спусти кофере): Забрањено?

МИЛУН: Овде је убијен окружни начелник! Сад је време за жалост, а не за позориште! Да је среће, сам би се сетио! А не да ми мислимо уместо вас!

ВАСИЛИЈЕ: Али ми имамо дозволу! Полицијски службеник не може да поништи дозволу врховног војног заповедника!

МИЛУН: Дај да видим ту дозволу! (Враћа се Софија)

ВАСИЛИЈЕ: Видео је господин Мајцен!

МИЛУН: Дај да ја видим!

ЈЕЛИСАВЕТА (с веранде): Зашто му не покажеш, неће је појести!

ВАСИЛИЈЕ: Ево... Писана је на српском и на немачком!

МИЛУН: Видим!... **Које је овде српски?**

ВАСИЛИЈЕ: **То тамо десно, ћирилицом!**... Ту су и потписи, и печати, све што треба! (Милун педантно пресавија дозволу и полако је поцепа на ситне комадиће, које стави у уста и прогута). [Истицање наше]

Мало је писама „која дијеле, и која су дијелила, судбину свога народа као што је то случај са српском ћирилицом. Кад год се насртало на њу, насртало се и на српску потпуност с намјером, и то једином, да се Срби обезли-

че, обезглаве и расрбе”, рећи ће Шћепановић (2013: 198). Или пјесничким језиком казано:

„Творац свакој нацији и раси
 Даде своје језике и боје,
 Да их боље познаје у маси,
 Да му свако биће својски поје.

Знак нације и црте личности
 Свако доби — Божји знак на лицу,
 Спас божански од зле безличности,
 Бог Србима даде ћирилицу.”
 (Миомир Војводић, *Бої Србима даде ћирилицу*)

Пишући о Кочићевој преданој борби за српски језик, Андрић (1976: 167) закључује да је овај велики писац, за којег је језик био „потпуно једно са људима и земљом, свет и неповредљив као и они”, „добро осећао да није филологија у питању, да је та ствар језика само део општег притиска и општег систематског свођења једног народа на нижи степен егзистенције, подесан за доминацију.” Слично поимање филолошке проблематике налазимо и код Радована Белог Марковића када говори о интерпретацији статуса фонема, односно графема *к* и *х*, тачније њихове замјене, када су у питању изговор и писање имена народа:

„... К(рвати) уместо Х(рвати), што у говору и писању пречесто се јавља, не значи тек пуцањ него канонаду у троједне државе замисао којој се, право рећи, ни дозволи многи нису, док неки, тамо и овамо, бавновинским новим парчањима себе лажу и заговарају (КМ, 86–87). — ... већина већ се осећаху као попишани и због самог факта да потписом се својим обавезују не само да не изостављају Х у речи коју преко

усана и не преваљују баш често, него и К да не турају истој речи на почетак, па се понеком чинило да госпа Олгина ће 'атреса' слабо помоћи, ако због једног Х или К може пропасти држава, док су неки износили да ни Х ни К нису самцита у азбуци слова и да за пропаст државе, само у филолошком призрењу, осем Х и К има још двадесет и осам ваљаних разлога, ако се азбука и ћирилски израз у сматрање узме (КМ, 87–88).

Већ из самог контекста у којем се ријеч *ћирилица* појављује у научним текстовима, постаје нам јасно шта се са њом догађало кроз различита, увијек мање или више лоша, времена. Из примјера који слиједе, како оних са негативним тако и оних са позитивним конотацијама, то је више него очигледно. Кренимо од наслова као јаке позиције текста ка примјерима које у тим текстовима налазимо: *Ћирилица на раскрићу векова* (Маројевић 2013: 23), *Етјаје и мейоди истискивања ћирилице* (Маројевић 2013: 146), *За и йрошив ћирилице* (Лукић 2013: 141), *Зашио дранимо ћирилицу* (Пижурица 2013: 230), *Ћирилица несјаје заједно са Србима* (Петровић 2013: 152), *Ћирилица као йочетјак и крај срјске културе, Ћирилица йод йовезачом йавнила* (Шћепановић 2013: 197), *Социолинвисички асјекти омаловажавања ћирилице* (Бабић 2013: 201), *Хрвайска својјана историје срјске ћирилице* (Ковачевић 2013: 67), *У одбрану срјске ћирилице* (Ковачевић 2013), *Несјајање ћирилице или йоследњи срјски слом* (Петровић 2001), *Сумрак срјске ћирилице* (Петровић 2005); *ћирилица из йама вијекова, ђаволски йроналазак, „засјарјело”, „йросјо”, „сељачко” йисмо; забрана ћирилице, йројон ћирилице, истискивање ћирилице, йоййуно йнорисање, нейосјојање и нейознавање ћирилице, марјинализација ћирилице, одумирање ћирилице; омаловажавање ћирилице, фалсификовање срјске ћириличке йрошлости, йусарење йо срјској ћириличној*

баштини и сл.; изворно српско писмо, примарно српско писмо, српско национално писмо, мајично писмо, традиционално писмо, ћирилица као темељ српске културе, духовна кичма српског народа, сивојерна вертикала српског духовног, културног и историјског идентитета, једна од његових најкарактеристичнијих идентитетских црпа, темељна компонента српске културе.

Прогон ћирилице започео је још од времена раскола хришћанства. Већ 1060. године на Солинском сабору ћирилица је проглашена за ђаволски проналазак, а Методије за јеретика. Све до XIX вијека ћирилица се углавном несметано употребљавала [и распрострањавала са ширењем српског језика (и не само код православаца)]. Са XIX вијеком почиње тенденција и процес потискивања и сужавања употребе ћирилице (Стојановић 2013: 85). Према мишљењу Ј. Стојановић, два су „међусобно повезана и блиска, али формално различита испољена процеса, који су обиљежили ’повлачење и сужавања употребе’ ћирилице”.

Први подразумејива званично и јасно испољене покушаје забране употребе ћирилице — XIX и почетак XX вијека је, „више од свих вјекова раније, обиљежен многим покушајима забране употребе ’српске ћирилице”.

Те забране „најчешће су давале супротне резултате од очекиваних и задатих. Будиле су свијест о значају и вриједности ћирилице и везаности за њу, те доводиле до (снажних) отпора са тежњом да се сачува и одбрани ћирилица, тако да, осим за кратко, нијесу доносиле резултате. Напротив!” (Стојановић 2013: 85–86), а други се одвијао под плаштом и изговором равноправности ћирилице и латинице.

„Прва званична забрана употребе ћирилице везана је за име царице Марије Терезије 1779. године. Под наговором римских првосвештеника издата је наредба да се ћирилица укине изван цркве, и да се у школе под морање

уведе 'простонародни језик илирски и латиница'. Сви Срби у данашњој Војводини, заједно са митрополитом и епископима, устали су против такве наредбе, тако да је наредба повучена" (Исто, 86). „Након смрти Марије Терезије, њен син цар Фрањо Јосиф 2. обновио је ову наредбу 3. фебруара 1781. године и „позвао администратора српске Карловачке митрополије Мојсија Путника, да све српске епископе и свештенство опомене, да се нипошто не усуде сметати увођењу латинице у српске народне основне школе" (Исто, 87).

„Многи случајеви прогона ћирилице забиљежени су и Босни и Хеџеговини, почев од окупације 1877. године" (Збиљић 2005: 11). Формално и јавно, ћирилица није забрањена, али је власт на разне начине тежила да је ограничи на православни српски живаљ и учини непожељном. „У аустроугарском периоду у БиХ чак је и преименована и српска ћирилица, тако да је 'варијанта брзописне ћирилице официјелно називана босанчица или босаница'" (Ковачевић 2015: 247)³⁷. Босанчица није ништа друго до „скуп разнородних варијетета брзописне ћирилице" и представља „наставак средњовековног канцеларијског брзописа", са у недовољној мјери израженим и разликовним специфичним облицима појединих слова да би се могла идентификовати као посебно писмо. „Наиме, овај тип брзописног писма, био је прихваћен и од стране православаца на тим просторима и њено прихватање значило је наставак традиције ћирилске писмености, а не стварање новог писма." (Самарџић 2013: 56).

О прогонима српске ћирилице прије Сарајевског атентата код Ковачевића налазимо податак да је у Бањалучком велеиздајничком процесу, који је био највећи од 17 велеиздајничких процеса које су аустроугарске власти

37 Термин *босанчица* увео је Ђиро Трухелка. В. о томе у Самарџић 2013.

организовале у БиХ за вријеме Првог свјетског рата (оптужено је 156 најистакнутијих и најобразованијих Срба свог времена; није им било суђено за повезаност са атентатом, већ искључиво за рад у српским организацијама), суђено функционерима *Просвјетне* — предсједнику Сими Марковићу и секретарима Васиљу Грђићу и Владимиру Ђоровићу. У оптужби је стајало да су „бунили народ”, „Србију приказивали као слободну и савршену државу, истичући то као антитезу политичким неслободама и подјармљености српског народа у Аустроугарској монархији” (Ковачевић 2015: 249, 250).

У вријеме Првог свјетског рата ћирилица је била званично забрањена у Хрватској, Босни и Херцеговини, Црној Гори и Србији — у Хрватској од 3. јануара 1915. укинута у раду администрације, у Босни и Херцеговини забрана о употреби ћирилице донијета је 10. новембра 1915, а у Србији у Црној Гори одмах по окупацији 1916. године, гдје су, између осталог, поскидане „табле са ћириличним натписима на јавним мјестима. Забрана употребе ћирилице трајала је све до ослобођења 1918. године” (Стојановић 2013: 91). Према ономе што налазимо у раду М. Окуке, искључив став према Србима и ћирилици имали су генерал Стјепан Саркотић и Никола Мандић, касније предсједник Владе НДХ, обојица одани Бечу. Као представник војних власти, генерал Саркотић је изјавио да „треба Србима ћирилицу као борбено средство учинити неупотребљивим”, уклонити је из јавног живота и одузети јој српски национални карактер (Окука 2006: 96–97 према Стојановић 2013: 91). Министар рата Корбатин је „predlagao da za onoga ko se ogriješi o zabranu ćirilice predvidi novčana kazna u iznosu od 50 do 1000 kuna”. „Za njega je naziv srpski, u bilo kojem obliku i bilo kojoj kombinaciji upotrijebljen, veleizdajnički” (Исто, 91).

Када је међуратни период у питању (вријеме између два свјетска рата), више је него добро дошло свједо-

чење Д. Медаковића о „тадашњим друштвеним, политичким, националним и другим приликама у земљи“:

„У сремскокарловаčkoј гимназији с посебном пажњом однеговано је осећање за етичка питања. Ми смо политичке прилике у земљи, сву ону збунjenost и контрадикторност, најпре ocenjivali као етички проблем. Стекли смо навику да брзо разлучимо истинито од лажног. Веома осетљиво смо proveravali сву ону retoriku која је тада била присутна у јавном животу. Одgojeni смо у духу националне толеранције. Odbacivali смо сваку мржњу и шовинизам. Један задатак писао се *latinicom*, а идући *ćirilicom* [истицање наше]. Slovenačku поезију смо учили на slovenačkom језику, уз потребна objašnjenja, ukoliko је то било nužno, и čakavsku, као и kajkavsku. Domjanić је био код куће у Karlovačkoј гимназији, као и čakavski Nazor. Ту се није gledalo kojeg је ко рода, kojoj државности pripada или тако nešto. Jednostavno, то је било у programu, и то се тумачило, učilo и, moram reći, zavolelo. Zaista, то је била mogućnost да се човек sretne s veoma velikim, vrhunskim delima те literature. Uostalom, била је то школа која је основана у 18. веку — то је најстарија српска гимназија klasičnog смера — и то у време просвећености, која је и сама proklamovala načela толеранције. Prvi direktori те школе били су Slovaci, и то protestanti, а doveo ih је strogi, велики pravoslavni jerarh Stefan Stratimirović, mitropolit karlovački. Kao да смо сви zajedno били неки zadocneli sledbenici Dositeja Obradovića, čija смо dela, такође, добро poznali. Ne postoji ни једно delo које је Dositej napisao које није било у Karlovcima pročitano и protumačeno. Naravno да смо osećali да се približava време velikih iskušenja, време које će grubo nasrnuti на наше ideale. Došla је, recimo, češka kriza. Она је у Karlovcima посебно odbolovana, zbog toga što је у Karlovcima била tradicija

љубави prema češkom narodu, s obzirom na to da je u Karlovcima, još u staroj Austrougarskoj monarhiji, osnovan prvi „Soko”. Za vreme te krize, u Karlovcima se pojavio tadašnji čehoslovački poslanik u Beogradu dr Jaroslav Lipa. On je posetio nekog svog prijatelja čija je žena bila Čehinja. Mi smo manifestovali ispod prozora kuće u kojoj je on odseo. Podneta je i molba da nam dozvole upis u dobrovoljce. Bili smo poraženi kasnijim razvojem događaja. Sećam se s kakvom smo ljubavlju u Karlovcima primili hor bugarskih studenata teologije iz Sofije. Priredili su veličanstven koncert u Sabornoj crkvi. Mi smo ih pozdravljali i klicali panslavističke parole. Bugari su nas slušali i gledali začuđeno. Naravno da je bilo i naivnosti u tim manifestacijama. Razume se, moglo se prepoznati kako raste naš gnev prema nasilju i, uopšte, prema svakojakoј mržnji.” (Д. Медаковић, *Аманети великој научника*)

У својој раду *Ко све ујоржава иднејишеј српској језика*, З. Аврамовић оцијенио је овај период као доба „необјашњивог српског политичког мазохизма”, у којем је југословенство било „врховна политичка и културна вредност”, уз готово потпуно одсуство просрпског становишта међу српским интелектуалцима, подсјећајући при том на пророчке ријечи Милоша Црњанског (из 1934. године) да Срби треба да се окрену „власититим интересима, са реалним гледиштима, а не осећајним и надземалским. Иначе трајаће и даље ова досадна комедија и завршиће се још једном као српска трагедија” (Аврамовић 2015: 337).

Прогон ћирилице настављен је и у Другом свјетском рату:

„Капути се претворили у шињеле,
шешири у шлемове, ципеле у чизме,

ћирилица у латиницу.

Киша се претворила у снег,
јагњетина у коњетину.

Школа је постала касарна,
црквени звоник митраљеско гнездо,
штампарија коњушница,
биоскоп војни магацин.

Само је градски затвор
(с чијег бих прозора,
кад бих се попео себи на рамена,
видео можда пијацу с мало снега)
остао оно што је и био: затвор,
једина чврста, једина стална тачка,
кроз све промене и времена.”
(Љ. Симовић, *Окујација Ужица*, АСК)

Наиме, „Само десетак дана након преузимања власти, 25. априла 1941, објелодањена је (од НДХ) *Zakonska odredba o zabrani ćirilice*. Законску одредбу о забрани ћирилице прати *Provedbena odredba ministra unutrašnjih poslova zakonskoj odredbi o zabrani ćirilice*”, у којој се каже да се забрањује свака употреба ћирилице у јавном и приватном животу на цијелој територији НДХ (Стојановић 2013: 92). „*Svako štampanje ma kakvih knjiga ćirilicom je zabranjeno. Svi javni natpisi pisani ćirilicom imaju se neodvlačno, a najkasnije u roku od tri dana skinuti*” (Окука 2006: 203 према Стојановић 2013: 92).

Врло су необичне и, само на први поглед, парадоксалне изјаве попут оне коју је у јануару ове године дао ректор Загребачког свеучилишта Дамир Борас да жели да врати ћирилицу у школе, односно да би и глагољицу и ћирилицу „било лијепо видјети у настави”, те да је увјерен да ће у стручној јавности многи мислити исто.

Давор Дукић, редовни професор Одсјека за кроатистику сматра „да је ћирилица остала у хрватском образовном саставу” не би „у тој мјери имали тешкоћа с увођењем ћириличних плоча у Вуковару. Када нешто боље познајете, мање од тога зазирете” (Дукић 2016). Још је занимљивија изјава академика Јосипа Братулића, бившег декана Филозофског факултета с почетка деведесетих: „Ниједно знање човјека не оптерећује да би га осиромашило. У мозгу простора има, а знати писма је врло добро — онај тко не зна писма не зна ни језике. Проблем је што ћирилицу треба скинути политичку ауру.” На питање како, Братулић одговара, и тиме обзнањује већ примјењену, стару методологију: „Врло једноставно. **Назовимо је хрватском ћирилицом**” (Братулић 2016). Али, како рече Биљана Самарџић у своме раду *Ћирилица као досанчица и њзв. хрвајска ћирилица*, „присвајање ћирилице као хрватског писма није тако лако — ометају их у томе ’само’ српске средњовјековне ћирилске књиге и ’само’ цјелокупна историја српске ћирилице (Самарџић 2013: 64).

„Међутим, и поред свих забрана, највише је ћирилица потиснута и заборављена почев од периода ’стварања, прокламовања и озакоњења’ ’равноправности’ двају писама: ћирилице и латинице.” (Стојановић 2013: 92). Равноправност латинице и ћирилице код Срба је значила одрицање од ћирилице и њено истискивање за рачун латинице. „Истискивање ћирилице је имало своје етапе и вршено је различитим методама: административним, идеолошко-репресивним, пропагандним, економским, дискриминационим” (Маројевић 2013: 148)³⁸.

„Ћирилица је била и остала за православне Србе семиотичко обележје њихове слободе: она је увек била од

38 О чиниоцима који угрожавају употребу и будућност ћириличног писма в. и Аврамовић 2015.

самог почетка њихово писмо, а не туђе писмо” (Исто, 147), „несумњиво једна од темељних компоненти српске културе. У покушају да се српскоме народу подсеку историјски корени ћирилица је била прва на удару” (Исто, 148). Да ћирилица „нема само комуникативну, него и манифестациону, симболичку функцију” (Пижурица 2013: 230), те да се на ћирилицу гледало као на елемент „великосрпског национализма”³⁹, потврђују нам и сљедећи примјери из књижевноумјетничког стила. Први је одломак из драме А. Поповића *Мрешћење шарана*, а други из *Складистића* Д. Киша:

СВЕТА: То је оно, кумице, што он само ћути, а у њему унутра, у дубини душе све кључа. МИЦА: А јеси ли ти, куме, баш сасвим сигуран, да је њему све то на политичкој бази? СВЕТА: Чини ми се да јесте. А и онај наш бакалин Сима Жаба рекао ми је да он на тој истој основи добија оспице. Каже: не сме да упали радио, јер чим чује те причанције, мислим, данашње, он се сав оспе. (Вади испод капута два фишека од новина и два **бадњачића** око којих је свезана по једна гужвица сламе.) Погледај, кумице! МИЦА: Ти си куме, велики човек, прави Србин. СВЕТА: У фишецима је понека смоква, понека сува шљива, који орах и бадем. МИЦА: Где си само све то нашао, куме, питам се? СВЕТА: На Каленићевој пијаци, ал’ на страх. Један бадњак и један фишек за вашу кућу, а други за нашу. МИЦА: Е, баш си ме дирнуо, куме!

39 Код Р. Маројевића налазимо изјаву Ивице Рачана *Nedjeljnoj Dalmaciji*, у својству члана Председништва ЦК СКЈ, да се Србима у Хрватској „намеће и ћирилица као елеменат великосрпског национализма”, као и свједочење Перка Војиновића, професора Педагошке академије у Бањалуци, који је био подвргаван репресији између осталог и зато што је „једино он од свих професора Педагошке академије у Бањалуци на кабинету имао ћирилички натпис имена и презимена” (Маројевић 2013: 149).

Потресао си ме из фундамента. Овај ти гест нећу забравити док сам жива. СВЕТА: Ал' коштало ме све то, кумице. МИЦА: Пара, куме? СВЕТА: Ма не, него живаца, кумице. Онај наш Миленко касапин ми на време сигнализирао да ће ознаши свуда унаоколо око пијаце стајати у хаусторима с фотографским апаратима и усликавати сваког оног који се дрзне да купи бадњак. МИЦА: Пре четрнаест дана била ја на Каленићевом гувну и **јелке** су се сасвим **слободно продавале**. Нагрнуо народ листом. СВЕТА: **Јелке, да — али бадњак, не**. Свако ко купи бадњак, слику му лепе у црну књигу. И то још, каже, накнадно ће хаузмајстори и улични секретари завиривати по становима да провере има ли неко кога нису усликали да им је промакао с бадњаком, јер кажу: **ни један поштен Србин није Србенда. Поштени се одричу бадњака, одричу крсне славе, одричу Светог Саве, одричу Душана Силног, одричу Карађорђа, одричу се ћирилице**. МИЦА: Свињетине, куме, је л' и ње треба да се одрекнемо? [Истицање наше] (А. Поповић, *Мрешћење шарана*)

Tako se krug zatvorio. U tom krugu, kao u mišolovci, stajao je gospodin Ličina, Steva Ličina, penzioner. Šta je gospodina Stevu Ličinu, penzionera, nagnalo da sastavlja stihove protiv Partije i Vlade, teško je reći. Ni njen se tačan sadržaj ne zna, jer ju je Budišić spalio u kraljici peći tog istog jutra kada je Ličina uhapšen. Zna se, dakle, samo toliko (ili možda nešto malo više): **Bila je otkucana na mašini (ćirilica)**⁴⁰ i govorila je neistinito i klevetnički o NOB-u, o Partiji i o Titu. Ličina je bio čovek miran,

40 О рушењу темеља српске културе које је отпочело организованим протјеривањем ћириличких писаћих машина из српских издавачких, новинских, културних и административних установа в. Маројевић 2013.

sitan i neugledan, nosio je francusku kapu (beretku), bio je uvek uredno obučen i obrijan, mada je bio sam, udovac. Pre rata je radio u Banovini, kao činovnik. (...) Budišić je, istina, pesmu pročitao, ali nije iz nje zapamtio ni jednog jedinog stiha. Ama baš ništa. To jest, zapamtio je ono najvažnije: pesma je vređala njegova (Budišićeva) osećanja i govorila uvredljivo o Partiji, NOB-u i Titu. Koliko je imala stihova? Budišić je tvrdio: preko tri'es! G. Ličina: Četrnaest. Sonet. Renesansni oblik. Dva kvatrena i dve tercine. Budišić: Ne drži predavanje. No pričaj. G. Ličina: Sve sam rekao. Dva kvatrena i dve tercine. Dva puta četiri — osam, plus dva puta tri — šest. Svega — četrnaest. Sonet. Budišić: Nije nego najmanje tries! I više! G. Ličina: Kažem, sonet. Pisali su ih i Dučić i Rakić. Budišić: To su bili izdajnici. G. Ličina: Eventualno — Dučić. Dopuštam... Rakić je bio rodoljub. Budišić: Zašto si to napisao? Ko te nagovorio? S kim si se dogovaro? G. Ličina: Kajem se iskreno. Budišić: Kasno, kasno... Bilo prije misliti svojom glavom. [Истицање наше] (Д. Киш, *Складистије*)

Говорећи о узлету мултикултурализма и интеркултурализма, Режиc Дебре у свом *Уводу у медиологију* каже: „Сви добро познајемо тај нехотични и несвесни осећај (...) задовољства у припадању (чега постајемо свесни у неком добровољном или присилном изгнанству)” (Дебре 2000: 227). А таквих је изгнанстава, више ових других но првих, и у нашој блиској прошлости након крвавог распада Југославије било много:

„Unovčavam ček u banci, dajući ličnu kartu kao dokaz identiteta (**ćirilica**). Službenica dugo gleda, odmahujući glavom, na kraju kaže: — U redu. Fotografija liči na vas. Mali Jugosloveni, s komadićem papira na kojem piše na engleskom odakle su i da im je cela porodica propala u ratu, špartaju Londonom. Ljudi im pokatkad daju novac.

Sećam se Rumuna po Beogradu i Vršcu, sa sličnim papirićima u rukama. (...) Splitska žurka u Brajtonu. Više Beograđana nego Splićana. U kolima, na povratku u London, N. pita: — A zašto vi uopšte ratujete? (D. Gojkov, *Album fotografija*). — Pomažem joj da se popne na konja. Ona, s mojim šeširoм на глави, ogrнута мојим сакoom од смеђег тvida. На poleđini fotografije, **ćirilicom**: Brisel, 1992. (D. Gojkov, *Album fotografija*). — Rano jutro. Teturam se iz kupatila. N. u mojoj majici s **ćirilичним natpisom** «Univerzitet u Beogradu» pravi kafu: — You are looking soggy today. Soggy. Izraz koji se koristi za kukuruzne pahuljice koje su predugo stajale u mleku. (D. Gojkov, *Album fotografija*). Radim. N. gleda preko mog ramena **ćirilична** slova što se pojavljuju на ekranu. — Trebalo bi da počneš da pišeš на engleskom. (D. Gojkov, *Album fotografija*). — Libertivil. Neki благ povetarac, mirisan. Dodirujem rukom kameni krst nad Dučićevim grobom, sa strane hrapav, спреда izglačan, topao. Ne znam ni kako ni zašto — prelilo se, valjda — uglavnom, užasno patetično, rasplačem se. A ni ne volim Dučića. Posmatram groblje. Dug, vrišteći šaren red srpskih grobova —, ali opet američki, bez humki, samo nadgrobni spomenici. Čitam natpise. **Ćirilica**, uz poneku grešku u pravopisu ili ortografiji, imena naših sela — mesta rođenja pokojnika — milozvučna, grcava. Izgovaram: Pavliš, Galibabinac, Vlajkovac, Lipolist... Pokopane nade.” [Истицање наше] (D. Gojkov, *Album fotografija*)

Према ономе што у текстовима научника налази-мо, процес потискивања и истискивања ћирилице није заустављен ни у тзв. постјугословенском времену. „Кад се човек као културно биће испразни”, ријечи су С. Танашића, „онда му можеш лако додавати какве год хоћеш културне гемиште, па и такве садржаје који му изазивају гађење и при самом помену националног у животу. (...)”

Ко проговори или напише нешто у корист српске културе, тај ставља себе на све листе срама. Тек понешто се провуче, најчешће и то закамуфлирано у неке алегорије, басне, приче о братству и јединству. Посебно хоћу да нагласим, ћирилица није природно иживела свој век, она је вештачки, смишљено, кроз цео прошли век потискивана и доведена пред нестанак. Идеологије, политике, системи су се мењали, али се тај посао предавао с колена на колено, и настављао” (Танасић 2015: 328).

Да сведемо. Проведена анализа показује да постоји висок степен сагласности међу анализираним текстовима. У текстовима оба функционална стила налазимо потврде да је ћирилица темељна компонента српског националног и духовног идентитета, једно од темељних разликовних обиљежја које је одувијек било прво на удару у настојању да се раслаби историјска свијест српског народа. У контексту званично и јавно испољених покушаја забране употребе ћирилице и њеног истискивања за рачун другог писма под плаштом равноправности, расла је и њена симболичка вриједност. У том је смислу ћирилица била и остала камен кушње како за појединца тако и за цио народ, огледало у којем је свако могао потражити сопствени лик, о чему понајбоље свједоче примјери забиљежени у књижевноумјетничком стилу *ћуџаџи ћирилицом, џовориџи латиницом, окренуџи се на латиницу, мислиџи и џовориџи латиницом а џисаџи ћирилицом*, док лексеме, сковане за потребе жестоких полемика на тему избора писма, какве су на примјер *ћириличар, ћириличарка, ћирилицоцид, латиничарка*, уз већ постојеће *латиничар, латинизација* са проширењем семантичке структуре, најупечатљивије сликају друштвени контекст обиљежен подозривошћу и нетрпељивошћу једних наспрам других — *ћириличара* наспрам *латиничара*, и *латиничара* наспрам *ћириличара*, при чему *латиничар* није више само онај који пише латиницом, већ је нужно и

заговорник потискивања ћирилице, баш као што ни *ћириличар* није само онај који пише ћирилицом.

На питања како у контексту двоазбучја ћирилице вратити значај који је код Срба увијек имала, изузев у XX вијеку, како успоставити „прекинути континуитет поштовања и уважавања властитог писма, а преко писма и самих себе”, како сачувати посебност у вртлогу мондијализације, научници кажу сљедеће:

1) Понашати се као народ коме је стало до свог националног достојанства, јер ће „тешко било ко опстати као народ у будућности уколико се одрекне своје прошлости, и посебно онога што у тој прошлости чини један од темељних критеријума националног идентитета. А међу те темеље — нема никакве сумње — улази и српска ћирилица” (Ковачевић 2013: 14).

2) Избјећи притом сваку врсту дилетантизма и екстремизма.

3) Улагати институционалне и индивидуалне напоре. „Однос према ћирилице, старање сваког појединца за учвршћивање њеног статуса на цјелокупном српском националном и језичком простору представља мјеру свачијег односа према националној култури. (...) То посебно мора да се односи како на српску научну и културну јавност, тако и на институције српске науке и културе (Танасић 2013: 196). „Свако коме су на срцу интереси српске културе, треба себе да пита да ли чини највише што може, у оквиру своје уже струке, и шире, да се српска ћирилица уважава и афирмише” (Пипер 2013: 219).

4) Настојати постићи консензус „о вођењу културне и, уже, језичке политике у Републици Србији и на читавом српском културном простору” (Пипер 2013: 225).

5) Стварати „здрави однос поштовања српске ћирилице којом би се свако ко припада српској култури могао поносити као традиционалним, националним, лепим, функционалним и симболички пуновредним писмом,

што наравно није сметња да се уче и, примерено околностима, користе и писма других језика” (Исто, 221).

ИЗВОРИ

- Андрић 1976: Ivo Andrić, *Umetnik i njegovo delo (eseji, ogledi, članci)*, Sarajevo, Zagreb, Beograd, Ljubljana, Skopje: Svjetlost, Mladost, Prosveta, Državna založba Slovenije, Misl.
- Андрић: Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, <http://skolasvilajnac.edu.rs/wp-content/uploads/Ivo-Andric-Na-Drini-cuprija.pdf>.
- АСК: *Анџолоџија српске књижевности*, Учитељски факултет Београд, <http://www.uf.bg.ac.rs/>.
- Бели Марковић: Радован Бели Марковић, *Кнез Мишкин у Белом Ваљеу*, Београд: Народна књига — Алфа 2002.
- Бели Марковић: Радован Бели Марковић, *Лајковачка ћуприја*, Београд: Народна књига — Алфа 2002.
- Борас 2016: Дамир Борас, *Шок у Хрватској: Рекџор Зајредачкој универзитетџа жели да враџи ћирилицу у школе*. <https://www.srbijadanas.com/tags/cirilica>. 18.1.2016.
- Братулић 2016: Јосип Братулић, *Шок у Хрватској: Рекџор Зајредачкој универзитетџа жели да враџи ћирилицу у школе*. <https://www.srbijadanas.com/tags/cirilica>. 18.1.2016.
- Васић: Драгиша Васић, *Бакућ Улија, Живоџ и џрикљученија*, у: АСК.
- Војводић: Момир Војводић, *Самодржа језика српскоџа*, Београд, Ваша књига, 2005.
- Гојков: Душан Гојков, *Албум фотџоџрафија*, <http://www.skripta.info/wp-content/uploads/2016/03/Dusan-Gojkov-Album-fotografija.pdf>.
- Дукић 2016: Давор Дукић, *Шок у Хрватској: Рекџор Зајредачкој универзитетџа жели да враџи ћирилицу у школе*. <https://www.srbijadanas.com/tags/cirilica>. 18.1.2016.
- Киш: Danilo Kiš, *Skladište*, у: Integralno elektronsko izdanje Sabranih dela Danila Kiša
- Медаковић: Дејан Медаковић, *Аманетџ великоџ научника*, <http://www.rastko.rs/knjizevnost/>.

- Поповић: Александар Поповић, *Мрешћење шарана*, у: АСК.
 СЕР: *Српски електронски речник*, развојна верзија, www.rasprog.com.
- Симовић: Љубомир Симовић, *Окућација Ужица*, у: АСК.
 Симовић: Љубомир Симовић, *Пућујуће њозоришће Шојаловић*, у: АСК.
- Ђопић: Бранко Ђопић, *Мајареће јодине*, <http://www.rastko.rs/rastko/delo/11158>.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић 2015: Зоран Аврамовић, Ко све угрожава идентитет српског језика, у: Гордана Јовановић (ур.), *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности*, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, 333–346.
- Ашић 2014: Тијана Ашић, *Наука о језику*, Београд: Завод за уџбенике.
- Бабић 2013: Миланка Бабић, Социолингвистички аспекти омаловажавања ћирилице, у: Милош Ковачевић, *У одбрану српске ћирилице (хресиомаџија)*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, 201–208.
- Бугарски 1996: Ранко Бугарски, *Писмо*, Нови Сад: Матица српска.
- Дебре 2000: Režis Debre, *Uvod u mediologiju*, Београд: Clio.
- Збиљић 2005: Драгољуб Збиљић, *Издаја српској њисма*, Нови Сад: Ћирилица.
- Катнић Бакаршић 2001: Marina Katnić Bakaršić, *Stilistika*, Сарајево: Naučna i univerzitetska knjiga.
- Ковачевић 2013: Милош Ковачевић, *У одбрану српске ћирилице (хресиомаџија)*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”.
- Ковачевић 2015: Милош Ковачевић, *Српски језик између науке и њолиџике*, Бања Лука: Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске.
- Ковачевић 2015а: Милош Ковачевић, Губљење ћирилице — пут ка губљењу националног идентитета, у: Гордана Јовановић

- (ур.), *Средњи век у срјској науци, исџорији, књижевности и умејности*, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, 313–322.
- Лауб 1999: Габријел Лауб, *Умејности смеха*, Београд: Дерета.
- Маројевић 2013: Радмило Маројевић, Етапе и методи истискивања ћирилице, у: Милош Ковачевић, *У одбрану срјске ћирилице (хресџомајџија)*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, 146–151.
- Петровић 2013: Драгољуб Петровић, Ѓирилица нестаје заједно са Србима, у: Милош Ковачевић, *У одбрану срјске ћирилице (хресџомајџија)*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, 152–173.
- Пипер 2013: Предраг Пипер, Симболичка вредност српске ћирилице и савремено стање српске културе, у: Милош Ковачевић, *У одбрану срјске ћирилице (хресџомајџија)*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, 211–225.
- Самарџић 2013: Биљана Самарџић, Ѓирилица као босанчица и тзв. хрватска ћирилица, у: Милош Ковачевић, *У одбрану срјске ћирилице (хресџомајџија)*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, 55–66.
- Стојановић 2013: Јелица Стојановић, Континуитет, распростирање и статус српске ћирилице — кроз вијекове и данас, у: Милош Ковачевић, *У одбрану срјске ћирилице (хресџомајџија)*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, 73–113.
- Танасић 2013: Срето Танасић, Ѓирилица као почетак и крај српске културе, у: Милош Ковачевић, *У одбрану срјске ћирилице (хресџомајџија)*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, 186–196.
- Танасић 2015: Срето Танасић, Шта нам значи ћирилица и шта нам се дешава, у: Гордана Јовановић (ур.), *Средњи век у срјској науци, исџорији, књижевности и умејности*, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, 323–332.
- Шћепановић 2013: Михаило Шћепановић, Ѓирилица под повезачом тавнила, у: Милош Ковачевић, *У одбрану срјске ћирилице (хресџомајџија)*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, 197–200.

КОМУНИКАТИВНО И ПОЕТСКО У ТЕКСТОВИМА О СТАТУСУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ПИСМА

Да би се разумјела потреба аутора за мањим или већим одступањем од темељних законитости на којима научни стил почива — а та одступања могу водити и ка избору жанра чије су инхерентне особине у доброј мјери или сасвим у супротности са особинама научног стила — нужно им је, сем из језичке, приступити и из перспективе друштвеног контекста у којем су настали⁴¹. А ако је судити према ономе што у тим текстовима налазимо, он је [тај друштвени контекст] „состав паклене неслоге”. „У њ ратује”: лингвиста са лингвистом, србиста са србистом, србиста са кроатистом, србиста са монте-негростом, србистика са сербокроатистиком, србистика са монтенегристиком, аутохтона (изворна) србистика са новосрбистиком (илити вуковском, аустрофилском, екуменистичком, (клеро)глобалистичком, натовском србистиком), српска псеудонационална филологија са српском националном филологијом, националиста с комунистом, глобалиста с националистом, националиста са евроатлантистом, издајник са патриотом, наука са ненауком, лингвистика са „окултном” лингвистиком, православна (српска) лингвистика са католичком лингвистиком, антисрпска језичка политика са српском језич-

41 При томе је важно не сметнути с ума да „svaki tekst nastaje u određenom kontekstu, ali i oblikuje i kreira taj kontekst” (Бадурина 2015).

ком политиком, српски филолошки програм са хрватским филолошким програмом, елита са псеудоелитом, културно са квазикултурним, научно са догматским, и тако редом.

Потврду реченоме налазимо и у текстовима публицистичког и књижевноумјетничког стила:

Живорад Ковач каже да су не тако давно боље пролазили неписмени „од оних који се нису окренули на латиницу! А они који су се окренули, „латиницом су љоворили и љисали”, „а ћуљали ћирилицом”. У таквом његовом свету „живело се кришом, умирало се јавно...” (Бели Марковић 2002, Лајковачка пруга); (...) одушевљавао [се] што је у кући имао мајку „ћириличарку” и оца „латиничара” (<http://jergovic.com/ajfelov-most/латиница-ћирилица-фајгељица/>, 4. 1. 2013); У најбољем случају, он се може приволети да понекад и *најише* штогод *ћирилицом*, али никада неће одустати од тога да *мисли и љовори латиницом*. (<http://jergovic.com/ajfelov-most/латиница-ћирилица-фајгељица/>, 4. 1. 2013); *Рајџ за ћирилицу* можемо добити само ако га прво добијемо у лингвистичком „еснафу” а потом у школству, од основне школе до универзитета. Имам утисак да смо од тог циља далеко. (Пипер, у: Ковачевић 2013: 231) [Истицања курзивом наша]

О жестокој и немилосрдној борби за српски језик и писмо свједоче и сами наслови многобројних чланака, студија, књига које се баве проблематиком статуса српског језика и писма: *Нови рајџ за српски језик и љравојис* (Р. Маројевић), *У одбрану језика српскоја* (М. Ковачевић), *У одбрану језика српскоја и даље* (М. Ковачевић), *У одбрану српске ћирилице* (М. Ковачевић), *Двосекли мач језика* (Д. Танасковић), *Намећтање језика* (Р. Рисојевић), *Пројив неистјина о српском језику* (М. Ковачевић), *Кул-*

џурни рай у Србији (С. Антонић), *За и џројив ћирилице* (Р. Лукић), *Зашио бранимо ћирилицу* (М. Пижурица), *Хајка на ћирилицу* (В. Јовић), *Ћирилица нестијаје заједно са Србима* (Д. Петровић), *Ћирилица као џочетџак и крај српске кулџуре* (С. Танасић), *Ћирилица џод џовезачом џавнила* (М. Шћепановић), *Социолинџисџички асџекџи омаловажавања ћирилице* (М. Бабић), *Хрвајска својаџања исџорије српске ћирилице* (М. Ковачевић), *Несџајање ћирилице или џоследњи српски слом* (Д. Петровић), *Сумрак српске ћирилице* (Д. Петровић) итд.

У својој бесједи *Слово о српском језику*, одговарајући на питања у вези са опстанком и угрожености српскога језика — „има ли српском језику века, да ли је он данас угрожен, и ако јесте, од кога и чега и у којој мери?” — за која сматра да их „с обзиром на околности у којима живимо није неумесно поставити”, а то су, с једне стране свеопшти процес глобализације, и с друге супротна тежња ка очувању културних, „а у том склопу не на последњем месту и језичких особености широм света”, Александар Лома (2010) ће рећи: „То је тако на глобалном плану, а што се тиче српског језика ствар се посложњава чињеницом да њега угрожавају обе те међусобно опречне тенденције, не само глобализација, него и афирмација партикуларних идентитета (...). Успостављају се, на територији на којој се, по објективним језичким мерилима, говори искључиво или претежно српски, нове нације, млађе од језика којим говоре али и врло склоне да га према себи преименују, а да притом нису у стању да осим самог назива језика истакну или створе ишта друго што би, са строго лингвистичког гледишта, чинило његову посебност”, што је „разуме се, увелико ствар политике”, али и науке о језику јер се и она укључује у те актуелне процесе. Заправо, све је већи проблем стављања науке у службу политике, у прилог реченоме довољно је опет поменути само неке од наслова који на ту чињеницу упозо-

равају: *Српски језик у врџлоју њолийике* (М. Ковачевић, М. Шћепановић), *Српски језик између науке и њолийике* (М. Ковачевић), *Полийичари њрођив линџвистџа* (Д. Бабић), *Анаџомија наоџаке хрваџске језичке њолийике* (Б. Ђорић).

Догодило се то да се „... teritorijalni rat proširio na rat o jezičnim pitanjima. Jezična podjela, jezični nacionalni identitet postali su predmet bitke, čak i ako je bilo teško ustanoviti liniju podjele”, каже С. Кордић у приказу књиге *Језик, дискурс и ѣранице у државама насљедницима Јуџославије*⁴². „Питање језика [и писма] постаје питање државе, народа, његовог идентитета, и чак његовог опстанка” (Кордић 2006)⁴³.

У готово свим анализираним текстовима налазимо потврду става да је језик „најјаче оружје народа”, да су сукоби међу народима сукоби међу језицима, да језичка питања и нису само језичка, да није, дакле, само филологија у питању, или како би рекао Радован Бели Марковић: „К(рват) уместо Х(рват), што у говору и писанију пречесто се јавља, не значи тек пуцањ него канонаду у троједне државе замисао којој се, право рећи, ни дозволи многи нису, док неки, тамо и овамо, бановинским новим парчањима себе лажу и заговарају” (Бели Марковић, 2002: 86–87). „Престали смо бити спроводиоци туђег и по нас разарајуће штетног филолошког пројекта. (...)”

42 О цијени пораза Пипер ће рећи следеће: „Говорећи сасвим сведено, ко изгуби рат (ма чија била кривица), цену пораза плаћа не само материјалним него и духовним добрима, а крајња цена може бити делимично или потпуно губљење не само суверенитета него и идентитета, тј. не само слободе него и душе” (Пипер, у: Ковачевић 2013: 212).

43 За разлику од напреднијих грађанских друштава која су „’više orijentirana prema komunikativnoj funkciji u duhu tolerancije i razlika”, национално заснована друштва „’nastoje ojačati svoj nacionalni identitet” инсистирајући „’na simboličkoj funkciji, na povećavanju razlika, isključivanju, odvajanju” (Кордић 2006).

филолошке истине су и даље наш најјачи адут и темељ наше супериорности над онима који граде своју посебност на ономе што су од нас отели, а све то потврђују изнова унижавањем Срба и распарчавањем српског језика”, каже Д. Певуља поводом објављивања своје књиге *Обнова србистике* (Певуља 2014).

У анализираном корпусу посебно привлаче пажњу текстови у којима аутор себе види као „псленика духовне њиве”, који јавности нуди „на просуђивање” „плодове своје духовне зрелости”, а чији је циљ да „у овом времену погубног богозаборава” упозоре „све истинољупце на велике истине похрањене у нашем, српском језику, изложеном немилосрдном „раду историје”. У њима је знатно изражена сакрална, поетска компонента. Писани у готово лирски исповиједном тону, уз призивање духовних ауторитета и ауторитета богословске науке ради потврде исправности ставова и аргументације која се у вези са проблематиком језика и писма у њима износи, они се екстремно удаљују од фундаменталних карактеристика научног стила, што потврђују сљедећи забиљежени примјери:

... одлучила сам да своја сазнања неизоставно морам обзнанити како не бисмо живјели у лажној нади да неко брине за наш крстоносни српски језик и писмо... (Стојисављевић 2015); Христове ријечи: „Дух Истине увешће вас у сву истину” наш су велики путоказ, као и поуке нашег Светог владике Николаја: „Не идите за већином. Бог је са онима који су у праву, а не са онима који су у већини.” (Стојисављевић 2015); ... а што бих као закључак могла сажети у лапидарну мисао Св. Јована Златоустог: „Постоји рђава слога као и добра несагласност” (Стојисављевић 2015); Моје србистичко вјерују гласи: „Љуби непријатеље своје, непријатеља Божјих се гнушај, а непријатеље отачаства

сатри” (Стојисављевић 2015); Да бисмо заиста обновили србистику, српски филолози морају коначно добро изучити „књиге староставне” и презрети оне који им намећу заборав и вичу: „Оканите се прошлости!” (Стојисављевић 2015); Одбијање да трампећи боље за горе гледамо како на наше очи умире спасоносна ћирилица и како се на нашој земљи заводи глобални тоталитаризам... (Стојисављевић 2015); ... тек здружени са осталом православном браћом можемо изборити за ћирилицу, српску, руску и сваку другу, а са њом и за слободу златну (Стојисављевић 2014); ... која нас и даље учи умијећу умирања на фазе, по тачкама од којих је најзлоћуднија она о звијери двоазбучја, а којом се најтрајније гаси србска језичка самосвијест. (Стојисављевић 2014)

Догматски карактер текстова из којих су примјери ексцерпирани намеће обавезу да се присјетимо како „nikakvoj dogmi (...) u bilo kakvoj smislenoj ljudskoj djelatnosti nema mjesta” (Вељак 2013), а да је неслагање схваћено као издаја (а неистомишљеник као издајник) једна од одлика система којих се треба бојати и против којих се ваља борити.

„U modernoj kulturi naučna zajednica cijeni neslaganje kao način unapređivanja znanja”, ријечи су Умберта Ека (2015). Међутим, немали број анализираних текстова, насталих у процесу страствених и жучних спорења и оспоравања, неминовно намеће питање гдје је гранична црта која полемички тон раздваја од увредљивог и свађалачког. У одговор на то питање требало би укључити како елементе конвенција жанра тако и елементе друштвене конвенције, али и „нећји крајње субјективан осјећај добра ukusa” (Бадурин 2015).

Чини се да пропорционално степену неслагања међу члановима научне заједнице у вези са питањима језика и

писма расте и степен могућег удаљавања од темељних карактеристика научног језичког израза⁴⁴. Чињеница је да се језик науке неријетко квалификује као презахтјеван, тешко разумљив, па и непотребно компликован. Критичари овога стила за његове реченице кажу да су суве, испарене, мртвачки-уозбиљене, круте, тврде и згрчене (Катнић Бакаршић 2001: 201 према Фохт, *Есеј као йро-йуишежа философијском сисйему* 1976, 37). Но, и поред тога што је научни стил нужно одређен као рационалан, строг, економичан, објективан, прецизан, недвосмислен и једнозначан, он није лишен и захтјева да буде занимљив и жив, колико год је то могуће. Лакоћа језика и стила није тек израз површности, већ манифестација „живости и животворности”, каже Фохт, пишући о спознајној и естетској страни есеја, и додаје: „Ми никако не смијемо прихватити досаду као легитимацију дубине и научне озбиљности” (Исто, 202).

На питање да ли је писац или писац филозоф, Жан Бодријар, социолог, филозоф културе, критичар медија, теоретичар постмодерне, између осталог ће рећи: „То више није чиста филозофија, а није ни литерарно писање. Својевремено сам писао поетске текстове. У једном тренутку сам схватио да поетски језик не служи само писању поезије, већ га треба користити и у теоретским, аналитичким текстовима. То је оно што ја радим. У том смислу сам песник, писац и тако даље.” (Бодријар, РТС)⁴⁵.

44 За једну од потврда неодрживости „клишеизираних линеарних” и у основи статичних подјела (стандарднога) језика на језичке регистре и/или функционалне стилове, ауторка узима примјер полемичког текста, чији се језик готово по правилу, пропорционално и прогресивно степену неслагања у вези са неким научним или стручним питањем међу члановима научне заједнице (без обзира на план језичке реализације) може толико удаљити од темељних карактеристика (законитости) научног дискурса да се може чинити да постаје његовом негацијом (Бадуринa 2015).

45 Критичари истичу да језик Бодријарових текстова „флу-

Традиционално се научном стилу одриче заступљеност емоционално-експресивних средстава. На њихову се појаву гледа као на грешку⁴⁶. Међутим, истраживања показују да се прије може говорити и о површинској објективности и не-емоционалности као резултату различитих стилистичких поступака, којима се уклањају трагови емоционалности и експресивности, јер је сваки научник „дубоко субјективно уроњен у оно о чему говори”, сваки је заинтересован да научну заједницу увјери „у исправност својих идеја, мисли, закључака, теорија” (Катнић Бакаршић 2001: 75). Сваки текст, па тако и научни, има обиљежја вишеструке / слојевите имплицитне или експлицитне дијалогичности, њиме се комуницира и с поједином идејом (научном теоријом) и с потенцијалним реципијентима (читаоцима / слушаоцима) (Бадурина 2015). Такође се не одриче ни могућност постојања естетске димензије у научном тексту. Реторичари науке⁴⁷ истичу да она није циљ по себи већ увијек средство убјеђивања, што показује и проведена анализа корпуса.

Ако је научни стил такав да би у њему индивидуална слобода требало да буде најмања, а ограниченост највећа,

идан, фрагментаран и теоријски софистициран, остаје и даље комуникативан и неком чудном луцидношћу успева да прелази с речника капитала и рада на речник сексуалне жеље, меша дискурсе молекуларне биологије и политике. Оно што је интригантно у његовом писању, било да је реч о филозофским, есејистичким или прозним текстовима, јесте одбацивање класичних теоријских форми, кориштење дискретног шарма језика” (Исто).

46 Научни стил искључује „emocionalne i ekspresivne izraze te frazeme. Ekspresivni izrazi i frazemi u znanstvenome funkcionalnom stilu počesto se pojavljuju kao pogreška...” (Франчић и др. 2006: 280).

47 Специфичностима научног текста поред стилистике бави се и реторика науке. Истражују се најефектнији начини и средства за успјешно преношење научне информације. Како најефикасније и најефектније организовати научни дискурс. Реторика науке посматра научне текстове као реторичке објекте, чија је намјена убјеђивачка. Више о овоме в. Гордић 2007.

онда бисмо одступања од његових битних језичко-стилских особина у текстовима које смо анализирали могли окарактерисати као „бјекство у слободу”. Илуструјмо то једним краћим одломком из текста М. Шћепановића *Ћирилица ѿод ѿвезачом ѿавнила*, који се својим ритмом и снагом интонације сасвим приближио пјесничком језику:

Ко вреба на међи језика и народа? И да ли та међа ишта међи? Како се бранити?

Чини нам се овако: ако је знање — треба зазнати. Ако се не зна — ваља научити. Онда: казати, појати, орити и оратити, светосавословити, глагољати, роморанку роморити, усхвалити, попјевати, коледати, лазарити — појати без престанка, док се срушеном ћириличном храму не сагради сјеме, усљед бесмисла који сјећање брише. Ако треба — поново научити сопствени српски језик у његовом ћириличком писму и ту (про)наћи своје избављење. (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200)

Непоштовање забране и ограничења у одабиру језичких средстава (у корпусу анализираних текстова) видљива су на лексичком, морфолошком, и синтаксичком плану. Онеобичајења на лексичком плану постижу се употребом архаизама (а) (*ѿраоѿшачесѿво, намјереније, начерѿаније, цесарсѿво, одежда, сочињеније*), дијалекатске (б) (*ѿвезача, ѿавнило, ѿушчи, ножице, разбрадиѿи*) и индивидуалне лексике (в) (*вукобранилац, вукобраниѿељ, дечкоѿошѿоваѿељ, дрозоморна, двоаздучје, двоазвучје, јуѿословенсѿвујушѿе, расловешћивања, оцрковљење, оѿправослављење, ословешћење, срѿскошћу, свейскосѿ, ћириличар, ћирилизација, ћирилицоцид, јудеоаѿланѿисѿа, јудеомислећи, лажинаука, ѿредањски, ораѿиѿи, свейсаваци, свейсавословиѿи, роморанка, усхвалиѿи*,

лазарит̄и, ш̄ӣекей̄), уз употребу лексике која је слабо фреквентна у говору савремених представника српског књижевног језика и несвојствена научном језичком изразу (*зломисленик, нейроход, биџак, безвјерје, йрејџрајати, йовјесмо, искон, исконски*)⁴⁸:

(а) Пространој црквеној области првог словенског епископа Методија (Велика Моравска и Панонија) припадао је номинално и Срем, што не искључује могућност да је ту било и наших етничких предака, чак ако и изуземо Трубачовљеве најновије поставке о *йраоџачесѣву* Словена. (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 197); Зар краљ наш Александар, у вријеме шестојануарске диктатуре, не имађаше озбиљно *намјереније* да укине ћирилицу у интересу југославенства? (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 198); Да ли су наша ћирилична слова нити које наново треба извлачити из повјесма нашег духовног битка и од њих ткати *одежду* у којој се траје? (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200); Сукоби народа су често сукоби језика: вустанету бо језик на језик и *цесарсѣво* на *цесарсѣво* (Матеј 24,7). (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 199); Дакле, запамтисмо — по *начерѣџанију* византијске унцијале из 10. вијека, у преславској преписивачкој школи, настаде ћирилица — именом овјековјечивши онога који је створио друго писмо. (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 199); ... који је испројектовао лукави антисрпски план како да духовно покори/пороби поклонике Светог Саве новим учењем о српском језику, обзнанивши то пркосно у *сочињенију* из 1827. године... (Стојисављевић 2015);

(б) Без обзира на чињеницу што нам наши учитељи донијеше ћирилицу из таме вијекова, не научише

48 Статус лексема одређиван је на основу провјере у Речнику Матице српске.

нас како да је *разбрадимо* и скинемо јој *повезачу* данашњег *шавнила*, или можда нису ни посумњали у наше способности да то знамо и умијемо као што су знали ученици Просвјетитеља! (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 99); Као два нераздвојна Диоскура, превратна браћа су ушла међу Словене да их ријечју лове, калмусом, *ножицем*, *јушчим* пером. (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 99); ... није ли га црвено комунистичко страшило пресрело, *зайишло*, убило; (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200);

(в) Све више стасавају нараштаји чији учитељи нису *ћириличари*. (Пижурица, у: Ковачевић 2013: 176); (...) у ћирилички текст се слободно могу укључити латински цитати, речи и фразе из савремених западноевропских језика, грчки облици, без икакве *ћирилизације* (Маројевић, у: Ковачевић 2013: 2013: 28, 29); „Окупаторски и домаћи *ћирилицоцид* у првом светском рату и после новосадског договора” (Збиљић, Ивановић, Ђирилицоцид); То нема никакве везе с културом, али се може лакше остварити уз помоћ оних Срба који мисле да има, па су спремни да, зарад доказивања припадности некаквој фиктивној постмодерној „*свeйскости*”, доврше поодавно започету ’деконструкцију’ српског културног идентитета” (Танасковић, Вечерње новости, 21. 7. 2013, 11, у: Ковачевић 2013: 8). ... критички суд беспштедног *вукобранишеља* и *бечкойошшовашеља*... (Стојисављевић 2015); Тај сладострасни рушилац језичке разлике међу „Јужним Словенима” и секташки *вукобранилац* Маројевић једино што је у својој кодираној свијести дорадника атлантократије знао да уради било... (Стојисављевић 2015); ... ако хоћемо да опстанемо као народ, наставимо борбу за аутохтону србистуку, а са њом и за духовни препород српства

кроз свенародно покајање, које би морали пратити *оцрквовљење, ойравослављење и ословешћење* ћирилицом, те враћање темељним моралним вриједностима, трајно записанима у нашем светосављу, које је у данашњици изложено разорном дејству екуменизма (Стојисављевић 2015); ... при чему нас силе да под појмом „српски” по упутама ових глобалистичких далтониста поимамо увијек и искључиво *јујословенсѣвујушће* и, још једном понављамо, атеизоване Србе сва три вјерозакона, а не страдалне Србе *свѣјосавце!* (Стојисављевић 2015); Она није само излагање чињеница о путевима расрбљавања и *расловешћивања* Срба прозелитском америчко-њемачком „новом” србистиком... (Стојисављевић 2015); Онда: казати, појати, орити и *орайији, свѣјосавословији*, глагољати, *роморанку* роморити, *усхвалији*, попјевати, коледати, *лазарији* — појати без престанка, док се срушеном ћириличном храму не сагради сљеме, усљед бесмисла који сјећање брише. (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200); Данас лингвистички масиви — или ћуте или пиштаљком пријете, а они куражнији, који се и осмјеле да проговоре, бивају заглушени звекетом, *шијекејом* и блеком... (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 198); ... еда би све остало по старом као у вријеме *бозоморне* помрчине, јесте флоскула о благодетима двоазвучја, коју називамо „звијер *двоазвучја*” (Стојисављевић 2015); Остављена је у физички и духовно разореним србским земљама поред европског пута, згажена, од стране натовских *јудеоајланијиста*, ни од ког брањена, без икакве перспективе да некада постане бар равноправна латинци. (Влајисављевић 2016); ... да се као народ, под притиском злочиначког рада подземних *јудеомасонских* организација које су, као архитекте контроле дјеловале иза Берлинског конгреса, ... (Влајисављевић 2016); ... као да се не ради о српској

редакцији старословенског језика на којој је писао Свети Сава, први српски просвјетитељ и светитељ, на чије мјесто се уз помоћ бечке *лажинауке* и бјелосвјетских српских спадала из сербокroatистичке филологије мислио да угура хроми Вук са турским фесом (Стојисављевић 2015); Друкчије речено, српски народ је прогоњен и забраном и покушајем „искорјеђења” његових национално-идентитетских карактеристика: српскога језика, и његовог — *српскоићу* још обојениг — писма ћирилице. (Ковачевић 2015);

(г) ... да ли нам је књига до врха пуна, па не даје више одговора, већ — слово мора само себе да *слови*? (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200); Или је, можда наше Слово већ претрајало, па за њега треба изнова зепсти: да ли је по дану прошло, да ли изнијело то што нам од *искона* носи; (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200); Суштински (и *исконски*, и истински) не постоје. (Стојановић, у: Ковачевић 2013: 79); Да ли су наша ћирилична слова нити које наново треба извлачити из *иовјесма* нашег духовног битка и од њих ткати одежду у којој се траје. (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200); Каква то *видјела* призрети? (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200); Колико још пролазити кроз непроходе *ломисленика*? (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200); Да ли су наша ћирилична слова нити које наново треба извлачити из повјесма нашег духовног *бийка* и од њих ткати одежду у којој се траје. (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200); ... да ли је стварање смутње око српског језика, његовог (и нашег) писма знак да смо поново племе које у историју улази голо и од *безвјерја* пјано. (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200); Или је, можда наше Слово већ *ирейрајало*, па за њега треба изнова зепсти... (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200).

Стилистичка маркираност реченице у анализираним текстовима постиже се и употребом претериталних глаголских облика несвојствених научном језичком изразу — аориста⁴⁹ и имперфекта, чиме се остварује динамика, доживљеност казивања, а будући да је ријеч о глаголским облицима који се готово и не употребљавају у свакоднев-ној комуникацији, њихово присуство, уз присуство архаичне лексике, даје исказу патину прошлих времена:

Претресање по Великоморавским житијима, *ѿможе те сазнасмо* да је Ђирило саставио азбуку и примије-нио је при писању прве словенске књиге. (Шћепано-вић, у: Ковачевић 2013: 197); Ни десетине вијекова *не мојоше* Србима омогућити да им се утврди Ђири-лово, Савино и Вуково писмо — српска ћирилица. (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 198); Али, недавно (поводом треће годишњице проглашеног Дана др-жавности) предсједник Скупштине Црне Горе *ѿосје-ѿи* Маузолеј на Ловћену и код споменика (Његошу) *ѿоложи* вијенац исписан латиницом и *изјави* да је ве-личина Његошева најбољи показатељ да је Црна Гора (са својим великанима) спремна за улазак у Европску унију. (Стојановић, у: Ковачевић 2013: 111); Крите-ријум „гусарења по српској ћириличкој баштини” није на овоме скупу примијењен само на Дубровачки српски ћирилички молитвеник, него и на све ћири-личке рукописе из Славоније у 17. и 18. вијеку (што *ѿсѿврдѿише* Милица Лукић и Вера Блажевић). (Кова-чевић 2013: 70); Зато као народ морамо учинити све

49 Присјетимо се шта о избору између перфекта и аориста каже В. Назор: „Има случајева кад перфекат захтијева легитимно своје мјесто; а ја никада не пуштам да кратки и снажни аорист уступи набухломе и млитавоме перфекту своје сједиште. Нек то аорист радије учини — у неким приликама — презенту, с којим је он често (иако се не би рекло) у ближем сродству” (В. Назор, у: Миновић 1986: 281)

да би се избјегла горка чаша коју нам *намијенише* западноевропски наднационалисти, паписти и антипаписти, као и остали партијци и секташи. (Стојисављевић 2015а); ... Језичко законоправило српскога народа, које *џоџијисаше* и *џоџиврдише* српски филолози и писци у Београду, на Спасовдан 1998. године. (Маројевић 2006); *Рекоше*: Срби су европски народ великих идеја и кратког памћења. (Влајисављевић 2016); А са „одласком” српскохрватског језика нужно је и код Срба дошло до преиспитивања принципа „равноправности” двају писама, посебно и стога што је тај принцип обеснажен код свих других што *џромовисаше* своје политичке језике на мјесто дотадашњег српскохрватског, а заправо српског. (Ковачевић 2013: 15); И тако: „сваком нешто” — Србима „*не осџаде* ништа”. (Петровић, у: Ковачевић 2013: 166); Зар краљ наш Александар, у вријеме шестојануарске диктатуре, *не имађаше* озбиљно намјереније да укине ћирилицу у интересу југославенства? (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 198); ... јер прије Вука Црногорци, опет по Брковићу и његовим Дукљанима, *имађашу* само латинично писмо. (Ковачевић 2013: 129, 130).

На синтаксичком плану видљиви су поступци експресивне синтаксе као што су, на примјер, конгруентни атрибут у постпозицији (а), елиптичне реченице (б), парцелација (в), полисиндетске реченице (г), реторичко питање (д), кумулација (ђ):

(а) *Учиџељи наши* [← наши учитељи] учише нас, ваљано, о ћирилици. И како настаде и од кога је постала и ко су јој узорци. (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 197); Зар *краљ наш* [← наш краљ] Александар, у вријеме шестојануарске диктатуре, *не имађаше* озбиљно намјереније да укине ћирилицу у интересу југославенства? (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 198);

(б) И тако: „сваком нешто” — Србима „не остаде ништа”. (Петровић 66, у: Ковачевић 2013:); Зато би се сваки Србин морао дубоко замислити и преиспитати пред вапајним захтјевом: „У памет се Срби: не напуштајте српски језик и ћирилицу” (Ковачевић 2013: 5)

(в) Учитељи наши учише нас, ваљано, о ћирилици. И како настаде и од кога је постала и ко су јој узори. (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 197); И тако: „сваком нешто” — Србима „не остаде ништа”. *Осим нове „демократске” власти* [← ... Србима „не остiаде ништа” осим нове „демократске” власти] која, по провереној мондијалистичкој рецептури, продужује са распродајом српскога националног корпуса и свих његових десетовековних духовних и културних достигнућа и вредности. *Сiввараних и овераваних једино ћирилицом* [← ... продужује са распродајом српскога националног корпуса и свих његових десетовековних духовних и културних достигнућа и вредности *сiввараних и овераваних једино ћирилицом*]. (Петровић, у: Ковачевић 2013: 66); Можда њега, београдског и новосадског Европљанина до краја његовог драгоценог живота наставе да прогоне те утваре, та грозна слова — искрсавајући ту и тамо, овде и онде, кад им се не нада, подсећајући га на све што не воли, на све што се трудио да уништи, на све што је прогонио са страху, али систематски, мудро, рачунајући на пословичну небригу и плиткоћу памети читавог једног народа. *И чиијаве њеiове елиiiе*. [← ... али систематски, мудро, рачунајући на пословичну небригу и плиткоћу памети читавог једног народа *и чиијаве њеiове елиiiе*] (Антоњић, у: Ковачевић 2013: 138)

(г) Чини нам се овако: *ако* је знање — треба зазнати. *Ако* се не зна — ваља научити. Онда: казати, појати,

орити и оратити, светосавословити, глагољати, роморанку роморити, усхвалити, попјевати, коледати, лазарити — појати без престанка, док се срушеном ћириличном храму не сагради сјеме, усљед бесмисла који сјећање брише. Ако треба — поново научити сопствени српски језик у његовом ћириличком писму и ту (про)наћи своје избављење. (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200)

(д) Под којим бичем иде се истим путем? (М. Павловић), и да ли се поново ријечју, словом, писмом душе лове? Смјера ли то тзв. Црногорска православна црква поново да покрштава? И смијемо ли се игда рушилаштву опирати ћутњом? Каква још друштва треба основати? Каква то видјела призрети? Колико још пролазити кроз непроходе зломисленика? (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 199); Да ли су наша ћирилична слова нити које наново треба извлачити из повјесма нашег духовног битка и од њих ткати одјелу у којој се траје? Или је, можда наше Слово већ претрајало, па за њега треба изнова зепсти: да ли је по дану прошло, да ли изнијело то што нам од искона носи; није ли га црвено комунистичко страшило пресрело, заптило, убило; да ли нам је књига до врха пуна, па не даје више одговора, већ слово мора само себе да слови?; Ко вреба на међи језика и народа? И да ли та међа ишта међи? Како се бранити? (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200); Који су и какви (толико јаки) разлози потискивању ћирилице!? (Стојановић, у: Ковачевић 2013: 79); ... зар ће лакше неко ко зна само енглеску латиницу прочитати латинички исписано **ЃАЃАК** неголи ћирилички испис истога имена **ЧАЧАК**? (Ковачевић 2013: 6); Да ли се овде неко шали или се стварно мисли озбиљно? Да ли Венецијанска комисија стварно мисли да је то ар-

гумент? Да ли они стварно мисле да Срби треба да пређу на латиницу како не би повредили право етничких мањина да се српски пише латиницом? (Антонић, у: Ковачевић 2013: 136); Да је тако, шта би радили Руси, који- ма је ова технологија потребнија него нама? (Лукић, у: Ковачевић 2013: 121); ... зар да у српским уставима и законима о језику и писму ћирилица не буде проглашена јединим (употребним) писмом српскога језика?! (Ковачевић 2013: 126); И какво је уопште то ново, најновије и само на примеру Србије проглашено мањинско право „да се радије користи латиничним писмом” приликом писања или читања српског језика? (Антонић, у: Ковачевић 2013: 135); Да ли можете тако нешто да замислите? (Антонић, у: Ковачевић 2013: 136); Како су Срби успе(ва) ли да десет векова на ћирилици изграђују своју културу и писменост и по чему ће бити на добитку ако се одрекну *Мирослављевој јеванђеља* и почну да се диче нечим што се зове, рецимо, *Хари Појтер*? (Новаков, у: Ковачевић 2013: 182); ... како можемо тамо стићи с туђим, хрватским или било којим другим латиничким писмом? (Збилић, у: Ковачевић 2013: 245); Могу ли се у нас слични „демократски потези” и замислити? (Петровић, у: Ковачевић 2013: 169)

(ђ) Онда: *казайџи*, *џојайџи*, *оритџи* и *орайџитџи*, *свџиосавословитџи*, *џлаџољайџи*, *роморанку роморитџи*, *усхва-литџи*, *џојјевайџи*, *коледајџи*, *лазаритџи* — појати без престанка, док се срушеном ћириличном храму не сагради сљеме, усљед бесмисла који сјећање брише. (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200); Лексема језик — најприје је имала значење народ, али су ријечју језици — били означавани и *иноземци*, *џуђинци*, пагани. (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 199)

Да сведемо. У потрази за видом језика који надахњује, подстиче на промјену, а у жељи да се сопствени погледи, ставови и аргументација „подигну до висине која сама собом убјеђује”, научници неријетко прибјегавају такозваној поетизацији дискурса која их може довести и до одбацивања научног израза, па чак и до избора стила који представља негацију научног. Што је степен неслагања међу члановима научне заједнице у вези са датом проблематиком виши, то је и могућност појављивања језичко-стилских особина несвојствених научној стилу већа.

Непоштовања забране и ограничења у одабиру језичких средстава видљива су на лексичком, морфолошком и синтаксичком плану. Онеобичајења на лексичком плану остварена употребом архаизама (*йраоіџачесіџво, намјереније, начеріџаније, цесарсіџво, одежда, сочиње-није*), дијалектизама (*йовезача, іџавнило, іуиши, ножице, разбрадиіи*), индивидуалне лексике (*вукобранилац, вукобраниіељ, бечкойоііџовайіељ, брозоморна, двоазбучје, двоазвучје, јуіословенсіџвујуіиће, расловешіџивања, оцрковљење, оіџавослављење, ословешіџење, сріџкосіџ, светі-скосіџ, ћириличар, ћирилизација, ћирилицоцид, јудеоаі-ланіиисіџа, јудеомислећи, лажинаука, іџредањски, ораіи-іи, светіосаџаџ, светіосавословиіи, роморанка, усхвали-іи, лазаріиіи, шіџекеіџ*), присуство експресивно маркираних претериталних глаголских облика несвојствених научној језичком изразу — аориста и имперфекта — и поступака експресивне синтаксе (конгруентни атрибут у постпозицији, елиптичне реченице, парцелација, полисиндетске реченице, реторичко питање, кумулација), дају исказу патину прошлих времена и појачавају емоционалност и реторичност текста, с циљем да се што снажније дјелује на рецепијента.

ИЗВОРИ

- Бели Марковић: Радован Бели Марковић, *Кнез Мишкин у Белом Ваљеву*, Београд: Народна књига — Алфа 2002.
- Бели Марковић: Радован Бели Марковић, *Лајковачка њуриа*, Београд: Народна књига — Алфа 2002.
- Влајисављевић 2013: Мирјана Влајисављевић: *Звијер двоазбучја*. <http://www.vijestio.com/kultura-2/prof-dr-mirjana-vlajisavljevic-zvijer-dvoazbucja/>. 7. 10. 2016.
- Влајисављевић 2016: Мирјана Влајисављевић, *Деколонизовање српске исџине*. http://slovoslovlje.blogspot.rs/2016/07/blog-post_8.html#more. 11. 8. 2016.
- Ковачевић 2013: Милош Ковачевић, *У одбрану српске ћирилице (хрџиомаиџија)*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”.
- Лома 2010: Александар Лома, *Слово о српском језику*. Свечана беседа Александра Ломе одржана на годишњој скупштини Вукове задужбине 5. новембра 2010, <http://www.dijaspora.nu/index.php/cir/slovo-o-srpskom-jeziku1>. (преузето 6. 10. 2016)
- Маројевић 2006: Радмило Маројевић, *Исцелјење српског језика*, 9. 12. 2006.
- Певуља 2014: Душко Певуља, *Језик најјаче оружје народа*, <http://srbinaokup.info/?p=24903>. (преузето 3. 5. 2016)
- Стојисављевић 2013: Мирјана Стојисављевић, *Појубна теорија о двоазбучности* <http://www.in4s.net/pogubna-teorija-o-dvoazbucnosti/>. (преузето 7. 10. 2016)
- Стојисављевић 2014: „Јересоначелници србистике”, у: *Зборник радова са округлог сџиола „Ко разара српску кулџуру”*. <https://vizionarski.wordpress.com/2014/11/02/>. (5. 9. 2016)
- Стојисављевић 2015: Мирјана Стојисављевић, *ЕКСКЛУЗИВНО/ Проф. др Мирјана Стојисављевић: Разојкривање Вука у јајњећој кожи* (1. део). <http://slovoslovlje.blogspot.rs/2015/03/e-1.html>. (преузето 20. 5. 2016)
- Стојисављевић 2015а: Мирјана Стојисављевић: *НОВА СРБИСТИКА У КОНТЕКСТУ СВЈЕТСКЕ НАУКЕ* (V део). http://slovoslovlje.blogspot.rs/2015/04/blog-post_42.html. (преузето 20. 5. 2016)

Стојисављевић 2015б: *Србисџика и коменџари*, КЊИГА ИЗ-ЛАСКА. https://www.academia.edu/11753420/Mirjana_Stojisavljevic_-_Srbistika_i_komentari. (преузето 14. 9. 2016)

ЛИТЕРАТУРА

- Бадурина 2015: Lada Badurina, *Језично раслојаванје и типови дискурса*, <http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1835&naslov=jezicno-raslojavanje-i-tipovi-diskursa>. (преузето 1. 6. 2016)
- Бодријар 2015: *Savremeni svetski pisci — Źan Bodrijar (Jean Baudrillard) — Simulakrum Źivota*. RTS Kulturno-umetniĉki program — Zvaniĉni kanal. https://www.youtube.com/playlist?list=PLxbMnBfiy6iH9rrK8cRB4dFlBY88oNzY_ (објављено 4. 7. 2015)
- Божих 2005: Јадранка Божић, Есеј — фикција унутар истине”, *Гласник НБС* 1/2005, https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=1315. (преузето 4. 6. 2016)
- Вељак 2013: Lino Veljak, *INTERVJU: Prof. dr Lino Veljak sa Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, 11. 3. 2013, <http://akuzativ.com teme/235-intervju-prof-dr-lino-veljak-sa-filozofskog-fakulteta-u-zagrebu>. (преузето 15. 6. 2016)
- Гордић 2007: Александар Гордић, *Ретџорика у научној исџираживању*, www.doiserbia.nb.rs/ft.aspx?id=0351-22740304069G. (преузето 4. 6. 2016)
- Еко 2015: Umberto Eco, *Ur-faŹizam (vjeĉni faŹizam)*, <http://akuzativ.com teme/821-umberto-eko-ur-fasizam>, 5. 5. 2015. (преузето 20. 6. 2016)
- Катних Бакаршић 2001: Marina Katniĉ BakarŹiĉ, *Stilistika*, Сарајево: Науĉна и универзитетска књига.
- Ковачевић 2013: Милош Ковачевић, *У одбрану срџске ћирилице (хресџомаџија)*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”.
- Ковачевић 2015: Милош Ковачевић, *Срџски језик између науке и џолиџике*, Бања Лука: Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске.

- Кордић 2006: Snježana Kordić, Jezik i identitet, u: Brigitta Busch & Helen Kelly-Holmes (ur.): *Language, Discourse and Borders in the Yugoslav Successor States, Književna republika, IV, 1-2* (2006), Zagreb, 217–221. <http://snjezana-kordic.from.hr/publikacije/prikazi/>. (преузето 25. 5. 2016)
- Миновић, Ајановић 1986: Milivoje Minović, Mustafa Ajanović, *Srpskohrvatski hrvatskosrpski jezik*, Sarajevo: „Svjetlost” OOUR Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Пипер 2013: Предраг Пипер, Симболичка вредност српске ћирилице и савремено стање српске културе, у: Милош Ковачевић, *У одбрану српске ћирилице (хресѿомаѿија)*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, 211–225.
- Тошовић 2002: Бранко Тошовић, *Функционални сѿилови*, Београд: Београдска књига.
- Франчић и др. 2006: Anđela Frančić, Lana Hudeček, Milica Mihaljević, *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

ВУКОВА И ДАНАШЊА ЛЕКСИКА

ДЕМИНУТИВНЕ И АУГМЕНТАТИВНЕ РИЈЕЧИ У ВУКОВОМ СРПСКОМ РЈЕЧНИКУ И СРПСКИМ НАРОДНИМ ПРИПОВИЈЕТКАМА

1. Предмет истраживања овога рада јесу деминутивне и аугментативне ријечи у Вуковом *Српском рјечнику* (у даљем тексту СР) и *Српским народним њриповијеткима* (СНП), које је Вук стилизовао и сакупио. Циљ нам је био да на ексцерпираним примјерима прикажемо разноврсност и продуктивност творбених средстава коришћених у поступку образовања лексема које је Вук у СР означао као деминутиве и аугментативе, да упоредимо, с једне стране, статус датих лексичких јединица са статусом који имају у рјечницима савременог српског језика, као и њихову учесталост појављивања и књижевноумјетничке разлоге употребе у СНП, с друге стране. Важан сегмент анализе чини разматрање (функционално)стилске и употребне вриједности на основу примјера који се уз овај тип лексема у СР наводе. Грађу смо ексцерпирали из дигиталног издања Вуковог *Српског рјечника*, које је најобухватније, јер је урађено према првом издању из 1818, другом из 1852, трећем из 1898. и фототипском издању сабраних дјела из 1935, и дигиталног издања *Српских народних њриповједака*, а за поређење статуса датих лексичких јединица са статусом који имају у савременом српском језику користили смо *Српски елекџронски речник* (СЕР) (в. библиографски податак у одјелку Извори).

О деминуцији и аугментацији као врло сложеним појавама на морфонолошком, лексичком и синтаксич-

ком нивоу, које имају велике изражајне могућности, постоји врло опсежна литература. О појму деминуције и аугментације у језику, о именичким деминутивима и аугментативима у творбеном систему српског језика у погледу продуктивности, нормативног статуса, функционалне раслојености и употребне вриједности и принципима њихове лексикографске обраде у дескриптивним рјечницима српскога језика, уз исцрпан преглед старије и новије литературе, налазимо у монографији *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику* В. Јовановића. Изван категорије именица највише података о деминуцији налазимо у радовима И. Грицкат (1955–1956, 1995), одакле сазнајемо да српски језик у поређењу са другим словенским језицима има развијен систем глаголских деминутива, систем именичких деминутива и релативно сиромашан систем деминутивних придјева, да су за морфолошку деминуцију подобне именице, придјеви и глаголи, уз именице евентуално бројне именице, уз придјеве одговарајући прилози и замјенички придјеви, док се ријечи из осталих класа не деминуирају изузев у некој „стилској егзибицији”.

Да је Вук био у недоумици да ли да уопште наводи деминутиве и аугментативе сазнајемо од Ивића (1991: 26) када каже: „Он је Копитара питао за савет да ли да наводи и прилоге изведене од придева, затим повратне глаголе, колективне именице, деминутиве и аугментативе”, а да је избјегавао уношење аугментатива и пејоратива у свој рјечник, и у случајевима када је то чинио наводио само такве облике за које је био сигуран да се употребљавају, потврђује нам Кашић (1987: 49).⁵⁰ На питање зашто је Вук уопште имао дилему у вези са мјестом деминутива и аугментатива у *Српском рјечнику*, Г. Штасни (2011:

50 У вези са лексикографском обрадом аугментатива и деминутива в. Кашић (1987).

289–290) каже да је то, прво, стога што су и деминутиви и аугментативи једнореферентни деривати и, друго, што творбена основа у додиру са деминутивном семантиком творбеног форманта може да „развија нове семантичке компоненте које нису садржане у мотивној речи (лексема *кућица*, на пример, садржи поред детерминатива 'мала' и семантичке компоненте: дотрајао, трошан, рушеван, или пејоративно значење као у *професорчић*, *докторчић*, а неки деривати подлежу терминологизацији, нпр. *ручица*).”

2. Међу лексемама које је Вук у СР означио као деминутивне, а њих је 1320, највише је именичких⁵¹. Најмногобројнији су деминутиви женскога рода (456), деминутивних именица мушкога рода има знатно мање (293), а најмање је именичких деминутива средњег рода (166), при чему ваља истаћи да је Вук као деминутивне означио и све глаголске именице средњег рода не наводећи притом уз њих деминутивне глаголе од којих су творене, како то стоји у СЕР (нпр. *вркање* с гл. им. од *врцкати* (се)), него наводи девербативне именице недеминуираних глагола, као, на примјер, уз именицу *доцање* (< *бодјење*), *возакање* (< *возање*), *комишкање* (< *комишање*). Ове су именице доминантне у корпусу именичких деминутива средњег рода (забиљежили смо 95 примјера).

2.1. Од суфиксних средстава помоћу којих су грађене именице средњег рода у Вуковом СР најпродуктивнији је суфикс *-це* (36): *бариоце*, *весаоце*, *вреоце*, *проце*, *плеце*, *једрице*, *ошце* (< *око*), *парченце*, *пасамаце*, *перце*, *средарице*, *стакалице*, *чељаце* (< *чељаде*), с напоменом да је контекстуална потврда дата уз само неколико именица:

51 Према податку који наводи Г. Штасни, Вук је у *Србском рјечнику* (1818) обиљежио 650 именичких лексема као деминутиве, од чега 83 лексичке јединице припадају тематској скупини са диференцијалном семом *човјек* (Штасни 2011: 290).

Возила се танана галија | Испод б'јела града Дубровника, | *Једрица* јој од свиле бијеле.; дај ми мало *брашанца*; хоћеш мало *месца*.; Не испијај свакој чаши *данце*, | Изврнућеш у небо *йрканце*.; Овчје *рунце*, вучје *срце*.; ...ја ћу, духовниче, узети *средбарце*, а ти носи *редбарце* куд ти драго.

Мањи број деминутивних именица средњег рода настао је додавањем проширених варијаната суфикса *-це*: *-анце* (*блашанце*, *чеданце*), *-енце* (*дуренце*, *душменце*, *јаренце*, *коленице*, *куренце*, *сѣакленце*)⁵², *-ашце* (*йрлашце*, *клубашце*, *йсеташце*, *йушашце*, *бргашце*), *-ешце* (*вимешце*, *д(ј)еишце*, *душешце*, *дуйешце*, *ждребешце*, *јарешце*, *йелешце*). Сем суфиксима *-ашце* и *-ешце*, којима су деминутиране лексеме *сунце*, *срце*, *дијетше*, у СР се јављају и варијанте са сугласницима *к* и (ли) *х*, па тако уз *сунашце* и *срдашце* имамо и *сунахце*, *срдахце*, *срдакце*, а уз *дјетшешце* и *дјетхешце*:

Једну киту невена цвијећа | Да он вене из *срдакца* свога — Једна ми је туга на *срдакцу* моме.; Ко не љуби црне очи, | Пада ли му сан на очи, | Ол' му јади на *срдахцу*.; Стрелица те устрелила | Кроз *седлашце* у *срдашце*; Устани, мало *сунахце*.; Ој Миљо, Милице! Сребрно *йушашце*.

Само су три именичка деминутива средњег рода са суфиксом *-ице*, данас врло ријетким средством деминуирања именица (углавном са збирним или апстрактним значењем) у савременом српском језику⁵³, а то су:

52 Судећи по томе што је Вук предност давао деминутивним образовањима средњег рода са суфиксом *-енце*, Кашић (1987: 51) закључује да је овај суфикс био нешто обичнији од суфикса *-ешце*.

53 Од Јовановића (2010: 80) сазнајемо да се деминутиви са суфиксом *-ице* „као што су *воћице* (< воће), *ивождице* (< гвождје), *ираћице* (< грађе)” ријетко употребљавају у савременом српском језику.

здравіице, іруіице, цвеіице.

Сем веі наведених, још је неколико деминутивних лексема средіега рода у СР, три из категорије *pluralia tantum* — *леіишица, усіишица, вриіишица* (уз *вриіишоца*) и лексема *куре* са контекстуалном потврдом — *свако Туре своје куре вали*.

Напоменимо само да је Вук деминутивну лексему *луче* означио као именицу мушкога рода⁵⁴, а деминутиве *іуіиче* и *дилберче*, формиране помоіу истог суфикса, као именице средіега рода:

Сиіи с дуда, *луче* моловано.; Ја јој реко: добар вече, *дилберче*.

Корисно је за нашу тему запажаіе Г. Штасни (2011: 298) да Вук именице средіега рода попут *Срйиче, Швайиче* не означава као деминутиве, нити као хипокористике, веі је у њиховој дефиницији садржана семантичка компонента *младо*.

У СНП забиљежили смо 12 именичких деминутива средіега рода: *девојиче* (4), *момче* (11), *свиіарче* (16), *іерце* (9), *іарченце* (1), *сіиакленце* (1), *ірасенце* (1), *чобанче* (4), *чобанчад* (1), *Циіанче* (2), *звонце* (4):

... и девојка ће те терати да јој донесеш живе воде, а ти онда од голуба *іерце* запали, и голуб ће ти одмах доіи, а ти му подај *сіиакленце* и он ће ти донети живе воде; (Златоруни ован); ... а она јој одломи *іарченце* погаче па је узме на крило (Маіећа и пасторка); А *свиіарче* јој каже, да ће јој дати прасе, али да му да јој види груди.; „Хоіеш ли ми дати једно *ірасенце* испод своје крмаче?“ (Царева кіи и свиіарче); „Добро слушај шта ти кажем, и ево ти ово моје *іерце*, па кад

54 Исто је и са именицом *мудашце*, коју је одредио као деминутивну именицу мушког рода, премда уз мотивну лексему стоји да је средіега рода.

ти буде велика нужда и Баш-Челика нађеш, а ти запа-ли ово перо моје, ја ћу онда у исто вријеме да долетим са свом мојом силом теби у помоћ.” (Баш-Челик); ... па онда нађу у пољу једно *чобанче* код оваца, и преобуку га... (Чардак ни на небу ни на земљи); *Чобанчад* кад нађу зову, одсеку један прут и од њега начине свиралу... (У цара Тројана козје уши); ...ако би ко у ову моју камару долазио; а ево овђен ово мало *звонце*, кад се ја, ако Бог да, вратим, и кад у ово *звонце* закуцнем, ти се проврзи каква си данас.” (Сунчарева мајка); *Циџанче*, па *Циџанче* (наслов)

Од поменутих деминутива Вук у СР наводи *йерце*, *йарченце* и *сџакленце*. Именичке лексеме *девојче* и *момче* нису означене као деминутивне ни код Вука ни у СЕР, премда у литератури налазимо да деминутиви са суфиксом *-че*, који у највећем броју означавају млада бића, настају творбом од именица мушког и женског рода (*девојче*, *женче*, *лејџџанче*, *момче*) (Јовановић 2010: 82). Такође, не наводи *йрасенце*, већ се као деминутивни облици појављују једино лексеме *йрашичићи* и *йудинић* (< гудин), а лексема *свињарче*, која је у СЕР означена као деминутив, код Вука постоји, али није тако обиљежена.

2.2. Међу деминутивним именицама женскога рода⁵⁵ које Вук наводи у СР управо је највише творених суфиксом *-(ч)ица*: *бајљица*, *соишица*, *слободица*, *џканичица*, *душица*, *удовичица*, *йрвачица*, *чошица* (чоха), *чечица* (четка), *јасичица*, *јаричица*, *нећачица*, *г(ј)евојчица* итд. Лексему *г(ј)евојчица* (*ђевојчица*) одредио је као деминутив,

55 Именички деминутиви женског рода у српском језику творе се суфиксима *-ица* (*-чица*), *-ка* и *-ца*, а међу њима најпродуктивнији је први и углавном се додаје основама именица женског рода, градећи деминутивне именице женског рода. Суфикс *-чица* се само у малом броју ријечи издвојио у посебан суфикс (*сџварчица*, *йранчица*) (Клајн 2003:123).

што представља разлику у односу на њен статус у СЕР. Деминутивне именице творене овим суфиксом јављају се и као мотивне ријечи за нове деминутиве (*ружица* : *ружичица*, *слободица* : *слободичица*). Етноними и етници женскога рода такође се код Вука појављују и као деминутивне форме творене овим суфиксом, као на примјер: *Бујарчица*, *Влахињица*, *Туркињица*, *Немичица*, *Цијанчица*, *Шокичица*, *Швадичица*, *Сремичица*. У СЕР нису једино наведене *Сремичица* и *Шокичица*.⁵⁶

Веома је мали број деминутивних именица грађених суфиксом *-(ч)ица* са контекстуалном потврдом:

А надницу по једну *асирицу*.; *Варварица* вари, | А Савица лади; *Робињице* носе *вечерицу*.; *Вишњицица* род родила; *Грличица* гругтала.; Он заклиње младе *дворкињице*.; Купићу ти, *дикице*, сукњу од паргала; Кажи, ујко, нашој *дружбиници*.; *Каничицом* опасана | А гајтаном потпасана; Које се дијете роди у *кошуљици*⁵⁷, за оно се мисли да је видовито.; Без *свећице*, без *сйражице*, | Без дружине изабраве.; Момчић иде *сйранчицом*, | Закићен је *йранчицом*.; Тамбурице, моја *данјудице*.; Савићу се у *йрудицу*, | Убошћу те у гузицу.; А *ујнице* ситним везом вести.; *Пайучице* црвене *шйиклице*.; Ал' су *дуњице*, ал' су јабуке; Тисова *жћелица*, у њу дванаест јабука, у сваку јабуку по четири *шайице*?; Проврћ' ћу се *јајњицицом*.; Докле косих траву *лијицу*.; Ко не купи *мрвице*, не ће стећи

56 Г. Штасни (2011: 298) закључује да су у *Срјском рјечнику* присутни деминутиви оних етника „са којима је постојао директан контакт и којима се доиста изражава извештан степен емпатије, па и хипокористичко значење”.

57 Рођење у „кошуљици” један је од знакова који у традиционалној култури означавају дијете (и човјека) удвојеног поријекла и особина (људско и надљудско). О томе в. нпр. Тихомир Ђорђевић 1990. Дакле, у овом примјеру *кошуљица* је само формално деминутив, а заправо је „постелица”.

пунице.; *Ђевојчице наранџице...*; Пођи с Богом, моја нећачице.; *Обалице, миле јетјрвице!*; Подај Петру *ја-личицу*, | Нек убије *јрличицу*.; Гдино стоје добра дела | И Ришћанске *јоделице*.; А поред њих једна *јоја-ишица*.; А *Рељица*, Босанско копиле.; Пале су патке у слано море, | ... | А јаребице у *рудинице*.; Те саломих сандук од камена, | До у њему двије *свеишињице*; Садељајте *јуслице* | Од сувога јавора.

У корпусу СНП највише је примјера деминутивних именица творених овим суфиксом **-(ч)ица** (25): *бочица* (2), *душица* (10), *девојчица* (9), *дријвица* (1), *дудица* (1), *вашица* (1), *водица* (10), *јлавица* (3), *ђечица* (8), *змијица* (3), *кобилица* (5), *коледица* (3), *корица* (1), *кућица* (2), *ридица* (7), *ружица* (1), *рујица* (1), *ручица* (1), *кујијица* (1), *сјекирица* (2), *иичица* (1), *иравица* (7), *собици* (1), *свиралица* (1), *јранчица* (1):

Она му опет да доручак, и пошто доручкује, да му малу *кујијицу* и рече му... (Коме Бог помаже, нико му наудити не може); „Ја сам она твоја *змијица* што си ме родила па сам од тебе у траву побегла; сад сам, мајко, дошла к теби да ми просиш у цара девојку те да ме жениш.” (Змија младожења); Онда он весео узме из воде новчић, и метне га у џеп, па отиде у шуму и начини малу *коледицу*, и онде стане живети. (Права се мука не да сакрити); У том падне ми на ум да имам једну малу *сјекирицу*... (Лаж за опкладу); Тада они човјек кад то виђе, извади иза паса некаку малу златну *свиралицу*... (Вилина гора); Онда она у својој *собици* свуче хаљине од мишје коже... (Цар хтио кћер да узме); Једно јутро пође од куће да додобије откуд круха својој *ђечици* и жени; идући путем види једну *иичицу* шарену... (Чудновата тица); ... убере некаке траве те добро уши затисне и *ручицама* сувише... (Зла свекрва); „Хајде у оно језеро онамо, зацрепни воде зеле-

не, и од онога дрвета што пјева *џранчицу* очебрсни...” (Зла свекрва); „...и ево ти ова *дочица* пунана воде, држи је при себи, а кад видиш да ти се вода у њој замути знади ондар да сам ти погинуо.” (Три јегуље); Не постаја мало дође и једна мала *ваишчица*, стане се око ње умиљавати... (Маћеха и пасторка); „Кобо, *кобилице!* отвори ми врата, носим ти студене *водице* и зелене *џравице*” (Лисица се осветила вуку); Царев син дигне *ридицу*, узме од ње једну љуску, па *ридицу* баци у воду а љуску завије у мараму. (Златна јабука и девет пауница); ...и кад дођеш на једну тророгу *џлавицу*, обрни се с десне на лијеву... (Чудотворни нож); ... она где би год видела *рујицу* на путу, одмах би рекла: „Овде мора бити кака *дубица*,” пак би јој усунула млека. (Милостива снаха и немилостива свекрва); „Да је овде сад оно наше двоје деце, дали бисмо им ово мало *корица*, те би и они могли вечерати.” (Опет маћеха и пасторка); После много времена овај што је био у попа у најму стече своју *кућицу* и ожени се... (Два новца).

У СР нисмо забиљежили ниједан примјер деминутивних, у српском језику иначе малобројних, лексема са суфиксом *-ка*, као што су *женка*, *мрвка*, *џећка*, у којима је, према ријечима В. Јовановића (2010: 62)⁵⁸, још увијек присутна деминутивна семантика, а само смо један примјер пронашли у корпусу СНП — *џећка*:

Онда му Усуд одговори: „То је све за то што не поштује оца и матере; њима баци иза *џећке* да једу...” (Усуд).

Осим деминутива именице *кадуна* твореног суфиксом *-ица* у СР се јавља и деминутивни облик грађен су-

58 Јовановић (2010: 63) констатује извјесно помјерање у значењу код ових именица у савременом књижевном језику.

фиксом **-џика**: *кадунџика* и *каданџика*, са контекстуалном потврдом: *Покрџише дуге каданџике*.

Вук је тридесет и једну именичку лексему творену суфиксом **-џа**⁵⁹ обиљежио као деминутив („у савременим речницима српског језика посведочени су малим бројем примера”), од тога три властита имена⁶⁰: *Анђелиџа*, *Круниџа*, *Мариџа*, (*х*)*амајлиџа*, *дурџиџа*, *вучиџа*, *јалиџа*, *зоиџа*, *крвџа*, *коиџа*, *каџа*, *куџиџа*, *ноћџа*, *јамеџа*, *раванџа*, *ракиџа*, *саксиџа*, *синиџа*, *тварџа*, *тјесиџа*, *тјесиџа*, *тјурџиџа*, *ћелиџа*, *ћерџа*, *ћурџиџа*, *ћурџиџа*, (*х*)*арџиџа*, *чиџиџа*, *чиниџа*, *шамџиџа*, *шћерџа*. Контекстуалне потврде наведене су уз само шест лексема (*зоиџа*, *коиџа*, *крвџа*, *раванџа*, *срџа*, *шћерџа*):

Доклем га је *срџа* уморила; У попове *шћерџе*.; Сви су коњи *зоиџу* позобали. | А мој доро ни такнуо није.; Добра га је *коиџа* сукобила.; Јер је *крвџа* из земље проверела.; Изићи ћеш на *раванџу* малу, | Ту ћеш виђет’ пет стотин’ гробова | А по равни с оба двије стране.

Данас се деминутиви са суфиксом **-џа** „као што су, нпр., деминутиви постали од апстрактних именица типа *жећџа* (< жећ), *коиџа* (< коб), *срџа* (< смрт), употребљавају у поетском контексту, у којем представљају једну од типичних стилских особина народног и романтичарског песништва” (Исто, 65).

59 Према тврђењу В. Јовановића (2010: 64), они су у савременим речницима српског језика посведочени малим бројем примјера, од којих је већина и стилски маркирана.

60 Г. Штасни (2011: 296) је у Вуковом *Српском рјечнику* (1818) забиљежила 37 деминутива личних имена. Она закључује да се суфикс **-џа** комбинује са творбеном основом мушких и женских имена, која може бити домаћег и страног поријекла, а завршава се сонантом *ј*, и да са становишта савременог језика оваква образовања дјелују архаично. Њена анализа показује да су деминутиви мушких и женских имена углавном формирану суфиксима **-иџа**, **-џа**, **-ић**, **-чић**.

Лексема *шћерца* појављује се само једном и у СНП:

Али јој баба рече: „Ти, *шћерце* моја, хајде с Богом куда знаш, ја нијесам кадра ни сама себе хранити, ја сам сиромашна без нигђе никога, а ти си млада и зелена, па како ти Бог да.” (Сунчарева мајка)

2.3. У корпусу именичких деминутива мушкога рода у СР највише је творених суфиксом *-ић* (*-чић*)⁶¹ — чак више од половине укупног броја забиљежених примјера (од 456 деминутивних именица мушког рода је 249). За разлику од осталих суфикса који се користе у поступку деминуирања именица мушког рода, овај је суфикс „чвршће задржао деминутивну функцију, због чега ређе од осталих учествује у лексикализацијама и терминологијацијама” (Јовановић 2010: 37).

Проведена анализа показује да је код Вука преко 200 примјера са суфиксом *-ић*⁶² (*йласић*, *йшић*, *иљич*, *ридић*, *Јанкић*, *йришић*), а 46 са проширеном варијантом *-чић* (*досианчић*, *вочић*, *иљичић*, *дорачић*, *Живанчић*, *убручић*), што представља разлику у односу на савремени језик гдје је продуктивнији суфикс *-чић*⁶³. Готово незнатан број лексема има и контекстуалну потврду:

Дај ми, Боже, златне роге | И сребрне *йарошчиће*.; Ој ђевојко *дилдерчићу*! У бијелу *делнучићу*.; Са *йрайорчићи*, са *ђаволчићи*.; исјекао га на *каблиће*.; Јуначићу црноочићу.

61 Ријеч је о најпродуктивнијем суфиксу у творби деминутивних именица мушкога рода у нашем језику.

62 Кашић наводи да Вук „даје предност наставку *-ић*, док је деминутивне облике са наставком *-(а)к* давао као споредне” (тако је *вршак* упућивао на *вршић*, *камичак* на *каменчић* и сл.) (Кашић 1987: 51).

63 У литератури налазимо податак утемељен на истраживању грађе из савременог српског језика да је проширени суфикс *-чић* продуктивнији од основног суфикса *-ић* (Јовановић 2010: 37).

У СР је 14 деминутивних именица мушког рода грађених суфиксом *-ица*, од тога девет властитих имена: *Арсица*, *Анџица*, *Јевџица*, *Јокица*, *Николица*, *Панџица*, *Перица*, *Савица*, *Симица*, *йоџица*, *џаџица*, *буљубашица*, *војводица*, *јаџица* (јапа „тата”), а приближно толико је и примјера именичких деминутива мушког рода са суфиксом *-ак*⁶⁴: *џробак*, *џласак*, *џаволак*, *занаџак*, *крљадак*, *ловак*, *недјељак*, *ограјак*, *џоменак*, *часак*, *дубрежак*, *вршак*, а у СНП само лексема *џеџићак*.

Такође је скоро незнатан број деминутива са проширеним варијантама овога суфикса: *-уљ(а)к* (*момчуљак*, *дрезуљак*, *човечуљак*), *-еч(а)к* (*камечак*), *-ељак* (*дрдељак*), *-ич(а)к* (*камичак*, *кремичак*, *џрумичак*, *уљичак*)⁶⁵. Збиљежили смо три деминутива грађена, иначе врло ријетким суфиксом, *-иц*⁶⁶: *даждиц*, *коњиц*, *оџиц*. У литератури налазимо податак да је употреба деминутива грађених овим суфиксом, „као што су *вейџриц*, *даждиц*, *коњиц*, *кошиц*, *маљиц*, *мачиц*, *оџиц* и др., везана најчешће за поетске контексте”⁶⁷, што потврђује и лексема *коњиц* која се у СР јавља 37 пута у оквиру контекстуалних потврда различитих одредничких ријечи:

Ја не гледам тавној ноћи доба, | Нит’ мој *коњиц* мутној води брода; Коњ јунака оставио | На злу мјесту у Косову; | Јунак коњу говорио: | Ој *коњицу*, добро моје!

64 Многи од деминутивних облика грађених овим суфиксом (*џанак*, *џанак*, *џинак*) данас имају статус поетизама или архаизама (Клајн 2003: 26).

65 Ријеч је о суфиксима који су слабо продуктивни у савременом језику.

66 Деминутивне именице са овим суфиксом су доста ријетке у српском језику. В. Јовановић 2010.

67 Према Јовановићу, употреба оваквих деминутива у разговорном језику потиснута је захваљујући продуктивности других деминутивних суфикса.

Лексема *даждиц* појављује се два пута (у оквиру одредница *даждиц* и *Косово*):

Није, побро, *даждиц* Косовијем.

Занимљиво је, рецимо, да је Вук као деминутивну означио само лексему *коњиц*, поред *коњичић* (< коњ + ичић)⁶⁸, док, рецимо, лексема *коњић* нема статус деминутива као што га има у СЕР.

Регистровали смо 17 примјера деминутива са суфиксом *-(а)и*⁶⁹, од тога је осам властитих имена и један етник (*дунїурац*, *долац*, *дућанац*, *лукац*, *йискорац*, *рукавац*, *скуџац*, *џоварац*, *чейчежац*, *шаранац*, *свейтачац*; *Вилијац*, *Јованац*, *Максимац*, *Симеунац*, *Тривунац*; *Хумац*). Само четири лексеме са овим суфиксом имају и контекстуалну потврду:

Шта је теби, баба, у *џоварцу*, | У *џоварцу* на малом магарцу.; Сави *скуце* и *рукавце*, мајци побјеже.; Ручку *дунїураца*, вечери ни к**ца.;

Суфикс *-ко* појављује се једино у властитом имену *Ацко*, а суфиксом *-ца* творени су деминутиви неких власитих имена (*Андријца*, *Анџонијца*, *Илијца*, *Маџијца*, *Тадијца*) и заједничких именица *разбојца* (< разбој), *киљерца* (< килер).

У СНП смо забиљежили следеће именичке деминутиве мушкога рода: *-ић*: *докунић* (1), *новчић* (27), *ножић* (2), *ридић* (1), *-чић*: *кочић* (1), *мешчић* (5), *рошчић* (2),

68 Уз дату лексему Вук наводи следеће објашњење: „(у Рудничкој нахији) рачвасто мало дрво (понајвише шљивово), које се завуче одоздо у казанску лулу, те низ доњи и дуљи његов крак иде ракија у поставу” (Вук, СР)

69 У вези са статусом суфикса *-иц* код Јовановића (2010) налазимо да се њиме „већ одавно не граде нови деминутиви, док је употреба постојећих остала резервисана углавном за песничке контексте (најчешће у романтичарској и народној поезији) и употребу у стилској функцији.

-ак: *ђеѿићак* (1), **-ичак:** *камичак* (2), *коњичак* (2):

После ће девојка бацити један *камичак* у воду, те ће галија одмах стати... (Златоруни ован); За њим пође и мало и велико, а с њим и Ђела на једном *коњичку* (Ђела); ... а оне главе што бјеху осјечене и на *кочиће* побијене у реду поче свака сузе пролијевати. (Лијепе хаљине много којешта учине); Господар извади један *новчић* па му рече: „На, то ти је служба.” (Права се мука не да сакрити); ... а ђак јадни видећи да се и њему сјутра *ножић* под грло справља, домисли се те они шиљак заврти дивљану у око и ослијепи га. (Дивљан); Ево је међу нама, створила се риба а ждрембе *ридић*;... (Златна јабука и девет пауница); ... сажали јој се пак се маши у њедра и извади један *докунић* круха... (Ђавоља маштанија и божја сила); Видиш овај *мешчић*; кад изиђете на језеро, а ти му кришом само мало дуни за врат, па ће заспати... (Златна јабука и девет пауница); Старац запахну њега духом, те у они час стече крила, реп и мале *рошчиће* на глави... (Побратимски дарови); Сјутрадан ујутро она два *ђеѿићка* пробуде се... (Чудновата тица)

3. Вук је 31 придјевску лексему одредио као деминутивну⁷⁰: **-ан** (*хлаћан, млаћан, ѿунан, длећан / дљећан, жећан, ѿлаћан, лудан*)⁷¹, **-ах(а)н** (*млаћахан, ѿрубахан, ѿунахан*) **-ак** (*узачак, нејачак*), **-ачак** (*ѿуначак, сувачак, слабачак, лаѿачак, лудачак*), **-еѿак** (*маеѿак*), **-ечак** (*маечак*), **-ен** (*млаћен*), **-ићан** (*млаћанићан*), **-каст** (*виѿкастѿ < витак*), **-ушан** (*ѿѿанушан, мајушан, лаѿушан*), а међу њих

⁷⁰ Деминутивност код придјева постиже се слабљењем интензитета неке особине, а њен природни пратилац јесте својеврсна хипокористичност (Грицкат 1995).

⁷¹ У оквиру семантичке интерпретације придјева *ѿлаћан* у СЕР стоји „гладан (понекад у дем. и хип. значењу)”, а уз *жећан* „жедан (најчешће у хип. значењу)”.

је сврстао и замјеничке деминутиве творене суфиксом **-иш(а)н** (*колишан, оволишни, оволихни, онолишни, ѿолишни*)⁷², а само је уз неколико лексема навео и контекстуалну потврду:

Трећа је мана на теби, | Што си ми *длећан* преблећан.;
Боса ћу га каменом водити. | А *ілаћана* преко земље сите,
| А *жећана* преко воде ладне.; Ако сам мален, премален,
| Моме сам коњу *лаіахан* — Да тражимо *лаіахне* ећиме.;
Кад сам била *лудачка* код мајке.; Жесток ли је *лудани* Јоване.;
Не удрите *млаћано* Бугарче.; Сусрете га *млаћанићан* Јањин браине.;
У висину по триест лаката, | У напријед по триест *іунане*...

Од свих придјева које Вук наводи у СР као деминутивне лексичке јединице у СНП смо забиљежили само лексему *іунан*, и то седам пута, и замјенички деминутив *іолишно*:

Кад се чоек пробуди и растријезни, кад ли се не налази на ономе мјесту ће је био од страха пануо, него у некаквоме бостану *іунану* цвијећа... (Копане блага);
Из почетка у радости није марила што је *іолишно* дете родила... (Биберче).

4. У поређењу са другим словенским језицима српски језик је далеко више развио систем деминутивних глагола и „располаже разноврсним обличким средствима глаголске деминуције” (Грицкат 1955–1956: 45). У њему је жива могућност и префиксалног и суфиксалног деминуирања, нарочито суфиксалног⁷³, при чему је важно

72 Клајн (2003: 262) наводи три суфикса у српском језику као средства за деминуирање придјевских замјеница за количину, и то: **-ицки** (*оволицки*), **-ицни** (*оволицни*) и **-иш(а)н** (*колишан, онолишни*) и „према дечјем изговору *іојишни*”).

73 Под термином суфиксација подразумијева „проширење глаголског корена суфиксом за изражавање новог модалитета

истаћи да је семантика при префиксалном деминуирању сасвим другачија него при суфиксалном. „Уколико преовлађује концепција 'ситњења', 'цепкања' радње (...), даје се предност суфиксалном деминуирању. Уколико преовлађује значење издељености одређене радње (уопште) путем понављања ње као целине или њених понаособ терминираних делова, онда се употребљава један посебан облик префиксације” (Исто, 14). Деминутивни глаголи показују тенденцију да се сврстају међу итеративне, док, с друге стране, сама итерација не води у деминуцију. Она представља посљедицу деминуирања, а не средство њеног реализовања (Исто, 81).

Проведена анализа изведених глаголских деминутива у СР показује да је највећа група творена суфиксом **-кати**. Забилежили смо 60 глаголских лексема са овим суфиксом: *чейкаџи*, *џаџкаџи*, *слинкаџи*, *џуцаџи*, *лискаџи*, *којкаџи*, *кецаџи*, *кискаџи*, *јеџкаџи*, *јецаџи*, *ћаркаџи* (< ћарити, ћарлијати) итд. Иза њега је по продуктивности сложени суфикс **-нути** (18): *линуџи*, *џљуцуџи*, *скокнуџи*, *сиавнуџи*, *ћохнуџи се*, *слеџнуџи*, *џокнуџи* (< уточити), *џроџунуџи*, итд. Међу слабо фреквентним глаголским деминутивним суфиксима јесу следећи: **-акати** (1): *возакаџи се*⁷⁴; **-акнути** (1): *џаракнуџи* (парнути); **-еџати** (1): *грекеџаџи*, **-љати** (1): *врџљаџи се*; **-арити** (1): *лешкариџи*; **-ерити** (1): *џреџерџи*; **-ишкати** (1): *комишкаџи*; **-уцакати** (1): *џиџуцаџи*; **-ковати** (1): *жељковаџи*; **-колити** (1): *џиџколиџи*; **-корити** (1): *чейкорџи*; **-орити** (1): *кркорџи*; **-тити** (1): *слухџиџи*; **-уџати** (1): *чамуџаџи*; **-иџати** (2): *вуџиџаџи*, *чамџаџи*; **-карати** (2): *џискараџи*, *џуцкараџи*; **-ољити** (2): *врџољџи се*, *миџољџи се*; **-уџити** (2):

радње” (Грицкат 1955–1956: 45).

74 У СЕР стоји „обично у деминутивном значењу (често и пејоративно): *возаџи (се)*, *возиџи (се)*.”

йевушииџи, йенушииџи се; **-арати** (3): луйаратиџи, йуцаратиџи, йуцаратиџи се; **-карити** (3): жевкариџи, сјейкариџи, ирчкариџи; **-ати** (4): доцаџи, йуцаџи, йуцаџи се, њушкаџи; **-укати** (4): зазвјудукаџи, куцукаџи, росукаџи, чейукаџи; **-ити** (4): йишиџи, йенушиџи се, йајиџи, једиџи се; **-ушкати** (4): ваљушкаџи, ваљушкаџи се, љуљушкаџи, йроваљушкаџи се; **-утати** (5): кукуџи, скакуџи, сркуџи, шийиуџи, шайуџи; **-уцаџи** (6): једуцаџи се, йијуцаџи, йљуцаџи, мируцаџи, кашљуцаџи, шийиуџи; **-кивати** (7): докаскаџи, извиркаџи, омицкаџи, ойиљуцкаџи, йоуцкаџи, йрокаскаџи. У појединим глаголима деминутивно значење реализовано је удруженим дјеловањем префикса и суфикса. Такви су, на примјер, глаголи докаскаџи, йрокаскаџи, док, с друге стране, имамо глаголе гдје се деминутивно остварује управо помоћу префикса, као на примјер у глаголу завирнуџи, али је њих у односу на примјере суфиксалног деминуирања знатно мање.

Међу глаголима који су код Вука обиљежени као деминутиви има доста оних који нису тако означени у СЕР. Такви су, рецимо, глаголи: жевкариџи, сјейкариџи, йјенушиџи се, заиџкаџи, чейкориџи, џаџкаџи, вуџиџаџи⁷⁵, чамиџаџи, чамуџаџи, луйаратиџи, шайуџаџи, йискараџи, йуцкараџи, лешкаџи, лешкариџи, йајиџи, йроџнуџи, миџиџи се, врџиџи се, врџиџаџи се, ђоџнуџи се, сџавнуџи, неџкаџи се, йеџкаџи, ойуцкаџи, кискаџи, јеџкаџи, заџаџкаџи, жеџковаџи, слукџиџи, ойуцкаџи, росукаџи, чейукаџи, даџкаџи, доџкаџи, веркаџи се, врџкаџи се, йонуџкаџи, скуџкаџи, сџириџкаџи, йоџнуџи, йриџнуџи, йљуџнуџи, премда неки од њих у семантичкој интерпретацији имају компоненте које упућују на њихову деминутивну семантику — мало, йо-

⁷⁵ **вуџиџати** (се), –ам (се) несвр. у йеј. значењу: вуџи (се). (СЕР)

мало, ѿихо, сиѿино, лаіано и сл. (сѿавнуѿи „мало одспавати, поспавати”; росукаѿи „помало росити”; јецкаѿи „тихо, дрхтаво јецати”; доцкаѿи „I. I. а. ѿомало и учестано бости”; ѿајкаѿи „I. а. кретати се, корачати обично лаганим и ситним корацама производећи тупе шумове тап(а)-тап(а); ходати, ићи”). Глаголе омицкиваѿи, ѿаракнуѿи и сицкаѿи нисмо пронашли у СЕР.

Контекстуалне потврде наведене су уз само шеснаест глаголских деминутивних лексема:

Мила му је, па с' на њу обзире, | Драга му је, па с њоме жуборка.; Плачући га заѿиѿикује мајка.; Ђердан звецка, | Срце јецка.; Приповиједа се да је неко запитао попа: мру ли људи, а он одговорио: „мируцају”; Полеѿни ми, долеѿни ми, сиви соколе; Пак на врата завирнуо Иво.; Љубну је једном и другом.; сједне, па све ойуцка до труна.; Он ѿаракни, а ја варакни; Да ѿрелеѿне Рисна бијелога.; врѿља се око куће.; Тазбина ме та жељкује моја; Пак на врата завирнуо Иво; „Ој ти секо секуцала! Је си ли се јебуцала?”; Кукавица кукуће; | Радосаву виш' куће; кер њушка и нањуши траг зецу.; ѿиркам којешта; ѿирка вјетар.; Мало сѿавну, поскочи на ноге.; ѿаји, буји, злато моје!

Много је глагола чија је семантика у СР протумачена као деминутивна, а које Вук није означио као деминутиве. Већина таквих глагола, а овдје наводимо само мањи дио примјера из ексцерпираних грађе, настала је као резултат префиксалне творбе, уз понеки примјер суфиксације и комбиновања префиксације и суфиксације: **за-** (заѿулиѿи, закусиваѿи, закусиѿи), **на-** (накараѿи, нахрамиваѿи, нашалиѿи се, нашидаѿи), **о-** (оклицнуѿи⁷⁶, ошкринуѿи), **по-** (ѿодојавати се, ѿоѿовориѿи, ѿодажђеѿи, ѿодухаѿи, ѿозаборавиѿи, ѿоѿраѿи, ѿоѿлакаѿи, ѿоѿроћи,

76 Нисмо га пронашли у СЕР.

йойушии), **под-** (йоднаиши се), **при-** (йривезаиши, йридржаваиши, йриодјенуиши, йриодјесиши, йричекаиши), **про-** (йрокуйаиши се, йроваљаиши, йровенуиши, йрозанаиши-иши, йрокухаиши; йролуйаиши, йройлакаиши, йройући, йрошейтиваиши се⁷⁷), **-ну-**: йишинуиши, йјевнуиши, ушйиркнуиши, чекнуиши⁷⁸. Посебно привлаче пажњу они глаголи у чијој семантичкој интерпретацији датој у СЕР нема индикатора деминутивне семантике, какви су глаголи *накараиши* („прекорити, укорити, покарати; изгрдити, наружити”), *йрозанаишииши* („извршити што као свој занат, своје занимање, поступити по навици”), *йривезаиши* („причврстити везавши крај или крајеве чега (конопца, врпце и сл.) чвором, узлом”), или су присутне оне семантичке компоненте које не допуштају такво тумачење, као у случају глагола *йрокухаиши* („дугим кувањем довести до потребног стања: ~ воду”), *йонаишииши се* („прилично, добро се пити”). Вриједни су пажње и примјери глагола са могућношћу двоструке семантичке интерпретације, какав је глагол *нашалииши се* („забавити се мало у шали” и „провести доста времена у шали”), такође и они глаголи у којима је деминутивна семантика данас секундарна, нпр. *нашидаиши*, *йројазииши*, *йроваљаиши*.

Међу примјерима деминутивних глагола које смо регистровали у СНП има неколико које је Вук у СР одредио као деминутиве, какви су глаголи *ойуцаиши*, *звецаиши*, *сицаиши*, али има и оних које Вук није тако означио, као на примјер глагол *йијнуиши*:

...кад тамо, али во печен, пећка хлеба и аков вина, „ето то му је оброк” рече сестра, а Стојша кад то види, прекрсти ноге па све *ойуца* до мрве, па онда скочи на ноге и рече: „Аха, сестро, да бијаше још!” (Стојша и Младен); ...кад у вече, мој брате! али негдје *звецајау*

77 Овај глагол нисмо пронашли у СЕР.

78 У СЕР одређен као деминутив према *чекаиши*.

виљушке и кашике... (Царев зет и крилата баба); ... јутрос мало подоручковах, па се овдје свратих на ову водицу, те мало *йијнух* и гледам како се ови црвићи *сицкају* без воде." (Царев зет и крилата баба)

5. Од 162 прилошке лексеме у СР Вук је као деминутиве означио само следеће: *мрвчице*, *малко*, *малчице*, *оволишино*, *йолајачице*, а у корпусу СНП забиљежили смо једино деминутивни прилог *малко*:

„Уклони се *малко* за врата, рајска душице, јер ће сад мој син срдит доћи, па те може сву издрапати." (Опет змија младожења)

6. С обзиром на то да је у Вуковом СР, за разлику од савремене лексикографске праксе, удвајање кодова за деминутиве и хипокористике спорадично употријебљено, Г. Штасни, сем образложења да би то могла бити посљедица дотадашње лексикографске праксе, узима у разматрање и могућност би такав поступак могао бити „и посљедица субјективног става аутора речника, којим је он изражавао емапатију, у вишем или нижем степену, према појединим референтима изванјезичке стварности" (Штасни 2011: 290). Вук је у СР обиљежио 354 лексеме као хипокористике, а извјестан број таквих лексема (41) у СЕР носи ознаку и деминутивности и хипокористичности: **-ак** (41) (*анђелак*, *везак*, *дарак*, *домак*, *залојајак*, *хладак* итд.), **-ац** (4) (*виноградац*, *прадац*, *диздарац*, *крушац*). Неке хипокористичне лексеме, а њих је 26, у СЕР су обиљежене само као деминутивне: **-ак** (18) (*крижак*, *йи-рак*, *йламичак*, *йосалак*, *йојочак*, *йрамак*, *йруйјак*, *рејак*, *робак*, *санак*, *сиромашак*, *снојак*, *срјак*, *сјручак*, *йру-нак*, *ћийурак*, *ћушак*, *чайрљак*), **-ац** (2) (*изворац*, *йосалац*), **-ањак** (*йојочањак*), **-ић** (*судић*), **-јак** (*сјојињак*), **-ца** (*сјварца*), **-ица** (*сјојиница*) и придјевска лексема *сићан*. Од глаголских лексема Вук је једино глагол *сјо-*

речкаџи се означио као хипокористик [исп. „споречкати се ијек. спорјечкати се, –ам се сврш. *сукобидџи се речима, џосвађаџи се, завадџи се*” (СЕР)].

7. О развоју именичких аугментатива од Вуковог *Срџскоџ рјечника* до данашње лексикографије пише М. Киршова (1988). Ауторка све аугментативне изведенице разматра у погледу фреквентности, продуктивности и дистрибуције њихових суфикса, а резултате анализе употређује са резултатима анализе аугментатива ексцерпираних из РМС и РСАНУ и закључује да су најфреквентнији и најплоднији суфикси за грађење аугментатива и код Вука и у рјечницима који презентују савременију грађу *-ина, -џина*, нешто мање *-урина*, а што се тиче суфикса *-чина*, запажа да је његова продуктивност већа у новијим рјечницима у односу на Вуков (Киршова 1988: 231–232).

Међу лексичким јединицама које је Вук одредио као аугментативе, а њих је 378, готово сви су именички, изузев седам лексема, од којих двије глаголске (*умацкаџи, умацуџаџи*), а преостале су одређене као придјевске, премда је међу њима само један придјев (*великачак*), а остатак чине придјевске замјенице (*количак, оволикачки, оволички, оноликачки*). Замјенички деминутив *оволички* у савременом језику тумачи се као деминутив, док је аугментативно значење врло необично и архаично (СЕР).

Именички аугментативи најчешће су творени суфиксом *-ина*: *буџина, Влашина, вранчина, усиђеличина, џенчина, ускочина, мрзновољавачина* итд.), односно његовом проширеном варијантом *-џина* (91): *лулеџина, мајчеџина, чуџурџина, џесџијеџина, шалварџине, ридеџина* итд.)⁷⁹. По продуктивности за њима слиједи суфикс

79 Кашић (1987) примјеђује да је Вук у случајевима гдје је постојало неколико аугментативних форми водио рачуна „о нијансама које су постојале код појединих образовања”. Он закључује да је облик са суфиксалним елементом *-џина* навођен као основни, док је број потврда за супротни поступак занемариво мали.

-урина (43): *бадурина, брийџвурина, водурина, вређурина, сџојурина, ѓлаурина*, док се остали суфиксни елементи слабо продуктивна средства за аугментирање значења: **-чина** (6): *зубунчина, машчина, ѓоњавчина, ц(ј)евчина, окрњчина, чарайчина, -ешина (5): *ракијешина, сестџрешина, мајџерешина, џерешина, (х)арџијешина, -екања (4): *сџарчекања, момчекања, Србекања, курчекања, -ура (4): *ѓоџура, ѓлавура, д(ј)евојџура, џевојџура, -уљина (4): *кровољина, ѓасуљина, ѓравуљина, ѓрдуљина, -уштина (4): *средрушџина, барушџина, вруђушџина, мајлушџина, -ушина (3): *орлушина, винушина, ѓвожђушина, -урда (2): *ѓлавурда, ножурда, -штина (2): *Циѓанишџина, калуђершџина, -ела (1): *ђакела, -енда (1): *Србенда, -ерина (1): *куђерина, -ескара (1): *људескара, -ешања (1): *Туркешања, -есина (1): *ѓџ(ј)елесина, -ешка (1): *комадешка, -иштина (1): *куђишџина, -уга (1): *чворуѓа, -уља (1): *џакуља, -уљага (1): *совуљаѓа, -утина (1): *ѓрлуџина, -ускара (1): *бадускара, -уча (1): *ѓлавуча, -уша (1): *Анђуша* (< Анђелија), **-чага** (1): *рујчаѓа, -авина (1): *дуђавина, -штина (1): *калуђершџина, -иште (1): *блѓишџиѓе*.**************************

Међу забиљеженим аугментативима готово је незнатан број именица мушког рода: *Влашина, вранчина, д(ј)едина, дидина, ѓенчина, ускочина*⁸⁰, *хрџина, чобанина, шаљивчина, д(ј)едеџина, дидеџина, џедеџина, калуђершџина, синина, диџеџина, Србекања, Србенда*, а само једна средњега рода творена суфиксом *-ишџиѓе* — *блѓишџиѓе* (< блато), с тим да је Вук још двије именице с аугментативним значењем одредио као именице средњега рода: *курчекања* и *лакомичина*.

Додавањем суфикса *-ина, -чина, -екања, -ешања, -енда* и *-шџина* настали су и именички аугментативи од мотивних лексема из класе етнонима: *Буњевчина, Влашина, Грчина, Маџарина, Немичина, Немчина, Циѓанчина* (<

80 Није забиљежена у СЕР.

Циганка), *Србекања*, *Туркешања*, *Србенда*, *Цијанишћина*.

Мали број аугментативних лексема у СР има и контекстуалну потврду, свега тридесет три:

По брдина и долина | И слепачки *ѿордејћина*.; Па обоји те *дрчине*.; Двије бабе за *врећину* сламе, | А два старца за печена јарца.; *Гласина*⁸¹ лети као вјетар.; Погибо ти данас у *лужини*; До балчака сабље догонише, | Побацише њине *одломчине*.; Игумане, један *ѿајазино*.; Шта ће мени таке *ѿлочетћине*.; Курјак вуче дугу *рейетћину*.; На њима се *ѿмина* уфатила — А у *ѿмину* пушке сијевају.; Но је оно једна *ускочина*.; Погледајде, *харарино* моја, | Што ти чини болесница твоја.; И узимље црну *Цијанишћину*.; А прикумку те зимне *ѿичине*.; И донес' ми женске *чарачћине*.; Тако ми се кућа не звала *кућнишћином!*; То зачуо стар *дједина*.; пред њим сједи једна *ђедејћина*.

Примјетимо само да се лексема *ѿмина* у савременом језику не осјећа као аугментативна — у СЕР налазимо „а. тама, мрак, помрчина. б. фиг. туга, жалост”. Такође, именице *чворуѿа* и *рујчаѿа* нису одређене као аугментативи, а лексичка јединица *сѿрчекања* означена је само као пејоратив.

У корпусу СНП забиљежили смо следеће аугментативне ријечи: *дабетћина* (1), *дабурина* (1), *дунарина* (7), *вешћина* (1), *ѿлавурина* (1), *девојчура* (1), *женѿурина* (1), *мајћерешина* (1), *орлушина* (1), *совуљаје* (1), *великачки* (1):

„Ето оне *женѿурине*, убио је Бог!” (Опет маћеха и пасторка); „Хоћу да, Бог зна каква ти је *ѿлавурина*”, и стане плакати: „Не бих ја ни дошла овамо, да ме није моја *мајћерешина* отерала.” (Опет маћеха и пасторка); Путујући тако дође у једну велику шуму и идући

81 Примјер није адекватан будући да је лексема *ѿласина* остварена у значењу „гласови, препричавање, непроверено казивање (најчешће неповољно)” (СЕР).

кроз њу нађе једну седу матору *девојчуру*... (Усуд); У томе се још нађе некака проклета *дабешина* која им се обећа да ће ухватити и дознати како он јабуку сачува. (Златна јабука и девет пауница); „Послао си *дабурину* да ми креше да брстим, а она ми натакла гужву на губицу, па не могу. (Јарац живодерац); „Кад у вече, Боже! дува *ветрина*... (Како су радиле онако су и прошле); ...најпосле нагазе на некаку *дунарину*... (Гвозден човјек); Па ћеш онда ти поћи на тој галији и сретћеш прво и прво човека а он носи живу *орлушину*... (Златоруни ован); ...скупише се еје, *совуљаје*, врране, курјаци, лисице, јазавци, творови... (Како су радиле онако су и прошле); ...кад тамо, али шта да види! на гробу стоји *великачки* сандук отворен пун свакојакијех драгоцјенијех хаљина... (Пепељуга)

8. Као контекстуалне потврде Вук уз деминутивне лексеме углавном наводи стихове лирских народних пјесама, што није необично будући да је ријеч о емоционално-експресивном слоју лексике, подесном за исказивање осјећања и расположења која проистичу из љубави, њежности, наклоности, умилности, драгости, при чему не треба сметнути с ума да употреба деминутива у овом контексту може бити условљена и потребом за подешавањем метричке структуре стиха (броја слогова):

Ој девојко, морска *шрњинице*.; Ко не љуби црне очи,
| Пада ли му сан на очи, | Ол' му јади на *срдахцу*.;
Боса ћу га каменом водити. | А *илађана* преко земље
сите, | А *жеђана* преко воде ладне.; Мила му је, па с'
на њу обзире, | Драга му је, па с њоме *жуборка*.; *јаји*,
буји, злато моје!

Сем у лирском контексту, употреба деминутива потврђена је у СР и примјерима у којима је реализовано

шаливо, иронично, па и вулгарно значење већ садржано у мотивној ријечи творенице:

Приповиједа се да је некакав калуђер у невољи до- нио трговцу од некаква свеца ребро оковано у сребро, и искао да му на њ позајми новаца (т. ј. да му га да у залогу), а трговац му рекао: ја ћу, духовниче, узети *средарце*, а ти носи *редарце* куд ти драго.; Приповиједа се да је неко запитао попа: мру ли људи, а он одговорио: „*мирцају*” (премда су многи мрли као од помора неког); а кад му умре попадија, он на таково питање одговорио: „помрије сав свијет”; „Ој ти секо секуцала! Је си ли *се једуцала*? Како би *се једуцала*, Кад још нисам ни бруцала”; Не испијај свакој чаши данце, | Изврнућеш у небо *йрканце*.; Свако Туре своје *куре* хвали.

Деминутивне лексеме потврђују се и стиховима епске поезије, док се аугментативи јављају само у епском контексту углавном у служби величања јунака (и нечег што њему припада) или ниподаштавања противника:

Сви су коњи *зојцу* позобали. | А мој доро ни такнуо није; Не удрите *млађано* Бугарче; Тазбина ме та *жељкује* моја; Ој брегови, моји деверови! | *Обалице*, миле *јейрвице*!; А *Рељица*, Босанско копиле; Ид’ одатле, гола *дервишино*.; Не да Тале своје *кулашине* | Јал’ без ране, јал’ без мртве главе.; Попи Марко *леђенину* вина.; Од Турака хоће бит’ *лешина*; При себ’ руке’ *чобанино* Влашка! А Краљевић наћера *шарчину*.; Па он узја бијесну *вранчину*.

Рјеђе се као примјери употребе деминутива и аугментатива наводе пословице, изреке и изрази поређења:

Киша пада *кайљицама*, | Пак напада *локвицама*; Ко не купи *мрвице*, неће стећи пунице; *Кайица* ти, *кайица* ми; Овчје *рунце*, вучје *срце*.; Ручку *дунуру*

ца, вечери ни к**ца.; Онај (текао) с *душином*, а овај (једе) с *дружином*.

У вези са жанровски условљеном дистрибуцијом деминутива и аугментатива занимљиво је Кашићево опажање да аугментатива и деминутива, рецимо, готово да и нема у пословицама. Он наводи само два таква образовања (*кућишићина* и *ђачина*), једно у заклетви *Тако ми се кућа не звала кућишићином*, а друго у изразу за исказивање поређења — *Ђачина ка бачина* (Кашић 1973: 130–131)⁸².

Уз поједине деминутивне и аугментативне лексема Вук наводи и примјере клетви:

Кућа му се *кућерином* звала, Ђеца му се на *оїњишиће* срала.; Стрелица те устрелила | Кроз *седлашце* у *ср-гашице*; Лијепа вас *кужица* поморила!

Важно је подсјетити да је за исправну семантичку интерпретацију оваквих примјера неопходан увид у шири контекст којем овакве конструкције припадају, с обзиром на то да, неријетко, према формалним одликама оне јесу клетве, али на семантичком плану могу бити и благослови, или имати шаљиво значење, тј. у својој основи могу бити псеудоклетве. Типичан примјер таквих псеудоклетви јесу дјевојачке клетве, у којима се синтаксичко-лексички механизам клетве користи зарад призивања момачке заљубљености, одговора на љубавну жудњу.

Веома је мало примјера употребе овога типа лексема из разговорног стила:

дај ми мало *брашанца*; хоћеш мало *месца*.; исјекао га на *каблиће*.; *врїља се* око куће.; кер *њушка* и нању-

82 Није јасно због чега није прибројана, такође аугментативна, лексема *бачина* (*бачина* аугм. од *бак*).

ши траг зецу.; *џиркам* којешта; *џирка* вјетар.; нема главица, него све сама *лисџина*; наждерао се *месине*; отишао у *скиџачину*; тај има доста *новчина*.; велика је то *џодмукличина*.; *орџачино* моја!; као *џранином* помлаћено (кад гдје болује много чељади).

Преглед и анализа примјера деминутивних ријечи у СНП показују да се деминутивима, осим за исказивање драгости, њежности, самилости и брижности (а), не-ријетко, именују чаробни предмети (*џерце*, *сџакленце*, *звонце*, *свиралица*, *дочица*, *камичак*, *мешчић*) или животиње (*риџица*, *вашчица*), које даривалац даје јунаку како би ријешии немогуће задатке и савладао препреке које вишеструко надилазе његове способности (б) или се, пак, употребом деминутива наговјештава изузетност јунака и повољан исход борбе са немјерљиво супериорнијим непријатељем (в):

(а) „Кобо, *кобилице*! отвори ми врата, носим ти студене *водице* и зелене *џравице*; Ти, *шџерце* моја; Једно јутро пође од куће да добаии откуд круха својој *ђечици* и жени; Мајко! ту мирише рајска *душица*.; (б) ... и девојка ће те терати да јој донесеш живе воде, а ти онда од голуба *џерце* запаии, и голуб ће ти одмах доћи, а ти му подај *сџакленце* и он ће ти донети живе воде; по том ће се одмах галија кренути и доћи ћеш сретно кући с царском девојком.”; После ће девојка бацити један *камичак* у воду, те ће галија одмах стати; Видиш овај *мешчић*; кад изиђете на језеро, а ти му кришом само мало дуни за врат, па ће заспати те се не ће моћи с пауницама разговарати; Не постаја мало дође и једна мала *вашчица*, стане се око ње умиљавати; Царев син дигне *риџицу*, узме од ње једну љуску, па *риџицу* баии у воду а љуску завије у мараму.; (в) Она га онда одведе у другу собу; кад тамо, а то три вола печена, три пећке хлеба и три

акова вина, „ето то му је оброк” рече сестра Стојши, а он кад то види, прекрсти ноге па све *ојуцка* до мрве, па онда скочи на ноге и рече: „Аха, сестро, да бијаше још!”

Аугментативима су углавном означене женске особе (*бабурина, бабускара, жениурина, мајерешина*) преко којих дејствују силе зла (или искушења) или предмети и појаве који су препрека на путу јунаку:

„Ето оне *жениурине*, убио је Бог!”; Не бих ја ни дошла овамо, да ме није моја *мајерешина* отерала.; Пугујући тако дође у једну велику шуму и идући кроз њу нађе једну седу матору *девојчуру*.; У томе се још нађе некака проклета *бадешина* која им се обећа да ће ухватити и дознати како он јабуку сачува.; Послао си *бабурину* да ми креше да брстим, а она ми натакла гужву на губицу, па не могу.; ...најпосле нагазе на некаку *бунарину*, кад тамо — у *бунарини* једна велика жаба...

Да закључимо. Проведена анализа показује да је Вук у СР 1320 лексичких јединица означио као деминутиве и 378 као аугментативе. Апсолутну доминацију имају именице, што је и очекивано, а 10% од укупне лексике чине остале врсте ријечи, од којих су глаголи заступљени у највећем броју. У оквиру деминутивних именичких лексема најмногбројнији су деминутиви женскога рода (456), деминутивних именица мушкога рода има знатно мање (293), а најмање је именичких деминутива средњег рода (166), од чега већину чине глаголске именице. Вук је у СР обиљежио 354 лексеме као хипокористике. Углавном су све именичке, изузев придјева *сићан* и глагола *сиорјечкаџи се*, који није тако означен у СЕР. Извјестан број тих лексема (26) у СЕР означен је искључиво деминутивно (*џламичак, џосалак*), док је

нешто више (41) оних које имају двојаку ознаку (*дарак, домак*). Именички аугментативи најчешће су творени суфиксом *-ина*, односно његовом проширеном варијантом *-ејина*, што је у литератури већ констатовано. Свега је седам лексема изван категорије именичких аугментатива — двије глаголске (*умацкајџи, умацујайџи*), а преостале су одређене као придјевске, премда је међу њима само један придјев (*великачак*), а остатак чине придјевске замјенице (*количак, оволикачки, оволички, оноликачки*).

Као контекстуалне потврде Вук уз деминутиве и аугментативе углавном наводи стихове српских народних пјесама, што није необично будући да је ријеч о емоционално-експресивном слоју лексике, с тим што се деминутиви углавном појављују у лирском контексту, али има и примјера у којима је реализовано шаљиво, иронично, па и вулгарно значење. Деминутивне лексеми појављују се и у стиховима епске поезије, док се аугментативи јављају само у епском контексту. Рјеђе се као примјери употребе деминутива и аугментатива наводе пословице, изреке и изрази поређења, а још је мањи број примјера из разговорног стила.

У корпусу СНП забиљежили смо шездесетак деминутивних и знатно мање аугментативних ријечи. Најбројније су и највећу учесталост имају деминутивне именице женскога рода (27 лексема 76 пута), потом средњег (11 лексема 54 пута) и мушког рода (10 лексема 43 пута). Аугментативима су углавном означене женске особе (*женјурина, мајџерешина*) преко којих дјелују силе зла или предмети и појаве који су препрека на путу јунаку који треба да ријеша задатак што га вишеструко надилази, док се деминутивима, неријетко, именују чаробни предмети (*јерце*) или животиње (*рибица*) које даривалац даје јунаку како би ријешао немогуће задатке.

ИЗВОРИ

- СНП: Вук Караџић, *Српске народне њриповијејке*, предговор и приређивање Миодраг Матицки, Лагуна и Вукова задужбина, Београд, 2017.
- СР: <http://raskovnik.org/recnici/VSK.SR> (онлајн издање Српског рјечника)
- СЕР: *Српски елекџронски речник*, развојна верзија, www.rasprog.com.

ЛИТЕРАТУРА

- Грицкат 1955: Ирена Грицкат, Деминутивни глаголи у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолоџ XXI*, књ. 1–4, Београд: Институт за српски језик САНУ, 45–96.
- Грицкат 1955–1966: Ирена Грицкат, О неким особеностима деминуције, *Јужнословенски филолоџ LI*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2–30.
- Ђорђевић 1990: Тихомир Ђорђевић, *Деца у веровањима и обичајима нашеја народа*, Београд, Ниш: Идеа, Просвета.
- Ивић 1991: Павле Ивић, *О Вуку Караџићу*, Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Јовановић 2010: Владан Јовановић, *Деминуџивне и ауџменџаџивне именице у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Кашић 1987: Јован Кашић, *Трајом Вукове речи*, Нови Сад: Матица српска.
- Кашић 1973: Јован Кашић, Вукове пословице као грађа за језичка испитивања, *Зборник за филолоџију и линџвистику*, XVI/2, Нови Сад: Матица српска, 125–136.
- Киршова 1988: Маријана Киршова, Аугментативи у Вуковом речнику (њихов развој од Вуковог речника до данашње лексикографије), *Научни сасџанак славистиа у Вукове дане*, 17/2, Београд: Филолошки факултет, 223–233.
- Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику I*, Београд.

Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом срїском језику 2*, Београд.

Штасни 2011: Гордана Штасни, Деминутивни супстантиви са диференцијалном семом 'човек' у Вуковом Српском рјечнику (1818), *Научни састїанак слависїа у Вукове дане*, 40/1, Београд: Филолошки факултет, 289–299.

РИЈЕЧЦЕ У ВУКОВОМ СРПСКОМ РЈЕЧНИКУ

Зна се да је број ријечи у једном језику велики и непребројив, те да га није могуће потпуно обухватити ни у великим дескриптивним рјечницима тезаурусног типа, у којима попис ријечи „само илуструје језичко богатство” (Гортан Премк 1997: 18). Па чак и граматичке ријечи, које углавном имају ограничен број примарних јединица (лексема), није могуће сасвим обухватити и представити као затворен скуп, већ прије као отворен низ који се допуњава другом врстом ријечи, њиховим облицима и конструкцијама. Међу такве ријечи свакако спадају и ријечце (партикуле или честице).

Разматрајући резултате постојећих класификација ријечи (семантичку, функционалну и морфолошку) са лексиколошког становишта, с циљем да покаже „шта се може у погледу семантичке валентности очекивати у свакој од постојећих категорија” и да у оквиру сваке одреди „оне представнике који су подложни семантичком варирању, полисемантичком и деривационом, антонимском повезивању и синонимском замењивању”, Д. Гортан Премк категорију ријечци издваја као сасвим другачију од свих других ријечи на основу критеријума релевантних за семантичку класификацију, а то је: способност номинације, способност означавања појединих појмова и способност вршења функције реченичног члана у реченици (Исто, 20). За разлику од осталих врста ријечи,

ријечце не именују и не означавају појмове, нити релације међу њима, већ именују и означавају однос говорног лица према садржају цијеле реченице или однос према једном појму у реченици; не могу бити реченични чланови нити чланови семантичких подсистема; нису полисемантичне, тј. немају „способност семантичког варирања, развијања једног семантичког садржаја из елемената другог” (Исто, 30).

Иако представљају веома разнородан скуп ријечи, ријечце су елемент традиционалне класификације врста ријечи у нашој граматичкој литератури. Настојећи да систематизује однос према статусу и класификацији ријечци у неколико значајнијих сербокроатистичких граматика, В. Ломпар (1998) издваја три проблема у вези са статусом и класификацијом ових ријечи: први је – „кад се речце уопште издвајају у посебну врсту речи, тј. како су третиране пре тога”⁸³, други се тиче критеријума класификације и трећи примјера којим се илуструју чланови издвојених класа. На основу прегледа датих класификација, ауторка закључује да „постоје неке заједничке тенденције које су и условиле издвајање речци у оквиру система врста речи” и да се као доминантан критеријум класификације узима семантички, понекад недостатан да би обухватио све примјере који се наводе у оквиру појединих класа, тако да се као допунски јавља синтаксички критеријум. Такође истиче да због различитих приступа питање статуса ријечци у систему врста ријечи остаје отворено, што само наглашава релативност постојећих класификација. Када је у питању анализа примјера којима се илуструју поједине (под)врсте ријечци, важан је закључак да се најмање разлике уочава код модалних

83 Ријечце су први пут издвојене као посебна врста речи у граматици Михаила Стевановића *Савремени српскохрватски језик* (Ломпар 1998: 240).

ријечци – већина се преклапа у скоро свим анализираним граматикама (*ваљда, вероватно (вјеројатно), доиста, заиста, можда, наравно, неоспорно, сигурно*), а да се примјери за остале подврсте такође већим дијелом поклапају (Ломпар 1998: 243–244).

Представивши семантичке и прагматичке критеријуме значајне за опис и класификацију ријечци, уз преглед појмова (опсега, говорних чинова, конвенционалне импликатуре, прагматичког сужавања и ширења), критеријума и теоријских дистинкција, и кратку анализу размјере полифункционалности ријечци, Ј. Чудомировић (2013) указује на теоријска и практична ограничења за класификацију ријечци. Аутор долази до закључка да без обзира на то што сваки од анализираних критеријума „може послужити да се дође до нешто прецизније класификације речци или помоћи да се боље разуме улога одређене класе речци” (Чудомировић 2013: 168), ипак не може омогућити свеобухватну и досљедну класификацију. Разлози томе јесу теоријске и практичне природе. Први подразумејева да различити појмови и критеријуми припадају различитим теоријским приступима (осим појма *оисеј*, који припада општелингвистичкој терминологији), а други се односи на полифункционалност ријечци, због чега аутор сматра прикладнијим задатком будућих истраживања теоријски досљедну класификацију њихових функција.

У литератури је већ истакнуто да је за лематизовање и системску лексикографску обраду непромјенљивих ријечи – и не само непромјенљивих – најзахтјевнија, уједно и најкомплекснија појава конверзије, тачније раздвајање рјечничких одредница у случају преласка једне врсте ријечи у другу промјеном функције. Конверзија (*преобразба, муџација, џрансџозиција, џрансџифурација, хџосџаза*) као творбени процес подразумејева настајање нових ријечи, у којем нова ријеч у односу на

основну има друго лексичко и граматичко значење, измијењена граматичка својства, више синтаксичка а мање морфолошка (Тафра 2005: 99–160 према Ристић 2012: 90). Анализа мреже конверзије показала је да „именице и глаголи дају највећи број конверзива у виду граматичких речи”, док су „саме граматичке речи веома продуктивне као основне речи у процесу конверзије, добијања нових граматичких речи”. Именице у датом творбеном процесу дају прилоге, приједлоге, везнике и узвике, а глаголи партикуле, везнике, узвике и прилоге. Граматичке су ријечи веома продуктивне када је у питању дати творбени образац, с тим да су прилози, од којих настају све друге врсте непромјенљивих ријечи, најпродуктивнији (Ристић 2012: 91).

Анализирајући трансформације прилога као врсте ријечи, коју одликује велика функционална и семантичка раслојеност, у друге врсте ријечи у српском језику, Н. Ивановић (2009: 151) формулише важне закључке у вези са употребом прилога у служби других врста ријечи, прије свега да „развој семантичке структуре прилога има изванкатегоријалну природу, тј. да није нужно ограничен на једну граматичку класу”, што поткрепљује констатацију С. Ристић „да се прилози прилагођавају измењеном контекстуалном окружењу тако што развијају интегралне семе нових значењских парадигми” (Ристић 1990: 37). Ивановић примјећује да када је у питању употреба прилога у функцији ријечци и узвика „до промене граматичке класе којој припада семантички садржај прилога може доћи и услед измене комуникативне ситуације, тј. прагматичког контекста унутар кога је употребљен”, при чему прилошка ријеч представља лексичко средство којим се изражава говорников став о одређеној појави, или његово емоционално стање, стога су и промјене службе прилога мотивисане модализацијом, односно експривизацијом контекста њихове употребе (Ивановић 2009:

157). На основу прикупљене грађе на материјалу *Речника САНУ* аутор долази до закључка да се у језику прилози најчешће користе у служби модалних ријечци, којима се исказује лични став говорника према предмету разговора, с напоменом да „функција модификације садржаја глагола, која је својствена прилозима, постаје функција модификације садржаја целог исказа, која је својствена речцама” (Исто, 157). Судаћи према прикупљеној грађи, Ивановић запажа да „модализација прилошког значења, употребљеног у функцији обележавања или модификације исказа, често подразумева и његово апстраховање, при чему конкретни значењски елементи везани за просторну или временску локализацију радње, који су својствени прилозима, улазе у службу нијансирања односа између информације дате у исказу и говорниковог личног става, који се изражава речцама” (Исто, 158).

С обзиром на то да су ријечце изразито хетерогена класа ријечи, те да ниједан од критеријума помоћу којих се најчешће дефинишу није довољан да обухвати све јединице које се у ријечце уврштавају, логично је очекивати да и у нашим лексикографским дјелима постоје велике разлике како у погледу обима тако и у погледу репертоара лексичких јединица које се у ријечце убрајају. У раду посвећеном анализи лексичко-семантичких и функционалних карактеристика ријечци на темељу корпуса из два дескриптивна рјечника српскохрватског језика – *Речник САНУ* првих четрнаест томова и шестотомни *Речник МС – С*. Ристић констатује да су ове јединице у оба рјечника „недоследно и несистематски представљене, како у погледу одређивања њиховог граматичког статуса тако и погледу представљања њиховог лексичког значења” и да од укупно 133 прегледаних јединица само су 41 представљене као ријечце. Највећи број јединица, по ријечима ауторке, одређен је или као прилози (*збиља, вала, бојме, као, ипак, бар, само, свеједно, иначе, ионако, баи,*

једино итд.), или као везници (*и, ем, ама, ѿа*) или као узвици (*бре, (х)ајде, ге, море, блаіо, ма* итд.), „при чему се њихова сличност са речцама углавном констатује и издваја у посебна значења” (Ристић 1994: 155).

Ослонивши се на резултате ове анализе, како би на значајном корпусу показао „да се један број јединица које се сматрају речцама може чвршће објединити једним другим својством – функцијом текстуалног конектора”, Ј. Чудомировић (2009) списак ријечци ексцерпираних из РСАНУ и РМС допуњава укључујући у грађу и примјере регистроване у једнотомном *Речнику српскога језика* (све лексема које су у РСЈ одређене као ријечце). При прегледању листе која садржи 175 јединица, аутор примјећује да постоје изразите разлике у схватању ријечци, па тако износи податке да „од 160 лексема које су, према списку С. Ристић, у РМС и/или РСАНУ означене као речце (у основном значењу или под неким од секундарних значења), у РСЈ чак 90 није означено као речца ни на који начин”, а да је „13 лексема одређених као речце у РСЈ у РМС и/или РСАНУ или нису одређене као речце или не постоје као засебне одреднице” (Чудомировић 2009: 283).

Ако, дакле, имамо на уму да су ријечце класа ријечи која се у граматикама најнеодређеније дефинише и како почесто и нису дио „стандардног каталога врста ријечи”, те да њихово одређење у великој мјери може бити „ствар приступа и традиције”⁸⁴, онда не изненађује толико чињеница да их ни Вук у *Српској грамајници*, која је дио *Српској рјечника*, ни у *Писменици* не помиње као посебну врсту ријечи.

Испитујући одлике језика у Вуковом *Српском рјечнику*, неријетко их поредећи са језиком његових списа, као

84 О различитим одређењима термина и класификацији ријечци у сербокroatистичкој граматичкој и научној литератури в. Чудомировић (2009: 278–80).

врло карактеристичну Ивић (1991: 142–143) издваја и употребу постпозитивне партикуле *ли* у примјерима гдје би се данас обично употрејебио везник *а* испред ријечи којој Вук додаје *ли*, наглашавајући да „данашње језичко осећање не би одбацило овакве примере, иако у пракси даје преимућство обрту с везником *а*”:

... и ће што будем погријешо поправићу, што *ли* не будем ..., бранићу стр. XVI, На Ђурђевдан не ваља спавати (да не боли глава); ако *ли* који спава, а о н треба на Марков дан ... да одспава на ономе истом мјесту (под речју *Ђурђевдан*), ако је који донијо прасе, а о н каже: Ако *ли* је кокош, он каже да је врана, или друга каква тица, ако *ли* је жив ован с роговима, а он ... (под речју *женидба*).

У свјетлу досад изнијетих чињеница о природи и специфичности ријечци као сасвим посебној категорији ријечи, можда не чуди толико податак да се у Вуковом *Српском рјечнику* лексема *р(и)јечца* појављује само једанпут, и то као деминутивни облик лексеме *р(и)јеч*,⁸⁵ а да се само трипут појављује ријеч *ѝарѝикула* као елемент семантичких интерпретација лексема *ега*, *зар* и *ли* датих на њемачком језику – „*fragende (mit Wünschen verbundene) Partikel*”; „*eine Partikel, um zu fragen*”:

ега [cf. 3 еја] 1. *fragende (mit Wünschen verbundene) Partikel*: *ега* га нађе? hast du ihn gefunden? invenisti eum? *ега* што? 2. *wünschend*: *ега* Бог да те не дође; *ега* Бога и среће; *ега* Бог да вода га однијела!;

зар 1. *eine Partikel, um zu fragen*: etwa, nonne? an? num? ne? *зар* ти не знаш? *зар* ће и он доћи? *зар* има? 2. etwa, vielleicht, ni falor, ut puto: доћи ће *зар* и он; има *зар*;

85 речца, f. dim. v. реч.; ријечца, f. dim. v. ријеч.

ли 1. Fragepartikel, ob? an? има ли? hat er? habet ne? хоће ли доћи, знаш ли? 2. кад ли те ухватим! да ли ми је знати; кад ли ће доћи; Мили боже, на свему ти вала! | Често ли се војске ударају.

Када је у питању граматичка идентификација осталих врста ријечи, можемо рећи да је она у Вуковом *Српском рјечнику* дата на сличан начин као и у савременој лексикографији: уз именице је наведена ознака рода (n., m. и f.); поред глагола је дат облик презента у првом лицу једнине и ознака глаголског вида (v. impf. и v. pf); на придјевске ријечи указује се скраћеницом adj. уз наставке за облике сва три рода; именичке замјенице по правилу немају ознаку за врсту ријечи (изузетак је лична замјеница за прво лице једнине – ја, уз коју стоји скраћеница pron.), а слично је и са бројевима (осим редних). Од непромјенљивих врста досљедније су означени прилози употребом скраћенице adv. и узвици скраћеницом interj., док се уз приједлоге једино наводи информација о томе уз које се падежне облике користе, а уз везнике и ријечце нема никаквих посебних ознака.

С обзиром на то да су ријечце, поред везника, једина врста ријечи коју Вук по правилу граматички не идентификује, попис датих лексичких јединица у *Српском рјечнику* (онлајн издање⁸⁶, даље само СР) извршили смо на темељу грађе ексцерпираних из двају дескриптивних рјечника – *Речника САНУ* (20 томова, колико је до сада урађено, даље РСАНУ) и једнотомног *Речника српскога језика* (даље РСЈ), у коју су укључене све лексеме које су у

86 Дигитално издање Вуковог *Српског рјечника* објављено је на платформи <http://raskovnik.org/> 2017. године и оно представља дигитализовану верзију његовог трећег (1. државног) издања из 1898. године. О разликама у садржају између првог, другог и трећег издања *Српског рјечника* в. у предговорима ових издања. Податке о дигиталном издању в. у Литератури.

њима (односно бар у једном од њих⁸⁷) одређене као ријечце у свом основном или у неком од секундарних значења. Тако формирана листа лексема послужила је као основ за идентификацију ријечци у Вуковом *Рјечнику*. Циљ нам је био да попишемо и са аспекта реализованих лексикографских поступака опишемо дате лексичке јединице и утврдимо у којој су мјери заступљене будући да их Вук није издвојио као посебну врсту ријечи⁸⁸. Важно је нагласити да смо сваку ријеч која је у РСАНУ и/или РСЈ одређена само као ријечца посматрали као ријечцу и у СР (чак и ако је она код Вука означена другачије). За ријечи које су у РСАНУ и/или РСЈ двојачко одређене (*ејвала* узвик и ријечца у РСАНУ) или се, пак, само у одређеном значењу јављају у служби ријечце (*збиља* прилог у служби ријечце у РСАНУ под б; *нека* I. везник ... II. ријечца у РСЈ), статус смо утврђивали на основу семантичких интерпретација које Вук даје на њемачком и латинском језику, примјера којима илуструје њихово значење и употребу (уколико су наведени) или на основу лексема на које уз одредничку ријеч упућује, тј. на основу синонимског низа у који је дата лексичка јединица лоцирана. На тај начин сачинили смо листу од 66 ријечци.

Код већине ријечи у СР дата су значења на српском, њемачком и латинском језику. Најкрупнија разлика у обради ријечци које смо идентификовали јесте та да нису навођена значења на српском језику, што и није необич-

87 Тако је *збиља* у РСЈ само прилог, а у РСАНУ може бити и ријечца (тј. у служби ријечце), ријеч *заиста* у РСЈ је прилог а у РСАНУ ријечца, док су ријечи *баи*, *вала* и *одиста* у РСАНУ прилози а у РСЈ ријечце (лексема *баи* је означена као ријечца (прилошка)). На списку тако утврђених ријечци не налазе се, на примјер, ријечи *доиста*, *бар*, *нишоишо*, *свакако*, *чак* – јер ни у једном од консултованих рјечника (РСАНУ и РСЈ) нису означене као ријечце.

88 Вук у својој *Писменици* наводи девет врста ријечи – све оне које се јављају и у савременим граматикама, осим ријечци / партикула.

но будући да се ради о помоћним, граматичким ријечима.

На основу структуре рјечничког чланка издвојили смо неколико група регистрованих лексичких јединица. Прву групу чине ријечце чији је лексикографски портрет најпотпунији. Уз одредничку ријеч дата је семантичка интерпретација на њемачком и латинском језику, уз упућивање (ријечју *vide* или скраћеницом *cf.*) на лексичке јединице сличнога значења, и примјере као потврде њеног реалног постојања у језику и значења које има. На овај су начин представљене у *Рјечнику* слједеће ријечце: *аја*, *даш*, *га*, *ево*, *еда*, *ено*, *збиља*, *ја*, *мајде*, *макар*, *мањ*, *међер*, *не*, *немој*, *йуџ*, *се*, *џаман*, *(х)ајде*, с тим да ријечцу *аја* Вук одређује као узвик:

аја (аја)! interj. ach nein, nicht doch, minime: *аја* богме! [*vide* не 1].;). 2. **баш** 1. gerade, durchaus, ipsum, plane: *даш* не ћу; нема *даш* ништа; *даш* сад дође. 2. [*vide* тик].; **да** ... 8. ја, ita, cf. [2] ја [1], [2 еја]: *га га*; *га* како, *га* Богме, allerdings, freilich, omnino, utique.; **ево**, sieh da, en: *ево* ме, *ево* га, *ево* новаца; *ево* ме о! Antwort auf's Rufen, responsum vocati. cf. [еве]; **ено**; **ево**; sieh da! en! *ево* мени, *ето* теби, а *ено* њему. [cf. ани, ене, ени]; **збиља** ... 2. *збиља!* a propos! noch eins! audi, heus, quid ais. [cf. *ђерчек*]; 2. **ја** 1. ја, ita: А. Је ли тако? | Б. Јест *ја*. — *ја* богме. cf. [*vide*] да [8]. 2. *ја* ја, *ја* ти, entweder ich, oder du, aut ego, aut tu. [*vide* или 2]. 3. aber, at (пријетко се говори), cf. [*vide*] а [1]: оставио си отворена врата, *ја* да су дошли хајдуци; *Ја* да буде негде на мегдану. 4. у пјесмама на некијем мјестима готово не значи ништа, него се додаје само да изиђе пуна врста, н.п. *Ја* када се понапише вина — Када виђе Чупићу Стојане | *Ја* у боју Црнобарца Станка — *Ја* два врана, два по Богу брата.; **мајде (мајде)** (по југоз. кр.) *vide* заиста, gewiß, certe: *Мајде* Ченгић Смаил-ага не ћу — *Мајде* не ћеш,

стари ђеде.; **макар**, und sollte auch, wenn auch, etiamsi [cf. 1 ма 2]: *макар* како било; *макар* ни један не дошао. Макар где, макар кад, макар ко, макар како, макар куд, макар чији, макар по што, макар што.; **мањ**, außer, ausgenommen, nisi, excepto quod, vide осим, cf. до, само: Ту ми седи младо момче | Накићено, наређено, | *Мањ* што није ожењено.; **међер** [*] adv. folglich, also, igitur, ergo: *Међер* обила мајка родила обила јунака. (cf. обил).; **не** 1. nicht [nein], non; [cf. јок, није 1, аја, ајбо, хаир 2 (аир)]. 2. nicht, ne: *не* дирај у то; *не* на дијете; *не* дође и т. д. 3. in der Zusammensetzung un-, in-, z. B. неопран, некухан, неслан, и т. д. 4. н. п. гледај *не* ћеш ли га наћи, oder *не* би ли га нашао, man wünscht es. 5. statt нас, uns, nos: Оба ће *не* у одају наћи.; **нѐмѐј**, нѐмѐјте, nicht doch, noli, nolite, cf. мој: Душе наше губити *немојмо*.; 3. сад овога пута, један пут, два пута, einmal, zweimal, semel, bis. [cf. ред 2].; **се**, acc. 1. sich, se (verhält sich zu себе wie ме zu мене, und те zu тебе). [cf. себе 1]. 2. може се додати и средњијем глаголима, н. п. данас ми *се* нешто *сјава*; *не једе* ми *се*. 3. на *се* (у Дубр.) т. ј. натраг, zurück, | retro: пошао *на се*; *На се* као рак (кад ко побјегне натраг). 4. in einem Liede statt собом: Међу *се* се хоће да поморе, | Злаћенима да пободу ножи.; 1. **таман**, * gerade, eben, just, comode, recte, nec justo minus, nec plus [cf. угод]: *шаман* до кољена; *шаман* си дошао кад треба; А. Је ли ти дугачка та хаљина? | Б. Није, него *шаман*. **хајде** [*], хајдемо, хајдете, [ајде], gehen wir! (allons) eamus: *хајд* одатле! араге: *хајде* нека буде тако како ти велиш; *хајде* да идемо. [cf. ходи 2].

У другој су скупини примјери ријечци чије се значење такође тумачи на њемачком и латинском уз упућивање на друге ријечи, без навођења контекстуалне потврде. Тако су *Рјечнику* обрађене сљедеће лексеме: *ај до*, *вала*,

їог, ђерчек, заистїа⁸⁹, дакле, еїѡ, инди, јок, ље, на, само, с тим да су поједине означене као узвици (ај до, вала):

ај бо! interj. (у Дубр.) nein, non. [vide не 1]. cf. аја.; **ва́ла (вала)**! interj.*bei Sott! hercle! [cf. валаа, валај]; **гòд** (als Anhängesylbe) immer, irgend, -cunque ali- (cf. гођ [гође], годијер [годе, годи, годер, годир]), штогод, којигод, чијгод, кадгод, гдјегод.; **гòд** (als Anhängesylbe) immer, irgend, -cunque ali- (cf. гођ [гође], годијер [годе, годи, годер, годир]), штогод, којигод, чијгод, кадгод, гдјегод; **ђерчек**, * eben recht (a propos), quoniam de hac re loquimar. cf. [vide] збиља [2]; **зàiста зàiсто**, wahrhaft, vere; gewiß, certe, [cf. доиста, занато, исто 2, јамачно, јурве, мајде, 2 мутлак, неборе, обиста, одиста]; **инди**, * also, demnach, igitur, itaque, ergo. cf. [vide] дакле; **ето**, sieh da, en! cf. [ете]; ено.; **јòк**, * nein, non. vide не [1], cf. није; **љè**, eine Verstärkung der Verneinung, fortioris negationis vox. [cf. 2 ле]. **2. нà**, interj. da! en tibi; нате, da habt ihr's, en vobis. cf. нај [1], [2 ма 1, мај]. **сàмо** [1.] nur, solum, nonnisi; [cf. 2 саде, салт 2.] **2. vide осим.**

Примјери лексема уз које се наводи семантичка интерпретација на њемачком и латинском без лоцирања у синонимском низу чине трећу групу, с тим да се у оквиру ње могу издвојити двије подгрупе према томе да ли су наведени и примјери за илустровање значења и употребе (*ада*, *е*, *ејвала*, *еле*, *зар*, *јайїка*, *ли*, *на*, *нека*, *нешїѡ*, *їо*, *їа*, *їи*, *їѡ*) или нису (*еїѡиїи* (ето ти), *јели* (је ли), *наиме*, *їакођер*):

(а) **2. ада (а да)?** ада кàко? ja doch, freilich, wie anders? imo vero: ада нò? **1. è**, he, he: е! брате мој, шта ћемо сад? е то је што друго! è дà! so? sic? è дà, warum nicht

89 Ова ријеч у РСЈ је означена као прилог.

gar? **ѐјвалâ** [!*,], interj. gehorsamer Diener! salve servo tuo! Свакој шуши *ѐјвала*, оста глава *ћелава*; *Ејвала* ти мени (говоре дјеца као у шали кад се послїје свађе мире, мјесто: *ѐјвала* ја теби); **ѐле** ... **2.** ei, ei? schau, schau?, interjectio increduli: en hominem! н. п. А. Јеси ли био данас код њега? | Б. Нијесам. | А. **ѐле**, *ѐле?* **зâp** 1. eine Partikel, um zu fragen: etwa, nonne? an? num? не? *зар* ти не знаш? *зар* ће и он доћи? *зар* има? 2. etwa, vielleicht, ni falor, ut puto: доћи ће *зар* и он; има *зар*.; **јâт-ка!** [f. adj. von *јâдак* тка тко]. interj. der Arme! misellus, остао сиротан *јâйка!*; **ли** 1. Fragepartikel, ob? an? има *ли?* hat er? habet ne? хоће *ли* доћи, знаш *ли?* 2. кад *ли* те ухватим! да *ли* ми је знати; кад *ли* ће доћи; Мили боже, на свему ти вала! | Често *ли* се војске ударају; **1. на**, mit loc. u. acc. ... 5. прије божића на недјељу дана, auf eine Woche, ad. **нек**, **нека**, **1.** daß, auf daß, ut: ... **3.** nur zu! immerzu, pergis pulcre: А. Одоше говеда у ливаду! | Б. *Нека* их! **нѐшто** ... **2.** etwa, forte: да *нѐшто* сад он дође. **1. по**, mit acc. u. loc. ... **13.** *ѝо* Турски, *ѝо* Бечки, auf —, nach Art, more. **1. тâ** **1.** interj. doch, sane: *ѝа* не ћеш ти то учинити, већ ако ја умрем; *ѝа* немој, човјече; *ѝа* помози ако си човјек! А. Ће си био? | Б. *Та* ишао сам да зовнем Мирка, па га нема код куће. — А. Јеси ли ручао? | Б. *Та* јесам (али —). **2. ти**, ... **2.** дао сам *ѝи* сину, deinem Sohn, tuo filio: био сам *ѝи* код куће; видио сам *ѝи* брата. **1. тô**, ... **2.** als conj. im Nachfaß (selten), so, —: ако ти доћеш, *ѝо* ће и он доћи, so wird auch er kommen, veniet et ille; ако тако буде, *ѝо* смо ми пропали (ако тако буде, пропали смо).

(б) **ѐтоти** (**ето ти**), sieh da, en tibi; **јѐли?** (**је ли**) gelt it's so? Nicht wahr? an? nonne?; **наїме** (**на име**), namentlich, nominativim.; **такôђер** (највише у војв.) ebenfalls, aequē.

Готово подједнако су заступљене лексичке јединице

уз које се само упућује на другу ријеч, с тим да примјери потврде значења и употребе већма изостају, такав је случај у одредницама у оквиру којих су обрађене лексеме *ваља да, дакако, еве, ене, еише, као, можда, може биџи, оно, (х)елбетена*, док се при обради лексема *еја, ела, занайо, нај, неборе, ну, одисџа* дају и контекстуалне потврде:

(а) [**ваља да**, *vide* бојсе.]⁹⁰; [**дакако** *vide* него не.]; **евѐ** (у Ресави и у Лијевчу) *vide* ево; **енѐ** (у Ресави и у Лијевчу) *vide* ено; **егѐ** (у Ресави и у Лијевчу) *vide* ето; **1. као** ... **2.** *vide* тобоже; *види* s. v. *ђоја*; **мџда** (у војв.) скраћено мјесто: *може биџи да*. [*vide* бојсе].; **мџда** (у војв.) скраћено мјесто: *може биџи да*. [*vide* бојсе].; [**може бити** *vide* бојсе.]; **ѐлбетена**, * (cf. *хелбетена*) *vide* да [7] ако; **оно** *vide* а 4.]; **хелбетена** [(*елбетена*) *], да ако *vide* да 7;

(б) **еја** (у Ц. г.) *vide* еда: *Еја* би на хајтер учинио – *Еја* знадеш ђе л’јепе ђевојке; **ѐла** (pl. *ѐлате*, pl. *ѐламо*) *vide* дела: *ела* Бога ти; *Ела* пођи, драги господару: — Сви рекоше *ела*, капетане.; **зџнаџо** (у Ц. г.) *vide* заиста: Да се ође потурчит’ *занайо* — Али ћу га оженит’ *занайо*.; **нај** **1.** *vide* [2] *на*: дај нај. **неборе**, у Црној гори и по околини говори се у говору, као *заисџа, доџме*, н. п. ој море *неборе!* Умије, *неборе*, и Латинску, те да знаш како (рекао полажа кад је лажа казао за некога да умије књигу).; **ну!** *interj.* додају Хердеговци у говору код гдјекојијех ријечи, н. п. *Ну* јадан човјече! *Ну* тако ти Бога! Да *ну* гледај те ми то учини; да *ну ну* ходи! cf. [2] но. **џдиста** *vide* заиста: *Одисџа* се ударити шћау.

Међу лексичким јединицама које Вук граматички не идентификује нашла се и лексема *којаџико*, која иначе припада слоју специфичних поетских ријечи за које Ивић каже да су искључиво „реквизити изражајног арсенала”

90 Деведесет примјера у *Рјечнику* у оквиру других одредница.

народне поезије и да већина таквих ријечи данас не спада у књижевни језик, док поједине имају статус регионализма или архаизма, „или се асоцирају са вуковском фолклорном поезијом” (Ивић 1990: 167). Уз ову одредничку ријеч Вук даје објашњење – „припијева се гдјешто у пјесмама” и наводи примјер из народне поезије, који се, такође, наводи и у РСАНУ, гдје дата лексема има статус ријечце (*речца у иријеу, у народној йесми: колико мноо, колико йуша*):

Ој! колико је уз море градова, | Ој! којадиго уз море градова, | Ој! у сваки сам јунак долазио, | Ој! којадиго јунак долазио.

Како проведена анализа показује, неке су ријечце у СР одређене као узвици. Такве су, према нашим налазима, лексеме *аја, ај до, вала, ејвала, јайка, на, ну, ша*. Лексема *аја* у РСАНУ дефинисана је као *речца за одрицање: не, никако, а не; исй. ајдо(и)ме, ајак, ајаи, ајдо, али је у оквиру друге одреднице одређена као узвик за заустављање коза*. Примјер (*аја доіме!*) којим Вук потврђује дату лексичку јединицу није у довољној мјери илустриран да бисмо на основу њега поуздано могли пресудити која је врста ријечи у питању. Међутим, на основу неких контекстуалних потврда из народне поезије, које налазимо у РСАНУ, можемо устврдити да је осим као узвик у народном језику функционисала и као ријечца:

„Да те носим, побро, моме двору, | Мати моја да ти ране вида” | ... Проговара Смиљанић Илија: | „Аја Богме, драги побратиме! | Туђа мајка ране повређује” (НП Вук 3, 226). „Можеш ли се, Марко, поуздати, | ... Да погубиш Мусу кесецију?” | ... Вели њему Краљевићу Марко: | „Аја, Богме, царе господине! | Убила ме мемла од камена” (И. 2, 404). (РСАНУ, аја).

Слично је и са лексемом *ај до* која је у РСАНУ једнолексемска јединица. Лексема *вала* (*вала, валаа, валај*)

у РСЈ одређена као ријечца (турцизам) за потврђивање, карактеристична за разговорни стил, чије се значење поближе одређује поступком лоцирања у синонимском низу *заистѝа, одистѝа, баш* (пр. *Вала нећу ѝто дозволиѝи*), док је у РСАНУ одређена као прилог, остварен у двије значењске реализације, при чему дефиниција прве садржи само синониме *доѝме, одистѝа, заистѝа, баш, ѝе*.

Лексема *јаѝка*, осим код Вука као узвик, постоји и у РСАНУ дефинисана као ријечца за изражавање *сажаљења, самилосѝи* и има само једну контекстуалну потврду, и то из Вуковог *Рјечника (Осѝао сиройѝан, јаѝка!)*. Слично је и са лексичком јединицом *на* са полисемантичком структуром, која је у оба рјечника⁹¹ у свом примарном значењу одређена као ријечца *којом се указује да се неке нешѝо даје, ѝружа, нуди и сл.: ево, држи, узми* (и у служби узвика, обично поновљено, у једном од секундарних значења – *којим се дозивају, вабе или смирују живоѝиње*), уз коју се, у скупини примјера којима се потврђује њено значење и употреба у РСАНУ, налази и примјер из СР. У низу ријечи на које Вук упућује у оквиру ове одреднице налазе се лексема са којима је синонимна само једним дијелом своје значењске структуре – *нај, ма* и *мај*.⁹² Прва је ријечца присутна само у РСАНУ и одређена је као покрајинизам својствен разговорном стилу, синониман са ријечцом *на* у свом примарном значењу, а једна од потврда које се уз њу наводе је из народне поезије:

Нај ти, душо, свилен јаглук, | Опер' ми га, уб'јел' ми га (НП Вук 1, 392).

91 У РСЈ са квалификаторима *нар. и разј.*

92 Лексема *ма* и *мај* нисмо уврстили у списак ријечци будући да у РСАНУ нису означене као ријечце, иако су дефинисане на исти начин као и ријеч *на* (која је означена као ријечца).

Лексема *ејвала* код Вука је искључиво одређена као узвик, што се дјелимично подудара са њеним одређењем у РСАНУ, гдје је осим као узвик одређена и као ријечца. Примјер који Вук наводи више одговара њеној употреби у служби ријечце за исказивање одобравања, признања, дивљења:

Свакој шуши *ејвала*, оста глава ћелава; *Ејвала* ти мени (говоре дјеца као у шали кад се посліје свађе мире, мјесто: *ејвала* ја теби).

Само је једна међу забиљеженим ријечцама одређена као прилог – лексема *међер* (*Међер* обила мајка родила обила јунака), која је у РСАНУ дефинисана као *речца за њојачавање ѡврдње, исказа (обично кад се у ѡричању ѡрелази на даље излајање, ѡсле некој задржавања или умејања)* и која има двије семантичке реализације – а. *здиља, заисја, сјварно, доіме* и б. *дакле, значи*. Ова ријечца употријебљена је још на једном мјесту у СР у оквиру одреднице *Сибіњанин Јанко*:

Кад се то Јанку досади он једном навали на своју матер да му каже ко је његов отац; на то му мати даде онај прстен, а кад он уњ загледа и проучи шта се на њему пише, он рече: „*међер* сам ја једнога цара син!” (СР, Сибіњанин Јанко)

И полисемантична лексичка јединица *на* означена је у СР као приједлог, премда примјер наведен као потврда њеној петој по реду семантичкој реализацији указује да је употријебљена у служби ријечце – „прије Божића *на* недјељу дана, *auf eine Woche, ad*”, што се подудара са оним што налазимо у РСАНУ у оквиру дијела одреднице (II 8. **ђ**.) која обрађује значењске реализације ове приједлошке лексеме остварене уз акузативни падежни облик и ријечи изразе који значе мјере, мјерне односе или уз прилог, тј. у функцији ријечце за истицање мјере, количине:

На месец дана после боја на Дубљу, дођоше Сурепу Сима Катић и Чоњага. (РСАНУ).

Познато је да је Вук ради задовољавања растућих потреба модерног књижевног језика на различите начине попуњавао рјечнички фонд, а један од њих био је и позајмљивање из других дијалеката, гдје је међу српским дијалектима главну улогу у томе имао војвођански (Ивић 1991: 153)⁹³. Тако и уз поједине ријечце стоји податак о крају у којем су се оне употребљавале: *ај до* („у Дубр.“), *еве* („у Ресави и у Лијевчу“), *ене* („у Ресави и у Лијевчу“), *еја* (у Ц. г.), *занајо* („у Ц. г.“), *можда* („у војв.“), *ѿакођер* („највише у војв.“), *најроѿив* („у војв.“), *мајде* („по југоз. кр.“), *неборе* („у Црној гори и по околини“), а неке од њих су учврстиле свој статус у књижевном језику (*можда*, *ѿакође(р)*, *најроѿив*).

Прегледом материјала ексцерпираног из РСЈ установили смо и које ријечце данас припадају разговорном стилу, премда неке од њих нису тако оквалификоване у РСАНУ, па чак нису ни одређене као ријечце или у служби ријечце, већ само као прилози. Такве су сљедеће лексичке јединице: *аја* (у РСАНУ без квалификатора разг.), *вала* (у РСАНУ прил. и без квалификатора разг.), *јок* (и у РСАНУ)⁹⁴. Ријечца *ја* нема квалификатор употребе у РСАНУ, али је у РСЈ маркирана као народна. Таква је случај и са ријечцом *ну*, с тим да је у РСЈ осим као народна означена и као архаична.

93 Ивић (1991:190) наглашава значај Вукових захвата из 1836. и 1839. у разбијању јединствености дијалекатске основице књижевног језика, закључујући да је јасно да је тај језик морао „црпсти из многих извора” како би заиста постао „истанчано и гипко оруђе које ће сједињавати прецизност, лепоту и снагу израза”.

94 **јок** прил. (тур. уок) разг. (понекад појачано са „вала” или сл.) *речца за одрицање (обично у служби ѿоседној исказа, без нейосредној наслона на ѿаѿол или друје делове реченице): не, није.*

Према подацима које налазимо у РСАНУ неке су ријечце из СР остале изван корпуса књижевног језика, и то лексеме *ајдо* (у СР *ај до*), *еве*, *ејвала*, *ели*, *ене*, *инди*, *ље*, *мајде*, *мањ*, (*х*)елдеиена као покрајинизми, *неборе* као покорајинизам и лексема својствена разговорном стилу, *нај* као лексема својствена разговорном језику, *еле* као застарјела и покрајинизам, а *ваљада* (у СР *ваља да*) као варваризам⁹⁵.

Међу забиљеженим јединицама код Вука су дволексемске *ај до*, *а да* (уз варијанту *ада*), *ваља да*, *до душе* (у оквиру одреднице *до*), *еіџо іи*, *може диіи*, *може да*, с тим што су неке наведене у загради као варијанта једнолексемских – *јели* (уз *је ли*), *еіџо іи* (уз *еіџоіи* као главну одредничку ријеч), *на име* (поред *наиме*).

Једна од битнијих одлика лексикографске обраде у СР јесу честа упућивања на фонетске варијанте одредничке ријечи или на ријечи које су са њом у синонимском односу, што представља или допуну описној дефиницији значења дате лексичке јединице или једини начин да се одреди њен семантички садржај. Овај поступак примијењен је у обради сљедећих лексичких јединица: *аја* → *не*; *ај до* → *не*, *аја*; *даш* → *іи*; *вала* → *валаа*, *валај*; *ваља да* → *дојсе*; *да* → *ја*, *еја*; *дакако* → *неіо не*; *дакле* → *инди*; *ђерчек* → *здиља*; *еве* → *ево*; *ево* → *еве*, *ено*; *еда* → *еја*; *ела* → *дела*; (*х*)елдеиена → *да 7*; *ене* → *ено*, *еіше* → *еіџо*, *еіџо* → *еіше*, *ено*; *заисіа* → *доисіа*, *занаіо*, *исіџо*, *јамачно*, *јурве*, *мајде*, *муілак*, *неборе*, *обисіа*, *одисіа*; *занаіо* → *заисіа*; *здиља* → *ђерчек*; *инди* → *дакле*; *ја* → *да 8*; *јок* → *не*, *није*; *као* → *ђоја*; *ље* → *ле*; *ма* → *на*, *мај*; *мајде* → *заисіа*; *макар* → *ма*; *мањ* → *осим*, *до*, *само*; *међер* → *обил*; *можда* → *дојсе*; *можедиіи* → *дојсе*; *на* → *нај*, *ма*, *мај*; *не* → *јок*, *није*,

95 Извјесно је да би међу ријечцама које не припадају књижевном језику биле и лексеме *ђерчек*, *занаіо*, *јаіка*, *међер* – иако у РСАНУ код ових ријечи нема квалификатора који би указивао на то.

аја, ај до, хаир (аир); недоре → заистѝа, доѝме; немој → мој; одистѝа → заистѝа; ѝаман → уѝод.

У обради немалог броја ријечци у СР и РСАНУ наилазимо на исте синонимске дефиниције и/или упућивања на ријечи које имају иста или слична значења: *аја (не), ај до (аја), ђерчек (здиља), еве (ево), ела (дела), ене (ено), еѝо (еѝо), заистѝа (доистѝа), инди (дакле), ја (да), јок (не, није), као (ѝодбоже), мајде (заистѝа), мањ (осим), недоре (заистѝа, доѝме)*. Ако би се класификација ријечци у РСАНУ кориговала према новијим лексиколошким сазнањима (многи прилози у РСАНУ заправо су (и) ријечце), онда би број таквих примјера био знатно већи, што много говори о томе колико је Вук добро разумијевао значења и ових ријечи. У прилог реченом иде, на примјер, лексема *јамачно* која се у СР, између осталог, појављује и као члан синонимског низа уз одредничку ријеч *заистѝа (заистѝо)*, а у РСАНУ идентификована је као прилог чија семантичка индентификација садржи само синонимску дефиницију, гдје се наводи и лексема *заистѝа* иначе у овом рјечнику одређена једино као ријечца за *ѝоѝврђивање ѝачносѝи неке ѝреѝѝосѝавке или за ѝојачавале уверљивосѝи неке ѝврдње: сѝварно, доистѝа, здиља*.

Када су у питању ријечце, Вук је понекад и прецизнији у примјени поступка *лоцирање у синонимском низу* него што је то случај у нашим савременим дескриптивним рјечницима. Нека његова упућивања поузданији су показатељ о којој врсти ријечи се ради него што је то случај у РСАНУ. Тако Вук *ваља да* упућује на ријеч *дојсе* чија дефиниција садржи само синонине *ваља да, може биѝи vielleicht, kann sein, opinor*. У РСАНУ лексема *дојсе* је означена као прилог за *наѝађање, несѝурно ѝврђење*, а синонимски дио дефиниције садржи лексеме *ваљда, можда* које су одређене искључиво као ријечце (**ваљда речца којом се оно ѝѝо се износи означава као једина**

йрйродна, ойравдана йреййосйавка: йа, йреба йреййосйавийи; веровайино; **можда** речца којом се означава моућностй, веровайиноћа; може дийи (га), моуће је (га), йосйоји моућностй (га), није искључено (га)⁹⁶.

Коментаришући поступак илустровања ријечи у Срйском рјечнику, Ивић примјеђује да су дефиниције значења поткријепљене примјерима само код једног дијела ријечи, „тамо где се то Вуку чинило потребним или где је имао примере на дохвату руке. А и сами примери су разнородни. Најчешће су то стихови народних песама, или типичне везе речи често употребљаване у свакодневном говору (...). У овој функцији нису ретке ни пословице или узречице (...)”, а давање примјера учињено је излишним „тамо где је само објашњење речи (на српском) врло детаљно” или гдје је дат неки етнографски или фолклорни прилог у вези са одредничком ријечи (Ивић 1991: 84–85). Прегледајући ексцерпирану грађу, уочили смо да уз поједине ријечце Вук не наводи примјере премда њима располаже. Регистровали смо неколико таквих случајева – ријечца *ейо* појављује у саставу контекстуалне потврде лексема *йојача*, *божјак*, *вранче*, *врстайи се*, *Годомин*, *Горанца*, *Дренойољац*, ријечца *даклем* у саставу одреднице *Мајарчево Брдо*, а лексичка јединица *можда* уз глагол *замахайи*:

Длака по длака, *ейо* бјелача; зрно по зрно, *ейо* погача; капља по капља, *ейо* Морача (**погача**); *Ейо* вама, божјаци (**божјак**); Док *ейо* ти једног Латинина | На вранчету коњу пеливану. (**вранче**); Врстајте се, *ейо* цара Мутапа. (**врстати се**); И *ейо* их у Годомин, Ђоко! | Годомин су поље напунили. (**Годомин**); *Ейо* на те војске небројене: | Седам краља од седам

96 Занимљиво је да је ријеч *дојсе* упућена и на 3. значење глагола *дојайи се* > *дојим се доћи ће*, *й. ј. чини ми се*, *ich vermuthe*, *opinor*, који у наведеном примјеру има модално значење, као и ријеч *дојсе*.

земаља, |И ђевојка Англијска краљица | С Дуком зетом од земље Горанце. (**Горанца**); *Ейџо* иду Турци Дренопољци (**Дренопољац**); брдо код Карловаца (близу Магарчева брда има онђе један извор, који се зове Ешиковаца ешек у Турском језику значи магарец; *даклем* је Ешиковац род с Магарчевим брдом! (**Магарчево Брдо**; замахао коњ воду, т. ј. не може да мокри; Ти проходај коња каравранца, | Можда ти је воду замахао. (**замахати**).

С друге стране, неке лексеме које су данас одређене као ријечце (*међуџим*, *дабојме*, *дабојда*, *додуше*, *забоја*, *исџина*) нису у СР задобиле статус посебних одредничких ријечи иако их Вук и сам употребљава⁹⁷, а доказ за то налазимо опет у самом *Рјечнику*. За потврду реченом наводимо дијелове одредница у оквиру којих налазимо ове лексеме:

... *међуџим* ђевојку облаче у вајату, и она једнако плаче и опрашта се с другарицама (под **женидба**); *да Бојме* (под **да**); *Да Бој да* га узјаали Турци (под **узјаати**); *до душе* ја не могу рећи да није тако (под **до**); „... (кажу да је повикао, кад је видио гдје граде носила: шта ће то, људи, за *Боја!* још сам ја жив) ... (под **пириватра**); ... али сви говоре Српски, *исџина* заносећи мало на Бугарски ... (под **Крчава**).

Важно је поменути и то да су неке ријечце у РСАНУ и СР обрађене на веома сличан начин, а примјери наведени у РСАНУ преузети су из СР:

⁹⁷ Познато је да у СР нема многих ријечи које је Вук и сам употребљавао.

СР	РСАНУ
ѐтоги (ето ти), sieh da, en tibi.	етоти речца в. <i>ейо</i> (1, 2) (Вук, Рј.).
јатка! [f. adj. von јадак тка тко]. interj. der Arme! misellus, остао сиротан <i>јајика!</i>	јатка речца за изражавање <i>сажаљења, самилости</i> . — Остао сиротан, <i>јатка!</i> (Вук, Рј.).
којади́ко! припијева се гдјешто у пјесмама: н. п.: Ој! колико је уз море градова, Ој! <i>којади́ко</i> уз море градова, Ој! у сваки сам јунак долазио, Ој! <i>којади́ко</i> јунак долазио.	којади́ко речца у <i>йријеву</i> , у народној <i>йесми</i> : <i>колико мнојо, колико йујџа</i> . — Ој! колико је уз море градова, Ој! којади́ко уз море градова, Ој! у сваки сам јунак долазио, Ој! којади́ко јунак долазио (Вук, Рј.). (P—K 2).
неборе , у Црној гори и по околини говори се у говору, као <i>заистџа</i> , богме, н. п. ој море <i>неборе!</i> Умије, <i>неборе</i> , и Латинску, те да знаш како (рекао полага кад је лажа казао за некога да умије књигу).	неборе покр. разг. (понекад у вези са „мој”) речца за <i>йојачавање изражајности ... б. доистџа, заистџа</i> ; исп. богме. — Неборе, у Црној гори и по околини говори се у говору, као <i>заиста</i> , богме, н. п. ој море <i>неборе!</i> Умије, <i>неборе</i> , и Латинску, те да знаш како (рекао полага кад је лажа казао за некога да умије књигу) (Вук, Рј.).

Да закључимо. Поред везника, ријечце су једина врста ријечи коју Вук у *Српском рјечнику* по правилу граматички не идентификује, и једина врста коју у својим граматичким списима не издваја као посебну, што за

изучаваоце језика не представља неочекиван податак с обзиром на то да је у питању класа ријечи која се у граматицима најнеодређеније дефинише, а у савременим лексикографским остварењима недоследно и несистематски представља, како у погледу граматичког статуса тако и у погледу семантичке интерпретације. С обзиром на то да је циљ нашега рада био да попишемо и са аспекта реализованих лексикографских поступака опишемо дате лексичке јединице у СР и утврдимо мјеру њихове заступљености, као критеријум њихове идентификације послужио нам је списак јединица формиран на темељу грађе ексцерпираних из РСАНУ и РСЈ, у коју су укључене све лексеме које су у њима одређене као ријечце у свом основном или у неком од секундарних значења.

Према тако установљеном критеријуму, регистровани смо 66 лексичких јединица, међу којима су чак и оне које је Вук другачије одредио, нпр. као узвике (*аја, ај до, вала, ејвала, јайка, на, ну, ша*), прилог (*међер*) или приједлог (*на*), с тим да би у случају примјене критеријума идентификације заснованих на савременој лексиколошкој литератури тај број био свакако већи.

Од укупног броја забиљежених јединица, само су три одређене као партикуле (*еда, зар, ли*), и то у саставу дефиниције дате на њемачком језику, док се лексема *р(и) ецца* уопште не појављује као термин, већ само као деминутивни облик лексеме *реч*. Према начину лексикографске обраде издвојили смо шест група. При том је, у цјелини гледано, највише лексичких јединица уз које је дата семантичка интерпретација на њемачком и латинском језику са контекстуалном потврдом или без ње (*аја, баиш, да, ево, еда, ено, збиља, ја, мајде, макар, мањ, међер, не, немој, њуи, се, шаман, (х)ајде; ај до, вала, јод, ђерчек, заисша, дакле, ешо, инди, јок, ље, на, само*). Уз поједине ријечце у СР дат је и податак о њиховом дијалекатском поријеклу, а на основу увида у грађу РСАНУ и РСЈ сазнајемо и које

су ријечце остане изван корпуса књижевног језика (*ај до, еве, инди, ље, мајде, мањ, (х)елдејена, неборе, еле, ваља да*), а које су у њему учврстиле свој статус (*можда, ѿа-кође(р), најројив*), или су својствене само разговорном стилу (*аја, вала, јок*). Једна од битнијих одлика лексикографске обраде у СР јесу честа упућивања на ријечи које су у синонимском односу (*заисџа → доисџа, занато, исџо, јамачно, јурве, мајде, мујлак, неборе, обисџа, одисџа*). Међу забиљеженим јединицама код Вука су дволексемске *ај до, а да, ваља да, до душе, еџо ѿи, може биџи, може да*, с тим да су поједине од њих присутне и у једнолексемској форми (*јели, еџоѿи, наиме*).

Поједине ријечце немају у Рјечнику статус одредничких ријечи (*међујим, дабоџа, дабоме, додуше, забоја, исџина*) премда их Вук употребљава најчешће у примјерима које даје као контекстуалне потврде других лексичких јединица.

ИЗВОРИ

СР: Караџић, Вук Стефановић, *Срџски рјечник: диѿиѿално издање*. Тома Тасовац (уредник). Београд: Институт за српски језик и Центар за дигиталне хуманистичке науке, 2017. <http://raskovnik.org/recnici/VSK.SR>

ЛИТЕРАТУРА

- Гортан Премк 1997: Даринка Гортан-Премк, *Полисџија и орѿанизација лексичкоѿ сисџема у срџском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ивановић 2009: Ненад Ивановић, Прилози у служби других врста речи у српском језику (на материјалу из Речника САНУ), у: М. Ковачевић и др. (ур.), *Савремена ѿроучавања језика и књижевносџи, ѿодина I / књига 1*, 149–166.

- Ломпар 1998: Весна Ломпар, Статус и класификација речци у сербокроатистичким граматикама, *Научни састџанак славистиџа у Вукове дане* 27/2, 239–246.
- Ристић 1993: Стана Ристић, Партикуле и њихови функционални еквиваленти (лексичко-семантичке у функционалне карактеристике), *Јужнословенски филолоџ* XLIX, 75–93.
- Ристић 1994: Стана Ристић, Речце као јединице лексичког система, *Научни састџанак славистиџа у Вукове дане* 22/2, 155–161.
- Ристић 2012: Стана Ристић, *О речима у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РСАНУ: *Речник српскохрватскоџ књижевноџ и народноџ језика*, Институт за српск(охрватск)и језик, Српска академија наука и уметности (први том изашао је 1959, а до сада је изашло двадесет томова).
- РСЈ: *Речник српскоџ језика*, друго, измењено и поправљено издање, ур. М. Николић, Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Чудомировић 2009: Јован Чудомировић, Речце као текстурални конектори у савременом српском језику, *Књижевностџ и језик*, год. 56, бр. 3/4, 277–295.
- Чудомировић 2013: Јован Чудомировић, Семантички и прагматички критеријуми за опис и класификацију речци и њихова ограничења, *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примене*, *Научни састџанак славистиџа у Вукове дане*, 43/3, 159–172.

ЈЕЗИЧКА ЕКСПРЕСИВНОСТ

ИНДИВИДУАЛНА ЛЕКСИКА У ДЈЕЛУ ИСИ- ДОРЕ СЕКУЛИЋ (ТВОРБЕНО-СЕМАНТИЧКЕ ОДЛИКЕ ИМЕНИЦА)

1. Увод

1.1. Међу писцима изузетног стваралачког темперамента, пажљивог и проницљивог односа према језику и ријечима, високо мјесто у српској књижевности заузима Исидора Секулић. Судајући према ономе што у литератури налазимо, Исидора је један од оних књижевника чија је креативност у коришћењу лексичко-творбених образаца веома допринијела укупном лексичком фонду српског језика, о чему свједочи податак да „потврде из њених дела долазе на отприлике сваких десетак страна Речника, где-кад и чешће, а то значи да једна књига има отприлике око 80 примера из њеног дела”⁹⁸ (Радовић Тешић 2010: 118). У склопу неколико начелних констатација које у своме раду о лексици Исидоре Секулић са становишта савремене стандардизације износи М. Радовић Тешић, за нас је посебно важна она која се односи на „творачки лексички слој”, који је „често на граници индивидуализама”, „приметан и препознатљив у Исидориној реченици”, а који је данас, по мишљењу ауторке, прилично заповијен, успорен, и који новија српска књижевност не његује, „а књижевна критика не афирмише или довољно не препознаје” (Исто, 119).

98 У питању је РСАНУ.

Да Исидора спада међу оне малобројне српске писце склоне лексичким иновацијама, прецизније, међу најуспјелије творце индивидуализама који су значајно обиљежили своју епоху, потврђује и Н. Ивановић (2011)⁹⁹ у раду посвећеном анализи творбено-семантичких и стилских одлика индивидуално скованих именица које су забиљежене у РСАНУ, запажајући притом да њено књижевно стваралаштво одликује „систематско коришћење индивидуализама” и да је ријеч о писцу који „радо истражује значењске односе између творбених синонима, као и семантички потенцијал различитих творбених форманата”.

1.2. О терминолошко-појмовном разјашњењу термина *индивидуализам* и релевантним критеријумима за његово разграничење од сродних појмова и термина, уз разматрање могућности „продора индивидуализама у општи лексички фонд”, пише Р. Драгићевић (2011). Ауторка указује на проблем честог укрштања сродних термина *индивидуализам*, *оказионализам*, *неологизам*, *кованица*, *хайакс*, *йоџеницијална ријеч* у славистичкој литератури и сматра да она проистиче из чињенице да сви они означавају појмове с нејасним границама, који се додирују и у мањој или већој мјери преклапају у сегментима својих садржаја¹⁰⁰. Она прихвата одређење по којем су индивидуализми лексеме за које постоји једна или мали број потврда, а које су творенице, дакле, ријечи домаћег поријекла настале творбом ријечи, и које се могу класификовати на оказионализме и потенцијалне ријечи (Драгићевић 2011: 49).

⁹⁹ У раду је дат исцрпан преглед литературе и изнесени су важни закључци о природи индивидуалне лексике уопште, њеној структури и односу према цјелини лексичког фонда.

¹⁰⁰ Попис кодираних лексема (неологизама, кованица и индивидуалних ријечи) у РМС и статистичке податке о њиховој заступљености налазимо у раду Г. Штасни (1997/98).

1.3. Овакво одређење термина *индивидуализам* и готово општеприхваћена подјела заснована на степену уобичајености творбеног модела и творбених средстава, као разликовном критеријуму, представљају теоријско полазиште и у нашем раду у којем смо анализирали индивидуално творене именице у дјелу Исидоре Секулић (в. одјељак Извори). При утврђивању статуса ексцерпираних језичких јединица руководили смо се према критеријуму забиљежености односно незабиљежености у рјечницима — РСАНУ и РМС. Такође смо у корпус уврстили и именичке лексеми које су у рјечницима означене као индивидуализми, а њих је свега седам (*бесјоводносї, високан, врїиверац, доиме, досуђивач, језиконосац, незадржај*). Ексцерпирану лексику класификовали смо према творбено-семантичким категоријама, а поткласификацију у оквиру сваке категорије извршили смо према творбеном типу којем именичка лексема припада¹⁰¹, дајући уз сваку лексичку јединицу семантичку интерпретацију и контекстуалну потврду.

2. Анализа корјуса

2.1. Именице са значењем вршиоца радње

2.1. Именице мушког рода

2.1.1. **-ар:** *авлијар* („онај који иде од авлије до авлије и разноси вијести”), *кифлар* („онај који прави кифле”) и *їиїаличар* („онај који смишља питалице”), од сложене основе *їођонар* („онај који поправља ђонове”) — Ту негде ... сахрањен је био љубимац слуга гос-Тошин, баштован и *авлијар* Љуба... (КПГ, 46); Да Цветан није тако леп, угу-

101 О односу творбене категорије и творбеног типа, као и средствима карактеризације творбеног типа в. Ђорић (2008: 19–20).

шио би га онај чешки *кифлар*... (КПГ, 306); Измамљивао је учитељ Лесковац дарове дечје (...) имао добре певаче, цртаче, декламаторе, рачунџије, *йишйаличаре*. (КПГ, 251); ... Сава Бајић, шустер по занату, некада крпа, а после *йођонар* (...) (КПГ, 273–274). За разлику од прве именичке лексеме у чијој је основи именован простор на којем лице врши радњу (*авлијар*), именице *кифлар* и *йишйаличар* у основи имају назив објекта који настаје у процесу вршења радње. Са истом творбеном основом и суфиксом *-ара* у РСАНУ налазимо само именицу женског рода *авлијара* са значењем „жена која иде од авлије до авлије и разноси вести; исп. аброноша, стокућа”, док према именици *кифлар*, коју рјечници такође не биљеже, у РМС налазимо лексичку јединицу идентичног творбеног типа *йеречар* („онај који прави и продаје перетке”).

2.1.2. **-аш:** *мошйикаш* („радник који ради мотиком”) — За неки дан потом дођоше *мошйикаши*, зидари, и дунђери, и кућа стаде расти као из воде... (КПГ, 274). РСАНУ биљежи лексеме *мошйикар* и *мошйичар* (покр.) са значењем „онај који земљу обрађује примитивно, служећи се само мотиком”. Из контекста је јасно да се лексема *мошйикаш* не поклапа у потпуности семантички са наведеним лексемама. Према истом начину творбе у српском језику творена је и именица *лојайшаиш*, чије је значење засновано на механизму метафоре („нар. шаљ. назив за католика, јер се крсти целом шаком као лопатом”).

2.1.3. **-ач:** Од глаголске сложене основе и суфикса **-ач** скована је именица *досуђивач* („онај који досуђује, доноси пресуде, одлуке”), чијом се употребом настоји истаћи надмоћ оних који одлуке и пресуде доносе над онима који их трпе, чему посебно доприноси и емафатичка употреба личне замјенице *ви*, што знатно увећава стилски ефекат не само новостворене ријечи него и цјелокупног исказа: Излазите ... *ви досуђивачи* награда и казни (Сек. 3, 21).

2.1.4. **-ац:** Од сложене основе суфиксом *-ац* изведена је лексема *језиконосац* („онај који има развијено осећање за свој језик, онај који добро познаје свој језик, зналац свог језика”) према истом моделу као и лексема *вајџроносац* коју биљежи РСАНУ — Има људи који са лакоћом ... читају свој језик ... Таквим људима ... *језиконосоцима* бисмо их могли назвати — таквима имају велике литературе да благодаре (Сек. 9, 20).

2.2. Именице женског рода

2.2.1. **-ка:** Према претпостављеном *сиричар* изведена је моционим суфиксом именица *сиричарка* („она која прави сир”) — Слуга нас тада још обавести: да је Ингрид савршена сетерка, млекарка и *сиричарка*... (С, 352). У РМС налазимо *сирар*, *сирарка* и *сирарица*. Јасно је да стилска маркираност лексичке јединице *сиричарка* потиче од њене товрбене структуре. Могуће је да је овако творена лексема присутна и у дијалекатској лексичи.

3. Именице са значењем имаоца/носиоца особине

3.1. Именице мушког рода

У анализираној грађи забиљежили смо свега неколико примјера именичких лексема из категорије *nomina attributiva*, којима се врши именовање према некој доминантној, физичкој (спољној) или духовној (душевној, карактерној) особини.

3.1.1. **-ов:** *сакатшов* („сакат мушкарац”) — А да се тај *сакатшов* не врзма око тебе? (КПГ, 91);

3.1.2. **-ан:** *високан* — („онај који је на високом положају”); У својој великој поеми ... говори овај ... песник ... о лудој и грешној моћи великана и *високана* (Сек., АСК 1955, 329);

3.1.3. **-о:** *фуриозо* — („онај који је фуриозан, жесток, силовит”); ... с криком једним улеће у ждрело ватре и каоса, и, узједаред, на леђима живих људи појављује се велики беседник и трибун, појављује се Мирабо *фуриозо*. (АИ, 318);

3.1.4. **-ац:** *дрзойлейџац*, од сложене основе („онај који је брзоплет, несмотрен, несрећен, ужурбан”) — Јеси видео како су му брзоплете руке, као да има три руке и ниједна не зна шта ради... Пфуј! и то ми је доктор: доктор Равноселац, доктор-*дрзойлейџац*. (КПГ, 236);

3.1.5. **-ац:** *врџиверац* од сложене основе, настала у процесу комбиноване творбе („вероломац, превртљивац”) — А комшије сами Грци. Сам *врџиверац*, не волим Грке! (Сек. 5, 193).

Од свих наведених лексема само је лексемом *сакайџов* именован носилац особине засноване на физичком недостатку, док остале означавају носиоца неке духовне или карактерне особине формиране под утицајем темперамента или неких спољних околности. Пејоративно значење, али и стилски ефекат, лексема *сакайџов* остварује не само зато што у својој основи има придјев којим је именован озбиљан физички недостатак већ и захваљујући томе што својим творбеним ликом, с једне стране, подсјећа на лексеме са придјевском творбеном основом којима се у српском језику образују називи паса или коња према тјелесним особинама (*мрков*, *шаров*), а с друге стране, и на лексеме које представљају пејоративне називе за људе (*џагов*, *џразнов*) (в. Клајн 2003: 176). Занимљиво је да РМС биљежи само лексему *сакайџуља* („саката жена”) без назнаке о могућем погрдном значењу, премда су изведенице овог творбеног типа када се односе на жене по правилу пејоративне (*ђјеснуља*, *џојануља*) (Исто, 195). У дијалекту налазимо потврде за лексему *сакайџин* такође с погрдним значењем: Ено *сакайџина* онога, ја, саката му нога, не виче га нико именом (Ђуркин 2006: 132). —

Постављена у напоредан однос са именичком лексемом *великан*, образованом истим начином творбе, лексема *високан* има важну улогу у креирању и спецификовању утиска о надрастању просјечног и нормалног, будући да лексема *велик* у свом основном значењу подразумијева одступање од уобичајеног, просјечног у једној или више димензија, а *висок* само у једној димензији — вертикално одступање. — Лексема *фуриозо* изведена је од редуковане основе придјева *фуриозан* и суфикса *-о* помоћу којег се у српском језику твори веома мали број именица, као што је на примјер именица *јуџо* (назив вјетра), што указује на степен онеобичајености остварен при творби овог индивидуализма. Замјеном лексеме *фуриозо* придјевом *фуриозан* знатно би се снизио стилски учинак цјелокупног исказа. — Именица *дрзџолейџац* јавља се у оквиру полусложеничког споја *докџор-дрзџолейџац*, чиме је додатно стилски маркирана, а такође је занимљиво да је настала као продукт дјечије оштроумности, сензитивности и проициљивости. — Формирана од сложене основе лексема *врџиверац*, с једне стране, асоцира на именичке лексеме које у првом дијелу имају глаголски дио, а у другом именицу: *врџив(ј)еџар*, *врџиџаћа*, („вјетропир”), *врџиџуз*, *врџирей*, *врџикаџа* („несталан, несигуран човек, превртљивац”), *врџиколо* (покр. „живахна, несташна или нестална особа”), а с друге стране на лексему *в(ј)ероломац* која јој је сродна по значењу („онај који прекрши веру, погази заклетву, не одржи задату реч”), али формирана према различитом моделу (именица + инфикс + глагол + -ац), што знатно увећава њену експресивну врџедност и стилски учинак.

3.2. Именице женског рода

3.2.1. Само једна лексема женскога рода припада овој категорији и изведена је моционим суфиксом *-ка* од већ

изведене именичке творбене основе *свакојаковић* (формиране од замјенице *свакојак* и суфикса *-ић*), која је у РМС означена као лексема пејоративног значења („свакојак, сумњивих квалитета човек; безвредан човек”) — *свакојаковићка* („жена сумњивих моралних квалитета; неусмјерена, која лута без одређеног циља”) — Муж јој је био чиновник, писао квите, а она, *свакојаковићка*, ко зна куда тумара и шта ради. (КПГ, 251).

4. Именице са значењем занимања

4.1. **-ик:** *космоџоник* („онај који се бави космологијом”) — Ја сам почео онда кад је препукао први атом – *космоџонници* нас уче: кад се распао први атом почело је настајање света... (АИ, 66).

5. Именице са значењем мјеста (*дијела њросџора*)

5.1. **-ина:** *њровеџрина* („мјесто изложено вјетру”) — Гробови те деце, ..., леже ... тамо доле, на *њровеџрини*, где се све њише, па и крстови... (КПГ, 231). Префиксално-суфиксална твореница *њровеџрина* образована је према истом начину творбе као и у рјечницима забиљежена лексема *зав(ј)еџрина* („место заклоњено од ветра, заклон”).

6. Именице са значењем становника именованој њрема дијелу насељеној мјеста у којем борави

6.1. Именице мушког рода

6.1.2. **-аш:** *чаршиџаш* („становник чаршије”) — Јасно: нова кућица на Кашикари врста је берзе и магацина за

ону некада златну трговину, са Србијом, а преко Србије са Турском, коју су, уз реку, рукама и ногама веслали аласи, а главом водили крупни *чаршијаши* на обадве стране. (КПГ, 275)

6.2. Именице женског рода

6.2.1. **-ка:** *сеїтерка* („она која борави у сетеру, љетном сточарском насељу у планини с колибама и торовима где се стока напаса и музе, у бачији”) — Сетер један, што ће рећи бачија, високо на фјелу Доверском... У сетеру је лепа *сеїтерка* Ингрид, девојка мајка (ПН, 349). Дата лексичка јединица изведена је моционим суфиксом *-ка* од именице мушког рода *сеїтер* коју налазимо у РМС, али једино са значењем „врста ловачких паса птичара дуге длаке”.

7. Именице са деминутивним значењем

7.1. **-ељак:** *їрдељак* — Богату бенгалску ватру са звездама, и ружама, и петловим реповима, и змајским *їрдељцима*... Шта се смејеш? Тако се то зове. (КПГ, 114).

7.2. **-ичак:** *кујничак*, *црквичак* — Собичак, *кујничак*, човек, жена и двоје деце. (КПГ, 274); Мали један *црквичак*, који смо видели долазећи пре два дана према станици... (ПН, 353).

7.3. **-чић:** *одељењчић* — Живео је Миша Богдановић, у својој старинској али лепој кућици, мало вертепског изгледа изнутра: ваздан *одељењчића* и степеничица... (КПГ, 239).

Стилска маркираност забиљежених деминутива проистиче из статуса самог суфикса с обзиром на његову продуктивност (*-ичак*, *-ељак*) или из неке необичности која је везана за саму творбену основу (*одељењчић*)

или експресивности основе (*йрдељак*). Деминутивни суфикс *-чић* врло је продуктиван у поступку деминуирања именица мушког рода, али не и у категорији именица средњег рода. У том смислу деминутив *одељењеце* стилски је неутралан у односу на облик *одељењчић*, дијелом и због чињенице да се суфикс *-чић* „најрадије спаја с основама са завршетком *-н*, *-л* и *-ј* (*сџанчић*, *анђелчић*, *џирамвајчић*)” (Клајн 2003: 111).

8. Именице са њејорайивним значењем

8.1. **-урија**: Међу индивидуално скованим лексемама забиљежили смо и збирно образовање *џичурија* („зб. и пеј. од птица, разне врсте птица”), чија је стилска обиљеност остварена већ употребом суфикса *-урија*, који се иначе јавља у веома малом броју ријечи, а „уклапа у већу групу збирно-афективних суфикса на *-ија*, какви су *-арија*, *-адија* и други” (Клајн 2003: 83). Њена експресивна вриједност наглашена је не само замјеничким атрибутом *којекакав*, који већ у својој семантици подразумејева негативне особине појма уз чије име стоји, интензификоване његовом постпозицијом у односу на именицу (*џичурија којекаква*), него и низом атрибутских одредаба употријебљених уз деминутивну изведеницу *џичица* (*наше*, *рођене џичице*) — „*Тичурија* којекаква, госпоја, Бог зна откуд навади се па наше рођене тичице само плаше” (КПГ, 125).

9. Именице којима се именује џајолска радња (*nomina acti*)

9.1. Међу именичким лексемама којима се именује радња, а које нису наведене у рјечницима, највише је оних творених суфиксом *-је*, са трпним глаголским придјевом

у основи: *јовљење*, *насиловање*, *одомаћење*, *јомонашење*, *јрокусавање*, *сајрејшавање* („заједничко подрхтавање, треперење”), *узвијлавање*, *цирикање*, с напоменом да готово све потичу од глагола који су обрађени у рјечницима, изузев двију — *јомонашење* и *сајрејшавање* које наспрам себе немају глагол забиљежен у рјечницима (*јомонашии* и *сајрејшавати*; постоји једино лексема *замонашии*): — ...природа не лежи у неком предмету, који се, најзад, жив или мртав савлађује, него у бесној хајци с ножевима, у *јовљењу* страсти кроз перверзност и злочин... (АИ, 342); То је, видиш, оно ваше *насиловање* деце да уђу у калуп, буду стари, остану хладни, ничији. (КПГ, 309); Доста је ако на једном комаду божје земље има застајања, и *одомаћења*, и паланачке среће и културе... (С, 346); Имао је неко фантастично убеђење, да ће у том храму моћи довршити оно што је он звао својим унутрашњим *јомонашењем*. (ЂБЦ, 32); Море се разлило и узмутило, ..., и само се чули болни тонови *јрокусавања*. (АИ, 49); Доби се неки скоро очигледан доказ о *сајрејшавању* бића, која су, с музичког гледишта, хармоније или истоветности. (ЂБЦ, 52); ... и тамо горе га стаде такво урлање и *узвијлавање* као да ће небо на комаде исцепати. (АИ, 127); ... и снажно *цирикање* је натпевало моју лепу и срдачну бригу. (С, 15)

9.2. Са општим значењем резултативности глаголске радње је префиксално-суфиксална твореница образована помоћу суфикса *-ај незадржај* („стални, незауоставни ток, незадржавање”) — Шта од машине има жива вода са својим неумором и *незадржајем*? (Сек. 3, 33).

10. Ајсјракиње именице

У оквиру категорије апстрактних именица са значењем стања или особине (које нисмо пронашли у рјеч-

ницима) у анализираном корпусу најзаступљеније су именице са творбеним формантом *-осӣ*, што није необично ако се узме у обзир да је ријеч о творбеном суфиксу спојивом са различитим типовима творбених основа, што дати творбени тип чини врло погодним за „разне креативне лексичке експерименте” (Ивановић 2011: 89).

10.1. Са глаголском основном

10.1.1. **-ост:** Од трпног глаголског придјева (*закинӯиосӣ*, *занесвешћеносӣ*, *усӣеӣосӣ*, *неразмо̄ӣаносӣ*) или радног (*одживелосӣ*, *иолуделосӣ*): — Ето вам, господо, земља Бачка и њен лик на човеку и стварима, кроз лепоту и гримасу, кроз берићет и *закинӯиосӣ*, кроз светлост и таму. (АИ, 377); Девојчица је између две *занесвешћеносӣ* била сведок најстрашнијег момента. (КПГ, 71); ... око распећа лежи нека *усӣеӣосӣ* причања. (АИ); Мислим, оне тајне које надјачају и обиђу своју ситну судбину, да се открију, прођу, раздрље и у лаж утерају, и боје се да изгубе драж своје *неразмо̄ӣаносӣ*. (Сапутници, 111); Куд је *одживелосӣ* ове наше паланке, а она је чињеница, стварност? (АИ, 67); ...код Коњовића је цела жетва завитланост, *иолуделосӣ*, бекство, дионизијски пораз и падање. (АИ, 380)

10.2. Са придјевском основном

10.2.1. **-ост:** *аӣар̄ӣносӣ* („својство или особина онага што је по својим особинама изузетно, изванредно, упадљиво”), *дившосӣ* („прошло вријеме, прошлост”) — ...г. Јовановића истиче одједаред *аӣар̄ӣносӣ* и загонетности, и то коштуњаве неке *аӣар̄ӣносӣ* и загонетности. (АИ, 331); Јер, да ли ће иза једне прохујале величине доћи друга, то ће знати они који вашу модерност буду читали као старину, и вас, ваше генерације, као бившу *дившосӣ* (АИ, 304). У другом примјеру стилска обиљеженост ис-

каза, као и појачана експресивност, остварена је не само употребом лексеме *дившосџи* него и плеонастичним навођењем атрибутске одредбе исказане придјевом *дивши*, већ садржаним у творбеној основи сковане ријечи, чиме је и на семантичком плану реализован поступак онеобичајења — „прошлост која припада прошлости, прошла прошлост”.

10.2.2. **-ост:** Као префиксално-суфиксалне творенице са суфиксом *-осџи* образоване су још двије лексеме женскога рода: *десџоводносџи* („непостојање повода, непотребност”) и *разодимљеносџи* („стање духа у којем се укидају границе”) — Ана ... ћутањем је изражавала слагање и допадање, и, према томе, *десџоводносџи* сваког даљег разлагања те ствари (Сек. 1, 75); Не волиш више *разодимљеносџи* и скок помрчину, враћаш се јер хоћеш да си међу људма, и над дубином свога ћутања дижеш мост од речи. (АИ, 64). Обје лексеме асоцирају на већ постојеће лексеме из истог или сличног семантичког круга, као што су *безразложносџи*, *безузрочносџи* (у основи су придјевске лексеме изведене од лексема (пот)категоријалне: *узрок*, *разлој*), и *разодрученосџи* („особина онога што је разобручано”; „фиг. распојасаност, распуштеност”).

10.2.3. **-лук:** *бахайлук* („бахатост”) — Од чега је онда живела душа тог света [Турака] ... од лажног *бахайлука* кад се над рајом бесни (Сек. 4, 186). Лексичка јединица *бахайлук* стилистички је маркирана у односу на творбено неутралну лексему *бахайосџи* будући да је изведена творбеним суфиксом турског поријекла (који налазимо у лексемама *миндерлук*, *дуњалук*), због чега је стилски ефектније уклопљена у лексичко окружење (*раја*, *свеџи Турака*).

10.3. Са именичком осномом

10.3.1. **-штина:** *џркшиџина* („оно што је својствено Грцима, грчком духу, грчком начину живота”) — ... Па-

пастергије, купио малу у Римској улици ... и задивљао отада у *їркишїїни*, и расприродио и своје последње семе, свога унука (КПГ, 306). Дата лексичка јединица *їркишїїна* творена је на основу творбеног модела према којем су у српском језику грађене изведенице као што су *немшїїина*, *мађаршїїина* и сл. Клајн (2003: 210) сматра да је мало изведеница од етничких именица са суфиксом *-шїїина* које би биле у потпуности неафективне и износи запажање да их „РМС, вероватно и из политичких обзира, дефинише неутрално” и да се оне „данас не би могле употребити без пејоративне интенције”. То потврђује и контекст у којем је употријебљена именица *їркишїїина*, чију пејоративну семантику и експресивност подупиру и глаголи *задивљао*, *расїприродио* у непосредном окружењу.

10.3.2. **-лук:** *мрїиваклук* („јаловост, беживотност, мртвило”), творена од већ изведене творбене основе — Зна се да смо *мрїиваклук*, да нас је тако мало да не вреди неко да долази и овде започиње посао (КПГ, 300). Изведенице овога творбеног типа, које најчешће значе карактерну особину или начин понашања, у српском се језику сматрају погодним језичким средствима за изражавање емоција (Радић 2001:71 према Клајн 2002: 152–153). У наведеном примјеру експресивност именице *мрїиваклук* појачана је и њеном синтаксичком позицијом у реченици.

10.3.3. **-ство:** *їролетїерсїиво* („стање онога који је пролетер”) — Деца Маријина, остављена по читаве дане сама себи, ударише такође у неко *їролетїерсїиво*, но без икакве организације, а често и сасвим без потребе (КПГ, 251). Да је лексема *їролетїерсїиво* негативно конотирана и да означава не само материјални и друштвеноекласни статус него и духовно стање онога који га заузима, потврђује и увид у шири контекст — „Марија шпацира, а деца како знају”, „пролетерка”, „много напуштала кућу и децу”, „почела код нас еманципацију жена”, „Преко дана рад, увече, почешће, неки договори или разговори, и, наравно, по

мушком избору, увек у пивари, или у 'бирцузу', чак тамо на вашаришту". У прилог реченоме иде и чињеница да се у неким народним говорима лексемом *йролейтер* именује углавном женска особа ослобођена моралних стега средине у којој живи, о чему свједочи сљедећи примјер њене употребе: „Била је она *йролейтер* тешки док се није удала." (Ђуркин 2006: 124).

11. Сложенице

11.1. Лексема *кућейоседник* („онај који посједује кућу, власник, посједник куће") образована је према творбеном моделу по којем је грађена и сложеничка лексема *земљойос(ј)едник* и наспрам себе као конкурентску лексичку јединицу има лексему *кућевласник* која је својствена административном стилу. Одлучивши се да у позицији другог дијела сложенице употријеби именицу *йоседник*, маркирајући притом цјелокупну сложеницу наводницима, писац појачава емоционално-експресивну вриједност именичке јединице истичући у први план други дио сложенице нагласивши тако горчину ироније коју ишчитавамо из ширег контекста: „Насеље се звало Горња варош, али о вароши није могло бити помена: на узвишици која се постепено дизала из главне улице малог градића, то је био само 'окрајак градића', заправо село". Као што је насеље у којем станују „*кућейоседници*" само „окрајак градића", тако је и све што његови становници „посједују" самоokraјак нечијег љепшег и свјетлијег живота: Становници, „*кућейоседници*" и остали, пука сиротиња, оновременска потиштена сиротиња: надничар, слуга, кочијаш, вешерка, овде-онде занатлија са радионицом у ћошку кујне, занатлија за преко нужне поправке обуће, одела, посуђа, дакле сам мајстор-крпа. (КПГ, 272)

11.2. **замјеница + -о- + именица:** *самоуџиник* („онај који путује сам”) — О земљо исконске камене материје, (...) на којој је човек, ратар, пастир или рибар, *самоуџиник* и гост, онај који не може покуцати другде до на прозорчић станице од брвана на путу-беспућу (ПН, 348). Први дио сложенице изабран је у жељи да се нагласи остављеност и препуштеност човјека-путника себи самоме. Емоционално-експресивна вриједност сложенице и стилски учинак интензивирани су и употребом полусложеничког споја у служби прилошке одредбе на *џуџу-десџућу*.

11.3. **префикс + именица:** *доиме* („додатак имену, надимак”) — Симеун је наређао себи име, *доиме*, званије и резиденцију ... Симеун Пејић Рудар, ђак од манастира Гомјенице (Сек. 4, 40); *џраџренуџак* („исконски, први тренутак”) — Ти си створен у једном од оних *џраџренуџака* буђења и кретања, кад је од најлепшег сна душе природине и од најлепше песме маште природине и од зноја њеног створена прва капља крви. (С, 81)

12. Закључак.

Анализа ексцерпираних примјера показује да су све забиљежене лексичке јединице грађене према већ постојећим творбеним моделима српског језика, најчешће у поступку извођења од просте (именичке, придјевске, глаголске) творбене основе, али и од изведених и сложених основа. Главнина именичких индивидуализама припада домену апстрактних именица са значењем стања или особине и творене су од глаголских основа (трпног или радног глаголског придјева) најчешће суфиксом *-осџ* (*занесвешћеносџ*, *одживелосџ*) и придјевских простих или сложених основа (*дившосџ*, *аџарџносџ*, *десџоводносџ*, *разодимљеносџ*). Велики број чине глаголске именице формиране суфиксом *-је*, којима је именована

глаголска радња, од којих су понеке образоване и од глагола које рјечници не биљеже (*йомонашење, сайрејйивање*), а само је један примјер глаголске именице формиране суфиксом *-ај*, образоване у процесу комбиноване творбе (*незадржај*). Такође су заступљени и именички индивидуализми из категорије вршилац радње, углавном именице мушког рода, што је иначе општа одлика, изведене од именичких простих (*кифлар, йййаличар, мойикаш*) или сложених творбених основа (*досуђивач, језиконосац*) и именички индивидуализми из категорије имацац или носилац особине изведени од простих или сложених придјевских основа (*сакайов, високан, фуриозо, дрзойлейтац, врйиверац*) и само један примјер именице женског рода од изведене придјевске основе (*свакојаковићка*). Међу ексцерпираним примјерима које рјечници не биљеже јесу и именичке лексеме деминутивног значења (*йрдељак, црквичак, кујничак, одељењичй*), именичка лексема са пејоративним значењем (*ййичурија*), лексеме образоване према именичкој творбеној основи са значењем мјеста (*йровейрина*), мјеста становања или боравка (*чаршијаш, сејерка*), као и сложеничке лексеме (*кућейоседник, самоујйник, доиме, йрайренушак*).

Велик број именичких индивидуализама има према себи регистровану основинску ријеч, што значи да су творбено рашчлањиви и семантички прозирни (*йййаличар, свакојаковићка*), другим ријечима, главнину забиљежених примјера чине потенцијалне ријечи. Изузетак су именице творене од основа којих у рјечницима нема или су забиљежене са другачијим значењем (*сејерка* од *сејер*, *сиричарка* од *сиричар*). Међу створеним лексемама неке имају конкурентску јединицу истог творбеног типа или начина творбе (*кифлар* : *йеречар*, *мойикаш* : *мойикар*, *мойичар*), док поједине наспрам себе имају лексеме формиране истим начином творбе са истим општим творбеним значењем, али су различитог творбеног типа

(*сиричарка* : *сирарка*, *сирарица*, *врѣиверац* : *вероломац*, *кућейоседник* : *кућевласник*).

Стилска маркираност, чији извор може бити творбена структура именице или контекст у којем је употрејабљена, и експресивност датих лексичких јединица обично је реализована као посљедица избора неуобичајеног или стилски обиљеженог суфикса за дати творбени тип или нетипичне творбене основе (*дахайџлук*: *дахайџосџ*, *одељењчиџ* : *одељење*). Неријетко је асоцирање индивидуалне лексеме на већ постојеће лексеме које су само дијелом своје творбене структуре подударне са њом врло значајно извориште њене експресивности и стилске обојености (*врѣиверац* : *врѣиџуз*, *врѣиџиреџ*).

ИЗВОРИ

АИ: *Изабране сѣранице Исидоре Секулић*, Предговор, избор, редакција и коментари Драшко Ређеџ, Нови Сад: Прометеј, Гимназија „Исидора Секулић”, 1995.

ЂБЦ: Исидора Секулић, *Ђакон Бојородичине цркве*, Београд: Плави јахач, 1997.

КПГ: Исидора Секулић, *Кроника џаланачкоџ џробља*, Београд: ЗУНС, Просвета, Нолит.

С, ПН: Исидора Секулић, *Саџуџџници*, *Писма из Норвешке*, Београд: „Вук Караџић”, 1977.

ЛИТЕРАТУРА

Драгићевић 2011: Рајна Драгићевић, Лексика квалификована као индивидуална у српским дескриптивним речницима, у: Владислава Ружић, Слободан Павловић, *Лексиколоџија*, *ономасџика*, *синџакса*, Нови Сад: Филозофски факултет, 47–57.

- Ђуркин 2006: Веселина Ђуркин, *Лексика Уљевика и Забрђа*, Сомбор: Педагошки факултет.
- Ивановић 2011: Ненад Ивановић, Индивидуална лексика у српском језику: творбено-семантичке одлике класе именица (на материјалу из Речника САНУ), *Савремена проучавања језика и књижевности* II/1, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 79–94. (dais.sanu.ac.rs › handle, 15.5.2019)
- Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, 1, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства: Институт за српски језик САНУ — Нови Сад: Матица српска.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, 2, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства: Институт за српски језик САНУ — Нови Сад: Матица српска.
- Радовић Тешић 2010: Милица Радовић Тешић, Лексика Исидоре Секулић са становишта савремене стандардизације, у: Милош Ковачевић (ур.), књ. I, *Српски језик, књижевност, уметност*, Језички систем и употреба језика, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 115–119.
- РМС: Речник српскохрватскога књижевног језика, I–VI, Нови Сад: Матица српска (I–III и Загреб: Матица хрватска), 1967–1976.
- РСАНУ: Речник српскохрватског књижевног и народног језика, Институт за српск(охрватск)и језик, Српска академија наука и уметности (први том изашао је 1959, а до сада је изашло двадесет томова).
- Ђорић 2008: Божо Ђорић, *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Штасни 1997/1998: Гордана Штасни, Неологизми, кованице и индивидуално означене речи у Речнику српскохрватског и књижевног језика, *Прилози проучавању језика*, 28/29, Нови Сад: Филозофски факултет, 87–113.

ЕКСПРЕСИВНЕ ВРИЈЕДНОСТИ ДЕМИНУТИВА У ДЈЕЛУ ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ

1. О деминуцији и аугментацији као изузетно сложеним појавама на морфонолошком, лексичком и синтаксичком нивоу, постоји врло опсежна домаћа и страна литература¹⁰². Говорећи о широком семантичком спектру деминутива, И. Грицкат (1995: 2) каже да се семантичка доградња у односу на основно значење деминуције „врши унутар самог типа новонастале јединице (семантички 'сагласан' или 'несагласан' спој), затим осмишљеношћу шире реченичне целине, или под дејством чак и обухватнијег контекста”, и закључује да су у овој могућности деминуције богатије од могућности аугментације.

Осим као морфолошка категорија којом се примарно денотира умањење, деминутиви функционишу и као језичке јединице којима се, захваљујући дејству реченичног и ширег контекста, може изразити врло велик распон значења — „од реалне процене онога о чему се говори (...) па до разних повољних и неповољних објективно или субјективно датих судова” (Исто, 1–2).

Деминутиви као изузетно комплексна лексичко-семантичка категорија у погледу значења показују неку врсту „контрадикторног распона”, што подразумијева да се деминутивне изведенице могу односити на појам мале

102 Притом, чини се да је деминуција, као граматички и семантички сложенија појава, више него аугментација била предмет савремених семантичких истраживања (Јовановић 2010).

величине, али да се њима неријетко изражавају наклоност, симпатија, апроксимација, интензификација, па чак и пејорација (Јурафски 1996: 533 према Јовановић 2018: 453–454). Углавном се појављује хипокористичност (као природни пратилац деминуције, потврда симпатије, наклоности и сл.)¹⁰³, неријетко само атенуирање („ублажавање, мирење са недостацима, без конотативног нагласка на неком позитивном говорниковом односу, на његовој наклоности или нежности”), а уколико се афикс дода на у било ком смислу неадекватну лексичку јединицу или се деминутив нађе у неадекватном окружењу, резултат може бити „било еуфемизам (замена за „тежу” реч), било наговештај надмоћног односа, ниподаштавања, презира, све до праве пејорације” (Грицкат 1995: 1–2).

Испитујући ироничну семантику деминутива са становишта когнитивне лингвистике, пољски аутори Аугустин и Ђечка (Аугустин, Ђечка 2011: 47 према Јовановић 2018: 454) показују да се „деминутиви одликују полисемијом, те да се, захваљујући когнитивним механизмима метафоре и метонимије, мала димензија може разумети као недостатак квалитета, те као нешто што је у вези са говорниковим системом вредности и емотивним односом према именованом појму”.

Д. Вељковић Станковић (2011: 43) констатује да се „деминутивима изражава субјективна оцена објекта именована тако што се неутрализује семантика квантитета и творенице се реализују искључиво у пољу квали-

103 У основи деминуцију прати позитиван однос говорника према именованом појму. На овакав тип контекстуално условљених значења у нашим дескриптивним рјечницима, какви су РСАНУ и РМС, указује се употребом двоструког квалификатора — дем(инутив) и хип(окористик), при чему се првим квалификатором одређује творбено значење деминутива, а другим указује на додатну квалитативну нијансу значења, условљену било садржајем мотивне ријечи, било контекстуалном реализацијом (Штасни 2011).

тета, развијајући притом значење 'мило, добро, вредно / мрско, лоше, штетно'". Настојећи да утврди на основу којих појмовних метафора разумијевамо пејорацију деминутивних изведеница (као евалуативних твореница), ауторка истиче да важну улогу у евалуацији појмова именованих деминутивним лексемама имају метафоре, „које структурирају човеково мишљење, обликују његов систем вредности и утичу на формирање емоционалних ставова”, а то су: „интензитет је величина, важно / вредно је велико, односно неважно / безвредно је мало” (Вељковић Станковић 2008: 499).

2. Као експресивно-емоционална језичка средства¹⁰⁴, деминутиви су значајни стилогени елементи књижевно-умјетничког текста, стога смо у раду на жанровски разновродном корпусу дјела Исидоре Секулић испитивали њихову експресивну вриједност.

Проведена анализа корпуса, који чине есеји, путописна проза, приповијетке и роман *Ђакон Бојородичине цркве*, показује да је деминутивним ријечима исказан врло широк распон експресивних значења, почев од позитивно конотираних па све до значења насталих у процесу укрштања на пољима квантитета и квалитета — презира, ироније, безначајности, ниподаштавања.

2.1. Међу деминутивним лексемама којима је изражено осјећање емпатије и самилости највише је оних којима се именују дјеца (*дејенце, дечица, ћерчица, синчић, њолусесџирица, ћачићи*), дијелови дјечјег тијела (*лишце, носић, обрашчићи, јушица, врайић, ручице, кошџице*), све оно што припада дјецци или се на њих односи (*живоџићи мале деце, мајушне денкице и јаћице своје деце, косџурићи, сандучић, ковчежићи, іробићи*), биљни и жи-

104 О најважнијим лингвистичким, стилским и прагматичким — конотативним карактеристикама експресивних лексичких јединица налазимо у монографији *Експресивна лексика у србском језику* С. Ристић (2004).

вотињски свијет (*цветић, дилчица, дрвце, јранчица, листић, лисак, травица, шумица, шумарак, живојињица, иичица, мачкица, кученце, шеленце, дубице, ичелица, коњић, овчица*) — свијет недужних и невиних, оних који се „успропнице боре и скачу за сваку мрвицу живота и успеха” и пјевају „поезију краткога живота”:

Чувајмо децу! Опростите ми што тако говорим; ја сам учитељ и друг мале деце, ја знам како су заплетени и осетљиви *живојићи* мале деце. (Деца, КПП, 263); Ужасно је гледати како се невина, Богу и људима недужна *дечица* даве и у круте лешине претварају... (ЂБЦ, 147); Ужасно, ужасно! Не могу то *дејенце* никако да заборавим... (ЂБЦ, 147); Једна *шачица* нежнога детињег тела, а унутра бије срце као машина (Деца, КПП, 245); Познају се мали *сирочићи* који рано остану без матере, ..., и имају мршаво бледо лице и дугачке суве *ручице*. (АИ, Буре, 37); Ја тако осећам као да су сва та болесна деца моја деца, и да бих ја са највећом готовошћу све смрти из њихових малих *јушица* удахнуо у себе... (ЂБЦ, 149); Сирота Кода: крупан нос, и два велика црна колута над детињим *обрашчићима*... (Деца, КПП, 258); Љуто дериште ... али и окром тога, кад почне севати оним лепим *очицама*, бежи! (Деца, КПП, 236); Мали Шваба, четврто дете Госпа Нолино, било је кржљаво дете. (...) Ружно у његову неправилном *лици* било је друкчија ружноћа него она његова оца. (Деца, КПП, 79); У малим његовима грудима, нежним као у *иичеја*, нешто је мучно дрхтало и тресло се. (...) А смрт је већ држала млитави онај *врајић*, и стезала га све јаче и јаче. (ЂБЦ, 147); ... пролетала и шумила ... од јутра до мрака, од дворишних магаза до тавана, где је господин-Васа, у чврстим кутијама, чувао мајушне *денкице* и *јаћице* своје деце (Деца, КПП, 241); Од четири *јродића*, три су стиснута

као деца у школској клупи; а четврти је нешто мало удаљен, али очигледно у некој заједници са осталима (Деца, КПГ, 231); Породице су се споразумеле да децу не растављају, да их сахране у троделном *сандучићу* у заједнички гроб... (Деца, КПГ, 262); И узалудно би било, можда и немогућно, растављати и састављати оне *косиуриће* за посебне сандуке и посебне породичне гробнице. (Деца, КПГ, 262); Пре осам дана, жива бића, данас прегршт ситних *кошиица* — неће им бити тешка земља, а ни оне неће земљи бити тешке... (Деца, КПГ, 263); У стражњој авлији, међу живином, крај свога псета, над бледом јесењом *йравицом* — ту се тешила и забављала. (...) Ту се Ана скрушавала, ту је опет почињала да воли. Како су миле *кокице*. Једнако *скакућу* за нечим. За *мрвицом* на земљи, за *мушицом* у ваздуху, за сенком, за *шљокицом* сунца, која се већ дограбљена одједаред одмакне, или, ако се не одмакне, запрепасти сироту коку јер се не може појести. (ЂБЦ, 163); Две халапљиве несите патке не верују да је берба обрана, улазе унутра и чупају полумртва *влаканца* без капи сока и хране. Али тамо, у ћошку, гле, још стоји *цветић*. Последњи на тој *ливадици*, последњи у тој години. Патка, непоетична и увек гладна, насрну на њега, и преби му *врайић* широким, оштрим својим кљуном. Ана се наљутила, дохватила однекуд штап, и ударила патку. А *живојињица* се окренула, подигла ударену, као лала жуту *ножицу*, и доброћудним, мирним оком је погледала у извршиоца казне. Извршилац казне се застидео: патка не зна шта је то ударац, срџба, пакост, освета. Њу боли, али она бол трпи исто тако као и оно што јој годи. (ЂБЦ, 163–164); ...чудна нека мала, уплахирена и ћутљива тика. Клигнула би главом на све стране мог бурета, затреперила телом као да ће сваким *йерцем* за себе полетети, и после неколико тренутака нестала. По-

кушала сам да у тањирићу оставим мрвица, од хлеба, од колача, воћа и шећера, али се тица увек једнако понашала и никад ништа није додирнула. Зашто је та живојињица долазила...? Није ми се дало да разлоге докучим, али сам ту тицу волела као што се воли симбол љубави и доброте. (Буре, АИ, 43); ...из вреле суве земље извирао је свет мушица, крилатих инсеката и шестоногих пешака. Понекад и гуштер, и гусеница са разроким и наоблаченим својим погледом, и тврдокрилац са крупним и као телескопи испупченим очицама. (Буре, АИ, 46); ... изнела је седиште, ..., упрегнула видовитог свог коњића... (Одломак из Скандинавије, 352–353); Несташно Анино кученце, како му је Ана запретила да ни зинути не сме, гледало је у чинијицу каше пред собом и није јело (ЂБЦ, 102); А на сокаку се кревеље неке фукарске мачкице, и мисле да је на гос-Тошином балкону рај!; ...дао се ухватити и везати као йеленце... (Госпа Нола, КПП, 73); Сагледах најзад траву, йравицу драгу, и као да видех себе у свом симболу. Травчица: њиха на ветру, слабачка, пролазна, сиромашна, безимена, без родног места. Јер, кад је малчице чупнеш из земље, одмах се извуче, и кад погледаш, корена нема... (У родном селу, АИ, 140)

Чак и скроман увид који нам пружају наведени примјери може бити основа закључку да се деминутиви појављују као веома моћно средство експресивизације описа. Свијет биљака и животиња, у којем човјек може да се скруши и успокоји и послије највеће жалости, приказан је као један мали, крхак и незаштићен свијет који много пати, а опет је величанствен у својој трпељивости. Тај свијет, баш као и дјечји, не зна за пакост и освету и скроман је и тих у својој патњи. Употреба деминутивних лексема којима су именовани његови припадни-

ци не само да указује на дубоку наклоност према њему већ и на чињеницу да има нешто нечасно и недостојно у човјековој неспособности да једнако прихвати патњу као и срећу. Филозофско поимање свијета и дубоко религиозно осјећање живота управо су исказани у наведеним примјерима, а употреба деминутивних твореница најснажније их изражава. Бити увијек исти и увијек исто хтјети, стоички је идеал¹⁰⁵ којем природа учи човјека, отуда сродност са *шравом*, *шравицом* *драјом*, која је увијек чиста, увијек тиха и увијек исто хоће, отуда симпатије и љубав прије „за поезију надимљених сибирских колиба и тешки живот северњака који су увек борци и јунаци, него за отужни и шарени југ са лењим и загушљивим ветровима и загрејаним и размаженим становницима” (Буре, АИ, 46).

2.2. С друге стране, готово инфантилно бјежање од стварности у доколицу и апсолутно уживање како би се избјегла патња и осјећај ништавила, такође је дочарано употребом деминутивних лексема из домена материјалне стварности, којима су означени предмети из свакодневице имућнијег слоја:

Слабо је излазила госпа-Фила. Жмури и сањари. Дохвати са *штолића* смокву или бадем, *ијијуца* хладну кафу и неко слатко вино, из особитих *шољица*. Шије лутке, и плете *асурице* као оне на којима Муслимани клањају. ... Свађа се с мачком и мауче. Прича деци страшне приче, и заједно се с њима боји. (Волим што је циц хладан и што шушти. — Увуче своје мало и меко тело, које се никако није гојило ни мењало, увуче га у крут циц као у порцеланску љуштуру) (Деца, КПП, 232)

105 У *Расјрави о блаженом животију*, у једном од писама Луцилију, налазимо формулацију овог идеала: „Шта је мудрост? Свагда исто хтети и исто не хтети” (Сенека 1990: 81).

2.3. Опште је познато да деминутивне лексеме којима се у српском језику именују људи показују тенденцију да у одређеним семантичким позицијама, у одговарајућем контекстуалном окружењу, реализују пејоративно значење. При томе се из семске структуре формалне умањенице активирају потенцијалне компоненте квалитета, а као посљедица тога јавља се вредносни суд о датој особи (или групи) (Јовановић 2018: 451). То су обично деминутиви са значењем занимања, статуса, особине, код којих се од примарног квантитативног значења ('који је мале величине, димензија') у полисемантичкој структури развија квалитативно, евалуативно значење ('који је безвредан / безначајан / лош', 'према коме гајимо презир / антипатију', 'лош', 'безначајан', 'никакав', 'који не завређује поштовање' и сл.) (Исто, 451). У анализираном корпусу забиљежили смо три таква примјера: *џандлерчић*, *калфица* и *чиновничкић*.

2.3.1. Обратимо пажњу најприје на контекст у којем се појављује прва лексема:

(Ако не могу суделовати како ја мислим да треба, свеједно, нећу свирати, даћу новчани прилог. — Сад тек букну урнебес. — Прилог у новцу! Шта то значи? Јеси ли ти ђак, или ниси? Пази Ротшилда! — Павле је нагло изишао из собе.) Одједаред је неко врло дрским гласом викнуо за њим: — Гле бившег нашег *џандлерчића*, претворио се у банкара, човек! (Амбиције, дим, АИ, 165)

Употреба деминутивне лексеме *џандлерчић* указује читаоцу на постојање нетрпељивог, презривог односа према ономе који се њоме именује (групе према појединцу, готово по свему изузетном, обдареном). Пригушено нерасположење, које већ дуго тиња, свој пуни израз добија управо у употреби ове лексеме. Повод за сукоб међу гимназијалцима јесте неслагање у вези са програ-

мом ђачког музичког концерта (недостају српске музичке композиције за клавир, па се Павле опредјељује за „Швабе”, због чега бива оптужен да удешава Јеврејима, Швабама, Мађарима), али његов дубљи смисао лежи у неприхватању различитости која је присутна на више нивоа — прије свега националном (Павле је Јеврејин), социјалном, на плану животне филозофије, која је утемељена добрим дијелом на оном првом, на што упућује шири контекст из којег сазнајемо да је Павле за дјечаке из разреда „Богати фрау Розин син!; Прави тандлер!”, „увек новчан”, свима позајмљује новац, а заузврат тражи неку ситницу, „маленкост”; за њега је штедња фантазија, јер „у свакој стварчици има скривен новац, ако имаш фантазије”.

С обзиром на то да лексема *џандлер* као мотивна ријеч умањенице већ у својој семантичкој структури садржи компоненте из којих се развија негативно значење, негативан вриједносни став, што се види из семантичке интерпретације дате у РМС („нем. варв. продавац половне робе, старинар; трговчић, трговац ситном робом”), избором деминутивне форме *џандлерчић* оно је само појачано. Атрибутске одредбе *дивџи наџ* и њихова супротстављеност лексеми *данкар* знак су не само презривог односа према свима који се баве тзв. новчаним пословима (у основи чега, вјероватно, стоји поимање можда најбоље осликано у изреци „Новац, душогубац”, коју налазимо код Вука, а објашњење значења лексеме *душојудац* дато у савременим рјечницима гласи „онај који доводи до губљења душе, савести; онај који доноси пропаст, убица”) већ и да јаз међу дјечацима постаје све дубљи, а Павле још више туђи, гори.

2.3.2. У језику се деминутивним формама лексема са значењем занимања, која се везују за низак социјални и материјални статус, обично, с једне стране, сугерише презрив однос према самом занимању које појединац

обавља, а с друге стране омаловажавајући однос према носиоцу тог занимања (понекад се имплицира да именовани на недостојан начин обавља то занимање). У приповијести *Косџа Земљотрес* употребом деминутива *калфица* сигнализује се готово немилосрдан, паланачки однос према свима који својим поријеклом, изгледом, психолошким профилем, одступају од уобичајеног и просјечног. Да је заиста ријеч о човјеку чије је постојање судбински обиљежено још од самог зачећа, казују нам чињенице да је „Костица био од оних ’јединаца’ који су то по цену да се роде сирочад. Родитељи су му били: једна сувише у године зашла кћер сеоског попа која је прешла у варошицу и ту се утешила удавши се за древног пушкарка...” Кобне су биле не само околности његовог рођења (родитељи су крили да се дијете родило) и одрастања (које је у најмању руку чудно, јер је убрзо остао сироче па су га одгојили пушкарки; кревет му је био „у великој фиоци за каписле”) већ и таленат који је добио — дјечак је убрзо показао вјештину да кроји и шије дјевојчицама за лутке:

И тако дечко уђе у своју професију, и то сасвим правилно, на основи талента. Неку анатомију и неку естетику је носио у себи мали *калфица* (Коста Земљотрес, КПП, 30); Једног дана заподену се теоријски разговор у снајдерници. *Косџица*, други *калфица*, док ћута, ћута. (Коста Земљотрес, КПП, 30)

Придјев *мали* уз деминутив *калфица* сугерише да је сем подругљивог значења у извјесној мјери присутна и доза симпатије и наклоности за оно што Коста заиста јесте, а што је, свакако, недовољно да би паланка промијенила свој однос према њему. Тек ће се са промјеном његовог материјалног статуса, захваљујући његовим способностима, промијенити и перцепција паланке, па ће од „Костице” „једног малог, слабашног и мирног створења”, „вечито погнуте главе” постати „мајстор Коста”:

Једног дана изнајмио дућан и почео самосталан рад. Читаоница га је прва дочекала са новим именом: *мајстор Косиа*. ... Неким девојкама се учини да је нови мајстор и порастао и раскрупао се.

2.3.2.1. За разлику од деминутива *калфица*, лексемом *шејрићи* исказано је позитивно експресивно значење, засновано вјероватно на сљедећим значењским компонентама које налазимо у семантичкој интерпретацији лексеме *шејри* датој у рјечнику — 'младић или дечак који учи занат, обрт, ученик у привреди, научник (2) обично коришћен и као бесправна послуга у мајсторовој кући':

А јуродива и општина су подигли децу до шегртлука. Па су *шејрићи* прснули куд који, а јуродива је прешла у полицију да пере апсане... (Госпа Нола, КПП, 98)

2.3.3. Лексема *чиновнички* такође спада у ред деминутивних лексема које у језику у одговарајућем контекстуалном окружењу реализују пејоративно значење. Па ипак, примјери које смо забиљежили показују да је уз негативну оцјену, која, чини се, већ априори постоји, чак независно од контекста (јер уз лексему *чиновник*, чије је основно значење „стално запослено, намештено лице које врши канцеларијску, уредску или другу какву службу, службеник, намештеник”, готово као природни пратилац иде и поимање да је ријеч о другачијем, хладном, пасивном, инертном соју људи, према којем обичан човјек не гаји симпатије, јер је овај од њега отуђен и за његове потребе неосјетљив таман колико и држава чије интересе у свакој прилици беспријекорно заступа), присутно и топло људско разумијевање, на што указују прије свега атрибутске одредбе и шири контекст. Ова лексема појављује се у корпусу три пута и сва три пута се односи на исту особу:

... а мој отац, мали *чиновнички*, вечито нам нешто замара, па, богами, понекад и залагаје броји... (Ам-

биције, дим, АИ, 174); Како и тканина може да буде дивна ствар. И као неки сасвим прост човек, узео је и пропустио кроз прсте једна делић дивног ланеног платна. Па одједаред, муњевито, не би знао казати како и зашто, дође му на ум отац његов, измучени горки *чиновничкић*, и Бранка прође нешто хладно као да је змију прогутао. (Амбиције, дим, АИ, 213); Намучен стари *чиновничкић* погледа сина некако љутито, скоро са завишћу. Настаде страшан породични тренутак: замор онога који је давао и бринуо, и стид онога који је примао. Нашли се очи у очи не отац и син, него два човека, онај који је радио и живео са сталном рачуницом у свести и онај који први пут види здрану маску са лица на којем би могао замислити све друго само не маску. (Амбиције, дим, АИ, 237)

2.3.3.1. У првом примјеру син говори о оцу као о безначајном, малом, ускогрудом чиновнику, на што упућују придјевска лексема *мали*, која, сем тога што казује о ниском рангу чиновника, појачава и ниподаштавајући, презрив тон садржан у остатку реченице *вечитио нештио замера, залојаје дроји*.

2.3.3.2. Захваљујући атрибуцијским одредбама *измучени, ѿрки* у саставу синтагме чије је главни члан деминутив *чиновничкић* потиснуто је пејоративно значење и негативан вриједносни суд, а у први план постављено је осјећање нелагоде и бола које собом носи живот у сиротињи, пун тега, и које из човјека израња кад год дође у додир са оним што му је недоступно, а чему се диви.

У трећем случају ова лексема употријебљена је како би се осликао и нагласио „страшан породични тренутак”, раскол између оца и сина, који неће бити превазиђен за њихова живота. Тренутак у којем син спознаје оца као човјека којег су животне околности, посао који је радио, учинили ситним и срачунатим, човјеком „који је радио и

живео са сталном рачуницом у свести”.

2.4. Са значењем лаке ироније, уз истовремено изражавање благонаклоности и симпатије (и, можда, мало пријекора) употријебљен је деминутив *јуначић*:

И било је некако и смешно и мало непријатно кад учитељ дохвати Мију благо за рамена и преведе га преко прага. Зашто је Мија остао у туђем разреду после звона, нико није знао, па вероватно ни он сам. Кад дечко почиње, или мисли да почиње прелазити у одраслост, он се ужасно збуњује у манирима. Учитељ је то, наравно, знао, и он је свога *јуначића* добро разумео и љубазно га испратио рекавши му: „До виђења, Бато.” (Деца, КПП, 254)

С обзиром на контекст и чињеницу да је ријеч о дјечаку (и то добром) у прелазном, тинејџерском добу, учитељевом миљенику, јасно је да оцјена сугерисана деминутивном формом лексеме *јунак* није реализована искључиво на основу чињенице да је ријеч о особи мушког пола, дакле, не искључиво на основу параметара релевантних за концепт мушкарца (као што су физички параметри ’велики’, ’снажан’, ’јак’ и психички параметри ’храбар’, ’одважан’, ’издржљив’), чиме је готово неутралисано негативно експресивно значење засновано на стереотипној перцепцији пола¹⁰⁶.

Значење лаке ироније присутно је и у сљедећем примјеру у којем се појављује деминутив *обрачунчић*, којим је означен ситан, безначајан сукоб међу професорима, који се, будући да се одиграва у атмосфери опште радости, може, ипак, сматрати безазленим упркос амбицији у којој лежи и клица деструкције и непријатељства:

Истовремено се, и у наставничкој канцеларији гимназије одигравали тренуци опште радости, и трену-

106 Више о овоме в. Јовановић 2010.

ци професорских амбициозних *обрачунчића*. (Амбиције, дим, АИ, 183)

2.5. Понекад се деминутивима сем чисто ироничног значења ствара и комичан ефекат, без извргавања појединца руглу и подсмјеху (заправо се руглу извргава нека карактеристична особина паланке). Такав случај имамо у примјеру у којем се даје опис медаље којом је паланка наградила свог врлог, имућног суграђанина због несебичног залагања да се књигама снабдију варошке читаонице:

А кад прочита неку књигу, поклони је читаоници српске општине. Прочуло се гос-Тошино читање, и разговори о том га толико дирнуше, да је прешао на стално снабдевање књигама из пољопривреде и варошке читаонице. Жупанија га за то одликовала медаљом. Беше то нека емаљирана плоча, читав *шањирџ* (Госпа Нола, КПП, 64).

У презривом тону приказана су и паланачка нагађања о емоционалном животу госпођице Недићеве, која је у своме мјесту важила за врло интересантну личност, због чега је стално и била под присмотром буднога ока паланке, јер „Паланчанима је потребан туђ живот да се освеже, да се продуже, безмало рећи да се пробуде. Отуда појава и невероватна и страшна: да људи време своје, маште своје, дају туђим животима” (КПП, 264–265). У таквом контексту и деминутивом *садљица* означено је „хладно оружје” којим ће загонетка бити пресјечена и на тај начин посредно је исказан негативан однос према богато украшеним, накинђуреним официрима који би, да су достојни величине свога позива, требало да опасују *садље*, а не *садљице*:

Али, људи као људи, нису били у стању замислити дугачку путању, по којој, сама самцита, с хеманетом

у руци, госпођица Недићева иде у сусрет старости. И, једнима се привиђао нервозни и манијакални тенор, други су опет тврдили да ће ту музичку загонетку *сабљицом* пресећи један од оних гиздавих официра који непрестано суделују у приватним концертима куће Недића, трећи су, најзад, упирали прстом у доктора Стојковића и његов чудотворни баритон. Ту се застајало. Свака друга комбинација била је профана. (ЂБЦ, 9)

2.6. Деминутивна лексема *паланчица* по правилу бива употријебљена као средство којим се изражавају крајње негативна експресивна значења и вриједносни судови који проистичу из њених иманентних особина (хомогеност, затвореност, непокретност) и који су подржани многим описима, опаскама и промишљањима на тему шта паланка јесте¹⁰⁷. Паланачки дух, премда све-присутан, лоциран је у „малим варошицама без великог значаја” (гдје је све смежурано, млитаво, укочено, круто, тромо, лијено, без жеља које имају крила и од којих се гори, непокретно — не мичу се сенке, мигоље једино реуматизам и ишијас; без енергије, полета и воље да се било шта промијени, да се упозна или спозна нешто ново; нема размјене: „разговор се укочио, мисли отежале као камење, жеље попадале као мртви лептирови”), па се неријетко умјесто лексеме *паланчица* употребљавају

107 „Овде застаје ток воде, и нема промаје у ваздуху, и прекида се трептање атома, и над целом варошицом се осећа буђави мирис покојних времена” (...) „живи људи су мртви, а мртваци су још једаред умрли.” (Паланка, АИ, 34); „Приковали су гвожђе на прозоре, и кроз решетке гледају сунце и небо, муње и облаке. Не слуте да има тисућу стаза којима још нико није прошао, не боје се да ћемо сви нестати, а те стазе остати незнане и непроходне, не знају да пред истим таласом реке не можемо исти двапут стајати.” (Паланка, АИ, 33); „Паланка је вечна форма људског друштва, вечна и свугде присутна.” (КПГ, 59)

и деминутивне лексеме *їрадић* и *варошица* са истом експресивном вриједношћу:

Никада зато нисам могао разумети — што се у овој *їаланчици* несрећној непрестано чини — како људи могу стално оговарати и понижавати и презирати своје савременике! ... Па с ким живиш онда, идиоте, и какав ти је живот, ако је све око тебе гадно, и ниско и смешно! Ниси онда ни ти бољи, јер си само део те заједнице, и ниједне више, док свет и век трају!... (Амбиције, дим АИ, 235); Ништа се на овом свету, па ни у овој *їаланчици* не разуме добро. (Амбиције, дим АИ, 269); Кћер адвоката Фрелиха, богато удата у Монте Карлу — рекорд *їаланчице*! — увек изазове нешто нарочито. (Паланка и њени последњи Грци, КПП, 304); Ево ти, Павле, парче усмене критике из овог нашег ситног *їрадића* (Амбиције, дим, АИ, 265); „А ми ћемо њих смлатити нижом културом, него шта! Кад нижа култура не би била здрава, не би је бог дао!” — Па се победници и побеђени, надмоћни и порази, избркају у малој *варошици* без великог значаја. Остане на живу послу само време. Не оно време што тамо на Балкану тече, хуји, носи, него време које се припије на једном месту и само, једе, једе. (Паланка и њени последњи Грци, КПП, 291)

Атрибутским одредбама деминутива *їрадић*, *варошица*, *їаланчица* наглашен је негативан однос према свему што је паланачко (*мала варошица без великої значаја*, *сиїан їрадић*, *їаланчица несрећна*), чак и када су исказане придјевским лексемама позитивне семантике (*доброћудан*, *мио*):

Градић, *доброћудан*, *мио*, прима досељенике прво као путујуће позориште, па као људе и браћу. А кад се *колонијица* разврежи и оновчи, домороци омрзну

и куну наметљивце и туђинце. (Паланка и њени последњи Грци, КПП, 291)

2.7. Осим придјевским лексемама у служби атрибута, поредбеним конструкцијама, сликом коју дочарава шири (обухватнији) контекст, хипокористична интерпретација деминутива понекад бива онемогућена и присуством аугментативне изведенице. Нашавши се у озрачју аугментатива и ширег контекста, деминутивна лексема *дућанчић* постаје емоционално-експресивно средство којим се дочарава суморна слика паланке у којој је мрачно, тијесно, пљесњиво, покорно и све се скрива, па и роба у дућанима:

Ниске и дугачке *кућерине* зариле се у земљу као да су испребијане и као да вечито клече. (Дубоки мрачни *дућанчићи* стоје као ред јазбина, и у свакоме виси старинска лампа, врчи петролеум и падају последње муве. За вратима у буџаку, божја воља зида двокатнице и набија чардаке. Улицом гацају краве, упрскане блатом до рогова, а над вратима и капијама климатају осушени и черупави венци од ивањског цвећа. (Паланка, АИ, 33)

2.8. Пренос објективног умаћења на емоционалну раван имамо и у случају употребе деминутивних лексема како би се што вјерније приказала туробна слика сиротиње, старости и усамљености, остављености и тјескобе, у свијету у коме је, како Исидора каже, „тако далеко од човека до човека” (Самоћа, АИ, 31–32):

Ната, уплашена као да је она крива, понуди свој део ораха уз малу неку цену, с тим да њој одвоје ево само ово *џакче*, и да јој аласка понекад увече скува само мало гриза у млеку. Напунише јој то *џакче*, вешто је покравши и ту. — Не види, слепица. — Аласка може да Ната џак пренесе у свој *собичак*. У *собичку*

хладно. Ната извуче испод миндерлука котарицу с дрвима, наложи ватру у малој *фуруници*. Кад је синуло црвено, кад је заструјала топлина, Ната осети самоћу, страшну самоћу. Као да је закована у тој *собници*, и нико јој не може ући. (Људи с Кашикаре, КПП, 286); Ната и Мирко, обоје са штапом у руци, са малим *завежљајчићима* под мишком, Ната и Мирко су са нешто новца од продате *уџерице* кренули у сиротиште. (Људи с Кашикаре, КПП, 288)

Деминутивном лексемом *кућица*, захваљујући контексту, остварен је широк експресивно-значењски распон — од тога да се њоме именује хладан, непријатан, скучен, немио простор, који чини да се човјек осјећа потиштено, тјескобно (а), до тога да се њоме означи простор као посљедње уточиште у несрећи (б) или онај за који се везују осјећања пријатности, милине (в):

(а) Кандило се целу ноћ не гаси, три човека у тој малој ниској *кућици* наизменце жмуре (Коста Земљотрес, КПП, 41); ... *кућице* имућних, али и богатих чистих Грка, који су као навлаш становали у малим и слабо снабдевеним кућама, као у малим гостионицама, увек некако готови да их нешто снађе (Паланка и њени последњи Грци, КПП, 302); *Кућице* намерно штуро намештене, да удобност укућане не би одомаћила. (Паланка и њени последњи Грци, КПП, 304–305); Ето вам улица, подоста улица без гусака и гајдаша, без бирцуза и снаша, без деце и сунца, па и без месеца, ето вам сокака начињених од ситних *кућица* са прозорима спуштеним до земље и блата, са оним загонетним троуглима на лицу и забату, *кућица* пуних буђавог ћутања и сумрака, јер иза тих зидића има ваздан општељудских и војвођанских немира. (Сликар Милан Коњовић, АИ, 378); (б) Жене са лупусом лепо излазе у свет под густим велом... Добро је ово за сад. Али кад се више разједе, мораћу се зазидати у ову кућу, у моју дра-

гу кућицу. Знаш ли да упркос свему имам неко осећање радости, што сам дошао! (АИ, 274); **(в)** Нека је дански сељак и сасвим сиромаш, нека је земљице и сасвим мало, свеједно, *кућица* му је спремљена и спретна, а међу густо посађеним главицама кеља цветају руже и шарене се астре. (Писма из Норвешке, АИ, 76); Тамо на крају варошице, забелела се била лепо окречена *кућица*, и у њој млад пар почео да живи, и ради, и јагми да откупи малу њивицу са десет гранатих ораха на међи, и са ђермом. За час, нестало све. (Госпа Нола, КПП, 98)

2.9. Осим контекстом, експресивност ових језичких јединица остварена је или појачана и избором мање продуктивног деминутивног суфикса (*црквичак* : *црквица*, *собица* : *сойче* : *собичак*; *кујничак*; *лисџић* : *лисџак*; *коренчић* : *коренак*; *лейџирић* : *лейџирак*; *џаванче* : *џаванак*; *џрозорић* : *џрозорчић* : *џрозорче*; *фењерић* : *фењерчић*; *дарјачић* : *дарјаче*; *кућица* : *кућерак*; *анђелчић* : *анђелче*; *џејчић*, *џакче*, *сомчић*):

Слуга нам рече да је Ингрид примила и дужност да обилази и чисти цркву. Мали један *црквичак*, ... грађен на коленца катове као телескоп, и тако тесан и у најдоњем кату да, сем Ингрид и пешева њене бунде, једва ако још мали Кнуд и четка могадну у њ стати... (Одломак из Скандинавије, 353); Свеједно, кад оца више не буде, и отпадне месечна помоћ, издаћу целу кућу, а ја ћу у онај *собичак*: мало шити, мало ора ... видећемо... (КПП, Људи с Кашикаре, 285); Сава и његова жена разговарају, много желе неки комшилук, маштају да некада дозидају још једну *собицу*. (КПП, Људи с Кашикаре, 274); Бранку је мати удесила у малом *сойчеџу* из баштице „кабинет”, а Павле је слао књигу (Амбиције, дим, АИ, 243); *Собичак*, *кујничак*, човек, жена и двоје деце. (КПП, Људи с Кашикаре, 274); Ната опет променила кираџију: издала целу

кућицу, сем *собичка*, оном матором аласу који се међутим оженио. (КПГ, Људи с Кашикаре, 285); Сместићу се у *собицу* ја, с машином, и отворићу шивару...” (КПГ, Људи с Кашикаре, 283); ...да ли да мало покрпи трошну и никакаву кућу која просто прети да се сруши. (...) Оправили су Мирков *кућерак*, и проживели пет година (КПГ, Људи с Кашикаре, 285–286, 287); Улетим у амбар па преко клипова горе у *шаванче*. (Госпа Нола, КПГ, 73); Одавно сам ја видела да код њега мали *шаванак* (показује на теме) не ваља... То је најтежа божја казна... Боље ма која болест, само не неразум... (Госпа Нола, КПГ); Једва наиђе на *коренак*, сасвим слабе везе са тлом, и тај се *коренак* одмах извали. (АИ, Амбиције, дим, 184); Телесна љубав цвета брже од цвета. Речи, загрљаји, пољупци — свака та сласт је узбрани, увенути *лисџак*. А последњи *лисџићи* вену неузбрани... (ЂБЦ, 96)

Чињеница да се различити деминутивни суфикси појављују уз исте творбене основе и да се у истом контексту могу и замјењивати, указује на то да је њихов избор стилистички маркиран, при чему је виши степен маркираности остварен при употреби деминутивних форми са мање продуктивним (мање уобичајеним) суфиксима (-ак, -ичак, -че)¹⁰⁸. Премда су међусобно замјенљиви, ипак, замјена није могућа без, макар и минималних (у питању су нијансе), стилских па и семантичких помјерања. Узмимо за примјер однос међу деминутивним лексемама које су чланови синонимских низова: *кућица* – *кућерак*, гдје друга више но прва сугерише да је у питању мала, трошна, сиротињска кућа, због чега се мијења и експресивно емоционално значење; *собица* – *сойче* – *собицак*, у којем је неутрални члан *собица*, а преостала два су стилски мар-

108 О продуктивности деминутивних суфикса в. Јовановић 2010.

кирана, при чему посљедњи у низу има семантичке компоненте „који је мале ширине, узак; који је мањег обима (површине, запремине) него што треба, који стеже”, на темељу којих се остварује (наравно, у одговарајућем контексту) и другачија афективна стилистичка порука, експресивно значење. У синонимским паровима *лисџић* – *лисџак*, *коренчић* – *коренак*, *лейџирић* – *лейџирак* основ стилистичке маркираности јесте и разлика у сфери употребе — лексеме *лисџак*, *коренак*, *лейџирак* у језику се, најчешће, везују за поетске контексте. Експресивност појединих твореница наглашена је у појединим случајевима и чињеницом да су индивидуалне кованице писца, какве су, рецимо, лексеме *црквичак* и *кујничак*, које нису забиљежене у нашим рјечницима (*црквичак* не налазимо у РМС, а *кујничак* нити у РСАНУ нити у РМС).

2.10. Додавањем деминутивног суфикса *-ица* на творбену основу аугментативне лексеме (*лешина*) остварена је семантичка и стилска надградња мотивне ријечи, при чему се творбеном основом лексеме *лешина* сугерише ужас и језа коју смрт изазива, а деминутивном твореницом (*лешиница*) истинска тронутост и туга за онима који овај свијет чине љепшим мјестом:

Чезња се губи. Као *лешиница* неког белог анђелчета, лежи по страни, лепа, бела, безопасна. (ЂБЦ, 13); (На столу ... умире десетина водених лептирића ... чије ће небројене *лешинице* чинити на Сави врсту пене (Сек. 3, 62, РСАНУ); Волела сам сунце, светлост, лептире, бубице и цврчке. Волела сам их нервозно и са стрепњом, јер сам видела да сунце залази, и знала да ће за дан или за недељу поумирати шарени и луди лептири, и да ће за мало попадати изнурени мали цврчци. Попадаће, и врућина ће их спржити, и ја ћу можда сама изгазити осушене *лешинице* веселих мојих певача. (АИ, Буре, 41)

2.11. Експресивност деминутива појачана је и њиховом употребом у саставу различитих стилских фигура — метафоре (а), перифразе (б), најчешће поређења (в):

(а) Помолила се одједаред нада. Благородни *цветићи* душе људске, који, под једним једитим зраком, и на камену цвета (ЂБЦ, 58); Душа моја, мала гладна *йичица*, чека вас и богата је (ЂБЦ, 133); А успоме-на, сећање? О, то је бледо прозиран један *лейирак*, уморних, смрти и мира жељних крилаца (ЂБЦ, 133); Он напрасито јагње, а она, љута *йичица*, па се сложили, дивота! (КПГ, Деца, 233); Телесна љубав цвета брже од цвета. Речи, загрљаји, пољупци — свака та сласт је узбрани, увенути *лисџак*. А последњи *лисџи* вену неузбрани... (ЂБЦ, 96); Одавно сам ја видела да код њега мали *џаванак* (показује на теме) не ваља... То је најтежа бојја казна... Боље ма која болест, само не неразум... (Госпа Нола, КПГ); Страх њен је растао. Као поплава јој је обузимао сву свест. Један једини мали *дарјачи* се још лепршао. Снажна мисао да у несвест пасти не сме, да изаћи из цркве не сме, да заплакати не сме. (ЂБЦ, 57–58); И ми ћемо као номади, са малим *џаџицама* својих *срџаца* селити се за тим траговима свежине, лепоте и незаборава. (ЂБЦ, 133); (б) И тако су необично свечано изгледале оне мале воштане *дукџиџице*. (ЂБЦ, 25); (в) ... раштркани горови као ситне *дарџице* на пучини мора (ПН, АИ, 120); Онолики дечак; сада *као оборен зечи* (Деца, КПГ, 270); Чинила му се *као йчелица*, која после дугог лета и брижног тражења, са једним јединим зрнцетом сласти хита у ћелијцу своју, и опет је задовољна. (ЂБЦ, 67); Госпођица једна, нежна и танка *као йлас фрулице*... (ЂБЦ, 70); Чак, у једном тренутку, Ана му се учинила *као овџица једна*... (ЂБЦ, 73); У малим његовима грудима, нежним *као у џичеџа*,

нешто је мучно дрхтало и тресло се. (ЂБЦ, 147); ... ђаконов ниски, звучни глас је био тако мекан, тако Ани поклоњен, као *йело йсејанцејџа* које је легло крај господаревих ногу. (ЂБЦ, 88); Баш ми је мило што их гледам под тим амрелом, стиснуте као *йри шиђљичице*... Еј, децо, децо... (Деца, КПП, 259); ... а мене нешто подигло, и као *да сам йерце*, утиснуло ме кроз уску пукотину у лопту, и лопта се опет затворила (АИ, 54); Додијао сам јој младој ја стар, па вам Лагана одлаганила, као *ййичица* одлетела... (КПП, Људи с Кашикаре, 287); ... леп и добар као *дејенце* кад се из слатког сна пробуди (Мучење, 81).

2.12. Сем тога, додатна експресивност деминутива остварена је и њиховом употребом у саставу конструкција творених примјеном поступака експресивне синтаксе, као што су парцелација и номинативне реченице:

Чежња се губи. Као *лешиница* неког белог *анђелчејџа*, лепа, бледа, безопасна (ЂБЦ, 13); Јер, видите, мислим да ђакон треба да буде сасвим млад човек. Млад, неискусан, детињаст, безбрижан, сам... Као *йравчица*, која не може да се сеђа грехова и зноја оног праха из којег је изникла. (ЂБЦ, 17); ...Ната осети самођу, страшну самођу. Као да је закована у тој *собици*, и нико јој не може уђи. (Људи с Кашикаре, КПП, 286); А њој је сваке нођи нешто лупало на прозор. *Гранчица* дивљег кестена која не може да спава. (С, Растанак, 119); Слуга нам рече да је Ингрид примила и дужност да обилази и чисти цркву. Мали један *црквичак*, који смо видели долазеђи пре два дана према станици... (Одломак из Скандинавије, 353); Али тамо, у ћошку, где, још стоји *цветић*. Последњи на тој *ливадици*, последњи у тој години. (ЂБЦ, 164); *Собичак*, *кујничак*, човек, жена и двоје деце. (Људи с Кашикаре, КПП, 274)

3. *Да закључимо.* У раду смо на жанровски разнородном корпусу дјела Исидоре Секулић испитивали експресивну вриједност деминутива. Изузев као морфолошка категорија којом се примарно денотира умањење, деминутиви функционишу и као језичке јединице којима се, захваљујући дејству реченичног и ширег контекста, може изразити врло велик распон значења — почев од позитивно конотираних (*Саїледах најзад ѿраву, ѿравицу грају; А жена му добра, и кућица му леја, и деца као јабуре*) па све до значења насталих у процесу укрштања на пољима квантитета и квалитета — презира, ироније, безначајности, ниподаштавања (*ѿанглерчић, чиновничић, обрачунчић, ѿањирић 'медаља', сабљица, ѿаланчица, сиѿан ірадић, варошица без великој значаја*), при чему се, ваља истаћи, руглу углавном извргава дух паланке, а не појединац који га оваплоћује.

Међу деминутивним лексемама којима је изражено осјећање емпатије највише је оних којима се именују дјеца, дијелови дјечјег тијела, све оно што припада дјечи или се на њих односи (*деѿенце, дечица, ћерчица, синчић, ѿолусесѿирица, ћачићи; лишице, носић, обрашчићи, іушица, враѿић, ручице, кошиѿице; живоѿићи мале деце, мајушне денкице, іаћице своје деце, косѿурићи, сандучић, ковчежићи, іродићи*), биљни (*цвеѿић, биљчица, дрвце, іранчица, лисѿић, лисѿак, ѿравица, шумица, шумарак*) и животињски свијет (*живоѿињица, ѿичица, мачкица, кученце, ѿеленце, дубице, ічелица, коњић, овчица*). Учесталост деминутива највећа је у лирски интонираним текстовима или одломцима текста у којима се појављују као веома снажно средство експресивизације описа.

Осим контекстом, експресивност ових језичких јединица остварена је или појачана и избором мање продуктивног деминутивног суфикса (*црквичак, кујничак, содичак, кућерак, лисѿак, коренак, лейѿирак*), додавањем деминутивног суфикса на творбене основе лексичких

јединица које се у језику ријетко срећу у деминутивном облику (*лешиница*). Хипокористична интерпретација деминутива бива понекад осујећена и појавом аугментативне лексеме у непосредном лексичком окружењу (*Ниске и дуџачке кућерине зариле се у земљу као да су исиређијане и као да вечићо клече. Дубоки мрачни дућанчићи стије као ред јазбина...*).

Релативно је честа употреба деминутива у саставу стилских фигура — метафоре (*Душа моја, мала љадна љичица, чека вас и дођаја је; Помолила се одједаред нага. Блајородни цветић душе људске; А усјомена, сећање? О, то је бледо љрозиран један лейџирак, уморних, смрџи и мира жељних крилаца*), перифразе (*мале вошћане дукџињице*), најчешће поређења (*Госјођица једна, нежна и џанка као љас фрулице*), чиме је њихова експресивност знатно увећана. Додатна експресивност неријетко је остварена и у саставу конструкција творених примјеном поступака експресивне синтаксе, као што су парцелација (*Чезња се губи. Као лешиница некој белој анђелчеџа, леја, бледа, безојасна*) и номинативне реченице (*Содичак, кујничак, човек, жена и двоје деце*).

ИЗВОРИ

- АИ: *Анџолођија Исидора, Изабране стијранице Исидоре Секулић*, предговор, избор, редакција и коментари Драшко Ређеп, Нови Сад: Прометеј, Гимназија „Исидора Секулић”, 1995.
- ЂБЦ: *Исидора Секулић, Ђакон Бојородичине цркве*, Београд: Плави јахач, 1997.
- КПГ: *Исидора Секулић, Кроника љаланачкој љробља*, Београд: ЗУНС, Просвета, Нолит.
- С, ПН: *Исидора Секулић, Сайуџињици, Писма из Норвешке*, Београд: „Вук Караџић”, 1977.
- Срџски елекџронски речник*, развојна верзија, www.rasprog.com.

ЛИТЕРАТУРА

- Вељковић Станковић 2008: Драгана Вељковић Станковић, *Речи субјективне оцене у настави српској језика и књижевности*, Београд: Филолошки факултет.
- Вељковић Станковић 2011: Драгана Вељковић Станковић, „Когнитивни приступ евалуативним твореницама и његова примена у настави српског језика”, *Научни саставник славистиџа у Вукове дане* 37/1, 497–510.
- Грицкат 1995: Ирена Грицкат, О неким особеностима деминуције, *Јужнословенски филолоџи* LI, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2–30.
- Јовановић 2010: Владан Јовановић, *Деминутивне и ауименџајивне именице у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Лалић 2012: Mihaela Lalić, *Именичка творба у нјемачком и српском језику на примјеру експресивних имена са значењем лица*, *Ријеџ*, нова серија, бр. 8, Nikšić, 2012.
- Ристић 2004: Стана Ристић, *Експресивна лексика у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Сенека 1990: Lucije A. Seneka, *Rasprava o blaženom životu i odabrana pisma Luciliju*, са латинског превео и увод написао Милош Ђурић, Београд: Moderna.
- Штасни 2011: Гордана Штасни, Деминутивни супстантиви са диференцијалном семом 'човек' у Вуковом Српском рјечнику (1818), *Научни саставник славистиџа у Вукове дане*, 40/1, Београд: Филолошки факултет, 289–299.

ХЉЕБ У ЈЕЗИКУ

АТРИБУТСКЕ КОЛОКАЦИЈЕ СА ИМЕНИЦОМ ХЉЕБ

1. Ништа није тако једноставно и посебно као хљеб. „Састављен од краја и бескраја” (Хаџибеговић 2018), хљеб је човјеку и слуга и господар, извор радости и велике утјехе — у српском се језику *хљеб* назива још и *дожје длаіо*, дакле, ’оно што је пријекно потребно, што доноси користи, што је лијепо и пријатно’ — али, истовремено, хљеб је повод страху и бриговању, када авет глади и оскудице помоли своје оштре зубе и притјера га „да као кртица ради, надничари, петља се како зна и уме”¹⁰⁹. О томе свједоче многе народне умотворине, изрази, изреке, фразеологизми (не само у нашем језику), као и бројна књижевноумјетничка запажања од којих за ову прилику наводимо нека:

Овај живот је тужан и жалостан. Ма опет, ето, капља вина, суза уља, кусић круха. (РСАНУ, кусић); Мене веле да ожене, | Блашко ли си мене! | Али жена љеба оће, | Тешко ли си мене! (Вук, СР, блашко); Једина му брига грешнику како ће себе и своју сироту Анђу хлебом да исхрани... (РСАНУ, надничарити); Био

109 У раду посвећеном хљебу у календарским празницима и обичајима М. Ивановић Баришић износи констатацију да је хљеб „један од ретких производа културне баштине уз који су некако уобичајене и позитивне и негативне емоције. Добродошлица, слога, љубав, гостопримство и слично, асоцијација су на топлину дома и породичну срећу јер хлеба има довољно. Али, кад хлеба нема, неминовна су осећања страха, немоћи, безнадежности, а све то онда указује да је криза дубока, а глад њен највидљивији облик” (Ивановић Баришић 2010: 191).

... један тежак ... који је живио у великој тјесноти и крвавијем знојем избијао хљебац из земље. (РСАНУ, земља.); Тако ми овога блага Божјега (хљеба), и тако га не жељео! (РСАНУ, благо, НПосл Вук); Оно што учини хљеб, не учини мач.; У хљебу Бог пребива¹¹⁰; Дуг је дан кад хљеба нема. (Хаџибеговић 2018); јести горак хљебац; у зноју лица свог јести хљеб (крух); хљеб са седам кора; јести с неким слатког хлепца.

Према *хљебу* човјек одмјерава, идентификује и квалификује вријеме, па тако у српском језику израз *између хљебова* означава 'вријеме усред љета, кад старо жито нестане, а ново се тек почиње мљети', а дијалекатска лексема *крухойец* или *крувойец*, којом се означава 'вријеме за које се испече хљеб', бива употребљена и као мјерна јединица времена неопходног да се обави нека друга активност, отуда и примјери као што су: „молимо вас ... претрпите се до нове ране, јер је сад време између хљебова” и „пуш’те ме, да мало лежем, па да само едан крувопец оспавам (т.ј. толико да одспава, за колико се један крув под пеком испећи може)”¹¹¹. Да је хљеб постао мјера „очовјечености човјека”, његове доброте, осјетљивости, савјесности и правичности, казују нам и изрази *хљеб од човјека*, *добар као хљеб(ац)*. Па чак и количина хљеба коју неко може појести садржи важну поруку о њему — „Безбрк, ситан и усукан човек, слаботиња и немоћник, пет пара хљеба не може стати у њега, а толико зла може да почини”, вели Андрић.

Премда је од свога настанка хљеб „чувар и највећи заштитник живота”, један од „основних идентифика-

110 У књизи *Менџалиџети народа свеџа* Г. Гачева налазимо да је узимање хране увијек религијски обред, „чин ритуалног спајања мог тела, моје кости и плоти с васељеном, у циљу успостављања хармоније с њом. Тако да ми кроз храну једемо свога Бога, одгризамо неки његов део” (Гачев 2011: 81).

111 РСАНУ (*између, крухопец*).

ционих људских маркера” (Хаџибеговић 2018), симбол човјековог опстанка (материјалног и духовног), чини се да савремени човјек, опсједнут стварношћу, понајмање пажње поклања хљебу. Некада сакрално прожету дјелатност — мијешење и печење хљеба¹¹², замијенила је меркантилна производња хљеба и пецива са профитерским циљем. Некадашњи *хљеб насушни*, „у којем пребива Бог”, замијенио је хљеб са свим одликама „кичерске естетизације и продукције”, „који је само храна за тело, не и за душу, најмање за дух” (Жунић 2010: 275).

2. Ако бисмо правили неку врсту тезаурусног портрета хљеба у нашем језику, неку врсту репозиторијума у којем би било сабрано све оно што мислимо и знамо о хљебу, такав би подухват нужно захтијевао и попис свих језичких средстава којима се у српском језику изражавају различите особине и својства *хљеба*, односно подрамуијевао би свакако и корпус атрибута¹¹³ који колоцирају са именичком лексемом *хљеб*.

112 У својој раду *Стиајус месиле у традиционалној култури*, ауторка С. Јанева анализира симболички карактер забрана и препорука у поступцима зготовљавања хлеба. Некада скоро искључиво женска дјелатност обављала се у прописаним данима и у строго одређено доба дана, а сама мјесила имала је да испуни низ услова, прије свега, у погледу руке којом мијеси, хигијене, ритуалне „чистоте” (у смислу уздржавања од полног општења и мјесечног циклуса, бременитости, породичног и доброг статуса, одјеће, гестова, коришћења одговарајућих материјала, као и чињења низа одговарајућих ритуалних симболичких радњи са самим тијестом) (Јанева 2010).

113 Пишући о теорији и пракси израде тезаурусних концептуалних рјечника, ауторка А. Николић Хојт (2014: 34–35) истиче важност многоструког повезивања ријечи / концепата не само на темељу семантичких односа у ужем смислу, какви су синонимија, антонимија, хијерархијско-хипонимијски и меронимијски односи вертикалне подређености, него и других типова односа попут атрибуције својстава, с обзиром на то да на обликовање значења неког лексичког концепта, осим мјеста у хијерархији, утичу и његови карактеристични и препознатљиви атрибути и друга разликована обиљежја (Исто, 50).

Стога смо у раду на језичком материјалу дескриптивних рјечника српског језика (РСАНУ, РМС и РСЈ), Вуковог *Српској рјечника* (онлајн издање) и корпуса текстова књижевноумјетничког стила анализирали атрибутске колокације са именицом *хљеб*, укључујући све њене фонетске, књижевне и дијалекатске варијанте, деминутивне форме (*хлеб*, *леб*, *љед*, *лебац*, *љебац*, *(х)љейчић*), као и њој синонимну лексему *крух* (*крув*)¹¹⁴. Премда смо у богатој језичкој грађи забиљежили готово све типове атрибута (конгруентне, неконгруентне, именичке), у фокусу нашег истраживања биће само конгруентни атрибути исказани придјевским јединицама будући да чине готово апсолутну већину међу ексцерпираним примјерима. Основна улога синтаксичких јединица којима се исказује атрибутско значење јесте да идентификују, ближе одреде, појам уз који стоје. С обзиром на то да је свим тим јединицама заједничко приписивање њиховог садржаја именичком појму означеном центром синтагме, формално обиљежено конгруенцијом у роду, броју и падежу (Станојчић, Поповић 2008: 271), у оквиру анализираниог типа извршили смо семантичку класификацију атрибутских колоката према означеном и приписаном својству именици *хљеб*. На тај начин стекли смо увид у то које се особине, својства у српском језику издвајају као битна за идентификацију и квалификацију датог именичког појма, а избор корпуса омогућио је и сагледавање тих обиљежја из дијахронијске перспективе, као и увид у дијалекатско лексичко благо, застарјелу лексику, необичне и сочне народне ријечи у функцији атрибута именице *хљеб*. Иако за одређен број спојева нисмо поуздано могли утврдити степен уобичајености нити учесталост појављивања, с

114 У корпус су као секундарни извори укључени и лингвистички радови о хљебу и текстови са интернета, углавном новински чланци писани у рекламне сврхе или пак оцјене квалитета појединих врста хљеба од стране купаца (потрошача).

обзиром на то да припадају дијалекту или мањем говорном подручју, односно потичу из старијих фаза развитка књижевног језика, ипак смо их уврстили у корпус анализираних примјера превасходно на темељу објашњења њихових значења датих у оквиру семантичких дефиниција и контекстуалних потврда, као и чињенице да су њима означена битна својства хљеба.

2.1. Различита су одређења термина *колокација* у литератури — од тога да је „уобичајени термин за синтагматску комбинацију лексичких јединица, независно од врсте речи и синтаксичке структуре”, „спој речи које се често користе заједно”, „семантички дозвољен спој” до тога да је у питању „само један вид синтагматских односа, који регулише односе суседних или блиских лексема у граматички исправном низу речи”, због чега је као важан задатак лексичке синтагматике означено проучавање колокација и прецизирање њиховог статуса (Драгићевић 2007: 218). Такође је истакнуто да је терминолошко поље у вези са овом појавом прилично разрађено (различитим терминима покривени су различити аспекти колокације, што се оцјењује као „прави пут ка њеној даљој, детаљној семантичкој анализи”)¹¹⁵, али је подједнако наглашена и чињеница да без обзира на то који се термин употрејеби, он је „у ближој или даљој вези са конструкцијом” (Исто, 221). Сумирајући проблеме који се обрађују у вези са синтагматским лексичким односима, Р. Драгићевић (2007) је установила и класификовала термине према томе да ли је у фокусу пажње истраживача цијела конструкција, неки њен дио или начин на који се њени дијелови држе

115 Зависно од тога на који је сегмент ове сложене појаве усмјерена пажња истраживача, успостављен је и терминолошки систем којим се у лексикологији именују процеси у вези са колокацијом — *лексемска валенійносій*, *инкајсулација*, *семанійичка йпозиција*, *лексичка сйојивосій*, *лексичка солидарносій* и *ресійриксција селекције* (Драгићевић 2007: 221).

на окупу, и при том утврдила да се термин *колокација* у литератури користи уколико су у фокусу истраживања оба члана дводијелне конструкције, а однос међу њеним члановима у другом плану.

У својој монографији о лексичким и граматичким колокацијама у српском језику ауторка Ј. Дражић на темељу релевантних теоријских полазишта установљених у литератури нуди следеће одређење овога термина — „колокација је синтагматски лексички спој двеју или више аутосемантичних лексема, устројен према морфосинтаксичким правилима српског језика, с већим или мањим степеном постојаности и међусобне везаности елемената, условљених језичким и ванјезичким, културно-историјским и друштвеним датостима” (Дражић 2014: 241).

С обзиром на то да се узајамни однос лексема у синтагми (у нашем случају именичкој синтагми) огледа и у компатибилитету њених конституената, тј. у њиховој семантичкој спојивости, која непосредно зависи од семантичких вриједности семантичког садржаја двију лексема, односно удруживости њихових сема (Гортан Премк 1997: 49), већ на основу летимичног увида у значењску структуру именице *хљеб* представљене у рјечницима можемо схватити које се лексичке јединице у функцији атрибута могу са њом комбиновати (колоцирати).

2.2. Према ономе што у рјечницима налазимо у оквиру одредничке ријечи *хљеб*, видимо да ова лексема свој основни семантички садржај ’људска храна од брашна мешаног с водом, укислог и печеног на ватри’ (РМС) или ’једна од основних животних намирница која се добија печењем теста умешеног од пшеничног (ређе кукурузног, раженог и сл.) брашна са водом, уз додатак квасца и соли’ (РСЈ) може реализовати уз придјеве *пшенични*, *кукурузни*, *ражани*, *дијели*, *црни*, *ћнецав*, *мек*, *шошао*, *врућ*, *бајати* и сл., као и уз све оне који означавају неку од особина или релационих детерминација коју потенцијално

у својој семантици садржи дата лексема у наведеном значењу. Реализована у свом секундарном значењу 'храна уопште' (РМС), које је индуковано најфреквентнијим типом синегдохе „дио → цјелина”, преко подмодела „назив живежне намирнице, пића или новца → храна, пиће или новац уопште” (Ковачевић 2000: 63–64), именичка лексема *хљед* колоцира, како се то и из израза у којима се појављује и наведених контекстуалних потврда види, са мањим бројем атрибутских одредаба, као на примјер *насушни*, *свакидашњи* (у изразу *хљед насушни* (*свакидашњи*)). Конгруентни атрибути исказани придјевима *јорак*, *сладак*, *лак*, *адвокаџски* или присвојном замјеницом *чији*, *свој* могу бити употријебљени и уз семантичку реализацију 'основна средства за живот, зарада, служба, посао и сл.

3. *Анализа корџуса*. У Вуковом *Срџском рјечнику* забиљежили смо тридесет двије придјевске лексеме као засебне одредничке ријечи (овај број подразумијева и различите фонетске варијанте појединих лексема) уз које се наводи да могу бити употријебљене и као атрибутске одредбе именице *хљед*. Међу њима је највише квалитативних (15), а остатак чине релациони придјеви међу којима доминирају градивни (13): *бајати*, *бајатиан*, *бухав* / *буав*, *бухаван* / *буаван*, *враџован*, *ињецав*, *ињецован*, *јлоџиан*, *несџор*, *сџор*, *јаучљив*, *јријесан*, *фришак* / *вришак*, *џазе*; *јолокудни*, *кукурузан*, *шеничан*, *зобени*, *јачмен* / *јечмен*, *сџирни* / *сџирвни*, *џирушни*; *домаћи*, *домашњи*, *кућевни*, *кујовни*; *чаршијнски* / *чаршијски*. У цјелокупном *Рјечнику* пронашли смо још само један примјер атрибутске колокације, и то у оквиру контекстуалне потврде придјева *рујеван*: *Сува љеба и рујевна вина*.

Анализа примјера ексцерпираних из језичког материјала дескриптивних рјечника показује да је међу атрибутским колокатима именице *хљед* највећи број исказан

придјевским јединицама из класе односних придјева¹¹⁶, који на посредан начин означавају особине *хљеба* преко ријечи која им је у основи, с тим да у цјелокупној маси главнину чине квалитативни и градивни придјеви узети скупа.

Квалитативним придјевима у служби атрибута означена су углавном својства хљеба доступна чулима, тј. чулне вриједности хљеба — квалитет који се осјећа језиком, непцима, устима, испитује прстима, опажа очима. У оквиру ове скупине највише је примјера атрибутских одредаба којима су исказани утисци примљени чулом вида — прије свега, боја (*део / дијели (дељи)*¹¹⁷, *йолудијели; црн, румен, жуџи, мрк, злайни, зелени, смећекор*), димензија (*мали, велик(и), йолем, низак, йанак, дујачак*), облик (*окрујао, йљоснай, дујуљасџ*).

Када је у питању боја, најчешће се јављају примјери синтагми са придјевом *део / дијели (дељи, йредео)* у служби атрибута (углавном су то примјери из народне поезије и умјетничке књижевности):

Колико му било у ономе *дијелом* хљебу зрна пшенице, толико му дао бог овнова вилаша, јараца рогаша, вранијех коња и плавијех волова! (Чаушева здравица куму, АСК, 336); Ено, по кланцима један народ цео / Ради слику пакла — кожа је и кост. / И корење једе као хљебац *део*, / А смрт му је радост, добродош'о гост. (В. Петковић Дис, После Албаније, АСК); Већим дијелом и нијесу оно торбе обичне, већ цијеле граничарске „брашненице” ... пуне *дијела* круха ... и шкрипанца сира или баса (РСАНУ, баса).

Чини се да је *бијели, пшенични* хљеб одувијек био привилегија и награда, а „на невољу”, тек да

116 О класификацији придјева в. Пипер, Клајн 2013: 121–124.

117 Вина рујна и *йредела* леба (Б. Радичевић, Пут, АСК)

се утоли глад, мијесио *се зобени / овсени, ражани, кукурузни, јечмени, хељдовни*. Дубоко је увријезано увјерење да само „мезимци Божје и краљевске милости једу бијели, пшенични хљеб” и да „фини господски желудац не подноси ни просенице ни зобенице” (РСАНУ, зобеница), што објашњава чињеницу да се Срби и данас, поред врло богатог избора, углавном опредјелују за неки од типова бијелог хљеба (Гудурић 2015: 529, в. Богдановић 2010: 250). У народу се бијели хљеб назива *бељош, бељаз* или *бјелов*, а синтагма *бијели хљеб* означава ’господски, угодан живот’: Да ја једем *бељоша* ко господа, да виш (видиш) какав бих ја био! (РСАНУ, бељош).

У раду С. Гудурић (2015) о хљебу у француском и српском језику налазимо да је на крају Француске револуције пшеница истиснула све друго жито због захтјева једнакости. Занимљив је и податак да је Гете 1792. године „приказао границу између Немачке и Француске као границу између пшенице и ражи будући да је у Немачкој раж још увек била доминантна житарица у људској исхрани” (Гудурић 2015: 526). Тако је Револуција „хљеб француских господара” претворила у хљеб за сваког, што се задржало и до данашњих дана не само код Француза него и код Срба. Снажан отпор према хљебу који није „бео, слadak и леп”, пшенични, вјероватно и стога што се у прошлости јео врло ријетко, о прилици, чини се, обједињује многе нараштаје у нашем народу, а као јасно свједочанство могу послужити сљедећи примјери које смо забиљежили у рјечницима:

Додијала ми је *зобеница*, душмани се је моји најели. (РСАНУ); Не може да скуца ни честита круха, него једе *јечмењак*. (РСАНУ); Овас се меље, и меси се на

невољу хлеб *овсеница*. (РСАНУ); Кад вечераш *елдовнице* ... можеш се сутра дан заклети, да ниси ништа јео (РСАНУ).

Тако је *дијели хљеб* постао симбол сваког благостања, изобиља и богатства, а *црни* симбол немаштине, сиромаштва и јада, муке и трпљења. Одреди се *дијела хљеба* значило је свјесно се жртвовати и платити високу цијену слободе, исказану спремношћу на другачији живот, друкчији *хљеб*, који се схвата као својеврсна казна и усуд не само за обичног човјека него и светитеља који се показао недостојним *дијела колача*, јер се као домаћи заштитник није довољно заложиио за укућане који славе његово крсно име:

Пројан ће хљебац месит', место пшеничног, за славски колач светом Јовану, јавашлији и незаузимљивом. (РМС); Ма јела код своје куће *кукуружњака*, опет се нећу за њега удати. (РСАНУ, кукуружњак 2.); А наш црни сељак *црна хљеба жели*. (А. Шантић, 1905, АСК)

За разлику од придјевских лексема *дијели*, *йолудијели* и *црни*, које су и атрибутски конституенти синтагми које имају статус назива посебне врсте хљеба (с тим да се лексема *йолудијели* јавља искључиво као дио назива (пр. Поред ... стандардног *црној* и *делој хљеба* становништво може добити и *йолудели*)¹¹⁸, остали се придјеви појављују само као факултативне атрибутске одредбе (којима је изражено својство (особина) *хљеба* које је у вези са квалитетом који посједује добро печен хљеб):

Михов није питао никада одакле се ујутру обрео хлеб, одакле је дошао ручак — али на столу је био леп *жуи* хлеб и у подне се пријатно пушило из зделе. (РСАНУ, обрести); У расвијетљеним излозима ... било је јела:

118 Примјер из РМС, под одредничком ријечју *сјандарган*.

красног *руменої* круха ... печених кокоши, украшених зелењем и присмоцима (РМС, присмок).; Лепо се жваће *мрки* и тврди крух, коприва и киселица... (Т. Петровић, Сироти Срби, 68).

Међу позитивно конотираним, уз *жуїї*, *румен* и *део*, јесте и атрибутска одредба исказана односном придјевском сложеницом *смећекор*:

Осећа топлоту хлеба. Оног најслаћег *смећекорої* (РМС).

Занимљив је, такође, и примјер синтагме *злаїїни хлеб* регистрован у једном новинском чланку. На први поглед, без увида у контекст, чини се да је у питању метафорично секундарно значење лексеме *злаїїан* ('који по боји, јаркости, сјају подсећа на злато'), у основи којег стоји асоцијативно повезивање сема двају различитих семантичких садржаја полазног појма и циљнога¹¹⁹. Али да није ријеч о хљебу „са тананом, чврстом и сјајножутим, златном корицом”, већ о хљебу који заиста садржи у себи малу количину злата, свједочи нам сљедећи фрагмент текста:

Naš *zlatni hleb* je veoma popularan i izvozimo ga širom planete. Bogataši vole da se razbacuju na ovako skupe proizvode. (...) Ljudi veruju da je mala količina zlata jako dobra za varenje, a i ostali sastojci su veoma kvalitetni i organskog porekla”, каже Huan Manuel Moreno (41) pekar čija se porodica već 70 godina bavi pekarstvom... (<http://www.pressonline.rs/plus/zanimljivosti/> 14.3.2020)

Мањи је број придјевских атрибута којима су означена својства *хљеда* у вези са обликом (*окруїао*, *їљоснаїї*,

119 О метафоричкој индукцији по боји у случајевима када боја није доминантна сема в. Гортан Премк 1997: 101–102. У основном семантичком садржају лексеме *злаїїан* семантичке компоненте које се односе на боју индукују више секундарних семантичких реализација, најчешће у садејству са семом *свјеїїлуцав*, *сјајан* (Исто, 101).

дуїуљасїї), димензијом (*мали, велик, їолем, низак, їанак, дуїачак*) или изгледом (*длизничав, їолоїрбасїї*):

Кад је хлебац непечен — гњецав тако да се при доњој кори види црносива пруга „близница”, вели се да је „длизничав” [хлебац]. (РСАНУ); Убере се зеља, па се са мало брашна замјеси и испече хлеб, за који се каже да је *їолоїрбасїї* [хлеб]. (РСАНУ, голотрбаст фиг.); Панет [је] *окруїао* хлеб тежине од око 1 кг ... Каже се „панет крува” за *окруїао* хлеб, а „штуца крува” за *дуїуљасїї* хлеб од 1 кг. (РСАНУ, панет); Погача — *окруїао, їљоснаїї*, пшенични хлеб (обично од бесквасног теста). (РСЈ, погача); Каплама: шеничан хљеб, на коме на врху имаде још један *мали* хљеб печен... (РСАНУ, каплама); Причврљи ... говорио је један удворички пандур желећи тиме додворити се до *већеїа* хлеба. (РСАНУ, додворити се 2.); Хода по јабучару и чује само *велики* хлеб срца (Д. Ћосић, Корени, АСК); Понеки добар и сиромашан дечко буде посвојен од богате породице и изиђе на *їолем* хлебац. (РСАНУ); Багет — врста *дуїачкої* и *їанкої* француског хлеба. (РСЈ, багет)

Односним придјевима *длизничав* (’који има близицу’) и *їолоїрбасїї*, осим специфичне карактеристике у вези са изгледом хљеба, исказано је и својство хљеба у погледу квалитета тијеста (*длизничав* је уједно и *їњецав* хљеб) и његове калоричне вриједности (*їолоїрбасїї*). Атрибути исказани описним придјевима *їолем* и *велик(и)* граде изразе *на їолем хлеб(ац) изаћи, договорїи се / доћи до већеї хлеба* са значењем ’заузети велики положај, постати богат’, ’заузети бољи положај, доћи до бољег живота’.

Говорећи о значају култивисања укуса, Д. Жунић наглашава да човјек почиње да бива човјеком „одвојен од анималнога, већ на нивоу диференцирања квалитета у

чулноме окусу, на нивоу могућности преферирања и, ако је могуће, бирања, а ако то није могуће, онда на нивоу разликовања непожељнога, уобичајенога и пожељнога” (Жунић 2010: 271). У погледу квалитативних својстава хљеба доступних чулу укуса највише је придјевских атрибута којима је означен утисак који хљеб, с обзиром на састојке од којих је направљен, оставља у устима (*кисео, киселастӣ, киселкастӣ, накисео, йрокисао, ойор, йречемеран, сладак*) или одсуство укуса, сласти (*їлоїтан, неукусан, бесластїан*):

Једу ... *кисела* хлеба од измијена жита. (РСАНУ, измити); Научи моје код куће, како се од нешто *кисела* хлеба прави лепо сирће. (РСАНУ, кисео).; Добио сам и ја хлеб, мало *киселастӣ*. (РСАНУ).; *киселкастӣ* хлеб (РС), *киселкаст*); ... једе бајат, *йрокисао*, буђав, црн као угљенисан; „какав год био” – пристаје Б. Ћопић – „само да је крув”. (Т. Петровић, Сироти Срби, 67); Црн, *ойор* хлеб од непросејана брашна, препун труња и исевница. (РСАНУ, исевница); С *їлоїним* крушцем у торбици обноћ се из Приморја упути. (РСАНУ, глотан); Хљеб од сијерка ... се ... јео ... у вријеме глада, јер народ вели, ако и јест *їлоїтан* (*неукусан, бесласан*), да је од њега инсан најситији. (РСАНУ, бесластан); И тако дању и ноћу размишљајући, и умиљењем срца радосне сузе своје као хлеб *сладак* за јело и пиће себи нуђаше. (Житија, АСК).

Атрибути *сладак, ошећерен, їорак, йреїорак, йречемеран* појављују се углавном уз именицу *хљеб* употријебљену у секундарном значењу ’основна средства за живот, за задовољавање потреба егзистенције, зарада; служба, намјештење, посао и сл.’ или у саставу фразеологизма, као на примјер *їорак хлеб* у значењу ’тежак, мукотрпан живот, тежак посао, тешка зарада’ или у склопу шире фразеолошке синтагме *јестїи с неким слаїкої (х)лейца* ’живети с ким у слози, пријатељству, љубави’:

Доста сам с њом ... *слајџка* лепца појела. (РСАНУ, лебац); Видећеш и сâм: *најслађи* је хлеб који сам зарадиш. (Д. Ђосић, Корени, АСК); Нова држава, у којој нађоше топлог пријема и двоструко *ошећереној* хлеба ... није стигла да ошкрине врата овом свом даровитом сину. (РСАНУ, ошећерити); Ако ми се још и овај наврзе на главу, имаћу муке... Хај-хај да *јорка* хлеба! (С. Ранковић, Сеоска учитељица, АСК); „*Горак и њрејорак* лебац који је од милостиње кусао по манастирима у средини која га је ниподаштавала и презирала!” (Т. Петровић, Сироти Срби, 38).; Заслужује да му буде боље, него нама другима, што ломимо овај *јорки* тежачки крух. (РСАНУ, горак²); ... не чуди се ако | у ноћ и у дан све вукодлачи се | и *њречемеран* лебац теби меси! (РСАНУ, вукодлачити се).

Од свих наведених придјева којима је означено својство хлеба засновано на неком чулном утиску, једино лексема *кисео* има деривате *киселац*, *кисеоц*, *кисејац*, *кисавац*, *кисељак*, *киселовница*, који означавају 'хлеб замјешен са квасцем', тј. *квасни* (*квасовни*, *уквашен*) хлеб. Супротног су значења придјеви *њријесан*, *бесквасан* од којих су изведене именице *њр(иј)еснац* и *бесквасница*, чије је значење 'врста бесквасног хлеба', односно 'хлеб умјешен без квасца':

Грци су при причешћу употребљавали *квасни*, а западни хришћани *бесквасни* хлеб. (РСАНУ, бесквасан); Хлеб у који се квасац додаје зове се „*уквашен* хлеб”... (РСАНУ, нагрнути).; У нас је пре 50 година већина брђана јела само качамак ... а хлеб (*квасовни*) са овим ретко. (РСАНУ, квасован); Седам дана једи с њом *њријесан* хлеб, хлеб невољнички, јер си хитећи изашао из земље Мисирске, па да се опомињеш дана кад си изашао из Мисира, док си год жив. (РСАНУ, невољнички)

Премда је нарочит извор уживања мирис хљеба, за- нимљиво је да смо забиљежили само један атрибутски колокат (*миришљави*) у цјелокупној анализираној грађи:

Пече *миришљави* јаричан хлеб (РСАНУ, јаричан).

Регистровали смо десетак описних придјева у служ- би атрибута за исказивање својстава хљеба формираних на темељу чула додира: *мек, мекан, мекушан, ѿврд, око- рео, корел* (покр.), *скорушен, оѿврднуѿ, сѿврднуѿ*:

Неколико пута дневно иде до нађви и себи сече кришке *мекоѿ* хлеба, нештедице их маже масним си- ром и лакомо загриза. (РСАНУ, нештедице); Уврх стола читава хумка насечена *мекана* хлеба. (РСАНУ, хумка фиг.); И до сада су људи знали, ... да је ражан и бајатан (тврд) крух спорији од *мекана*. (РСАНУ, баја- тан); *мекушан* хлеб (РСЈ); Наш је живот тежак, ми смо печалбари. Сва нам је награда *ѿвргоѿ* хлеба кора. (РМС, печалбар); И ту ломи комад хлеба *оѿврднуѿа* / И главицу лука уза њ слатко смочи. (А. Шантић, Ру- чак, АСК); И Курлани ће понаметати у торбе *ѿвргоѿа* круха (РМС); *Корел* хлеб не може да се једе. (РСАНУ); Сврх вруће погаче тражити *окорела* хлеба. (Г. С. Вен- цловић, Црни биво у срцу, АСК); Вадили [су из тор- ба] већ *скорушени* хлеб. (РМС, скорушити се)

У већ поменутом раду С. Гудурић (2015: 531) налази- мо да се у француској култури тврд хљеб јавља не само као симбол материјалне оскудице, већ и „духовне ис- пуњености и душевног мира“¹²⁰. Слично је и у српском језику. Примјери у нашем корпусу показују да у српском језику *ѿврд хљеб* означава биједан и тежак живот, а жеља за *меким хљебом* указује на склоност ка ужитку, која не-

120 За потврду ауторка наводи изреку *бољи су сув хљеб и љубав неѿо ѿиле и кукање* (Гудурић 2015: 531).

ријетко прелази у лакомот и облапорност. Дубоко је укоријењена, чини се, у српском (као и у француском) идеја да претицање и обиље имају и своју тамну страну, да воде у чулну страст и похотљивост, у „тајанствени живот тијела”, што је, по ријечима ауторке, концептуализовано кроз метафору *Врућ / свјеж хљеб је ѿројасѝ*¹²¹. За потврду наводимо примјере забиљежене у нашој грађи:

Пусти говеда на сијено и чељад на *врућ* крух, па нити ћеш докормити нити докрушити. (РСАНУ, докормити); Ево ја жваћем *врући* хлеб у друштву смелих створења; / О, тај *врући* котур, како ме одвлачи све дубље / У тајанствени живот тела! (Р. Петровић, Двадесет неприкосновених стихова, АСК); *Žene su, mladiću, bile jedre i vesele, osmehivale su se željno i mirisale na svež hleb, na vruće perine.* (В. Стевановић, Идем Дунав пливам леђа, АСК)

Веома је мали број придјева којима је исказана особина хљеба с обзиром на његову топлоту — свега четири примјера: *врућ, врео, ѿојоо, хладан*:

Варош се будила. На ћепенцима се пушио *врућ* хлеб ... (РСАНУ, будити се); *Sav je rosan, a vreo od dobrog poćašnjeg sna, vrućeg hleba i živog rada.* (И. Андрић, НДЋ); *Vreo hleb s mrkim licem tvog oca i rupkom tvoje matere.* (82. hazarski.txt. Корпус савременог српског језика); ... а дан суботњи настајаше, па је журио да их насити *ѿојилим* хлебовима... (Житија, АСК); ... ал *ѿојили* хлеб твог имена још мрвим... (Б. Миљковић, Бранко, АСК); Грашеница... [је] кад се парче *хладна* хљеба расијече по средини, па средина пригрије добро уз ватру да добро порумени. (Трстеник, Аџић С., РЈА, СЕР).

121 У француском постоје изреке као што су: *млада жена и врућ хљеб су ѿројасѝ за кућу; свјеже брашно и врућ хљеб су ѿројасѝ за кућу* (Гудурић 2015: 532).

Знатно бројнију скупину чине придјевски атрибути којима се исказује својство (особина) у погледу квалитета умијешеног и печеног хљебног тијеста (*додар, дољи, йорасѿао, духав / духаван, разабраїѿ / разабран, докисао, ускисао, їризак, хрускав, жарен, ваздушасѿ, расѿресисѿ, шуїљикав; їњецав, їњецован, їнейшав, ілейшав, іаждав, ілоїшан, їњилав, мецав, мељав, сиров, жив, нейечен, недоїечен, їрейечен, їрейлануо, јексичан, влажан, лейљив, мрцинав, неразабран, близничав, здудан, јесенљив, кварнуїѿ, слаб, неквалишешан*), уз напомену да је већи број оних којима је означена нека непожељна особина:

Додар хлеб мора бити за сва култивисана чула... (Жунић 2010: 270); Добро *ускисао* и *йорасѿао* хлеб је шупљикав, растрешен, *бухав* ... лакше сокове прима, па се брже и свари. (РСАНУ, *бухав*); *сунђерасѿ, шуїљикав; нарастѿао* (за хлеб).(РСАНУ, *бухав* 2. а.); *бухав* [буав], а, о, (у Бачк.) и *бухаван* [буаван], вна, вно, адј. тј. хљеб, schwammicht tener. (Вук, СР); Наш народ тамо једе ... место печена — *буавна* хлеба — гнецаво тесто. (РСАНУ, *буаван*); Не волим мекан хлеб, него кад је лепо *їризак*. (РСАНУ, *гризак* в.); добро печен, *хрускав* (о хлебу и сл.) (РСАНУ, *гризак* в.); *жарен* [хлеб] који није гњецав, *ваздушасѿ, расѿресисѿ*, добро испечен (о тесту, хлебу) (РСАНУ, *жарен* 2); Бешкот — двопек, врста *дољеї* хлеба (овај се хлеб сматрао као господски, јер је народ јео кукурузни) (АСК, 943); На *їрейланулом* хлебу кора [је] загорела, а средина гњетава и пуна воде. (РСАНУ, *гњетав*); ... приђе столу носећи у рукама робијашки хлебац, који је тих дана био необично рђав: црн и *їњецав*. (РСАНУ, робијашки); Овај хлеб [од зоби] црн и *їњецован, нейечен*. (РСАНУ, *гњецован*); *Ѓњилав* се каже о хлебу. (РСАНУ, *гњилав*²); *їаждав*, -а, -о покр. неукусан, *їњецав* (о хлебу). (РСАНУ, *гаждав*); ... крув *мецав*, т.ј.

није добро *разабраї* (*докисао*), а још слабије испечен. (Лика, Богдановић Ј., РЈА, СЕР); Кад је хлебац непечен — гњецав тако да се при доњој кори види црносива пруга „близница”, вели се да је „близничав” [хлебац]. (РСАНУ, близничав); С *ілоїним* крушцем у торбици обноћ се из Приморја упуту. (РСАНУ, глотан); *мељав*, –а, –о покр. 2. недовољно печен, гњецав, лепљив (о хлебу). (РСАНУ); „Здудани лебац” је онај хлеб што је сав сабијен, чест. (РСАНУ, здудан); фиг. Млада меси хлеб са венчаним прстеном на прсту, а тако раде и друге жене, да не би иначе био *мрцинав* хлеб. (РСАНУ, мрцинав фиг.); *Неразабран* ... каже се за крув кад добро не изиђе, добро не нарасте, јер није ускисао. (РСАНУ, неразабран 2); ...кришка *їреїеченої* хлеба (РСАНУ, кунац); Жито, кад га снијег застави, или се зелено пожње и обере; те отуда *јесенљив* љеб (РСАНУ); Такав човек превариће вас, даће вам хлеб *нейечен*, *јексичан*, рђаво умешен. (РСАНУ); Паљавац — *неквалиїейїан*, *слаб* хлеб. (РСАНУ, паљавац)

Приблијежили смо само један придјев у функцији атрибушке одредбе којом је означено својство хљеба у погледу његове структуре — *круїничав* хљеб — хљеб „чија се материја састоји од већих једнообразних, истоврсних честица, делова”, док се остале придјевске лексеме за исказивање овога својства у нашем корпусу појављују у служби именског и допунског предикатива (*їрхак*, *сїїак*, *дробак*, *їрошан*, *їромуљичав*):

Хљеб *круїничав* (РСАНУ); Од овога кукуруза [белог осмерца] брашно је горусно, услед чега се теже квари а и хлеб је бео, леп, сладак, и *їрошан* кад је хладан. (РСАНУ, горусан); Пржен хлеб сасуши се и окоре тако да постане *їрхак*, *дробак* или „*сїїак*”. (РСАНУ, дробак); *їромуљичав* је хлеб, мед и сл., када садрже у себи ситно грумење. (РСАНУ)

Атрибути *најдољи* (дефинитивно *најдољи* хлеб), *йрави*, *врхунски* (*йрави врхунски* хлеб), *ексїра* (*ексїра* лебац), *феноменалан* (*феноменалан* хлеб) појављују се у саставу синтагматских склопова, употријебљених у рекламне сврхе, којима је изражена оцјена потрошача као својеврсно свједочанство квалитета хљеба.

Од придјевских лексема којима су означена својства хљеба с обзиром на то колико је времена протекло од момента када је припремљен за јело, у анализираном корпусу као атрибутске одредбе забиљежили смо следеће: *сїар(и)*, *дајайї*, *дајайїан*, *сув / сух*, *їлодак*, *кварнуїї*, *кваран*, *дуђав*, *їљесњив*, *їаучљив*, *свеж*, *фришак*, *їпазе*:

Сељак преко целе године жуљи *сув* хлеб, паприку и кромпир. (РСАНУ, жуљити); Та је ... завара ... само за оне који до смрти не могу да промене свој *їлодак* хлебац.; Родила [сина] и одњивила на *їлоїку* хлебу. (РСАНУ); Кад остаде сам, Аћим као да тера некоме инат, узе да једе *дајайї* хлеб и сув, посивео сир. (Д. Ђосић, Корени, АСК); И до сада су људи знали, ... да је ражан и *дајайїан* (тврд) крух спорији од мекана (РСАНУ, бајатан).; ... спавање под стоговима сена, ... кукумавчења пред прагом за комад *їлеснивої* хлеба. (Д. Ненадић, Доротеј, АСК); ... једе бајат, *їрокисао*, *дуђав*, црн као угљенисан; „какав год био” – пристаје Б. Ђопић – „само да је крув”. (Т. Петровић, Сироти Срби, 67); *їаучљив* „н. п. хљеб”. (Вук, СР); Не би се збунио и застао, све да му поред стазе замири кора *свежеї* хлеба. (РСАНУ, замирити)

Међу наведенима придјевима једино придјевска лексема *сув / сух* учествује у творби фразеологизма *о суху круху живеїи / радїиї* и сл., у значењу 'врло оскудно, сиромашно, биједно (живјети)', и израза *суви хљеб / хлеб* 'хљеб без смока, без икаквог другог јела'.

Посебно су занимљиви примјери атрибута изражени придјевима *сѝор* и *несѝор*, који су данас, посматрано са становишта језичког осјећања савременог говорника српског језика, готово незамисливи као колокати именице *хљеб*. Код Вука налазимо сљедеће објашњење придјевске лексеме *несѝор* — ’хљеб (који се брзо троши), *nicht lange dauernd*, *non durans*’ (обично се односи на пшенични хљеб, који се брзо поједе), а *сѝор хљеб* ’*lange dauernd*, *durans*’ (који дуго траје):

Познато је, да ће сељак ради своје исхране продати пшеницу и купити кукуруз ... Он то чини стога, што је од кукурузне хране „сит” и што му она „даје срце” и „држи снагу”; а пшенични му је хлеб „*несѝор*”, јер се много једе (РСАНУ, неспор.); И до сада су људи знали, ... да је ражан и бајатан (тврђ) крух *сѝорији* од мекана (РСАНУ, бајатан).

Говорећи о врстама хљеба у српском језику, начину на који се формирају њихови називи према врсти брашна и састојцима (*црни*, *дијели*, *инѝејрални*, *домаћи*, *обични*, *народни*, *дијететски* — без соли), С. Гудурић (2015: 529) констатује да су у новије вријеме све чешћа страна имена, али и имена која су у духу традиције, као на примјер назив *овсеник* творен од придјева *овсен*, уз напомену да од придјевских лексема *пшенични*, *ражени*, *јечмени* и *кукурузни* нема деривираних лексема које би имале статус назива посебне врсте хљеба. Ми смо у анализираном корпусу забиљежили сљедеће атрибутске одредбе именице *хљеб* исказане односним, углавном градивним, придјевима којима је означена врста брашна од које је умијешен: *кукурузан* / *кукурузни*, *јолокудни*, *јечмени*, *зобени*, *јросен*, *пшеничан*, *ражан*, *ражен*, *хељдовни* (*ељдован*, *ељдов*), *јаричан*, *сирков*, *сијерчан*:

После сам отишао и донео му вечеру: бареног боба, печене рибе, *йшеничноі* хлеба и ракије. (Д. Ненадић, Доротеј, АСК); Али у овом планинском месту, где кромпири расту у вртачама, а *кукурузни* хлеб се сматра готово као луксуз, није било прилике ни за једну од ових могућности. (С. Јаковљевић, Српска трилогија, АСК); Истанчале жене ... за кору се лomeћ *јечменоіа* хлеба. (РСАНУ, јечмен); *зобен хлеб*; *Ражан* хлеб, са смолом, треба да једе болесник од сушице. (В. Чајкановић, Речник срп. народ. веровања о биљкама, АСК, 100); Оставе нам по комад *раженоі* хлеба и ћасу непосољеног, бљутавог варива пред вратима ћелија. (Д. Ненадић, Доротеј, АСК); *Хељдовни* хлеб (РСАНУ); Елда се меље, те се меси *ељдован* хлеб. (РСАНУ); чека [ме]: кора *ељдова* крува. (РСАНУ); Пече миришљави *јаричан* хлеб. (РСАНУ); И жељаху неки *йросена*, *сијерчана* круха. (РМС, сијерчан); Сећам се да сам у детињству јео *сирковоі* хлеба (РМС)

Осим наведених, као атрибути уз именицу *хлеб* долоцирају и придјеви *мекињав* 'који садржи мекиње, начињен, замијешен с непросијаним брашном', *йрушни* 'који је од мекиња' (Вук, СР; РМС):

Таквима ... не личи да се ових дивних погача набокају, већ нека се задовоље *мекињавим* хлебом од трица и овсеницом (РСАНУ).

Од већине наведених придјева у народу су творене и именичке лексеме којима су означене посебне врсте хљеба: *кукурузан* > *кукуружњак*, *кукурузница*; *іолокудни* > *іолокудница*¹²²; *јечемен* > *јечменик*, *јечменица*, *јечмењак*; *ражен* > *раженица*, *ражан* > *ражаница*, *ражован* > *ражовница*; *овсен* > *овсеник*, *овсењак*, *овсеница*; *йросен* > *йросе-*

122 **голокудница** ж покр. *хлеб од кукурузноі брашина, йроја*. — Свака у торбу по голокудницу (Сар. 2, 28, РСАНУ).

ница, *ѿросењак*; *зобен* > *зобеница*; *ѿшенични* > *ѿшеничник*, *ѿшеничњак*; *елдован* > *елдовница*; *ѿрушни* > *ѿрушница*, *оѿрушница*.

Неколико је придјевских лексема у служби атрибута којима је означен *хљеб* који у себи садржи непожељне, некорисне и по здравље опасне састојке — *вратљив*, *вратован*, *кукољив*, *лудичав*, *љуљив*:

Од *враѿљива* хлеба чељаде „завраћа”, тј. опије се као од љуте ракије и посрђе, бунца, бљује. (РСАНУ); Не једите тај љеб, *враѿован* је. (РСАНУ); *Кукољив* хлеб ... доноси разне болове у овој или оној части тела, санљивост, бунцање, грчеве, блесавост, већу или мању невољност и суморност. (РСАНУ); *лудичав*, –а, –о покр. који садржи лудицу, љуљ, уродицу (о брашну и *хлебу*) (РСАНУ); *Љуљив* хлеб. (РСАНУ)

С друге стране, атрибуцка одредба *одоѿаћен(и)* означава врсту хлеба у којем је повећан садржај неког корисног елемента — *одоѿаћени хлеб*.

Међу ексцерпираним примјерима педесетак чине атрибуцки колокати изражени односним придјевима¹²³ који означавају особину (својство) хлеба која проистиче из односа именичког појма према професији, послу, служби, врсти рада од којег се појединац (група, стаљеж, класа) издржава, титули, звању, имовинском стању, уопште према животним приликама и околностима у којима живи, затим према поријеклу, мјесту гдје се пра-

123 За разлику од атрибута са квалитативним придјевима, атрибуци са односним „не означавају неку инхерентну особину него својство које објекат добије према вези с неким другим објектом или појавом – местом, временом, материјалом, целином у коју улази и сл., нпр. *афрички* слонови – ‘слонови у Африци’ или ‘слонови из Африке’, *ѿролећни* цвет – ‘цвет који цвета у пролеће’, *злајни* накит – ‘накит од злата’, *бедрена* кост – ‘кост која припада бедру’ и сл.” (Пипер 2005: 833).

ви (производи), према припадности и намјени: *сељачки, њежачки, раднички, надничарски, журналистички, адвокатајски, војнички, комисни, ловачки, морнарски; ајински, ѓаздински, кумовски, царски; изјнанички, мученички, невољнички, сиромашки, сиротињски; деојрадски, новосадски, варошки, чаршијски, чаршијнски, рустикални; мачвански, бачки, моравски, срјски, хрвајски, швајски, француски, руски, мађарски, шјански, шурски, мегитерански; култички, јразнички, дожићни, обредни; жртвен, јрически; домаћи, кућни, кујовни; манастирски, ѓекарски; државни, народни; земаљски; царев; јасји; сојстивени, властијти, шућ(и):*

Видићеш, што је *сељачки* крув (РСАНУ, крув); Заслужује да му буде боље, него нама другима, што ломимо овај горки *њежачки* крух (РСАНУ, горак²); Данас сваки сељак знаде, да он не једе хлеба ни *хрвајскоја* ни *срјскоја* ... већ свој *мученички раднички* хлеб... (РСАНУ, несељак); Какав је могао бити живот Косте Абрашевића, песника радника ... сина најцрње српске сиротиње, породице која је зарађивала *надничарски* хлеб?! (Т. Петровић, Сироти Срби, 41); Један осуђеник, Србијанац, приђе столу носећи у рукама *родијашки* хлебац... (РСАНУ, гњецав); ... није му то првина била да тако негде пође за податке и факта, а врати се са чворугама по глави и масницама по леђима; али се тешио да је такав *журналистички* хлебац... (С. Сремац, Зона Замфирова, АСК); Горак је крух *морнарски*... (РСАНУ, крух); *Војнички* хлеб ... меси се од прекрупне... (РМС); Короман „*шурски војнички* хлеб”. (РСАНУ, короман); Осим *комисној* круха дали [су] му и пакетић војничког духана. (РСАНУ); *Ispekao je rakije koliko nikad dotada, i popio sa društvom, uz pšeničan hleb za koji su svi govorili da je sladak „k'o kad je aginski”*. (И. Андрић, Прича о кме-

ту Симану); „Право збориш. *Газдински хлеб* једе.” (Д. Ђосић, Корени, АСК); Држећи „*кумовски хлеб* — чурек. (Чаушева здравица куму, АСК); ... i svakome se javljao ljubazno i sigurno, kao čovek koji jede *carski хлеб* i niti sumnja u sebe niti ima šta da se pribojava od drugih. (И. Андрић, НДЋ); За неког који је служио у војсци, у жандарима итд. кажу: „он је на *царском крушцу*”. (РСАНУ, крушац); Пошљи Рашанима Павла, Бранова сина, одметника њихова, који једе код тебе *изинанички хлеб*. (РСАНУ); Седам дана једи с њом пријесан хлеб, хлеб *невољнички*... (РСАНУ); ... И. Секулић апострофира писце који су „на *сиромашком* хлебу просијали таленат, и на том хлебу научили гледати у два света, и више у спиритуални но у материјални”. (Т. Петровић, Сироти Срби, 37); Одреди везир да се од преостала три дела ... два дају у задужбину за *сиротињски хлеб* и чорбу. (РСАНУ, задужбина); Код њега она купује диван *деоџрагски хлеб*... (РСАНУ, врускав); Деца која би окусила *варошки хлеб*, маштају да једног дана постану пекари, и заувек се ослободе кукурузнице. (Т. Петровић, Сироти Срби, 32); *чаршијски, чаршијски*, адј. н. п. хлеб (Вук, СР); Да је мени парче сира овчега, укисељена црвена паприка шиља, и, као круна, велики *мачвански лебац*! (Љ. Симоновић, Чудо у „Шаргану”, АСК); Док си мој лебац јела, била си и сита и румена ... откако си тај твој, *швајски*, почела, зукнуло ти је у тикви... (РСАНУ, буника); Врста дугачког и танког *француској* хлеба. (РСЈ, багет); *мађарски* ражани хлеб (интернет); Најзад — и то је најсавршенији ступањ — п. може бити израђена у *култички* лебац или колач. (В. Чајкановић, Речник срп. народ. веровања о биљкама, АСК); Око Карловца и један *йразнички* хлеб зове се Божић (РСАНУ, Божић).; Б. л. пече се уз *божићне* хлебове, »ради здравља«. (В. Чајкановић, Речник срп. народ.

веровања о биљкама, АСК, 8); ... комади обредног хлеба стављали су се у кошарицу за сетву, бацали у прву бразду коју је узорао плуг (Ј. Јанићијевић, Традиционална естетска култура, 72); *Жривени* хлебови Хебреја имају исто значење, а бесквасни хлеб представља патњу због одрицања... (Гербран, Шевалије, Речник симбола, 274); Тражиле су [сиромашне девојчице] откидке хостијѐ, које им често давао отац напекавши *йрически* крух (РСАНУ, напећи.); Помисао на *домаћи* крух поголица га (РМС, поголицати.); Ово је наш *кућни* [крух] ... није фин као онај бијели у граду, себичан је али је слadak (РМС, себичан); ...н. п. од бијесна псетета запише се запис на горњој кори од *куйовноја* хљеба... (Вук, СР, запис); Грошњак, *йекарски* лепчић од гроша. (РСАНУ, грошњак); Све је то *цаб-цабе* клопало *државни* лебац. (РСАНУ, клопати); [Спахије] желе и у напредак *царев* љеб јести. (РСАНУ, јести); Само онај може назвати се срећан, који ... свој *сойствени* лебац једе. (РСАНУ, лебац); Тешко је без трпила ако живиш и о своме, камоли о *йуђем* хлебу. (Р. Б. Марковић, Живчана јапија, 117); У зависности од територијалне припадности, говорници српског језика купују *деоградски*, *сава*, *авала*, *моравски*, *манастирски*, *бачки* или *новосадски* хлеб. Они који посебно воде рачуна о здравој исхрани, (...), определиће се за *руски*, *медийерански*, *француски* или *царски* хлеб. ...*домаћи* хлеб је посебно цењен, док су *ловачки* и *рустикални* углавном присутни на београдском говорном подручју. (Гудурић, 2015)

Како се из наведених примјера види, атрибути *сељачки*, *йежачки*, *раднички*, *надничарски*, *журналистички*, *адвокатски*, *морнарски*, *ајински*, *царски*, *изјаначки*, *мученички*, *невољнички*, *сиромашки*, *сиротињски* колоцирају са именичком лексемом *хљеб* реализованом у њеном

секундарном значењу — 'оно чиме се неко издржава, основна средства за живот; зарада; посао, служба'. Такође је важно нагласити да се поједини атрибути јављају и као интегрални елементи израза (фразеологизама), ширег синтагматског склопа, какви су, рецимо, придјевски атрибути *царев, државни, сојсѝвени, власѝиѝи, ѝуђ(и)* у фразеолошким синтагмама: *царев хљеб* ('нар. песн. плата од поглавара државе, плата државног службеника'), *јесѝи (клоѝаѝи) државни лебац* ('живети на државни рачун, без много рада'), *јесѝи ѝуђи хлеб* ('живети на рачун другог'), *јесѝи сојсѝвени лебац* ('издржавати се сам'), *о власѝиѝиом круху и руху* ('својим средствима, на (за) свој рачун'). Међу атрибутима исказаним придјевима изведеним од назива припадника других народа, нпр. *мађарски, руски, француски* и сл., једино је употреба примјера *швајски* негативно конотирана јер упућује губитак важних идентитетских обиљежја личности (која живи о том хљебу), одступање онога што чини њену бит.

Међу ексцерпираним примјерима атрибутских колоката прибиљежили смо и неколико атрибута којима су означене естетске (*леј, најлеѝи, красан*), етичке (*добар, лак, ѝежак, крвав, ѝусѝ, оскудан*) и емоционалне вриједности хљеба (*ѝроклеѝ*):

Хлеб са семенкама је *најлеѝи* хлеб који сам икада јела. Хрскава корица а унутра права уживанција са семенкама. Деца га обожавају. (Интернет); У расвијетљеним излозима ... било је јела: *красној* руменог круха ... печених кокоши, украшених зелењем и присмоцима. (РМС, присмок); Па их царе дивно дочекао, | И *добар* им љебац поклонио. (РСАНУ, лебац); *Крвави* крух једе наш свиет свуда, гдје ради у туђинској служби. (РСАНУ, крух); Жито Коњовићеве Бачке то је *ѝусѝ* хлебац, то је страст хлеба, то је сладак разврат и тамна претња пресипања. Јер и *до-*

дри хлеб има тамну страну! (И. Секулић, Антологија Исидора, 379); Ali se našlo i takvih koji su smatrali da je sve bolje nego ovako i dalje tegliti i čekati da sa čoveka spadne i poslednja krpa odela i poslednji dram snage od teška posla i Abidagina *oskudna* hleba... (И. Андрић, НДЂ); Kad видиш ovako čoveka suviše sigurna u sebe i u ono što kaže, hitra i slatka na reči, koji ti nudi što mu ne tražiš, odobrava što kažeš, a ostaje pri onom što je namislio, znaj da je kurva i bezdušnik, i klони ga se koliko možeš. (...) али како да га се клониш кад останеš ovako nasamo sa njim, pod njegovom vlašću, u njegovoj kući i na njegovom *prokletom* hlebu? (И. Андрић, ОЛ)

Говорећи о естетској димензији хљеба, о томе да се „у идеалноме случају” чулни квалитети хљеба, „посредовани чулом вида и чулом слуха, али такође и чулима мириса, пипања и укуса”, могу „аутономно рефлектирати и чисто естетски просуђивати”, допадати независно од обредне намјене и од његове вриједности у погледу примарног задовољења глади, Д. Жунјић (2010: 274) истиче да се мора допустити да постоји не само *добар* и *пријатан* већ и *лијеј* хљеб¹²⁴. Етичка димензија хљеба манифестује се прије свега кроз начин на који човјек до хљеба долази (*лак* хљеб, *крвав* хљеб, *јорак* хљеб), с тим да хљеб, иако поиман као *добар*, може показати и своју „тамну

124 Занимљива је прича коју Н. Богдановић казује у раду о творби ријечи у вези са хљебом када каже да му у сјећању још живи поука баба-Драгије „да се никад не каже ’Леб је убав’ него ’Леб је добар’”, што јасно разграничава појам нужног (без кога се не може) и пожељног (које, ако буде, добро је, али се зна шта је прво). Њене су речи: „Сас леб и сас тесто нема измотација”. Једна жена, која, по причи, ово није знала, помиријала је и пољубила хлеб (што по бабином кључу припада овој другој, естетској страни односа према хлебу), „...па јо бог искривил уста!”. „Истина, доскора је једна таква живела у моме селу, где хлеб нисмо смели волети, него поштовати” (Богдановић 2010: 253).

страну” (отуда синтагма „*сїрасїї хлеба*”), у зависности од тога да ли га је мало, па је зато права светиња, или га има у обиљу.

У религиозним и поетским текстовима најчешће се појављују атрибути *духовни, насушан / насушни, сваї-дашњи, сваїдањи, свейи, небесни, освећени, освешїани, йосвећени, узакоњен:*

Материјални хлеб расте из земље, а *духовни* долази с неба. Први је за тело, а други за душу. (http://www.spc.rs/sr/tumacenje_molitve_gospodnje); Овим речима [„*насушни хлеб*” и „*сваїдањи крух*”] обраћају се побожни јужнословенски хришћани свом небеском оцу. (РСАНУ, бринути); Није јој било лако изводити их без оца, борећи се за *насушни хлеб*, а хтела је да деца не осете да су без оца. (РСАНУ, изводити); Ти си *небесни* хлебац, / — живи нас (Г. С. Венцловић, Црни биво у срцу, АСК.); *освешїани* хлеб (у комадићима) који се у православној цркви дели верницима после литургије. (РСЈ, нафора); А гладне треба хранити и души давати, као што рекосмо, *узакоњеним* хлебом и вином и сочивом неким, од ваше претекле хране. (Свети Сава, АСК)

Да сведемо. Анализа ексцерпираних грађе показује да је велик број атрибута (од укупно 230, од тога 33 у Вуковом *Рјечнику*) исказан придјевима којима је означено својство хљеба засновано на неком чулном утиску примљеном чулом вида (боја — *део / дијели, йолудијели; црн, румен, жуї, мрки, злайїни, смећекор*; димензија — *мали, велик(и), йолем, низак, йїанак, дуїачак*; облик или нека специфична карактеристика у изгледу — *окруїао, йљоснайї, дуїуљасїї, близничав, йолоїрбасїї*), укуса (*кисео, киселасїї, киселкасїї, накисео, йрокисао, ойор, сладак, йлоїшан, бесласїїан* итд.) и додира (*мек, мекан, мекушан, йїврд, ойїврднуїї, сїїврднуїї, корел, окорео, скрушен*), а

врло је бројна и скупина придјевских атрибута којима је означено својство у погледу квалитета хљебног тијеста (*добар, духав / духаван, їризак, хрускав, жарен, ваздушасї, расїресисї, шуйљикав; їнецав, їлейав, їаждав, їлоїшан, їњилав, мецав, їреїлануо, јексичан, мрцинав, не-разабран, здудан, јесенљив* итд.), уз напомену да је већи број оних којима је означена нека непожељна особина. Као важна перципирају се и својства хљеба с обзиром на то колико је времена протекло од тренутка када је припремљен за јело (*сїар(и), дајайї, сув, їлодак, кварнуї, дуђав, їљесњив, їаучљив, свјеж, фришак, їазе*) и својства исказана градивним атрибутима, којима се обично означава врста брашна од које је хљеб направљен или други састојци које хљеб садржи или не садржи, од којих су неки мање пожељни, а неки чак и опасни по здравље (*кукурузан, їолокудни, јечмени, зобени, їросен, їшеничан, ражан, хељдовни, јаричан, сирков, мекињав; квасни, їријесан, десквасан; враїљив, кукољив, лудичав, љуљив* итд.). Немали је број (око педесетак) атрибутских колоката изражених придјевима који означавају особину хљеба проистеклу из односа датог именичког појма према професији, послу, служби, врсти рада од којег се појединац (група, сталеж, класа) издржава, његовој титули, звању, имовинском стању, поријеклу, мјесту гдје се хљеб прави, према припадности и намјени (*сељачки, надничарски, журналисџички, новосадски, варошки, мацвански, моравски, шваїски, домаћи, куйовни, аїински, їаздински* итд.), док је знатно мање примјера атрибута којима су приписане естетске (*најлейши, красан*), етичке (*добар, лак, їежак, крвав, їусї*) и емоционалне карактеристике (*їроклей*).

Посматрано са становишта језичког осјећања савременог говорног представника српског језика, поједини атрибути готово су незамисливи као ко-

локати именице *хљеб*, какви су, на примјер, *несѝор хљеб* 'хљеб који се брзо поједе, обично пшенични' и *сѝор хљеб* 'хљеб који дуго траје'. Данас врло егзотичне придјевске јединице у служби атрибута лексеме *хљеб* (*крух*), као што су *јесенљив*, *жарен*, *ѝрејлануо*, *јескичан*, *ѝолоѝрѝасѝ*, *ѝлизничав*, *ѝухаван*, *мрѝинав*, *ѝризак*, *ѝлодак*, *ѝрошан*, од којих су многе дијалекатске, када се упореде са атрибутима које у опису *хљеба* користе савремени говорници, као на примјер *ѝрави*, *врхунски*, *најѝољи*, *ексѝра*, *феноменалан хљеб*, свједоче можда понајбоље о томе колико се током времена измијенио однос према хљебу — од односа човјека који мијеси и пече хљеб на своме огњишту до потрошача који га конзумира као и све остале производе који су му доступни.

ИЗВОРИ

- Ален Гербран, Жан Шевалије, *Речник симбола*, Нови Сад: Стило, 2004.
- Анѝолоѝија Исидора*, Изабране странице Исидоре Секулић, Предговор, избор, редакција и коментари Драшко Ређеп, Нови Сад: Прометеј, Гимназија „Исидора Секулић”, 1995.
- АСК: *Анѝолоѝија срѝске књижевносѝи*, Учитељски факултет Београд, <http://www.uf.bg.ac.rs/>.
- Иво Андрић, *На Дрини ћуприја*, <http://skolasvilajnac.edu.rs/wp-content/uploads/Ivo-Andric-Na-Drini-cuprija.pdf>.
- Иво Андрић, *Прича о кметѝу Симану*, у: Иво Андрић, *Изабрана проза* (приповијетке), https://biblioteka.elektronskaknjiga.com/izabrana_proza.php. 25. 2. 2018.
- ОЛ: Ivo Andrić, *Омерпаша Латас*, https://biblioteka.elektronaska.knjiga.com/omer_pasa_latas.php. 25.2.2018
- Радован Бели Марковић, *Живчана јайѝија*, Београд: Народна књига – Алфа 2003.

Тихомир Петровић, *Сиројши Србџи (Сиројшиња у србској књижевности)*, Ново Милошево: Банатски културни центар, 2019.

ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић 2010: Недељко Богдановић, Мотивациона основа творбе речи у вези са хлебом, у: Драган Жунић, *Традиционална естетска култура*, Ниш: Хлеб Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 249–254.
- Гачев 2011: Георгиј Гачев, *Менталијетни народа светиа*, превела с руског Ана Ацовић, Београд: ЛОГОС.
- Гортан Премк 1997: Даринка Гортан Премк, *Полисемија и организација лексичкој сисџема у србскоме језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Гудурић 2015: Снежана Гудурић, Хлеб у француском и српском језику – кратак увод у етнографију говора, у: Мишић Илић, Биљана и Лопичић, Весна (ур.). *Језик, књижевност, дискурс. Језичка исџраживања*, Ниш: Филозофски факултет, 523–534.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексиколоија србској језика*, Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Дражић 2014: Јасмина Дражић, *Лексичке и граматичке колониације у србском језику*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Жунић 2010: Драган Жунић, Укус, мирис и облик – насушни, у: Драган Жунић, *Традиционална естетска култура*, Ниш: Хлеб Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 269–276.
- Ивановић Баришић 2010: Милина Ивановић Баришић, Хлеб у календарским празницима и обичајима, у: Драган Жунић, *Традиционална естетска култура*, Ниш: Хлеб Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 189–201.
- Јанева 2010: Станка Јанева, Статус месиле у традиционалној култури, у: Драган Жунић, *Традиционална естетска култура*, Ниш: Хлеб Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 203–212.

- Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Стилска и драматика стилских фигура* [3. допуњено и измењено изд.], Крагујевац: Кантакузин.
- Николић Хојт 2014: Anja Nikolić Hoyt, *Tezaurusni portret čovječjega tijela*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Пипер 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика; једна реченица*, ред. М. Ивић, Београд: Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
- Пипер, Клајн 2013: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна драматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- РСМ: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска (I–III и Загреб: Матица хрватска), 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Институт за српскохрватски језик, Српска академија наука и уметности (први том изашао је 1959, а до сада је изашло двадесет томова).
- РСЈ: *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.
- СЕР: *Српски електронски речник*, развојна верзија, www.rasprog.com.
- СР: <http://raskovnik.org/recnici/VSK.SR> (онлајн издање *Српског рјечника*)
- Станојчић, Поповић 2008: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамматика српског језика*, Београд: ЗУНС.
- Хаџибеговић 2018: Ramiz Hadžibegović, Hleb, poročna skrivenost, <http://montenegrina.net/tag/hljeb/>. (12.12.2019).

СЕМАНТИЧКО-ДЕРИВАЦИОНА ГНИЈЕЗДА ЛЕКСЕМА ХЉЕБ И КРУХ

1. Опште је познато да је за потпуни увид у значење неке ријечи неопходно знати колика је њена продуктивност у даљим творбеним токовима (колико изведеница и сложеница има и које је њихово значење). Један од начина да се установи статус неке лексеме у лексичком систему једног језика јесте испитивање њеног деривационог система и (поли)семантичке структуре. Истраживања показују да стабилнији статус у систему увијек имају лексеме са више значења и деривата (Драгићевић 2007: 33). И што је врло важно, анализа деривационог система неке лексеме „открива хијерархијску организацију појединачних значења у оквиру полисемантичке структуре те лексеме” (Исто, 202).

Зна се, такође, да најбогатији семантички потенцијал за развој нових значења и деривата имају просте ријечи, које чине основни и најстарији лексички фонд једног језика. Притом, лексички фонд се најчешће богати дериватима, што указује на постојање законитости у језику „да се стално користимо постојећим творбеним моделима и да их увек попуњавамо новим садржајем” (Исто, 188). За разлику од простих ријечи чији је број коначан, деривати припадају отвореном систему који се стално богати, па тако „свакодневно настају нови деривати и тај процес је најчешћи начин настајања нових речи у језику”, притом богатство полисемије најчешће значи и богатство деривације (Гортан Премк 1997: 129).

У творбеном термилошко-појмовном апарату термин *дериваџи* двојачко је одређен¹²⁵. У ужем смислу односи се само на дводијелне лексичке јединице састављене од творбене основе и творбеног форманта, настале као продукт суфиксације и префиксације, а у ширем на сваку јединицу образовану било којим творбеним начином. Међу терминологизованим синтагматским називима које савремена славистичка дериватологија користи за означавање група ријечи повезаних „неким идентичним сегментом своје структуре” (поред термина *џворбена џородица*, *џворбени ланац*) налази се и назив *џворбено џнијездо* (Ђорић 2008: 34). Према ономе што у литератури налазимо, најпростије творбено гнијездо сачињено је од једне изведенице и њеног мотиватора, с тим да изведеница може постати основа за даљу деривацију, у ком случају ће се јавити разгранатија и сложенија творбена гнијезда (Исто, 35).

Као „комплексна јединица високог ранга” која представља „занимљиву шему међусобних веза и односа” *џворбено* или *деривационо џнијездо* подразумејева скупину деривата са истим коријеном, међу којима постоје јасне семантичке везе и мотивациони односи (Исто, 35). Притом, лексеме које чине гнијездо могу припадати истој или различитој врсти ријечи. Уколико се ријечи са истом мотивном основом посматрају у својој лексичкој узајамности, тада се говори о *лексичком џнијезду* (Исто, 34), а ако се уз одреднице гнијезда, организоване према њиховим творбеним везама и односима, наводе и њихове лексикографске дефиниције, тако да се може пратити не само деривациони него и семантички развитак лек-

125 Термин *деривација* употребљава се много шире – као еквивалент термину *џворба* / *џрађење* / *образовање ријечи*, али и када се употребљава у ужем значењу, као супротност *композицији*, њиме се обухвата афиксација уопште – и суфиксација и префиксација (Ђорић 2008: 18).

сема, тада је ријеч о *семантичко-деривационом њнијезду*.

У литератури се под термином *семантичко варирање*, који функционише као хипероним чији су хипоними *полисемија* (семантичка деривација) и *деривација* (семантичко-морфолошка деривација), подразумева трансформација полазног семантичког садржаја и његово асоцијативно повезивање са циљним семантичким садржајем у процесу секундарне номинације, у основи ког је анализа првог и другог семантичког садржаја и синтеза другог, при чему може бити захваћен цио семантички садржај или само неки од његових несамосталних елемената (сема) – архисема или било која диференцијална сема (Гортан Премк 1997: 136–137)¹²⁶. За разлику од полисемије, која подразумева „пренос номинације једне исте лексеме са једног појма на други”, деривација представља семантичко варирање између двију лексема из истог деривационог система, од којих је друга дериват

126 Као механизми извођења једног значења од другог најважнију улогу имају матафора и метонимија (синегдоха најмању), односно метонимија и метафора, јер за хипотезу о већој важности једног или другог лексичког механизма морао би бити остварен увид у семантичке процесе у цјелокупном лексичком систему (Гортан Премк 2002: 105). Метонимијски тип полисемије подразумева „везу по блискости”, а метафорички „везу по сличности”. Матафоричне трансформације се индукују у семама нижега ранга; код метонимијских трансформација присутна је мутација архисеме и десемантизација неких сема, док је за трансформације индуковане синегдохом карактеристична мутација и измјена архисеме и развитак нових диференцијалних сема (Гортан Премк 1997: 79). Д. Шипка (1998: 34), према Новикову, за семантичке модификације метонимијског типа код именица издваја сљедеће релације: дјеловање : резултат дјеловања, дјеловање : мјесто дјеловања, дјеловање : инструмент дјеловања, дјеловање : средство дјеловања, дјеловање : субјект дјеловања, особина : онај који је има, мјесто : оно што је у њему, дио : цјелина, предмет : производ, професија, звање, чин : онај ко га посједује, плес : музика за њега. О регуларности метонимијских преноса в. Драгићевић 2007: 173, Ковачевић 2000.

прве, добијена у процесу спајања творбене основе полазне лексеме и каквог творбеног форманта, при чему се повезивање двају семантичких садржаја одвија „уз обавезно укључивање новог семантичког елемента (израженог формантом), нове семантичко-категоријалне вредности (са променом или без промене грамемске вредности)” (Исто, 137).

О значају израде семантичко-деривационог рјечника за испитивање лексичког система српског језика на основу материјала који рјечник таквога типа даје, пише Д. Гортан Премк, износећи као општи циљ таквих испитивања утврђивање регуларности семантичких процеса и у полисемији и у деривацији, као и могућност прогнозирања секундарне номинације у српском језику (Гортан Премк 2002: 103)¹²⁷. Ауторка подробно описује технику израде рјечника и упућује на најважније резултате испитивања у области семантичког варирања – семантичке деривације (полисемије) и семантичко-морфолошке деривације (деривације), између осталог и на то да је варирање у деривацији „аналогно или добрим делом аналогно варирању у полисемији (*ираг*, *ираг сјава*, *ирађанин*)” (Исто, 105)¹²⁸. Притом, важно је истаћи да „потенцијал семантичког варирања и деривационог развијања носе

127 Израдом комплетног семантичко-деривационог рјечника, по ријечима аутора прве свеске *Семантичко-деривационог речника (Човек — делови тела)*, осим пописа лексема које чине основу лексичког система и података о различитим типовима морфолошко-семантичког варирања, добила би се и могућност испитивања префиксалне и префиксално-суфиксалне творбе, као и сачињавања пописа лексема које учествују у формирању композита, и што је веома важно, „тако представљен и испитан лексички систем” омогућио би теоријски засновано лексичко нормирање (СДР, 2003: 11).

128 О типовима семантичко-морфолошке деривације (радијална, ланчана), начинима постанка, структуре и семантици деривата, као и о регуларности семантичког варирања в. Гортан Премк (1997: 126–139; 2003: 7–18).

просте, основне лексеме у номинационим реализацијама, и то оне које припадају ускоме делу општег лексичког фонда, а да деривати имају веома ограничену способност варирања, и то само они који у своме семантичком садржају имају цео или готово цео семантички садржај речи која им је у творбеној основи” (СДР, 2003: 8). Израда оваквог типа рјечника, каже се између осталог, омогућила би и процјену продуктивности и значаја улоге лексичких механизма – метафоре, метонимије, синегдохе – у лексичком систему (најмања је улога синегдохе) (Гортан Премк 2002: 105).

О семантичко-деривационим гнијездима лексема *браћ* и *сесіра* у српском језику пише Ј. Дражић (2002) посматрајући процес деривације по семантичким реализацијама, полазећи од најпродуктивније до најмање продуктивне. Резултати анализе потврђују теоријске поставке да продуктивнију деривацију имају лексеме са богатијим семантичким садржајем, тј. већим спектром полисемије, као и да су деривациони процеси неријетко мотивисани и ванјезичким чиниоцима, друштвеним околностима, те да се добијени подаци могу интерпретирати и са социолингвистичког и психолингвистичког аспекта.

2. Чињеница да је хљеб намирница са посебном улогом и значајем у животу појединца и колектива, која га као храна тијела и душе прати не само током цјелокупног животног доба већ и након смрти¹²⁹, с једне стране, и да у језику лексема *хлеб* / *хљеб* и њој синонимна варијанта карактеристична за западне дијелове српског говорног подручја лексема *крух* припадају дијелу основног лексичког фонда који је и семантички и деривационо најпродуктивнији, с друге стране, потпуно оправдавају

129 По ријечима Ивановић Баришић (2010: 189) „крoз задушна подушја”.

настојање да се испита њихов творбени и значењски потенцијал који у лексичком систему имају.

Стога смо у раду на темељу грађе ексцерпираних из Вуковог *Српског рјечника* (онлајн издање) и дескриптивних рјечника српског језика – *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ, двадесет томова) и *Речника српскохрватског књижевног језика* (РМС, само као допуна за ријечи које нису обрађене у РСАНУ) – испитали семантички и деривациони потенцијал датих лексема, представивши њихова семантичко-деривациона гнијезда. Циљ нам је био да на основу рјечничке грађе која обухвата временски распон већи од једног вијека, попишемо и опишемо све њихове деривате, при чему под термином дериват подразумијевамо сваку јединицу образовану било којим творбеним начином, расвијетлимо њихове међусобне везе и односе, утврдимо сличности и разлике у формирању гнијезда, стекнемо увид у учешће и продуктивност појединих значења основних лексема у творби деривата и која је семантичка модификација основне лексеме утицала на семантичкодеривациона обиљежја деривата, да рангирамо значај и улогу појединих лексичких механизма у образовању семантике деривата, као и да сагледамо неке појаве из домена парадигматских односа, прије свега синонимне релације међу члановима једног и другог гнијезда.

Уз одреднице гнијезда, граматички идентификоване и организоване према њиховим творбеним везама и односима, наведене су дефиниције и системи дефиниција преузети из рјечника, заједно са квалификаторима употребне и стилске вриједности, тако да можемо пратити не само деривациони него и семантички разврата лексема, као и њихову употребну и стилску раслојеност. Гњездасти поредак информација уредили смо већим дијелом по угледу на рад Д. Гортан Премк *Семантичко-деривациони речник српског језика* (Гортан Премк 2002), као и

на Семантичко-деривациони речник (свеска 1: Човек — делови тела) (СДР, 2003).

У раду смо за представљање грађе користили следеће симболе:

=> иза лексикографске обраде лексеме знак за деривациони йошеницијал лексеме

0 основна, неизведена ријеч

С сложеница

П йрефиксална йтвореница

П_{рс} йрефиксално-суфиксална йтвореница

С_с сложеничко-суфиксална йтвореница

1 знак за йрвосйейени дериваји од основне ријечи

2 знак за друјосйейени дериваји изведен од дериваја означеној са 1, који је даји нейосредно исйред њеја или нешијо йрије

3 знак за йрећесйейени дериваји изведен од дериваја означеној са 2, који је даји нейосредно исйред њеја или нешијо йрије исйред йосмайраној йрећесйейеној дериваја

4 знак за дериваји чејврйој сйейена изведен од дериваја означеној са 3, који је даји нейосредно исйред њеја или нешијо йрије исйред йосмайраној йрећесйейеној дериваја.

Бројеви у индексу знак су редног броја деривата одређеног степена, а бројеви уз индекс творбене основе представљају редни број значења под којим је оно дато у РМС или у РСАНУ. Уколико се редни бројеви значења не подударају у оба рјечника или уколико је значење деривата засновано на двије семантичке реализације лексеме (мотивне ријечи), тада смо у индексу наводили оба броја (нпр. $1_8 < 0_{1,3}$ хлеб-ник). Све лексичке јединице сегментирали смо на њихове творбене форманте.

У случају када лексема постоји и у књижевном језику и у дијалекту, првенство права за стицање статуса одредничке ријечи у гнијезду добиле су оне које припадају корпусу књижевног језика (чак и онда када се тај статус

не подудара са њиховим статусом у РСАНУ)¹³⁰. Уколико су различитог значења или им се значењски опсег не поклапа, тада смо у оквиру исте одреднице наводили и књижевну и дијалекатску лексему, али би редослијед остао исти – у првом дијелу чланка представљена је књижевна, а у другом дијалекатска (обје лексичке јединице су болдоване и творбено сегментиране).

С обзиром на то да уз семантичке идентификације деривата нисмо наводили и потврде њиховог значења и употребе, а да подесан, илустративан примјер може не само да употпуни и разјасни непотпуну и непрецизну дефиницију него и да је замијени, те да се значење деривата почесто разумијева тек из контекста, потврде о реалном значењу и постојању деривата у језику редовно смо наводили у оквиру одјељка у којем смо анализирали њихов семантичко-деривациони статус у гнијезду.

Прије него што представимо семантичко-деривациона гнијезда анализираних лексема, начинићемо кратак осврт на начин на који су представљене њихове полисемантичке структуре у нашим описним рјечницима.

Према РМС, полисемантичка структура лексема *хлеб* / *хљеб* састоји се из три значења. Њено примарно значење грана се на два подзначења: **а.** *људска храна од брашна мешаної с водом, ускислої и њеченої на ваїри* (пр. Не може више ни хљеба да замијеси) и **б.** (*мн. хледови*) *засебан део ње хране разне величине и облика у коме се њече*. Друго по реду је секундарно значење *храна уоїшиїе* обиљежено квалификатором *нар.*, а треће *основна средсїва за живоїи, зарада, служба, њосао и сл.*

130 Ово се односи на примјере лексикографске обраде лексема у РСАНУ, као што је, рецимо, лексема *лебарина* код које се упућује на књижевни лик *хлебарина*, а потом даје дефиниција значења *хлебарева, њекарева њлаїа, зарада; њекарски њосао*. Лексема *хлебарина* није забиљежена у РМС, а статус засебне одредничке ријечи ће имати у РСАНУ када се у обради лексичке грађе стигне до слова *х*.

Полисемантичка структура дате лексеме у РСАНУ, тј. њених дијалекатских варијаната *леб* и *љеб*, уз упућивање на књижевни лик *хлеб*, сложенија је и богатија за још три посебна значења, која су маркирана као покрајинизми. Примарно значење састоји се из два напоредна: *а. једна од основних живојних намирница која се добија њечењем њесѡа сѡрављеној од ѡшеничној (ређе кукурузној, ражаној и сл.) брашна, воде и мало соли (обично са догајком квасца)* (пр. Свако дијете ... рођено у овијем селима под Грмечом ... често и сува љеба жељно биће) и *б. славски, крсни колач* (пр. Чим се сви [гости] искупе, око подне, ломи се „љеб” (крсни колач)). Секундарно значење *живојне намирнице, јело, храна уојшѡе* (пр. Докле ћемо ми туђа говеда о своме лебу чувати) подударно је са другим значењем наведеним у РМС, с тим да није оквалификовано као у РМС. Четврто по реду обиљежено је као фигуративно значење – *фѡи. оно чиме се неко издржава, средсѡва за живој, зарада; ѡсао, служба* (пр. Има једно кљусе и таљиге, те с њима заслужује љеб себи и својима) – и оно је подударно трећем секундарном значењу ове лексеме у РМС. Остала секундарна значења 3, 5. и 6. оквалификована су као покрајинизми, а треће и као застарјело: 3. *ѡокр. и засѡи. ѡлод жиѡарица, зрно* (пр. Стрмна жита ... и ако су ... била полегла, опет су сачувала добро „леб”), 5. *ѡокр. даска на којој се ѡраве и обликују црепуље* (пр. Граде се [црепуље] просто рукама, пљескајући блато по дасци (лебу), као кад жене месе хлеб) , 6. *мн. ѡокр. врѡа момачке иѡре* (пр. Деца „се сиграју”: клиса, жмуре ... момци: града ... лебова, рибе).

Секундарна семантичка реализација *живојне намирнице, јело, храна уојшѡе* индукована је синегдохом, и то најфреквентнијим типом синегдохе „дио → цјелина”, преко подмодела „назив живежне намирнице, пића или новца → храна, пиће или новац уопште” (Ковачевић 2000: 63–64):

Кад бих тако учинила, мене би сапрео онај *хлеб* и со [→ *храна*] што сам појела с покојним Сибином (Милован Глишић, Прва бразда); *Хлеб* [→ *храну*] нам је доносио од своје сиротиње (Меша Селимовић, Тврђава); Без *хљеба* [→ *хране*] народ може остати, без власти неће (Меша Селимовић, Тврђава); Из године у годину слушам урлик о побједи, а све је мање *хљеба* [→ *хране*] на свијету (Иво Андрић, Немири)” (Исто, 66).

Изведено значење *оно чиме се неко издржава, сред- ства за животи, зарада; њосао, служба* у РСАНУ обиљежено је као фигуративно, што је, у овоме рјечнику, знак да је у питању случај у којем је „фигуративно значење одвојено од реалног толико да захтева посебан опис, али и даље поседује више заједничких компонената са њим” (Радовић Тешић 1984: 147–150 према Гортан Премк 1997: 112–113). Резимирајући опис поступака у обради фигуративних значења који је у своме раду *Проблеми обраде фиџурајтивних значења у ојисним речницима* дала М. Радовић Тешић, Д. Гортан Премк констатује да се у РСАНУ квалификатор *фиџ.* користи као квалификатор фигуративне употребе, односно као „знак за врсту комуникације, изражавања, за посебну стилску функцију, тј. знак за метафору, метонимију и синегдоху у стилу”, али и као знак за онај тип семантичког садржаја који „осим идентификационих сема садржи и експресивне, конотативне семе, тј. знак за метафору, метонимију и синегдоху у језику, у лексичком систему”, при чему прве, по правилу, не прерастају у нова значења, а друге, по правилу, јесу нова значења (Гортан Премк 1997: 113). Поменута секундарна семантичка реализација лексеме *хлеб* / *хљед* индукована је метафором будући да је ријеч о преносу номинације заснованом на трансформацији семе „основна” (као што је *хљед* основна животна намирница, тако су и служба,

посао, зарада основни за друштвени, материјални опстанак човјека).

Треће значење, застарјело и присутно на ограниченом говорном подручју српског језика, темељи се на трансформацији метонимијског типа: *хљеб* → *зрно*, *йлог жићарице чијим се мљевењем добија брашно за хљеб*, док би се пето по реду значење *даска на којој се йраве и обликују црепуље* могло, такође, протумачити као секундарно значење индуковано метафором (метафоричка трансформација полазног семантичког садржаја заснована је на сличности по облику – *хљеб окруілоі облика* → *даска окруілоі облика на којој се мијеси земља од које се йрави йосуда за йечење хљеба* – и сличности у начину реализовања радње, тј. процесу мијешења тијеста за хљеб са мијешењем блата за прављење црепуље) уколико се основно на интерпретацију коју налазимо у оквиру његове контекстуалне потврде:

Тако преноћи [земља], па се сутрадан узима и меће у грудвама на *окруіле даске*, које се зову *лебови* или *калујови*, и ту се распљешту и извију. Граде се [црепуље] просто рукама, *йљескајући блаіто йо дасици (лебу)*, као кад жене месе *хлеб* (РСАНУ).

Према РСАНУ, полисемантичка структура лексеме *крух* (дијал. *крув*, *крук*) састоји се из три значења. Примарно значење ове лексеме јесте *осовно јело у људској исхрани, које се йрави йечењем обично ускислоі йсесіа, умешеноі од йшеничноі одн. кукурузноі или др. брашна, хлеб* (пр. Сваки му дан кољи пилиће и туке и пеци пше-ничан крух). У оквиру другог секундарног значења издвојене су двије семантичке (под)реализације *а. јело, храна уоішійе* (пр. Коње је имао и круха до грла) и *б. йокр. в. жиіто (1а)* (пр. Удре страшна врућина, приспије и дозрије нови крув (жито)). Треће значење, оквалификовано као фигуративно, такође се састоји из два подзначења *а. ос-*

новна *средствѣва* за животи, за задовољавање ѿтѣреба еѣзи-
стѣенције; *зарада* (пр. Поштен човјек ... својим властитим
рукама зарађује свој крух). *ѡ. служба, намештѣење, ѿсао*
(као извор *средствѣва* за животи) (пр. Ја чувам свој крух и
своје мјесто).

3. Семантичко-деривациона гнијезда лексема *хлеб* /
хлѣб и *крух* према лексичкој грађи из Вуковог *Срѣској*
рјечника

3.1. Семантичко-деривационо гнијездо лексема *хлѣб*
0 хлѣб [лѣб], м. (јуж.) 1. *das Brot, panis*. [cf. *крух* (кру,
крув)] 2. *pl. хлѣдови, der Laib Brot. panis*. [cf. *хлѣбац* 2(ле-
бац), *ѣлава* 7]. =>

$1_1 < 0$ **хлѣб-ан** [лѣбан], *ѡна, ѡно, adj.* [јуж.] *н. ѣ. мјестѣо,*
ѣ. j. ѣгје има достѣа хлѣба, brotreich, pane abundans.

$1_2 < 0$ **хлѣб-ар** [лѣбар], м. (јуж.) *der Brotbäcker, pistor.*
[cf. *вурунција* 2. (фурунција), *ѣекар, ѣећар, ѣишерција*] =>

$2_1 < 1_2$ **хлѣбар-ев** [лѣбарев], *хлѣбаров* [лѣбаров], *а, о,*
adj. (јуж.) *des Bäckers, pistoris*

$1_3 < 0$ **хлѣб-ара** [лѣбара], *f.* [(јуж.) 1.] *die Brotkammer,*
cella reparia. cf. хлѣбница [1] 2. [vide *комаѡара*]

$1_4 < 0$ **хлѣб-ац**, *хлѣпца*, [лѣбац], м. (јуж.) 1. (у Срѡији,
у Босни и Херцеѣовини), *dim. v. хлѣб* 2. (лебац) (у војв.) *der*
Laib Brot, (и *слаѡо се ѣовори у коме груѣом ѣаѡежу осим*
имениѣелноѣа и виниѣелноѣ). [vide хлѣб 2]

$1_5 < 0$ **хлѣб-ни** [лѣбни], *на, но, adj.* (јуж.) *Brot-, panis.*
[cf. *крушини*]

$1_6 < 0$ **хлѣб-ница** [лѣбница], *f.* (у Ц. г.) 1. *ѣгје хлѣб стѣоји*
vide хлѣбара [1]. 2. *ѣгје хлѣба достѣа има, н. ѣ. земља,*
brotreich, pane abundans.

$1_7 < 0$ **хлѣп-чић**, м. *dim. v. хлѣб* 2.

Гнијездо чини девет лексема које су преузете из Ву-
ковог *Срѣској рјечника* (онлајн издање). Међу њима је
седам првостепених деривата, од тога пет именица (*хлѣ-*
бар, хлѣбара, хлѣбац, хлѣбница, хлѣйчић) и два придје-

ва (*хљебан, хљебни*), при чему даљу способност деривације има првостепени дериват *хљебар / хлебар*, од којег је творен присвојни придјев *хљебарев / хљебаров*. Међу првостепеним дериватима шест је двореферентних, тј. оних у чијем су семантичком садржају видне двије несамосталне семантичке вриједности – вриједност творбене основе и вриједност творбеног форманта, (*хљебар, хљебара, хљебница, хљебан, хљебни, хљебарев*) и два једнореферентна (*хљебац, хљеичић*). Полисемантичку структуру имају само два деривата, и то *хљебара* и *хљебница*, при чему је ријеч о два дјелимична синонима (синонимне у својим примарним семантичким реализацијама „гдје хљеб стоји”).

3.2. Семантичко-деривационо гнијездо лексеме *крух*
 0 **крух** [кру, крув] т. (*їо зай. кр.*) *vide хљеб [1]* =>

1₁ <0 **круш-ац** т. *һур. в. крух*

1₂ <0 **круш-ни**, на, но, адј. н. *ї. їећ, Brot-, panis. cf. [vide] хљебни*

1₃ <0 **круш-чић**, т. *dim. в. крушац*

Деривационо гнијездо лексеме *крух* садржи само четири лексеме – двије именице (*крушац, крушчић*) и један придјев (*крушни*), који су деривати првога степена, од тога два једнореферентна (*крушац, крушчић*).

4. Семантичко-деривациона гнијезда лексема *хлеб / хљеб* и *крух* према лексичкој грађи РСАНУ / РМС

4.1. Семантичко-деривационо гнијездо лексеме *хлеб / хљеб*

0 **хлеб / хљеб** (леб, љеб) леб-о / љеб-о хлеб ијек. хљеб
 м = крух

1. а. *људска храна од брашна мешаної с водом, ускислої и їеченої на вайри*. б. (мн. хледови) *засебан део їе хране разне величине и облика у коме се їече*.

2. нар. *храна уошїе*.

3. основна средсїва за живої, зарада, служба, їосао и сл. (РМС);

леб ијек. **љѣб** м (мн. лебови ијек. љѣбови) (у неким ек. говорима леба) дијал. в. хлеб

1. а. једна од основних живоїних намирница која се добија ичењем ишесїа сїрављеної од ишеничної (ређе курузної, ражаної и сл.) брашина, воде и мало соли (обично са додайком квасца). б. њокр. славски, крсни колач; исї. колач1 (2а).

2. живоїне намирнице, јело, храна уоїшїе.

3. њокр. и засї. њлод жиїтарица, зрно.

4. фїї. оно чиме се неко издржава, средсїва за живої, зарада; њосао, служба.

5. њокр. даска на којој се ѡправе и обликују цреїуље.

6. мн. њокр. врсїа момачке иїре. (РСАНУ)

$1_1 < 0_1$ **хлеб-ан** под **лебан ијек. љѣбан**, –бна, –бно (одр. лебни ијек. љѣбни, –а, –о) дијал. в. хлебан 1. доїаїї хлебом, храном, родан (о крају) (Вук, Рј.) 2. (само одр.) који се односи на хлеб (који служи за сїрављање хлеба, који је од хлеба и сл.) =>

$Пр2_1 < 1_1$ **бес-хлебан / бес-хљебан**, –бна, –бно вар. безлебан а. који је без хлеба, који ѡладује. б. у којем нема хлеба, ѡде се ѡладује

$1_2 < 0_1$ **хлеб-ар / хљеб-ар** м онај који меси, иче и ѡродаје хлеб, ѡекар (РМС) **лебар / љѣбар** м дијал. в. хлебар 1. онај који се дави мешањем, ичењем и ѡродајом хлеба, ѡекар 2. зоол. њокр. в. црни жохар (ѡд жохар изр.); исї. ледарка (2) и дубашваба. =>

$2_1 < 1_2$ **хлебар-ев** под **лебар-ев / љѣбар-ев = лебар-ов / љѣбар-ов**, –а, –о дијал. в. хлебарев, који ѡриїада хлебару, ѡекару

$2_2 < 1_2$ **хлебар-ина** под **лебар-ина** ж дијал. в. хлебари-на, хлебарева, ѡекарева ѡлаїа, зарада; ѡекарски ѡосао

$2_3 < 1_2$ **хлебар-ица / хљебар-ица** (лебарица, љѣбарица) ж ѡродавачица хлеба; **лебар-ица / љѣбар-ица** ж дијал. в. хлебарица, жена хлебар, ѡекарка, ѡекарица

$2_4 < 1_2$ **хлебар-ка / хљебар-ка** ж ѡродавачица хлеба

(PMS); **лебарка** / **љебарка** ж дијал. в. *хлебарка* 1. *дебља даска са њоседним удубљењима за кисељење хлебної џе-сїа* (PCAHY) 2. *зоол. в. црни жохар (џод жохар изр.)*

$2_5 < 1_2$ **хлебар-ски** под **лебар-ски** / **љебар-ски** –а, –о дијал. в. *хлебарски а. који се односи на хлеб, хлебни б. који се односи на хлебара, џекара*

$1_3 < 0_1$ **хлеб-ара** ж 1. *џродавница хлеба; осїава, маїа-цин за хлеб* 2. *џокр. врсїа ракије, комадара*

$2_6 < 1_3$ **хлебар-ница** ж 1. *џродавница хлеба, џекара* 2. *џростїорија їде се меси и џече хлеб (PMS); лебарница ијек. џебарница* ж дијал. в. *хлебарница* 1. *зїрада или џро-сїорија, радња у којој се меси и џече или џродаје хлеб, џе-кара, џекарница* 2. а. *џекарска џећ б. в. лебарка* 1

$1_4 < 0_1$ **хлеб-ац** / **хљеб-ац** м 1. *хлеб* 2. *дем. од хлеб* 3. *оно шїо је у облику округлої хлеба*

$1_5 < 0_1$ **хлеб-ача** / **хљеб-ача** ж *покр. хлеб (с квасцем)*

$1_6 < 0_{3\text{покр.}}$ **хлеб-ити** под *ледїи*, –им *несвр. (ређе свр.)* дијал. в. *хлебїи, замешїи, замешїнуїи џлод, доби(ва) їи зрна, (за)зрнїи се (о жїїарицама) =>*

Прс $1_1 < 0_1$ **бес-хлеб-овати** / **бес-хљеб-овати** *несвр. не-маїи хлеба, їадоватїи =>*

$2_1 < \text{Прс}1_1$ **бесхлебова-ње** / **бесхљебова-ње** с їл. *им. од бесхлебоватїи, бесхљебоватїи*

Пр $2_2 < 1_6$ **до-хлебити** / **до-хљебити** (*нар. доледиїи ијек. доледиїи*) *свр. имаїи довољно хлеба, хране, џрехраниїи се (одично до нове жейве) =>*

Прс $3_1 < \text{Пр}2_2$ **не-дољеб-ић**

Пр $2_3 < 1_6$ **за-хлебити** / **за-хљебити (се)** (*дијал. заледи-їи ијек. заљедиїи*) *свр. I. 1. замешїнуїи џлод, зазрнїи (о жїїарицама) 2. снабдеїи храном, нахраниїи II. ~ се I. џокр. џојесїи, џрезалоїаїиїи, џообедоватїи 2. а. снаб-деїи се храном; џоїїоимоћи се б. џокр. обезбедїи себи исхрану добивши неку службу или џосао =>*

Прс $3_2 < \text{Пр}2_3$ **за-хлеб-авити** / **за-хљеб-авити** *свр. в. захлебїи (I, 1)*

Пр₂₄<1₆ **ис-хлебити (се) / исхљебити (се)** (дијал. *излебийи се ијек. изљедийи се*) свр. *исхрании се, ирехрании се*

Пр₂₅<1₆ **о-хлебити (се) / о-хљебити (се)** (дијал. *олебийи ијек. ољедийи*) свр. *разі. I. ойскрбийи, снабдеии хлебом и др. храном, нахрании II. ~ се йокр. снабдеи се новим жиџом, одн. хлебом од нової жиџа*

Пр₃₁<Пр₂₄ **о-бес-хлебити (ири. ир. одесхледљен ијек. одесхледљен)** свр. *нерасир. (некоја) учинии да неко остїане без хлеба, без основних средсїава за живои, довести у шежак майџеријални, еїзисїенцијални йоложај, осирромашии*

Прс₁₂<0₃ **у-хлеб-ити / у-хљеб-ити** сврш. *I. йосїавиїи на месїо које омоїућује ойсїанак, зараду; наћи службу некоме, зайослиїи II. ~ се добийи службу, зайослиїи се (РМС)*

2₂<Прс₁₂ **ухлебљ-е / ухљебљ-е** с *їлаћени, сїални йосао, служба (РМС).*

2₃<Прс₁₂ **ухлебље-ње / у-хљебље-ње** с *ухлебље.*

2₄<Прс₁₂ **ухлеб-ије** с *цсл. в. ухлебље.*

2₅<Прс₁₂ **ухлебљ-ивати (се) / ухлебљ-ивати, несврш. и уч. ирема ухлебийи (се)**

1₇<0₁ **хлеб-ни / хљеб-ни**, -а, -о *а. који се односи на хлеб, који је од хлеба д. од чеїа се добива хлеб*

1₈<0_{1,3} **хлеб-ник** под *ледник ијек. љедник м дијал. в. хледник 1. обраћено дрво, гедља гаска са неколико удудљења у којима сїоји хледно шесїо ириїремљено за иечење; исї. ледарка (1) 2. вредан, радан човек, који добро зараћује средсїава за живои*

Пр₂₆<1₈ **на-хлебник / на-хљебник** м *йокр. онај који живи на шућем хледу, који се издржава од шуће йомоћи*

1₉<0₁ **хлеб-ница / хљеб-ница** ж *в. хледара (1) (Р—К 2, РМС).*

1₁₀<0₂ **хлеб-но / хљеб-но** *ирил. доїаїо хледом, храном*

1₁₁<0₁ **хлеб-њача** под *ледњача ијек. љедњача ж дијал.*

в. хледњача 1. ракија комагара, хледбара; исї. ледара 2. боїї. в. млечница *Lactarius deliciosus* 3. зоол. в. црни жохар (їог жохар изр.); исї. ледар (2) и ледарка (2)

$1_{12} < 0_1$ **хлеб-овит / хљебовит**, –а, –о који има садржи у себи мноїо хлеба, који је боїаїї хледом

$1_{13} < 0_1$ **леб-о / љеб-о** м дијал. хип. од леб (1а).

$1_{14} < 0_{1,3\text{покр.}}$ **љеп-чица ж** (ијек.) їокр. њива, ораница која рађа, даје жиїїо, хлед (Босна, Борј.).

$\text{Прс}1_3 < 0_1$ **бес-хлеб-ара** (безлебара) / **бес-хљеб-ара ж** врстаїа їечурке (РСАНУ).

$\text{Прс}1_4 < 0_{2,3\text{покр.},3}$ **бес-хлеб-ица / бес-хљеб-ица ж** вар. безледица¹³¹ 1. оскудица у хлебу, у храни; време кад влада їлаг; исї. бескрушница, бесхледница. 2. местїо или крај їде слабо шїа рађа 3. в. бесхледовић

$\text{Прс}1_5 < 0_2$ **бес-хлеб-ница / бес-хљеб-ница ж** їлаг, їладна їодина; вар. безледница, бесхледица (1).

$\text{Прс}1_6 < 0_2$ **бес-хлеб-ић / бес-хљеб-ић** м в. бесхледовић (безлебовић / безљебовић (покр. ијек. бежљебовић))

$\text{Прс}1_7 < 0_2$ **бес-хлеб-овић / бес-хљеб-овић** м онај који је дез хлеба, који нема шїа да једе; їладница; вар. безлебовић, дрежљебовић; исї. бескрушник, бесхледић, бесхледица (3).

$\text{Прс}1_8 < 0_3$ **не-хлеб-овић / не-хљеб-овић** м їрезр. онај који не зарађује средствa за живоїї, онај који живи од їїуђеї рада, лењивац, нерадник.

$\text{С}1_1 < 0$ **дули-хлеб** (дијал. дулилеб) м боїї. їокр. в. коїїићњак *Anemone hepatica* (РСАНУ).

$\text{С}1_2 < 0$ **залуд-хљеб** (залудљеб) м їокр. а. онај који да-дава једе хлед, нерадник, залудник, їоїшован б. онај који је

131 **безлебица** ијек. **безљебица** (покр. ијек. бежљебица) ж в. бесхлебица. — Сачувај Боже, дочекати још једаред онаке безледице (Змај 4). У нас је у прољеће обично *дежљебица* (Ускоци, Станић Мил.). У Пчелице честе воденице, | Сиљевица, црна *безледица* (НП, Мил. М. Ђ. 15, 218). Ама он ће од лека до века бити *безледица*, како битанци сво лето и неће да ради (Морава, В—С).

несїосодан да сам њривређује, којеїа друїи мора издржаваш

$Cc1_1 < 0_{3\text{окр.}}$ **хлеб-о-род** под **леб-о-род** м (ек.) дијал. (умесїо хлебодор) жиїо, жиїарице =>

$Cc2_1 < Cc1_1$ **хлеб-о-род-ан** под **леб-о-род-ан** (љебородан), -дна, -дно дијал. в. хлебодоран, родан, њлодан, доїаш храном

$Cc2_2 < Cc1_1$ **леб-о-род-ије** с дијал. (умесїо хлебодође) њлоносїи, родносїи

$C1_4 < 0_3$ **лези-леб** (ек.) нар. њоїован, нерадник, лењивац =>

$Cc2_3 < C1_4$ **лези-леб-овић** (ек.) нар. њоїован, нерадник, лењивац

$C1_4 < 0_3$ **лези-хлеб** (лезилеб) м (ек.) нар. њоїован, нерадник, лењивац

$Cc1_2 < 0_3\text{окр.}$ **међу-хлеб-ница** (дијал. међулебница) ж њокр. в. међукрушје (РСАНУ)

$Cc1_3 < 0_{16}$ **пет-о-хлеб-ица** / **пет-о-хљеб-ица** ж цркв. у њправославној цркви, метїални суд кружної облика у коме су одређена месїа за њеїи лиїурїијских хледова и њосудице са вином, њџем и њшеницом

$Cc1_4 < 0_{16}$ **пет-о-хлеб-ник** / **пет-о-хљеб-ник**

$Cc2_4 < Cc1_4$ **пет-о-хлеб-ница** / **пет-о-хљеб-ница**

$Cc1_5 < 0_3$ **скоро-хлеб-овић** / **скоро-хљеб-овић** м њоїрд. онај који се дрзо, одскора обоїашїо, њосїао нешїо, скоросїек

$Cc1_6 < 0_1$ **со-и-хлеб-ник** / со-и-хљеб-ник м онај који је с ким јео со и хлеб, њријашель, друї

$Cc1_7 < 0_1$ **хлеб-о-ждер** / **хљеб-о-ждер** (лебождер, лебождер) онај ко једе мноїо хлеба (РМС) =>

$Cc2_5 < Cc1_7$ **хлеб-о-ждер-ка** ж жена хлебождер

$Cc1_8 < 0_1$ **хлеб-о-јеђ-а** / **хљеб-о-јеђ-а** м ков. онај који једе (мноїо) хлеба

$Cc1_9 < 0_1$ **хлеб-о-нош-а** / **хљеб-о-нош-а** м и ж особа која носи радницима хлеб на њиву; онај који доноси, разноси хлеб

$Cc_{10} < 0_1$ **хлеб-о-пек-ар**¹³²

$Cc_{2_6} < Cc_{1_1}$ **хлеб-о-рође**¹³³

$Cc_{11} < 0_3$ **цаба-хлеб-арош**¹³⁴

$Cc_{1_{12}} < 0_3$ **цаба-хлеб-овић / цаба-хљеб-овић** м онај који хоће све цаба, багава, онај који хоће да живи на тшућ рачун, ioшован; исї. мукшација

Семантичко-деривационо гнијездо лексеме *хлеб / хљеб* садржи 65 лексичких јединица – од тога 25 суфиксалних, 7 префиксалних, 10 префиксално-суфиксалних деривата и 21 сложеничка лексема. Изузев именичких деривата, који чине већину (48), у гнијезду је 7 придјевских (*хлебан / хљебан, хлебни / хљебни, хлебовић / хљебовић, бесхлебан / бесхљебан, хлебарев / хлебаров, хлебарски / хљебарски, хлебородан*), 9 глаголских (*хлебидић, дохлебидић, захлебидић (се), захледавидић, ислепидић (се), охлебидић (се), обесхлебидић, ухлебидић, ухлебљивидић*) и 1 прилошки дериват (*хлебно / хљебно*).

Најбројнију скупину у гнијезду чине првостепени деривати (укупно 14) – девет именица (*хлебар / хљебар, хлебара / хљебара, хлебац / хљебац, хлебача / хљебача, хлебник / хљебник, хлебница / хљебница, (х)лебњача / (х)љебњача, лебо, љейчица*), три придјева (*хлебан / хљебан, хлебни / хљебни, хлебовић / хљебовић*), један глагол (*(х)лепидић*) и један прилог (*хлебно / хљебно*). Притом се као деривационо најпродуктивније показује примарно значење лексеме *хлеб / хљеб* јер већина ових деривата заснива своју семантику управо на њему. На секундарној семантичкој реализацији „плод житарица, зрно”, застарјелој и карактеристичној за одређено говорно под-

132 Не постоји као посебна одредничка ријеч у рјечницима. Пронађена је у оквиру контекстуалне потврде одредничке ријечи *осїруїар* у РСАНУ.

133 Лексема *хлеборође* појављује се у саставу одреднице *лебородије*, а не као засебна одредничка ријеч.

134 Лексему биљежи И. Клајн (2003: 184).

ручје, своје значење темеље глаголски дериват (*х*)*лебийи* („забетати, забетнути плод, доби(ва)ти зрна, (за)зрнути се”) и именички *лейчица* („ораница која рађа, даје жито, хлеб”). Придјевски дериват *хлебан* основно значење „богат хлебом, храном, родан (о крају)” базира на првом и другом значењу лексеме *хлеб* / *хљед* (РМС, РСАНУ), а дијелом и на значењу „плод житарица, зрно” (РСАНУ), на што упућује семантичка компонента „родан (о крају)”, коју налазимо у дефиницији семантичког садржаја овог деривата. Секундарно значење лексеме (*х*)*лебник* („вредан, радан човек, који добро зарађује средства за живот”) засновано је на трећем (у РМС), односно четвртном по реду значењу лексеме *хлеб* / *хљед* (у РСАНУ – „основна средства за живот, зарада, служба, посао и сл.”; „фиг. оно чиме се неко издржава, средства за живот, зарада; посао, служба”). Као доказ постојања датих лексема и њихових значења наводимо контекстуалне потврде дате у оквиру њихове лексичко-семантичке обраде у рјечницима:

После кратког разговора ... љутито враћа *хлебару* хлеб (РМС); Његов *хљедар* пече у крушници и пециво, и крух, и колаче (РМС); Од комађа заостала хлеба итд. добија се ... врста ракије ... *хлебара* (РМС); Угледа он некаку Маргариту да сече деци *хлебац* (РМС); Он је гледао како се главе ... обитељи ... боре за свагдањи *хлебац* (РМС); Вазда су му на трпези погача, *хљедача*, бардак вина (РМС); Кућник је и *лебник*, никад му кућа не остане празна (РСАНУ); — Од кукурузна се брашна пече ракија *лебњача* ... Умеси се много проја, које се мало пропеку, па се издробе у каце и закиселе. Кад то тесто преври, пеку од њега ракију на исти начин, као и од комине. *Лебњача* је врло љута ракија (РСАНУ); Од печурака једу се црвенке ... *лебњаче* (сирењаје) (РСАНУ); Скробо, скробо, | празни дробо, | Жељо *лебо!* (РСАНУ); Узми нешто *лебној* квасца

и мало мање зејтина ... па то прокувај мало у шерпењи (РСАНУ).; И овде се чини позајмица са *лебном* пењи (РСАНУ).; Ја мојој жени правим џанпулвер од упржене *лебне* коре (РСАНУ).; *хлебне* мрве; *хлебна* жита (РМС).; Зањиха се пшеница — *хлебовијо* зелено море (РМС).; Свуд *хлебно* је, и медно је (Кулен. 1, РМС).

Деминутивном формом лексеме *лебац* / *хлебац*, осим деминутивног, обиљежена су још два значења. Прво је подударно примарном значењу лексеме *хлеб* / *хлеб*, а треће је индуковано метафоричком трансформацијом семе која се односи на облик („оно што је у облику округлог хлеба”, пр. *хлейци* *сира*). Као деминутив и хипокористик означене су дијалекатске варијанте *лебац* / *љебац*, а дијалекатски дериват *лебо* / *љебо* само као хипокористик.

Међу првостепеним дериватима који су настали као продукт префиксално-суфиксалне творбе два су глаголска (*ухлебидији* / *ухлебидији* (*се*) и *бесхлебоваји* / *бесхлебоваји*), а остали именички (*бесхлебара* / *бесхлебара*, *бесхлебица* / *бесхлебица*, *бесхлебница* / *бесхлебница*, *бесхлебић* / *бесхлебић*, *бесхлебовић* / *бесхлебовић*, *нехлебовић* / *нехлебовић*), с тим да само глаголи показују способност даље деривације, па тако од глагола *ухлебидији* / *ухлебидији* имамо глаголске именице као другостепене деривате (*ухлебље*, *ухлебљење*, *ухлебије*) и несвршени, учестали глагол *ухлебљиваји* / *ухлебљиваји*, а од глагола *бесхлебоваји* / *бесхлебоваји* именички дериват – глаголску именицу *бесхлебовање* / *бесхлебовање*. За илустрацију значења и употребе наведених лексема наводи мо њихове контекстуалне потврде из рјечника:

Досађивала [је] министрима да *ухлебе* њене кумове и пријатеље (РМС).; Косово се брине како да их [раднике] ... *ухлеби* (РМС).; Једно књижевно друштво

тражи ... двоструко за *ухљебљено* особље него за књижевнике (РМС).; Кад *се ухљедио*, не види никога (РМС).; Курелац, навикао *десхљедовању*, није клонуо (РСАНУ).; Он ме у честој *десхледици* храни (РСАНУ).; Сиромашни сељаци, када је *десхљедица*, наставе у котао подоста воде ... брашно ... [се] прокуха, и скроб је готов (РСАНУ).; Довели су из белог света све могуће индивидуе, *десхљедиће* (РСАНУ).; Нахрупили зачас гладници, потребњаци, *десхљедовићи*, надничари, *накрајкуће*, *цријевоње*, *заврзани*, *изјелице*, *једноволници* и *беземљаши* (РСАНУ).; Уз њихову породицу [се] *накупила* многобројна *гомила робова*, *повереника*, *штићеника* и *послуге*, *усвојеника*, *домазета* и *рођака неизвесног* и *неодређеног степена сродства*, *чанколиза* и *нехљедовића* сваке врсте (РСАНУ).; Млади беговски *нехљедовић* плете и *трабуња одебљалим језиком о љубави* (РСАНУ). *Устај беспослењаче!* Протари те *крмеље*, *нехљедовићу!* (РСАНУ).; Код њега *наилази на гостопримство и ухљебљење* (РМС).

Обратимо најприје пажњу на лексеме *десхљедовић* / *десхљедовић*, *десхледић* / *десхљедић*, *нехљедовић* / *нехљедовић*, *десхледица* / *десхљедица*, чији је настанак мотивисан потребом да се означи карактерна особина појединца утемељена на његовом односу према хљебу као највишој *вриједности* и *светињи* у материјалном и духовном животу. Све су оне негативне експресивне семантике која проистиче из односа творбене основе и творбених форманата (суфиксалних и префиксалних дијелова ријечи), а бива наглашена значењем ријечи међу којима су дате лексеме у реченици остварене, особито именицама са којима стоје у напоредном односу (*гладници*, *пошредњаци*, *десхљедовићи*, *надничари*, *накрајкуће*, *цријевоње*, *заврзани*, *изјелице*, *једноволници* и *беземљаши*; *из белој светињи све могуће индивидуе*, *десхљедиће*; *гомила робова*,

іовереника, шіііћеника и іослуіе, усвојеника, домазетіа и рођака неизвесноі и неодређеноі сіейена сродсіва, чанколиза и нехљедовића сваке врсіе). Лексеме као што су *цријевоња*, *накрајућа*, *іоіредњак*, *заврзан*, *индивидуа*, *чанколиз* и сл. јасно изражавају негативна експресивна значења која дају погрдан, ружан и презрив смисао¹³⁵, којим интензификују и експресивност префиксално-суфиксалних изведеница са творбеном основом именице *хлеб* / *хљед*. Њима су означене углавном у друштвеном погледу маргинализоване, „безвриједне и безначајне” особе, које чине друштвени талог, што живи на туђ рачун и улагује се из користољубља.

Првостепени префиксално-суфиксални дериват *ухлебіїи* / *ухљедіїи* и од њега изведене глаголске именице (*ухљедље*, *ухљедљење*, *ухљедије*) и учестали глагол несвршеног вида (*ухлебљиваіїи* / *ухљедљиваіїи*), који своју семантику заснивају на секундарном значењу лексеме *хлеб* / *хљед* („основна средства за живот, зарада, служба, посао и сл.”) индукованом метафоричном трансформацијом основног значења, у РМС нису означене као лексеме са пејоративним призвуком, мада је оно видљиво у примјерима који се уз њих као контекстуалне потврде наводе. У језику савремених говорних представника оно је, готово по правилу, врло наглашено. Како бисмо посвједочили речено, навешћемо примјере забиљежене на интернету – *ухлеб* / *ухљед*, *ухлебіїель* / *ухљедіїель*, *ухлебљиваіїи* / *ухљедљиваіїи*, *ухлебљивање* / *ухљедљивање*¹³⁶:

Ухлеб, ухлеб, господару! Неко им је обећао ухлеб уколико „неприметно” и „непристрасно” агитују за његове интересе (<http://www.radiocity.rs> › *vesti* › *drustvo*

135 Поред појединих (у рјечничком чланку) стоје квалификатори пеј., погрд., презр. (*заврзан*, *индивидуа*).

136 Постоји чак и портал посвећен „ухљедљењу”: www.uhljeb.info.

› удруženje-stana; 4.6.2020).; Пронашао *ухљебљење* у Словенији (<https://ma.novosti.rs> › sport › fudbal › pronasao-uhlebljen... 4.6.2020).; Пензионер или државни *ухлеб*, шта си? (<https://www.telegraf.rs> › srbija › komentari › nepodrzan; 4.6.2020).

С обзиром на то да у РСАНУ уз оскудну семантичку идентификацију лексеме *бесхлебара* није наведена и контекстуална потврда која би је допунила и прецизирала, корисно је навести образложење мотивације постанка које у оквиру одреднице *хлеб* даје П. Скок, а које гласи – „нека гљива која се може јести без хлеба” (Скок 1971).

Полисемантичку структуру међу првостепеним префиксално-суфиксалним дериватима има лексема *бесхлебница*, чије се примарно значење „вријеме када влада глад, оскудица у хлебу, храни” заснива на првој и другој семантичкој реализацији лексеме *хлеб* / *хљеб* и остварује захваљујући семантици префикса *бес-* и суфикса *-ница* који се иначе користи у творби именица којима се у српском језику означавају обично неповољне, рђаве временске прилике, какве су, на примјер, *сухомразица*, *јоломразица* („мраз у време када је земља без снежног покривача”), *крујавица* („време кад пада крупа, град”), *качкавица* („време кад киша или снег расквасе земљу, лапавица, бљузгавица; расквашено, каљаво тло, житко блато”), *немељица* („време када воденица не меље због недостатка воде”), чиме се вријеме глади, оскудице у храни (такорећи) сврстава у ред појава које имају карактер непогоде пред којом је човјек немоћан. Њено друго, секундарно, значење „мјесто или крај гдје слабо шта рађа” добијено је метонимијском трансформацијом секундарног значења лексеме *(х)леб* / *(х)љеб* (РСАНУ) „покр. и заст. плод житарица, зрно”, а посљедње, треће, означава особу „која је без хлеба, која нема шта да једе” (ово је значење дијелом засновано на синегдохи *хљеб* → *храна*

уошшѣ). У своме примарном значењу лексема *бесхлебѣца* / *бесхлебѣца* синонимна је префиксално-суфиксалној твореници *бесхлебница* / *бесљебница* и *бескрушница*, а у трећем лексемама *бескрушник*, *бесхлебић* и *бесхлебовић*.

Изузев лексеме *бесхлебѣца* / *бесхлебѣца*, у гнијезду има још девет деривата са полисемантичком структуром ((*х*)*лебан* / (*х*)*љебан*, *лебарка* / *љебарка*, *хлебара* / *хљебара*, *хлебарница* / *хљебарница*, *лебарница* / *љебарница*, *хлебац* / *хљебац*, (*х*)*лебник* / (*х*)*љебник*, (*х*)*лебњача* / (*х*)*љебњача*, *захлебѣши* (*се*)), међу којима је незнатно већи број првостепених у односу на другостепене, при чему доминантнију улогу у процесу семантичког варирања има метонимијски тип полисемије (*лебарка*, (*х*)*лебара*, *хлебарница*, *лебарница*, (*х*)*лебник* 1, *лебњача* 1. и 3, *захлебѣши* I 1.) у односу на метафорички (*хлебац* 3, *нахлебник*) и на полисемију засновану на механизму синегдохе (*захлебѣши* *се*).

Семантичко-деривационо гнијездо лексеме *хлеб* / *хљеб* садржи укупно 11 другостепених деривата. Способност даље деривације имају првостепени деривати *хлебар* / *хљебар*, (*х*)*лебник* / (*х*)*љебник*, глагол *хлебѣши* / *хљебѣши* и придјев *лебан* / *хљебан*.

Преко творбене основе именице *хлебар* формирана су четири именичка (*хлебарина* / *хљебарина*, *хлебарица* / *хљебарица*, *хлебарка* / *хљебарка*, *хлебарница* / *хљебарница*) и два придјевска другостепена деривата (*хлебаров* / *хлебарев*, *хлебарски* / *хљебарски*):

Лебаръ ... одъ саме єдне *лебарине* и сву своју кућу заранює и опетъ обилато живи? (Радиш. В., Голубица 1840, 44); Брбљиве *хлебарице* би ... тврдили .. (РМС); У ту смесу треба додати ... једну кашику доброг *лебарској* квасца (РСАНУ); Народ [се] гушио пред *хлебарницама* (РМС); [Чује се] како у *хлебарници* тапшу сита (РМС).

Глагол (*х*)*лебѣши* представља стожер семантичко-деривационог подгнијезда које образују другостепени

деривати префиксалног типа *дохлебидићи* / *дохљебидићи*, *захлебидићи* / *захљебидићи* (*се*), *исхлебидићи* / *исхљебидићи* (*се*), *охлебидићи* / *охљебидићи* (*се*), од којих само глагол *захлебидићи* своју семантику, и то једино у првој семантичкој реализацији, заснива на значењу глагола *(х)лебидићи* („заменути плод, доби(ва)ти зрна, (за)зрнити се”), док остали (*захлебидићи* / *захљебидићи* 2, *захлебидићи се* 2а, *исхлебидићи* / *исхљебидићи* (*се*), *охлебидићи* / *охљебидићи* (*се*), *дохлебидићи* / *дохљебидићи*) своје значење углавном темеље на секундарном значењу лексеме *хлеб* добијеном синегдохом („храна уопште”, „животне намирнице, јело, храна уопште”). Глаголи *ухлебидићи* (*се*) / *ухљебидићи* (*се*) и *захлебидићи се* 2б *йокр.* базирани су на секундарном значењу лексеме *хлеб* / *хлеб* индукованом метафором („оно чиме се неко издржава, средства за живот, зарада; посао, служба”). Као доказ реченом, наводимо неколико контекстуалних потврда значења и употребе датих лексема:

Пшеница стаде венути пре него што је *захлебдила* (РСАНУ).; Кукуруз ми је већ *залебдио*, скоро ће и сазрети (РСАНУ).; Лазар ... пропустио кроз круњачу торбицу кукурузних клипова да би живину *захлебдио* (РСАНУ).; Хајде мало да *се захлебимо* (РСАНУ).; Човек *се заледи* кад стигне нова храна (РСАНУ).; Море ти *се добро заледи* (РСАНУ).; Нашао ... много пара и решио се да их преда власти, а пандур ... му саветује да не преда ... Ред је, мајковићу, и сељак да *се за'леди* (РСАНУ).; *Дољебидићи* значи: да му леба до новог [жита] истраје, да не купује (РСАНУ). Ко пак *не дољеди* зове се гладниковић или недољебић (РСАНУ).; Питао ага рају, како с' љетином? — слабо ага, да се могу издуванити лако би *се изљебдио* (РСАНУ).; Њиво, мајко хранитељко ... | Доћи ће ти мале| сејке ... | Кад им живот камен баци | Срце оледи, | Нејачице моје мале | Прими, о'леди (РСАНУ, охлебити I); *Охлебидићи*

се значи стећи хљеба, а код сељака добити ново жито у јесен (РСАНУ, охлебити II). Кад сељаку стигне ново жито, онда говоре да су се оледили (РСАНУ, охлебити II.); Изр. нисам (није и сл.) охледио уста нисам (није) појео, окусио ништа. (РСАНУ); Цијелога дана нисмо уста охлебдили ... (РСАНУ); Петар није ољедио уста от- како се разболио ево већ петанест дана (РСАНУ).

У гнијезду су још два другостепена деривата настала префиксалном творбом – придјевска лексема *бесхлебдан* / *бесхлебдан* (< *хлебдан*) и именичка *нахлебник* / *нахлебник* (< *хлебник*), уз коју стоји квалификатор *љокр.* и којом се означава негативна карактерна особина појединца:

Било је к тому и таквије окајаније невјежа, који су, не смишљајући што је и што изискује чин монаше- ски од човека, сматрали манастире као прибјежиште *бесхлебдније* пропалица и љениваца (РСАНУ.); Сад ће сигурно знати да га поп и Хаџи-Рагиб хране, да је њихов *нахлебник* (РСАНУ.); Поред ових истичу се у тој галерији људи у оставци, *нахлебници* итд., своје врсте сувишни људи (РСАНУ).

Као творбена основа у даљем процесу деривације међу другостепеним дериватима појављују се глаголи *дохлебидиѝи*, *захлебидиѝи* / *захлебидиѝи*, *охлебидиѝи* / *охлеби- диѝи* (*се*), од којих су као резултат префиксално-суфиксал- не творбе настали трећестепени деривати *недољебдић* (< *до(х)љебдиѝи*), *захледавиѝи* (*захледаваѝи*) / *захледави- ѝи* (*захледаваѝи*) (< *захлебидиѝи* / *захлебидиѝи*) и префик- сални дериват трећег степена *обесхлебидиѝи* / *обесхлеби- диѝи* (< *охлебидиѝи* (*се*)):

Ко пак не дољеби зове се гладниковић или *недољебдић* (РСАНУ, дохлебити / дохлебити).; Већина човечан- ства ... кад није *обесхлебљена* и потлачена љутом не- правдом, она скоро ништа не тражи (РСАНУ).

У анализираним рјечницима лексема *недољебић* нема статус посебне одредничке ријечи, чак ни њен књижевни лик (*недохлебић / недохљебић*). Њу смо издвојили из контекстуалне потврде дате уз глагол *дохлебићии / дохљебићии* и, како се из датог примјера види, на основу лексичког окружења у којем се нашла (*їладниковић* и *недољебић*), с једне стране, те на основу споја творбеног форманта *-ић* и префиксиране творбене глаголске основе (*недољед-*), ријеч је о деривату са негативном експресивном семантиком. Познато је да суфикс *-ић*, који је по својој основној функцији деминутивни, најширу примјену значења потомства има у презименима (в. Клајн 2003: 111), па би се тако семантика лексема *недољебић* „онај који не успијева дохљебити, прехранити се до нове жетве” управо због присуства овога форманта могла проширити са појединца на породицу, кућу из које потиче. И сама чињеница да је у језичкој заједници постојала потреба да се обиљеже појединци који не успијевају да се прехране, указује на потенцијално негативан емоционални набој који собом носе ове лексеми. Посредно, потпору реченом видимо и у примјерима који се у РСАНУ наводе уз лексеми *їладник* (с обзиром да се нашла у негативном лексичком озрачју ријечи *їојегу, одеру; себичњааци*), која је синонимна лексеми *їладниковић*, уз коју је дериват *недољебић* такође употријебљен као синоним при објашњењу значења које налазимо у оквиру контекстуалне потврде глагола *дољебићии* (пр. Ко пак не дољеби зове се гладниковић или недољебић). За потврду наводимо примјер употребе лексема *їладник* дат у РСАНУ:

Нисам учио школу да се тамо враћам, да тамо живим и да ме они *їладници* *їојегу* и *одеру* (Ђур. 4, 229, РСАНУ); *Гладници* и *себичњааци* као да су се променили: нису се жалили на глад, нити су пребацивали четном економу да су следовања неједнако подељена (Ђос. Д. 1, 326, РСАНУ).

Од другостепеног глаголског деривата *охлебіїи* грађен је префиксални дериват трећег степена *обесхлебіїи*, уз који стоји квалификатор *нерасір.* и сљедећи примјер као контекстуална потврда значења које се дијелом темељи на негацији значења глагола од чије творбене основе је грађен („учинити да неко остане без хлеба”), дијелом на трећој семантичкој реализацији лексеме *хлеб / хљеб* („основна средства за живот, зарада, служба, посао и сл.”):

Већина човечанства ... кад *није обесхлебљена* и потлачена љутом неправдом, она скоро ништа не тражи (РСАНУ).

У гнијезду је двадесет и једна лексема настала сложеничком творбом, с тим да су само три формиране слагањем – *дулихлеб* (дијал. *дулилед*), *залудхлеб* и *лезилед* (односно *лезихлеб*) за коју је везан другостепени дериват *лезиледовић*, док остале представљају продукт сложеничко-суфиксалне творбе – *хлебород / хљебород* (дијал. *лебород, љебород*), *хлебородан / хљебородан* (дијал. *лебородан / љебородан*), *хлеборође / хљеборође* (дијал. *лебородије*), *међухлебница / међухљебница*, *іеііохлебник / іеііохљебник*, *іеііохлебница / іеііохљебница*, *іеііохлебница / іеііохљебница*, *соихлебник / соихљебник*, *скорохлебовић / скорохљебовић*, *хлебождер / хљебождер*, *хлебождерка / хљебождерка*, *хлебојеђа / хљебојеђа*, *хлебоноша / хљебоноша*, *хлебојекар, цабахлебарош, цабахлебовић / цабахљебовић*.

Већину чине првостепени деривати, док је само шест деривата другог степена ((*x*)*лебородан* < (*x*)*лебород*, *лебородије* < *лебород*, *лезиледовић* < *лезилед*, *іеііохлебница / іеііохљебница* < *іеііохлебник / іеііохљебник*, *хлебождерка / хљебождерка* < *хлебождер / хљебождер*, (*x*)*леборође* < (*x*)*лебород*).

Од примарне семантичке реализације лексеме *хлеб / хљеб* творени су деривати (а) *соихлебник / соихљебник*,

хлебождер / хљебождер, хлебојеђа / хљебојеђа, хлебоноша / хљебоноша, хлебойекар, њејохледица / њејохљедица, њејохлебник / њејохлебник, њејохлебница / њејохлебница, а готово подједнак број своје значење базира на четвртој („оно чиме се неко издржава, средства за живот, зарада; посао, служба”) *залудхлеб, лезилед, лезиледовић*¹³⁷, *скорохлебовић / скорохлебровић, џадахлебарош, џадахлебовић / џадахлебровић* (б) и трећој семантичкој реализацији („плод житарица, зрно”) која је застарјела и својствена појединим говорима српског језика (в) *хлебород, хлебородан, хлехорође, лехородије, међухлебница*, што потврђујемо примјерима контекстуалних потврда из рјечника гдје су дате лексеме обрађене:

(а) *Хљебождерке* проклетe! (РМС).; Човјеку није сличан *хљебојеђи* био (РМС).; Толико пута [сам] ишао с *хлебоношама* (Шапч., РМС).; Ти су грађани били по занимању: иглари, *хлебойекари*, ножари и остругари (РСАНУ, остругар).; Трзају [се] мачеви и ножеви на господара, брата, сина ... *соихлебника*, кума и побратима. (РМС).; У нашим споменицима ја сам до сада могао наћи да се само једном помиње име ове вароши и то у запису на једној *њејохлебници* у цркви у Новоме (РСАНУ); Сеоске цркве спомињу је [Виду] као ... приложницу; једној је поклонила барјак ... трећој *њејохлебници* (РСАНУ); Тако се у манастиру Савини налази *њејохлебница* коју је у то време сковао поменути мајстор у Пожаревцу (РСАНУ); Тудори и одборници општине ... већ трећи дан како се вуку све средином сокака ... тражећи Ману Кујунцију, да му исплате и дигну поручена кандила, кадионицу и *њејохлебницу* (РСАНУ).; На једној *њејохлебници* манастира у Пиви пише да је скована 1637 године

137 У основи ове лексеме налази се израз *лези лебе (лебу) да ње једем* („каже се некоме ко је ленштина, нерадник”) (РСАНУ, леб).

(РСАНУ); *Пејџохлебница* је сребрни црквени сасуд за држање хлеба, вина и јелеја (РСАНУ); *Пејџохлебница* ... Користи се на великом бденију (РСАНУ).

(б) Мене *залудљеди* не требају, ја сам вас звао да ради-те.; Имам ђеце, ама је то све сам *залудљед*, ни једно још није кадро једно другом воде додати (РСАНУ).; Скупити ... све сељаке, па и оне *лезиледове* невалификоване земљане раднике ... који мисле да је рад изговор за добијање дечјег додатка (РСАНУ, Давичо).; Гроф Ерентал, берзијанац, *скорохлебовић* (РМС).; Један од аласа ... повика: "Еј, *цабахлебовићи!*" (РМС).; Ово су сасвим нова времена, кад против своје воље постанеш *цадалебарош* (интернет, www.zargonaut.com).

(в) *Лебород* се зову сва жита од којих се може производити леб (РСАНУ). — *Лебородна* година је година берџетна с храном (РСАНУ).; Земља је танка и слаба, јер ју је вода спрала и снела у Тимок, па је изгубила своју плодност („*лебородије*") (РСАНУ).; *Међулебница* је време кад се измакне стара храна а нова још не приспе, тако отприлике око Петрова дне и мало раније (РСАНУ).

Када је, дакле, у питању деривациона продуктивност значења лексеме *хлеб* у творби сложеница, примјећујемо да је најпродуктивније њено примарно значење, а одмах за њим треће (односно четврто према РСАНУ). Четвртина од укупног броја сложеничких лексема (*хлебород*, *хлебородан*, *хлеборође*, *лебородије*, *међухлебница*) своје значење базира на архаичној секундарној семантичкој реализацији својственој појединим говорима српског језика *џлод*, *жиџарица*, *зрно*.

С обзиром на врсту ријечи које поред именице *хлеб* / *хлеб* учествују у формирању сложеница, можемо рећи да преовлађују сложенице са глаголском компонентом. Уз

творбену основу именице *хлеб* / *хљеб* јављају се глаголи *јесити*, *ждерајити*, *носијити*, *родити*, *јећи* и императивни облик *лези*, при чему су деривационо најпродуктивније оне које садрже глаголе *родити* ((*х*)*лебород* / (*х*)*љебород*, (*х*)*лебородан* / (*х*)*љебородан*, *лебородије*, *хлебодође*) и *ждерајити* ((*х*)*лебождер* / (*х*)*љебождер*, (*х*)*лебождерка* / (*х*)*љебождерка*), док су остали заступљени са по једном лексемом (*хлебојећа* / *хљебојећа*, *хледоноша* / *хљедоноша*, *хлебойекар*). На интернету смо забиљежили још један примјер сложенице са творбеном основом глагола *јесити* – лексему *хлебојед*, чије значење неријетко бива реализовано уз иронијски призвук:

Мој муж је *хлебојед*.; Није човек само *хлебојед*.; „просвећени бескорисни *хлебојед*”; Пас: Месојед, али у Србији у већини случајева *хлебојед*.

Осим глагола, у творби сложеница у семантичко-деривационом гнијезду лексеме *хлеб* / *хљеб* учествују и друге врсте ријечи, прије свега прилози (*залуд*, *скоро*, *џаба*), именица (*со*), приједлог *међу* и број *један*. Све сложеничке лексеме са прилогом у своме саставу (*залудхљеб*, *скорохлебовић* / *скорохљебовић*, *џабахлебовић* / *џабахљебовић*) имају негативну експресивну семантику, која је највећим дијелом и заснована на његовом семантичком садржају, односно појединим семантичким компонентама тог садржаја (*залуд* „без користи, без резултата, без успеха, узалуд”, *џаба* „бесплатно, бадава; по ниској цени, скоро бесплатно”; „узалуд, низашта.”), а неријетко појачана суфиксалним творбеним формантом (*-ош*, *-овић*).

Анализирајући суфикс *-ош*¹³⁸, Клајн (2003: 184) износи претпоставку да *џабалебарош* представља

138 Клајн износи податак да је ријеч о творбеном форманту двојаког поријекла и да се осим у првобитно хипокористичним словенским именима и апелативима мађарског поријекла (*рабош*, *ђилкош*, *добош*) јавља у још понеким ријечима (*ројош*, *цуцкош*, *џанкош*), које су у РМС пренијете из других рјечника (Клајн 2003: 184).

проширење сложенике *џабалебар*. Међутим, РМС не билежи ове лексеме, него само лексичку јединицу *џабахлебовић / џабахљебовић*. У језику савремених говорних представника српског језика, осим на именичке сложенике *џабалебар* и *џабалебарош*, наилазимо и на глагол *џабалебарити*:

Ово су сасвим нова времена кад против своје воље постанеш *џабалебарош* (www.zargonaut.com; 20.1.2021.); Најгори покушај колеге, рођака, комшије да утјеше комшије које у кући имају сина наркомана, вуцибатину, *џабалебара*, никада обријаног, удостојеног и никада способног и за најмањи физички и друштвено-користан рад (vukajlija.com).; Ко то *џабалебари* по кафићима? (www.danas.com; 20.1.2021); Одбија раскид уговора, *џабалебари* још годину дана за 50 000 евра (naslovi.net; 20.1.2021).

Састављен од присвојног придјевског суфикса *-ов* и деминутивног *-ић*, „одакле значење сина односно потомка”, суфикс *-овић*, који најширу примјену има у презименима, појачава експресивну семантику лексема *џадахлебовић / џадахљебовић*, *скорохлебовић / скорохљебовић* и *лезилебовић*, што значи да *скорохлебовић*, на примјер, није само *онај који се дрзо, одскора обојаишио, џосџао нешишо* већ се погрдно значење проширује са појединца на цијелу породицу (исп. примјере лексема којима је означен човјек „угледног порекла, потомак старог, доброг колена, рода, лозе”, какве су у српском *коленивић / кољенивић, оцаковић*).

Погрдно значење имају и сложенички деривати са глаголском компонентом *џдерайиш* – првостепени дериват *хлебождер / хљебождер* и за њега везан дериват другог степена *хлебождерка / хљебождерка* – засновани на семантичким елементима садржаја глагола „много”,

„халапљиво”, „прождрљиво”, који су, иначе, ослонац метафорички индукованим значењима овога глагола „присвајати, грабити” (преко „гутати, потискивати у желудац не жваћући, не дробећи зубима”) – отуда и примјери са врло високим негативним емоционалним набојем (*Хлебождерке њроклеје!*). Премда у свом саставу има творбenu основу глагола *јесѝи*, који је неутралан, немаркиран члан синонимског глаголског низа у који спада и глагол *ждераѝи*, дериват *хлебојеђа*, ипак има подругљиву и презриву значењску нијансу, која се наговјештава већ у самој дефиницији, семантичким елементом датим у заградди („много”), а потврђује примјером реченице у којем је употрејебљен: *Човјеку није сличан хлебојеђи дио* (М—И, РМС).

Када је у питању деривациона продуктивност значења лексеме *хлеб* у творби сложеница, примјећујемо да је најпродуктивније њено примарно значење, а одмах за њим, треће по реду¹³⁹, секундарно значење „основна средства за живот, зарада, служба, посао и сл.”, које је у основи свих сложеничких деривата са негативном експресивном семантиком. Четвртина од укупног броја (*хлебород*, *хлебородан*, *хлеборође*, *лебородије*, *међухлебница*) своје значење базира на архаичној секундарној семантичкој реализацији („плод, житарица, зрно”) својственој појединим говорима српског језика.

Што се тиче парадигматских лексичких односа у самом гнијезду, осврнућемо се на однос синонимије. Примјећујемо да у синонимне односе ступају лексеме углавном дијелом своје значењске структуре, па тако именички деривати (*х*)*лебарка* / (*х*)*љебарка* и (*х*)*лебник* / (*х*)*љебник*, *хлебара* / *хљебара* и *хлебарница* / *хљебарница* синонимни су у својим примарним значењима („дебља даска са посебним удубљењима за кисељење хлебног те-

ста”; „продавница хлеба”), док примарно значење дијалекатског деривата (х)лeбњача / (х)љeбњача ступа у синонимски однос са секундарним, територијално ограниченим, значењем лексеме *хлебара* („ракија”). Лексема (х)лeбњача / (х)љeбњача својим трећим по реду секундарним значењем синонимна је са секундарним значењем дијалекатских лексема *лeбар* и *лeбарка* („црни жохар”). Дериват *бeсхлeдица* / *бeсљeдица* парцијално је синониман са дериватима *бeсхлeдница* / *бeсхљeдница* („време кад влада глад”, „гладна година”) и *бeсхлeдовић* / *бeсљeдовић*, *бeсхлeдић* / *бeсљeдић* („онај који је без хлеба, који нема шта да једе; гладница”).

Када је у питању употребна и стилска вриједност деривата лексеме *хлеб* / *хљeб*, констатујемо да је међу маркираним лексичким јединицама највише дијалектизама (*лeбо* / *љeбо*, *лeбар* / *љeбар*, *лeбарина* / *љeбарина*, *лeбарица* / *љeбарица*, *лeбарка* / *љeбарка*, *лeбарница* / *љeбарница*, *лeбник* / *љeбник*, *лeбњача* / *љeбњача*, *лeбан* / *љeбан*, *лeбарски* / *љeбарски*, *лeдићи*, *залeдићи* / *заљeдићи*, *олeдићи* / *ољeдићи*) и покрајинизама (*нахлeдник* / *нахљeдник*, *љeйчица*, *бeжљeдовић*, *бeжљeдица*, *изљeдићи*, *хлeбача* / *хљeбача*, *хлeбара* / *хљeбара* 2, *захлeдићи* / *захљeдићи* (се) 1, 2. д., *охлeдићи* / *охљeдићи* се II; *лeбождер* / *љeбождер*, *дулилeд*, *залудљeд*, *лeбород*, *лeбородије*, *међулeдница*, *лeбородан* / *љeбородан*). Осталим квалификаторима упућује се на то да се дате лексичке јединице користе у народу (нар. *долeдићи* / *дољeдићи*, *бeзлeбара*; *лeзилeб*, *лeзилeдовић*), да се реализују у разговорном језику (*охлeдићи* / *охљeдићи*), имају статус варваризма (*бeзлeдовић*, *дрeжљeдовић*), да нису распрострањене (*обeсхлeдићи* / *обeсхљeдићи*), да се везују за религијски дискурс (*йeйохлeдица* / *йeйохљeдица*, *йeйохлeдница* / *йeйохљeдница*, *йeйохлeдник* / *йeйохљeдник*) или су, пак, експресивног значења (презр. *нeхлeдовић* / *нeхљeдовић*, погрд. *скорохлeдовић* / *скорохљeдовић*). Мањи је број оних лексема које припадају

и општем и терминолошком лексичком фонду – такве су *хлебарка* / *хљебарка* 2, (*х*)*лебњача* / (*х*)*љебњача* и дијалекатске лексеме *лебар* и *лебарка* у значењу „црни жохар”, уз које стоји квалификатор зоол., и лексеме *дулихлеб* „копитњак *Anemone hepatica*” и (*х*)*лебњача* / (*х*)*љебњача* „млечница *Lactarius deliciosus*” са квалификатором бот. Само је једна лексичка јединица оквалификована као кованица, а то је сложеничко-суфиксални дериват *хледојећа* / *хљедојећа*.

4.2. Семантичко-деривационо гнијездо лексеме **крух**
0 **крух(в)** (мн. крухови) (дијал. крув, крук)

1. основно јело у људској исхрани, које се прави ичењем обично ускислої иесїа, умешеної од ишеничної огн. кукурузної или др. брашна, хлеб.

2. а. јело, храна уоїшїе. б. њокр. в. жиїо (1а).

3. фї. а. основна средсїва за живої, за задовољавање њоїреда еїзисїениције; зарада. б. служба, намешїење, њо-сао (као извор средсїава за живої). (РСАНУ) =>

$1_1 < 0_1$ **крув-ашица** ж дијал. женска особа која радо једе хлеб (РСАНУ)

$1_2 < 0_1$ **крух-ар** м (дијал. крувар) занайлија који сїравља, њродаје крух, њекар (РСАНУ) =>

$2_1 < 1_2$ **крухар-ев = крухар-ов**, –а, –о који њриїада крухару (РСАНУ)

$1_3 < 0_{2a}$ **крух-арити се** (дијал. крувариїи се) несвр. оскудно се храниїи; њрехрањиваїи се (РСАНУ)

$2_3 < 1_2$ **крухар-ица** ж женска особа која сїравља, њродаје крух, њекарка, хлебарица

$2_4 < 1_2$ **круш-арица** 1. (обично у мн.) жиїарица од које се млевењем добива хлебно брашно 2. в. крухарица. 3. зоол. њокр. врсїа велике њланинске змије сивкасїе боје (РСАНУ)

$1_4 < 0_{1,26}$ **круш-ан** –шна, –шно 1. (обично одр.) који се односи на крух (који је од круха, чија је намена у вези са крухом и др.), хлебни 2. родан, њлодан у жиїу, жиїни.

$1_5 < 0_{1, 26}$ **круш-ни**, -а, -о 1. који се односи на крух уоїшїе (који ѱоїшїе од круха, који је намењен за крух, за сїрављање круха иїд.), хлебни 2. чврстї, їврд (о храни) (?) 3. ѱокр. који обилно рађа жиїо, жиїородан; који има мноо жиїа =>

$2_5 < 1_4$ **круш-ница** ж 1. їећ за їечење круха, хлебна їећ 2. дої. в. хлебно дрво (їод дрво изр.) 3. ѱокр. жиїна њива, ораница 4. ѱокр. кокошији измеї

Прс $1_1 < 0_{1, 2a}$ **бес-круш-ник** м ѱокр. в. десхледовић =>

Прс $1_1 < 0_{1, 2a}$ **бес-круш-ница** ж ѱокр. в. десхледица (1)

$1_6 < 0_1$ **круш-ац** -шца м дем. и хий. од крух (РСАНУ)¹⁴⁰

$1_7 < 0_1$ **круш-ина**¹ ж ауїм. од крух (РСАНУ)

$1_8 < 0_{2a}$ **круш-ити (се)** несвр. ѱокр. I. храниїи се и жи-ветїи с ким заједно II. ~ се в. крушиїи (I). =>

$2_6 < 1_7$ **круш-ење**

Пр $2_1 < 1_7$ **до-крушити** свр. ѱокр. исїрајайїи с крухом до нове жейве

Пр $2_2 < 1_7$ **за-крушити се** свр. ѱокр. заложїи се кру-хом; најесїи се круха, хлеба

Пр $2_3 < 1_7$ **ис-крушити** свр. ѱокр. їрехраниїи се кру-хом, хлебом; їојесїи круха, хлеба

Пр $2_4 < 1_7$ **о-крушити** (некога) надавиїи, обезбедїи некоме хлеб, крух; нахраниїи хлебом (РСАНУ); **о-кру-шити се** 1. а. заложїи се крухом, хлебом, їојесїи круха, хлеба; б. добїи, имаїи досїа круха, хране, жиїа и сл.; 2. снабдеїи се, обезбедїи се хлебом, крухом, надавиїи крух; 3. окусиїи, їробайїи нешїо (РМС)

$1_9 < 0_1$ **круш-ић** -а м дем. од крух

$1_{10} < 0_1$ **круш-чић** м дем. и хий. од крух и крушац.

$С1_1 < 0_1$ **крус-о-лук** м ков. шаљ. крух, со и лук

$Сс1_1 < 0_3$ **крух-о-бор-ац** м (їен. мн. крухобораца) онаї

140 круш-ац -шца м 1. а. комад чврсте материје, грудва, грумен (обично камене соли) б. зрно (грёда), мрвица (соли) 2. покр. сипки, зрнаст, крупичав снег 3. покр. снажан, а омален и здепаст човек.

који се, обично безобзирно, дори за власитију еизисџенцију, онај који љрчи за зарадом, који се из корисџољубља љрчевитџо држи нечеџа (чесџо са љеј. или ир. љризвуком)

Сс₂ < Сс₁ **крухобор-ка** ж женска особа крухоборац

Сс₃ < 0₃ **крух-о-бор-лук** м в. крухоборсџиво

Сс₄ < 0₃ **крух-о-бор-ски**, –а, –о који се односи на крухоборце, својсџивен крухоборцима

Сс₅ < 0₃ **крух-о-бор-ство** с борба за најнужније жи-воџине џоџиреде, за еизисџенцију, зараду

Сс₆ < 0₃ **крух-о-јед-ац**, –еца м нерасџр. в. крухоборац

Сс₇ < 0₃ **крух-о-лов-ац**, –вца м нерасџр. в. крухоборац

Сс₈ < 0₁ **крух-о-пек-ар** м нерасџр. в. крухар

Сс₉ < 0₁ **крух-о-пец** м (дијал. крувоџеи) џокр. време за које се исџече хлеб

Сс₁₀ < 0₁ **крв-о-пек** м ков. време џоџиредно да се хлеб исџече

Сс₁₁ < 0₂₆ **међу-круш-је** с покр. време кад сџарџо жиџо несџане, а ново није јџи љрисџело, дозрело; исп. међужи-тица.

Семантичко-деривационо гнијездо лексеме крух чини 35 лексичких јединица, од тога четири префиксалне творенице (докрушиџи, искрушиџи, закрушиџи (се), окрушиџи (се)), двије префиксално-суфиксалне (бескрушник, бескрушница) и једанаест сложеничких лексема (крусолук, крухоборац, крухоборка, крухоборлук, крухоборсџиво, крухоборски, крухоједац, крухоловац, крухоџекар, крухоџеи, крувоџек, међукрушје). Поред именичких деривата, који чине веђину, у гнијезду су четири придјевска (крухарев / крухаров, крушан, крушни, крухоборски) и шест глаголских деривата (крухариџи се, крушиџи (се), докрушиџи, закрушиџи се, искрушиџи, окрушиџи (се)).

Првостепених деривата има 12 (крувашица, крухар, крушан, крушни, крушац, крушина, крушиџи, крухариџи се, крушић, крушчић, бескрушник, бескрушница), од тога су четири једнореферентна – деминутивна образо-

вања *крушац*, *крушчић*, *крушић* и аугментатив *крушина* – а остали су двореферентни, при чему је највећи број првостепених деривата заснован на првој семантичкој реализацији лексеме *крух* („основно јело у људској исхрани, које се прави печењем обично ускислог теста, умешеног од пшеничног одн. кукурузног или др. брашна, хлеб”), а мањи број на другој (*крухарији* на 2а; *крушан*, *крушни* на 2б):

(а) Кад имала *крушица*, није било смока, а кад смока, *крушица* понестало (РСАНУ).; Тврд је био родитељски *крушац* (РСАНУ).; Расте пшеничица, подиже се *крушац* кукурузни (Горан 1, 10).; Окуша *крушац* и звање, којему се била посветила (РСАНУ). Отима ближњему и насушни залагај *крушица* (РСАНУ).; За неког који је служио у војсци, у жандарима и т.д. кажу: „он је на царском *крушицу*” (РСАНУ).; У својој тешкој борби за свакидашњи *крушац* ... није имао времена да залијеће у ... сфере ... умјетничких сања (РСАНУ).; фиг. Провео [је] ... најљепше дане ... у просторијама ... древног самостана, дробећи у њему *крушац* знања неколицини ... младића (РСАНУ).; Јели су [артисти] огромне пржене одреске, свињске котлете, кришке сланине ... огромне плошке пржене шунке и хрпе пшеничних *крушчића* (РСАНУ, плошка).; Извали преда нас онако гладне *крушину*, колик ореће колице (РСАНУ).; Зато сустегни огањ своје душе, можда нас буде и онако силан број бескућника и „*бескрушника*” (РСАНУ);

(б) Глас Митра *крухара*, који викаше ... Бешкота бијелога, биница, крува (РСАНУ).; Није са мнош *крушила*, кам' сам је мога' познати (какве је ћуди) (РСАНУ).; Нећеш ти више са мнош *крушији* (РСАНУ). Ја не жалим нашега Михата ... | Јер њих мајка прегорјела

није, | Јер ће *крушић* с својом браћом драгом (РСАНУ).; *Крушић* се с ким значи: дијелити с ким крух, т.ј. живјети заједно (Како га не бих познавао кад се с њим *крушим*!) (РСАНУ).; Знате пако ито, дасу наши буњевци већом страном сиромаси тако, да многи од њи једва се *круваре*, а камоли себи друго шта да купе (РСАНУ).; Ово је *крушан* крај; Ђе родио крув не родио, ође роди вавје (РСАНУ).

Међу наведеним лексемама (првостепеним дериватима) способност даље деривације имају именичка лексема *крухар* (> *крухарев* / *крухаров*, *крухарица*, *крушарица*), придјевски дериват *крушни* (> *крушница*) и глаголски *крушић* (*се*) (> *крушење*, *докрушић*, *искрушић*, *закрушић се*, *окрушић се*). У цјелини гледано, има девет другостепених деривата, од чега су четири префиксалне глаголске творенице. Као доказ постојања и значења у којима су у језику остварени наводимо контекстуалне потврде рјечника:

Далеко је *крухарева* кућа (РСАНУ).; Био је син убоге *крухарице*. Купујем крух у *крухарица* (РСАНУ).; *Крушарице* су женске које су мјесиле, пекле и за свој рачун продавале крув. За вријеме војне границе то је свакоме слободно било (РСАНУ).; У тим се [јужним] крајевима каткада сије као *крушарица* и сирак (РСАНУ).; У приземљу је трговина *крушарица* (РСАНУ).; Његов хљебар пече у *крушници* и пециво и крух и колаче (РСАНУ).; У оној црвено бијелој маји тата Скомраков баца хљебове у усијану *крушницу* (РСАНУ).; Оскудан домаћин и не „*докруши*” ... него већ до ускршњих поклада ишчисти и последње зрнце жита (РСАНУ).; Жита доста да *искрушиће* (РСАНУ).; Потамни ... ко се за пуно времена није омрсија ... а у ритко и *закрушија* (РСАНУ); Милиони душа не имају чиме *окрушиће се* (РМС); Наше силе нијесу достат-

не, да отклоне све опасности, које нам *окрушују* домовину (РСАНУ).

Полисемантичку структуру има неколико лексема, и то придјевски првостепени деривати *крушан* и *крушни* (а), другостепени именички деривати *крушарица*, *крушница* (б) и глаголски дериват другог степена *окрушии се* (в):

(а) Ево има ... два дана како ми моја маћија не даде ни *крушне* мрвице да поијем (РСАНУ).; Спремио [је] ... врећу *крушна* брашна (РСАНУ).; У запећу (запећку) је велико *крушно* корито на ногарама (РСАНУ).; Вади крух из *крушне* пећи (РСАНУ).; У великој *крушној* пећи горјела је брескваста ватра (РСАНУ). С једне стране стара крушна пећ с великим отвором и с ватром у нутрини (РСАНУ).; Ово је *крушан* крај; Ђе родио крув не родио, ође роди вавје (РСАНУ).;

(б) У тим се [јужним] крајевима каткада сије као *крушарица* и сирак (РСАНУ).; У приземљу је трговина *крушарица* (РСАНУ).; — *Крушарице* су женске које су мјесиле, пекле и за свој рачун продавале крув (РСАНУ).; У оној црвено бијелој маји тата Скомраков баца хљебове у усијану *крушницу* (РСАНУ).; Његов хљебар пече у *крушници* и пециво и крух и колаче (РСАНУ).; — Слаба 'е у њега *крушница*, прем има велику земљу, сваке године прикупљуе крува и паленте (РСАНУ).;

(в) Милиони душа не имају чиме *окрушии се* (РМС).; Наше силе нијесу достатне, да отклоне све опасности, које нам *окрушују* домовину (РСАНУ); Дицон триба управити, треба их *окрушии*, нек знаду ко ин је ћаћа (РСАНУ); Изгледа, канда *се* ове године *није* *окрушио* (РСАНУ); Љубан Павловић *се*

ове године *окрушио* ка ријетко који (РСАНУ); ... да се што прије окући и *окруши*... (РСАНУ); Немам у кући брашана, не знам кад ћу се *окрушићии* (РСАНУ); Откад има смокава, *нијесам се* још *окрушио* (РСАНУ).

Како из наведених примјера и дефиниција њихових значења датих у РСАНУ видимо, значењске структуре придјевских деривата *крушан* и *крушни* нису потпуно подударне, тачније лексема *крушни* богаија је за још једно значење „чврст, тврд (о храни)”, које се заснива на лексичком механизму метафоре захваљујући семи из основног семантичког садржаја лексеме *крух* „које се прави печењем” („основно јело у људској исхрани, које се прави печењем обично ускислог теста, умешеног од пшеничног одн. кукурузног или др. брашна, хлеб”). Прво значење обију придјевских лексема („који се односи на крух уопште (који потиче од круха, који је намењен за крух, за справљање круха итд.), хлебни”) утемељено је на примарном значењу лексеме *крух*, а друго значење лексеме *крушан* („родан, плодан у житу, житни”), односно треће по реду у семантичкој структури лексеме *крушни* („покр. који обилно рађа жито, житородан; који има много жита”) на њеном секундарном значењу „2.б. покр. в. жито (1а)” насталом метонимијском трансформацијом полазног семантичког садржаја.

Именички дериват *крушарица* остварен је у три семантичке реализације, при чему је прва заснована на секундарном значењу лексеме *крух* „2б. покр. в. жито (1а)”, друга је подударна значењу лексеме *крухарица* „женска особа која справља, продаје крух, пекарка, хлебарица”, утемељеном на примарном значењу лексеме *крух*, док се трећа везује за област зоологије „покр. врста велике планинске змије сивкасте боје”.

Лексема *крушница* има четири семантичке реализације од којих су трећа и четврта оквалификоване као по-

крајинизми. Прва је резултат метонимијског варирања („пећ за печење круха, хлебна пећ”), а друга означава врсту дрвета – „бот. дрво *Atrocarpus* из ф. *Mogaseae*, највероватније са острва Индијског океана, које се гаји ради плода” (РСАНУ, дрво) – и с обзиром на то да је његов плод основна храна у тропским подручјима, богата скробом, чији укус подсећа на *хљеб* (*крух*)¹⁴¹, можемо закључити да је дата семантичка реализација продукт метафоричког семантичког варирања. Трећа значењска реализација („житна њива”) заснована је на другој, односно трећој семантичкој реализацији првостепених придјевских деривата *крушан* и *крушни* од којих је изведена („родан, плодан у житу, житни”, „покр. који обилно рађа жито, житородан; који има много жита”), а четврта („кокошији измет”) своје значење заснива на метонимијском преносу – *кокошји измет* назван је према земљишту на којем се узгаја *крух* (тј. *житио*), гдје се користи као средство побољшања квалитета приноса – посипа се земљиште да би се побољшала родност.

Са глаголом *крушићи* (*се*) префиксални другостепени глаголски деривати *докрушићи*, *закрушићи се*, *искрушићи*, *окрушићи* (*се*) образују подгнијездо и своју семантику заснивају углавном на првој семантичкој реализацији лексеме *крух*:

Оскудан домаћин и не „*докруши*” ... него већ до ускршњих поклада ишчисти и последње зрнце жита (РСАНУ).; Сви остали једва *докруше*, тко до Божића, тко до Поклада (РСАНУ).; Пусте говеда на сијено и чељад на врућ *крух*, па нити ћеш докормити нити *докрушићи* (РСАНУ).; ’оће ли моћи *докрушићи* (РСА-

141 Ријеч је о основној животној намирници која се у тропским подручјима ријетко када једе сирова. Чешће се пржи, кува или пече, а укус подсећа на кромпир или хљеб будући да је богата скробом (sr.m.wikipedia.org).

НУ).; У родној години жита колико бјеше доста [је] да *искруше* (РСАНУ).; Жита доста да *искрушише* (РСАНУ).

Значењска структура другостепеног глаголског деривата *окрушиши* (*се*) дјелимично је подударна значењској структури глагола *захлебидиши* / *захљебидиши* (*се*). За разлику од глагола *захлебидиши* / *захљебидиши* (*се*), код којег је већи број значења индукован синегдохом („снабдети (*се*) храном, нахранити”, „покр. појести, презалогажити, пообедовати”, „покр. обезбедити себи исхрану добивши неку службу или посао”), глагол *окрушиши* (*се*), и то искључиво кад је остварен као повратни, има двије семантичке реализације које се темеље дјелимично на истим лексичким механизмима („1.б. добити, имати доста круха, хране, жита и сл.”¹⁴² и „окусити, пробати нешто”).

У гнијезду је, како смо већ рекли, једанаест сложеница, при чему ваља истаћи да доминира сложеничко-суфиксална творба, заправо, само је једна лексема настала слагањем, тј. простим срастањем трију саставница *кру* (дијалекатски лик лексеме *крух*), *со* и *лук* – *крусолук*:

Дошла Циганка домаћици ... пак моли круха, соли и лука. Домаћица јој на то: Моли, Циганко, једно, пак ћу ти дати ... А ти дај ми, борати, *крусолука!* (РСАНУ).

Изузев придјевског деривата *крухоборски*, сви остали су именице, а способност даље деривације показује само један, и то је ријеч о граматичкој деривацији моционим суфиксом *-ка* (*крухоборац* > *крухоборка*). Већина сложеница поред творбене основе лексеме *крух* садржи глаголски дио (глаголску творбену основу) и творбени суфикс: *-ац* (*крухоборац*, *крухоловац*, *крухоједац*), *-ар* (*крухойекар*), *-лук* (*крухоборлук*), *-сиво* (*крухоборсиво*),

142 Синегдоха у садејству са метонимијом јер се у дефиницији помиње и *жишо*.

-0 (*крухойец, крувойек*). Међу њима најпродуктивнији је глагол *бориџи*, који се појављује у пет сложеничких лексема и важно је нагласити да су све експресивно маркиране. У семантичкој обради лексема *круходорац*, то је чак и наглашено ознакама које стоје у загради иза дефиниције значења и упућују на његов пејоративни и иронични призвук, чији су носиоци семантичке компоненте „безобзирно”, „грчевито”, „из користољубља”, „трчи за зарадом”. За потврду реченог наводимо контекстуалне потврде наведене у рјечничком чланку:

Многи ... млади људи прекршили [су] задану ријеч и изневјерили као штребери и *круходорци* ујака Пинтеровића (Матош 8, 252). Је ли банско воће зато боље ил горе, што не може све *круходорце* и славохлепе надолити частима? (РСАНУ).; На једној страни онај, који си је упиљио у главу, да ће спасити Аустрију са неколико германоманских присташа и бирократичких *круходораца*, на другој страни милиони народа (РСАНУ).; Мрзећи којекакве *круходорце* — није ни помислио на своје диете (РСАНУ).; Није додуше одмах стекао жељено мјесто као глумац, јер се ангажована шачица јадника бранила, да се њихова невоља повећа још за једног *круходорца* (РСАНУ).; Ово су мање више *круходорци* који су срећни што их нико не дира (РСАНУ).; Пустолов тај ... *круходорац* и просјак појавио се пред париским експертима као специјалист монтанистика (РСАНУ).

Сви наведени примјери потврђују негативну експресивну семантику ове лексема, на што прије свега указују значења ријечи и других синтаксичких јединица са којима ступа у синтагматске (напоредне или зависне) односе (*ширредери* и *круходорци*, *круходорце* и *славохлеје*, *германоманских ѝрисџаша* и *бирокраџичких круходораца*, *круходорац* и *ѝросјак*; *којекакве круходорце*), али и оста-

так њеног лексичког окружења у реченици (*йрекршили задану ријеч, изневјерили, мрзећи, срећни шио их нико не дира*). Руководимо ли се дијалектиком семантичког „зрачења”, према којој „свака ријеч употријебљена у контексту ‘зрачи’ дио свог значења на сусједне и блиске јој ријечи у истом тексту” (Риђановић 1988: 316 према Драгићевић 2007: 222)¹⁴³, *крухоборац* постаје и помало „лакташ, каријериста, онај који смишљеним настојањем и додворавањем жели постићи успјех”, „похлепан на славу”, „који се слијепо држи форме”, „беспринципијелан”, „спреман на сваки нечастан посао ради личне користи”, претјерано наклоњен туђинском утицају¹⁴⁴. У раду посвећеном лексичкој и стилској диференцијацији српскога и хрватскога књижевног језика, Р. Бошковић (1935: 280), међу примјерима којим илуструје случај када је „код Хрвата у обичају домаћа реч, или бар многи би се Хрвати заклели да је домаћа – код Срба туђица, какав европеизам”, наводи и лексички пар *крухоборац – каријериста*.

Примјећујемо да је у језику савремених говорних представника дошло до помјерања значења лексеме *крухоборац*, тј. до дјелимичног губитка негативне семантике, па тако осим примјера у којима она има значење подударно са оним које налазимо у рјечницима, биљежимо и другачије, позитивно конотиране:

... амбициозни *крухоборац* попут Динкића. (<https://pescanik.net> › [sazimanje-koalicije-u-srbiji](https://pescanik.net/sazimanje-koalicije-u-srbiji)); Волим га. Велик *крухоборац*. Не сустаје. (<https://twitter.com> › [status](https://twitter.com/status))

143 По мишљењу овога аутора то узајамно зрачење изазива некад мање некад веће промјене значења ријечи у сваком новом контексту, што поткрепљује врло сликовитим примјером – „У синтагми *чојор људи*, на примјер, не само да су људи постали помало вуци, него је и *чојор* постао помало људскији” (Исто, 222).

144 Види у РМС и РСАНУ значења сљедећих лексема: *шире-бер, славохлејан, ѓерманоман, йусйолов* (2), *бирократија, бирократиички, којекакав* (2. а).

Као синонимне, нераспрострањене, у РСАНУ налазимо и сложеничке лексеме *крухоједац* и *крухоловац*, чије значење није формулисано посебном дефиницијом, већ је идентификовано упућивањем на лексему *крухоборац*, а као потврде њихове употребе наведени се примјери који нам јасно показују негативну експресивну семантику датих лексема, особито други по реду, гдје су у супротан напоредни однос постављене именичке синтагме, с једне стране, именичка синтагма „људи” са атрибутским одредбама *џаметџни*, *значајни*, *народни*, а с друге синтагма „крухоловци” са атрибутом *џоџурчени*, уз додатно појашњење дато у оквиру релативне предикатске реченице *џиџо су баш изрод у народу*:

... живахни наш пун разних *крухоједаца*х град ... свакако су промишљавања достојне (РСАНУ); Предњаће људи паметни, значајни, народни, а не потурчени *крухоловци*, што су баш изрод у народу (РСАНУ).

И наизглед неутрална лексема *крухоборсџиво*, будући да у дефиницији њеног семантичког садржаја нема елемената који би наводили на разумијевање да је њоме означена негативна појава – чему доприноси и значење њене друге саставнице, застарјеле лексеме *борсџиво*, која означава „борбеност; борбу”, „вољу за борбом, борбени дух” – ипак, има негативну експресивну вриједност, на што упућује лексичко окружење у којем је у реченици употрејибљена:

Људи су постајали унионисте најпре из *крухоборсџива*, после из тзв. уверења (РСАНУ); Док су милијуни гладовали и *крухоборсџиво* се развило до подлаштва (РСАНУ); Ако се и нађу у тим текстовима извесне једностраности и крутости ... то [су] ... крутости времена, а не писца који је писање ... одгајао и од ... *крухоборсџива* и од празног ... естетизирања (РСАНУ).

Другачије је са лексемом *крухоборлук* с обзиром да је у њеном саставу суфикс *-лук*. Пишући о стилогености именица изведених суфиксом турског поријекла, Б. Ђорић каже да иако „вековима учествују у јужнословенској творби речи, свест о њиховом турском пореклу никада није избрисана”, те да велик број стилски маркираних образовања „у свом саставу има и творбени тип са суфиксом *-лук*”, који се у српском језику јавља и као „морфема за интензивирање” (нпр. *нишиџавлук : нишиџавност*) (Ђорић 2008: 195). У литератури налазимо да изведенице од именичке основе најчешће значе карактерну особину или начин понашања, као на примјер *кукавичлук*, *џврдичлук*, *манџуџлук*, *шерџлук*, *мурдарлук*, *уџурсулук*, *ниџковлук*, *џросџаклук*, *об(ј)ешењаклук*, *киџошлук*, *џурманлук*, *маџмунлук* (Клајн 2003: 152–153), и да оживљавање образовања са суфиксом *-лук* у политичкој сфери особито „погодује емотивном језику” (Радић 2001: 71 према Клајн 2003: 153). Значење лексеме *крухоборлук* у РСАНУ идентификовано је упућивањем на лексему *крухоборсџиво* и потврђено примјером из којег се види негативна експресивна семантика интензификована употребом лексеме *џроданлук* образоване истим творбеним суфиксом, при чему не треба сметнути с ума да таквом утиску свакако доприносе и лексеме на које асоцира, какве су, рецимо, *џоџанлук*, *џушманлук*, *џоџованлук* и сл.:

Мрзе на проданлук и *крухоборлук* Хорватске (РСАНУ).

Како из претходне анализе можемо видјети, иако скопчана са материјалним опстанком, потреба за хљебом, особито потреба за сигурним парчетом хљеба, ослабљује човјека, чини га меким и податним, лишава га идеала и гаси жар крви, понекад развијајући крухоборство „до подлаштва”. У том су смислу занимљиви, као илустрација и потврда реченом, и ови примјери које смо пронашли у РСАНУ:

Ови брђани, то је подесан материјал за шта хоћеш. Од природе бистри ... *кад љадну у наше љлогне равнице и наједу се хлеба, моју се ујууиџи да буду неумориви радници*. Или, ако се напусте, велике битанге (напустити, Кост. Т., БК 1905, 838, РСАНУ).; Слушао сам ... кад заробљена лава или риса мјесец дана хране хлебом и осталим меким јелима ... да за то вријеме *изјубе жар своје крви*, постану питоми (мек, Игњ. Ј. 3, 58, РСАНУ).

Сложенице које у својој структури као другу творбену основу имају глагол *љећи* (*крухойекар*, *крухойец* /*крувойец*, *крувойек*) не спадају у круг лексема са негативном семантиком, а исти је случај и са сложеничком лексемом *међукрушје* насталом удруживањем приједлога *међу*, именичке творбене основе *крух-* (са измијењеним сугласником основе под дејством јотовања) и творбеног суфикса *-је*:

Крухойекари [држе] хљеб, велик попут млинскога кола (РСАНУ).; *Међукрушје* [је] ... „вријеме између новог и старог круха” (РСАНУ).; Труђан сам, пуш’те ме, да мало лежем, па да само едан *крувойец* оспавам” (т.ј. толико да одспава, за колико се један крув под пеком испећи може) (РСАНУ).

Када је ријеч о члановима гнијезда који су настали као резултат сложеничке творбе, можемо закључити да се као деривационо најпродуктивнија показала трећа семантичка реализација лексеме *крух* (*круходорац*, *круходорка*, *круходорлук*, *круходорсџиво*, *крухоједац*, *крухоловац*), док остале сложенице своје значење темеље углавном на њеној првој семантичкој реализацији (*крусолук*, *крухойекар*, *крухойец*, *крувойек*), а само једна (*међукрушје*) на другој („2б. покр. жито”).

6. Да закључимо. Анализа семантичко-деривационих гнијезда лексема *хлеб* / *хљеб* и *крух* показује нам да

се с временом њихов творбени и значењски потенцијал увећавао, на што указује прије свега усложњавање њихове семантичке структуре као и број деривата. Семантичко-деривациона гнијезда датих лексема формирана на основу лексике ексцерпираних из Вуковог *Српског рјечника* састоје се из веома малог броја деривата, при чему је гнијездо лексеме *хљеб* бројније за само пет деривата (гнијездо *хљеб* има 9 лексема, а *крух* 4), међу којима преовлађују именички деривати првог степена (*хљебар*, *хљебара*, *хљебац*, *хљебница*, *хљеичић*), уз само један придјевски првостепени дериват *хљебни*, а способност даље деривације има једино дериват *хљебар* од чије творбене основе је грађена придјевска изведеница *хљебарев* / *хљебаров*. Полисемантична су два деривата *хљебара* и *хљебница*, који су синонимни у свом основном значењу. Гнијездо лексеме *крух* садржи свега три првостепена деривата – један придјевски двореферентни (*крушни*) и два именичка једнореферентна (*крушац*, *крушчић*).

Семантичко-деривационо гнијездо лексеме *хлеб* / *хљеб* креирано према корпусу лексичких јединица ексцерпираних из наших дескриптивних рјечника (РСАНУ, РМС) увећало се за 56 јединица (у односу на гнијездо формирано према *Српском рјечнику*), а семантичко-деривационо гнијездо лексем *крух* за 31 јединицу. Судећи по бројности деривата, али и према укупном броју полисемантичних јединица у саставу гнијезда, можемо рећи да лексема *хлеб* / *хљеб* у српском језику има већи семантички потенцијал за развој нових значења и деривата, а с обзиром на то да стабилнији статус у лексичком систему увијек имају лексема са више значења и деривата, можемо рећи и да је стабилнија од лексеме *крух*.

Гнијездо лексеме *хлеб* / *хљеб* садржи 65 лексичких јединица. Главнину његових чланова представљају именички деривати (48), а остатак чине седам придјевских (*(х)лебан* / *(х)љебан*, *хлебни* / *хљебни*, *хлебовић* / *хљебо-*

вији, *бесхлебдан* / *бесхљебан*, *хлебарев* (*хљебарев*) / *хлебаров* (*хљебаров*), (*х*)*лебарски* / (*х*)*љебарски*, (*х*)*лебородан* / (*х*)*љебородан*), девет глаголских ((*х*)*ледији*, *дохледији* / *дохљедији*, *захледији* (*се*) / *захљедији* (*се*), *захледавији* / *захљедавији*, *иследији* (*се*) / *исхљедији* (*се*), *охледији* (*се*) / *охљедији* (*се*), *одесхледији* / *одесхљедији*, *ухледији* (*се*) / *ухљедији* (*се*), *ухлеђиваји* (*се*) / *ухљеђиваји* (*се*)) и један прилошки дериват (*хледно* / *хљебно*). Притом, најбројнији су деривати првог степена (*хлебар* / *хљебар*, (*х*)*лебара* / (*х*)*љебара*, *хледац* / *хљедац*, *хлебача* / *хљебача*, (*х*)*ледник* / (*х*)*љебник*, *хледница* / *хљебница*, (*х*)*леђача* / (*х*)*љеђача*, *лебо* / *љебо*, *љејчица*; *хлебан*, *хлебни/хљебни*, *хледовији*; *хледији*; *хледно*), другостепених је деривата укупно 11 ((*х*)*лебарина* / (*х*)*љебарина*, *хлебарница* / *хљебарница*, *хлебарка* / *хљебарарака*, *хлебарница* / *хљебарница*, (*х*)*лебарски* / (*х*)*љебарски*, *хлебарев*(/ов) / *хљебарев*(ов); *ухлеђе* / *ухљеђе*, *ухлеђење* / *ухљеђење*, *ухлеђије*, *ухлеђиваји* (*се*) / *ухљеђиваји* (*се*); *бесхлебдовање* / *бесхљедовање*), а деривата трећег степена има само три, и то међу префиксалним (*одесхледији*) и префиксално-суфиксалним твореницама (*захледавији* / *захљедавији*, *недољедији*). Осим суфиксалним начином творбе, који је доминантан, у гнијезду је и седам префиксалних, већином другостепених деривата (*бесхлебдан* / *бесхљебан*, *нахлебник* / *нахљебник*; *дохледији* / *дохљедији*, *захледији* (*се*) / *захљедији* (*се*), *исхледији* (*се*) / *исхљедији* (*се*), *охледији* (*се*) / *охљедији* (*се*)), 10 префиксално-суфиксалних (од тога осам првостепених – *ухледији* (*се*) / *ухљедији* (*се*), *бесхледавији* / *бесхљедавији*, *бесхлебара* / *бесхљебара*, *бесхлебница* / *бесхљебница*, *бесхлебница* / *бесхљебница*, *бесхледији* / *бесљедији*, *бесхлебовији* / *бесхљебовији*, *нехлебовији* / *нехљебовији* и два трећестепена – *захледавији* / *захљедавији*, *недољедији*) и 21 сложеничка лексема. Највећи број првостепених деривата своју семантику заснива на примарном значењу лексеме *хлеб* /

хљед, док су секундарна значења деривационо мање продуктивна, при чему је друго продуктивније од трећег.

У гнијезду је 10 лексичких јединица са полисемантичком структуром (*хлебан / хљедан, лебарка / љебарка, (х)љедара / (х)љедара, хлебарница / хљедарница, лебарница / љебарница, хледац / хљедац, (х)лебник/(х)љедник, (х)лебњача/(х)љедњача, бесхледица, захлебйи (се)*), међу којима је незнатно већи број првостепених у односу на другостепене деривате, а међу семантичким процесима који су мотивисали деривацију датих лексема доминантну улогу има метонимијски (*лебарка, хлебара, хлебарница, лебарница, хлебник 1, хлебњача 1, 3, захлебйи I 1*). Лексема *хљедница*, која у Српском рјечнику има два значења, у РМС је реализована као једнозначна, синонимна лексеми *хљедара* у њеном примарном значењу, док је у РСАНУ њена значењска структура остала подударна оној коју налазимо код Вука.

Међу сложеничким лексемама у гнијезду, а њих је 21, већина представља продукт сложеничко-суфиксалне творбе (*хлебодор* (дијал. *лебород / љебород*), *хлебодоран* (дијал. *лебородан / љебородан*), *хлебодорође* (дијал. *лебородије*), *међухлебница, њејохлебник, њејохлебница, њејохледица, соихлебник, скорохлебовић, хлебождер, хлебождерка, хлебојеђа, хлебоноша, хлебойекар, цадахлебарош, цадахлебовић*), а само три су настале слагањем – *дулихлеб* (дијал. *дулилед*), *залудхљед, лезилед* (односно *лезихлеб*), за коју је везан другостепени дериват *лезилебовић*. Главнину чине првостепени деривати, док је само шест деривата другог степена (*(х)лебодоран < (х)лебород, лебородије < лебород, лезилебовић < лезилед, њејохлебница / њејохљедница < њејохлебник / њејохљедник, хлебождерка / хљебождерка < хлебождер / хљебождер, (х)лебодорође < (х)лебород*). С обзиром на врсту ријечи које учествују у творби сложеница, преовлађују сложенице са глаголском компонентом (*јесйи, ждерайи, носийи, родийи, њећи и*

императив *лези*), при чему су у даљем процесу деривације најпродуктивније сложенице са творбеном основом глагола *родити* и *ждерати*, а од осталих врста ријечи присутни су прилози (*залуд*, *скоро*, *џаба*), именица (*со*), приједлог *међу* и број *џеи*. Све сложеничке лексеме са прилошком компонентом (*залудхлеб*, *скорохлебовић*, *џабахлебовић*, *џабалебарои*) засноване су на трећем (РМС), односно четвртном (РСАНУ) по реду секундарном значењу лексеме *хлеб* / *хљеб* („основна средства за живот, зарада, служба, посао и сл.”) и имају негативну експресивну семантику. Пејоративно значење имају и деривати са глаголском компонентом *ждерати* (*хлебождер*, *хлебождерка*).

Анализа деривационе продуктивности значења лексеме *хлеб* / *хљеб* показује де је у творби сложеница најпродуктивније њено примарно значење, са незнатном предности у односу на секундарно значење *основна средства за животи*, *зарада*, *служба*, *посао* и *сл.*, које је у основи свих сложеница са негативном експресивном семантиком. Притом, четвртина од укупног броја сложеничких лексема ((*х*)*лебород*, (*х*)*лебородан* / (*х*)*љебородан*, *хлеборође*, *лебородије*, *међухлебница*) своје значење базира на архаичној секундарној семантичкој реализацији својственој појединим говорима српског језика *џлод*, *џиџарица*, *зрно*.

У цјелини гледано, међу стилски и употребно маркираним лексичким јединицама семантичко-деривационог гнијезда лексеме *хлеб* / *хљеб* највише је дијалектизама (*лебо* / *љебо*, *лебар* / *љебар*, *лебарина* / *љебарина*, *лебарница* / *љебарница*, *лебарка* / *љебарка*, *лебарница* / *љебарница*, *лебник* / *љебник*, *лебњача* / *љебњача*, *лебан* / *љебан*, *лебарски* / *љебарски*, *лебити*, *заледити* / *заљебити*, *оледити* / *ољебити*) и покрајинизама (*нахлебник* / *нахљебник*, *љеиџица*, *дежљебовић*, *дежљебница*, *изљебити*, *хлебача* / *хљебача*, *хлебара* / *хљебара* 2, *захлебити* / *захљебити* (*се*) 1, 2. д., *охлебити* / *охљебити* *се* II; *лебождер* / *љебождер*, *дули-*

леб, залудљед, лебород, лебородије, међулебница, лебородан / љебородан), док су поједине лексеме означене као јединице које се користе у народном језику (*голебиџи* / *гољебиџи*, *лезлебара*; *лезилед*, *лезилебовић*), неке као везане само за религијски дискурс (*џеџохлебница* / *џеџохлебница*, *џеџохлебница* / *џеџохлебница*, *џеџохлебник* / *џеџохлебник*) или карактеристичне за разговорни стил (*охлебиџи* / *охлебиџи*), у статусу варваризма (*лезлебовић*, *дрезљебовић*) или као лексичке јединице са експресивним значењем (презр. *нехл(/љ)ебовић*, погрд. *скорохл(/љ)ебовић*). Знатно је мањи број деривата који припадају и општем и терминолошком лексичком фонду (зоол. *хлебарка/хљебарка 2*, *(х)лебњача/(х)љењача*, *лебар* и *лебарка*; бот. *дулихлеб*, *(х)лебњача/(х)љењача*), а само је један обиљежен као кованица (*хледојеђа* / *хљебојеђа*).

Поједини деривати синонимни су само дијелом своје значењске структуре са другим дериватима. Такви су: *х)лебарка* / *(х)љебарка 1* – *(х)лебник* / *(х)љебник 1*; *хлебара* / *хљебара 1* – *хлебарница* / *хљебарница 1*; *(х)лебњача/(х)љењача 1* – *хлебара 2*; *(х)лебњача* / *(х)љењача 3* – *лебар 2* и *лебарка 2*; *десхлебница/десљебница 1* – *десхлебница* / *десхљебница*; *десхлебница* / *десљебница 3* – *десхлебовић* / *десљебовић*, *десхлебић* / *десљебић*.

Семантичко-деривационо гнијездо лексеме *крух* знатно је скромније и за 30 лексема мање од гнијезда лексеме *хлеб* / *хљеб*. Садржи укупно 35 лексичких јединица, међу којима већину чине именички деривати, а од осталих врста ријечи заступљена су још само четири придјевска (*крухарев* / *крухаров*, *крушан*, *крушни*, *круходоркси*) и шест глаголских деривата (*крушариџи се*, *крушиџи (се)*, *докрушиџи*, *закрушиџи се*, *искрушиџи*, *окрушиџи (се)*). Од укупног броја деривата четири су продукт префиксалне творбе, и то су искључиво глаголи (*докрушиџи*, *искрушиџи*, *закрушиџи (се)*, *окрушиџи (се)*), два префиксално-суфиксалне (*дескрушник*, *дескрушница*) и једана-

ест производ сложеничке творбе (*крусолук*, *крухоборац*, *крухоборка*, *крухоборлук*, *крухоборсїво*, *крухоборски*, *крухоједац*, *крухоловац*, *крухойекар*, *крухойец*, *крувойек*, *међукрушије*).

У гнијезду је дванаест првостепених деривата – десет суфиксалних (*крувашица*, *крухар*, *крушан*, *крушни*, *крушац*, *крушина*, *крушиїи*, *крухариїи се*, *крушић*, *крушчић*) и два префиксално-суфиксална (*дескрушник*, *дескрушница*), од тога четири једнореферентна (деминутиви *крушац*, *крушчић*, *крушић* и аугментатив *крушина*), при чему способност даље деривације имају именица *крухар* (> *крухарев* / *крухаров*, *крухарица*, *крушарица*), придјев *крушни* (> *крушница*) и глагол *крушиїи се* (> *крушење*, *докрушиїи*, *искрушиїи*, *закрушиїи се*, *окрушиїи се*). Семантика већине првостепених деривата заснована је на примарном значењу лексеме *крух*, које је иначе деривационо најпродуктивније. Највећи број другостепених деривата настао је у процесу префиксалне творбе (*докрушиїи*, *искрушиїи*, *закрушиїи се*, *окрушиїи се*). Полисемантичку структуру има само неколико деривата, и то: *крушан*, *крушни*, *крушарица*, *крушница* и *окрушиїи се*, при чему продуктивнију и важнију улогу у формирању нових значења има метонимија.

Од једанаест сложеничких, углавном именичких, лексема, у гнијезду је само једна настала простим срастањем (*крусолук*), а све остале су творене сложеничко-суфиксалним начином творбе, и готово све поред творбене основе лексеме *крух*- садрже творбену основу глагола, међу којима је најпродуктивнији глагол *бориїи* (*крухоборац*, *крухоборка*, *крухоборсїво*, *крухоборлук*, *крухоборски*), док су остали заступљени са мањим бројем примјера (*крухоловац*, *крухоједац*, *крухойец*, *крувойек*, *крухойекар*). Способност даље деривације има само именички дериват *крухоборац*, и то је ријеч о граматичкој деривацији моционим суфиксом (*крухоборац* > *крухоборка*). Као дери-

вационо најпродуктивнија показала се трећа семантичка реализација лексеме *крух*, на којој су засновани сви деривати са негативном експресивном семантиком (*крухоборац*, *крухоборка*, *крухоборлук*, *крухоборсџиво*, *крухоједац*, *крухоловац*), док остале сложенице своје значење темеље углавном на њеној првој семантичкој реализацији (*крусолук*, *крухойекар*, *крухойец*, *крувойек*), а само једна на другој (*међукрушје*).

Међу стилски и употребно обиљеженим лексичким јединицама у овом гнијезду највише је покрајинизама (*бескрушник*, *бескрушница*, *крушиџи се*, *докрушиџи*, *закрушиџи*, *искрушиџи*, *крухойец*, *међукрушје*), с тим да су поједине лексеме тако оквалификоване само у неком од својих секундарних значења *крушарица* (3. зоол. покр. ”врста велике планинске змије сивкасте боје”), *крушница* (3. покр. „житна њива, ораница”, 4. покр. „кокошији измет”). Само је једна лексема у статусу дијалектизма (*крувашица*), док је више дијалекатских фонетских варијаната књижевних лексема (*крувар* према књиж. *крухар*, *крувариџи се* према књиж. *крухариџи се*, *крувойец* према књиж. *крухойец*). Као нерапрострањене маркиране су сложеничке лексеме *крухоједац*, *крухоловац*, *крухойекар*, а сложенице *крувойек* и *крусолук* оквалификоване су као кованице, с напоменом да ова друга има шаљиво значење. Уз само једну лексичку јединицу наводи се да је ријеч о деривату који се често реализује са пејоративном и ироничном значењском нијансом – *крухоборац*. Веома је мали број деривата који припада и општем и терминолошком лексичком фонду (зоо. *крушарица*, бот. *крушница*). Када су у питању парадигматски односи унутар гнијезда, регистровани смо сљедеће синонимске парове *крухоборлук* – *крухоборсџиво*; *крухоборац* – *крухоједац*, *крухоловац*; *крухар* – *крухойекар*.

На основу упоредне анализе деривата оба семантичко-деривациона гнијезда, можемо закључити да у нашим дескриптивним рјечницима нису свеобухватно

представљени парадигматски, прије свега, синонимни односи међу дериватима лексема *хлеб* / *хљеб* и *крух*. Као синонимни означени су сљедећи деривати: *бесхлебџа* (1) – *бескрушница* („оскудица у хлебу, у храни; време кад влада глад”), *бесхлебовић* – *бескрушник* („онај који је без хлеба, који нема шта да једе; гладница”), *међухлебница* – *међукрушје* („време кад старо жито нестане, а ново није још приспело, дозрело”), *хлебни* – *крушни* (уз одредничку ријеч *крушни* након дефиниције наводи се и придјев *хлебни*, али се уз *хлебни* не наводи *крушни*). У готово свим паровима, дериват лексема *крух* идентификован је као покрајинизам, изузев придјевског деривата *крушни*, а деривати лексема *хлеб* / *хљеб* припадају корпусу књижевног језика. Изузетак у том смислу чине деривати *међукрушје* и *међухлебница* јер су оба оквалификована као покрајинизми, с тим да је дефиниција значења дата уз прву.

Нерегистровани су у РСАНУ остали синонимни односи између сљедећих парова именичких деривата, који су семантички дјелимично подударни: *крушница* 3 (покр. „житна њива, ораница”) – *љейџа* (покр. „њива, ораница која рађа, даје жито, хлеб”), *крушница* 1 – *лебарница* / *љебарница* 2а („пекарска пећ”), *крушан* („родан, плодан у житу, житни”) – *хлебододан* („родан, плодан, богат храном”). Занимљиво је да упућивања изостају и у случају глаголских деривата творених према идентичном творбеном моделу, као што су: *докрушиџи* (покр. „истрајати с крухом до нове жетве”) – *дохлебџи* / *дохљебџи* („имати довољно хлеба, хране, прехранити се (обично до нове жетве)”), *искрушиџи* (покр. „прехранити се крухом, хлебом; појести круха, хлеба.”) – *исхлебџи* / *исхљебџи* („исхранити се, прехранити се”), *закрушиџи се* (покр. „заложити се крухом; најести се круха, хлеба”) – *окрушиџи се* (покр. а. „окусити круха, заложити се крухом”) – *захлебџи* / *захљебџи се* 1 (покр. „појести, презаложити, пообедовати”). Синонимне су такође и лексема

хлебодјекар и *крухойекар*, али будући да прву нисмо пронашли као засебну одредничку ријеч већ као лексему у саставу контекстуалне потврде дате у РСАНУ уз лексему *сїруїар*, веза међу њима није ни могла бити назначена.

С обзиром на то да се током времена, од Вука на овамо, творбени (и семантички) потенцијал лексема *хлеб* / *хљеб* и *крух* увећавао, а да знамо да деривати припадају отвореном систему који се стално богати, можемо очекивати и стварање нових деривата којима ће бити исказана она значења за којима се у савременом језику створи потреба (чему свједоче и лексеме које нисмо пронашли у рјечницима, а које у језику савремених говорних представника постоје, какве су: *ухлеб* / *ухљеб*, *ухлебийїель* / *ухљебийїель*, *ухлебљиваїи* / *ухљебљиваїи*, *ухлебљивање* / *ухљебљивање*, *хлебодјед*, *хлебарош*, *хлебарник*, *цабалебарийи*, *недољебїи*), као и промјену значења или значењских нијанси појединих лексема, особито оних са експресивном семантиком (*крухоборац*).

ЛИТЕРАТУРА

- Бошковић 1935: Радосав Бошковић, О лексичкој и стилској диференцијацији српскога и хрватскога књижевнога језика, *Наш језик*, стара серија 3, 277–282. <https://books.google.rs/books> (10.12.2020)
- Гортан Премк 1997: Даринка Гортан Премк, *Полисемија и орїанизација лексичкої сисїема у срїскоме језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Гортан Премк 2002: Даринка Гортан Премк, Семантичко-деривациони речник српскога језика, *Дескриптивна лексикографїја сїандардної језика и њене їеоријске основе*, Нови Сад, Београд: Матица српска, Институт за српски језик САНУ, 103–110.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексиколоїија срїскої језика*, Београд: Завод за уцбенике.

- Дражић 2002: Јасмина Дражић, „Семантичко-деривациона гнезда лексема брат и сестра”, *Књижевност и језик*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 49/3–4, 247–255.
- Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, први део, слагање и префиксација, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ, Нови Сад : Матица српска.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, други део, суфиксација и конверзија, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ, Нови Сад : Матица српска.
- Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Стилистика и драматика стилистичких фигура* [3. допуњено и измењено изд.], Крагујевац: Кантакузин.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска (I–III и Загреб: Матица хрватска), 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Институт за српскохрватски језик, Српска академија наука и уметности (први том изашао је 1959, а до сада је изашло двадесет томова).
- РСЈ: *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.
- СДР: *Семантичко-деривациони речник*, Свеска 1: Човек — делови тела, Нови Сад: Филозофски факултет, 2003.
- СЕР: *Српски електронски речник*, развојна верзија, www.rasprog.com.
- Скок 1971: Petar Skok, *Etimologijski rječnik srpskohrvatskog jezika*, Zagreb: JAZU.
- СР: <http://raskovnik.org/recnici/VSK.SR> (онлајн издање *Српског рјечника*)
- Ђорић 1982: Божо Ђорић, *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Филолошки факултет Београдског универзитета.
- Ђорић 2008: Божо Ђорић, *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Шипка 1998: Данко Шипка, *Основи лексикологије и сродних дисциплина*, Нови Сад: Матица српска.

БИБЛИОГРАФСКА ЗАБИЉЕШКА

1. О ЈЕЗИКУ И СТИЛУ РАДОВАНА БЕЛОГ МАРКОВИЋА, рад објављен у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I, Језик, књижевност, уметности, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2016, 73–90.
2. ПРИМЈЕРИ УПОТРЕБЕ ДРУГИХ ФУНКЦИОНАЛНИХ СТИЛОВА У АНДРИЋЕВОМ ДЈЕЛУ, рад је објављен у: *Значај српског језика за очување српског културног идентитета I: Иво Андрић и српски језик*, уредник Милош Ковачевић, Андрићград: Андрићев институт, 2018, 193–223.
3. ЈЕЗИЧКО-СТИЛСКЕ ОСОБЕНОСТИ ДРАМЕ „МАЧОР У ЧИЗМАМА” ИГОРА БОЈОВИЋА, коауторски рад (В. Ђуркин, М. Јелић) објављен у: *Норма*, год. XXIII, 1/2018, Сомбор: Педагошки факултет у Сомбору, 2018, 111–126.
4. О СУДБИНИ ЋИРИЛИЦЕ ПРЕМА КЊИЖЕВНИМ И НАУЧНИМ СВЈЕДОЧАНСТВИМА, рад објављен у: *Наш језик*, књ. XLVIII, св. 1–2, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2017, 87–104.
5. КОМУНИКАТИВНО И ПОЕТСКО У ТЕКСТОВИМА О СТАТУСУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ПИСМА, рад објављен у: М. Ковачевић и Ј. Петковић, *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I, (Српски) језик у комуникативној функцији, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2017, 61–72.
6. ДЕМИНУТИВНЕ И АУГМЕНТАТИВНЕ РИЈЕЧИ У ВУКОВОМ СРПСКОМ РЈЕЧНИКУ И СРПСКИМ НАРОДНИМ ПРИПОВИЈЕТКАМА, рад објављен у: М. Ковачевић, Ј. Петковић, књ. I, *Српски језик, књижевност, уметност*, Књ. I: Вуков Српски рјечник и 200 година савременог српског језика, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2019, 49–64.

7. РИЈЕЧЦЕ У ВУКОВОМ СРПСКОМ РЈЕЧНИКУ, коауторски рад (В. Ђуркин, М. Јелић) написан поводом XV међународног научног скупа *Српски језик, књижевност, уметност*, Крагујевац, 30–31. 10. 2020. (у штампи).
8. ИНДИВИДУАЛНА ЛЕКSIKA У ДЈЕЛУ ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ, рад објављен у: *Наш језик L/2*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2019, 507–520.
9. ЕКСПРЕСИВНЕ ВРИЈЕДНОСТИ ДЕМИНУТИВА У ДЈЕЛУ ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ, рад објављен у: М. Ковачевић, Ј. Петковић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност, књ. I, Експресивност у српском језику*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2020, 107–120.
10. АТРИБУТСКЕ КОЛОКАЦИЈЕ СА ИМЕНИЦОМ ХЉЕБ, рад написан поводом скупа *Хљед у српском језику, књижевност и култури*, одржаном 2–4. октобра 2020. у Андрићевом институту у Андрићграду (у штампи).
11. СЕМАНТИЧКО-ДЕРИВАЦИОНА ГНИЈЕЗДА ЛЕКSEMA ХЉЕБ И КРУХ, текст се први пут објављује у књизи.

РЕГИСТАР ИМЕНА

А

- Аврамовић, Зоран 124, 126 (фус), 134
Ајановић, Мустафа 158
Андрић, Иво 50, 53, 6272, 77,
78, 108, 118, 133, 173, 270,
284, 291, 292, 295, 298, 310
Антонић, Ивана 139, 154, 300
Ацовић, Ана 299
Ашић, Тијана 107, 134, 162, 162
(фус), 164 (фус), 171 (фус),
181 (фус), 186, 190

Б

- Бабић, Миланка 14, 30, 46, 110,
115 (фус), 119, 134, 139
Бадурина, Лада 137 (фус), 142,
143 (фус), 157
Бели Марковић, Радован 13–
15, 15 (фус), 16–20, 23–25,
27–30, 33, 35, 36, 39, 43–47,
51, 109, 118, 122, 133, 138,
140, 156, 293, 298
Белић, Александар 50, 78
Богдановић, Недељко 277, 286,
295 (фус), 299
Бодријар, Жан (Baudrillard,
Jean) 143, 143 (фус), 157
Божић, Јадранка 157, 292
Бојовић, Игор 81–84, 86 (фус),
91, 99, 99 (фус), 102

- Борас, Дамир 125, 133
Бошковић, Радосав 346, 358
Братулић, Јосип 126, 133
Бугарски, Ранко 98, 102, 107, 134

В

- Васић, Драгиша 116, 133
Вељак, Лино 142, 157
Вељковић Станковић, Драгана
242, 266
Висковић, Никола 53 (фус), 78
Владушић, Слободан 14, 46
Влајисављевић, Мирјана 148,
151, 156
Властелић, Анастасија 50 (фус),
60 (фус), 62, 79
Војводић, Момир 118, 133
Вулетић, Витомир 14, 18, 18
(фус), 30, 46

Г

- Гачев, Георгиј (Гачев, Георгий
Дмитриевич) 270 (фус), 299
Гербран, Ален (Gheerbrant,
Alain) 293, 298
Гојков, Душан 130, 133
Гордић, Александар 144 (фус),
157
Горган Премк, Даринка 193,
217, 274, 279 (фус), 299,

301, 303, 303 (фус), 304, 304
(фус), 305, 306, 310, 358
Грицкаг, Ирена 162, 174 (фус),
175, 176 (фус), 190, 241,
242, 266

Гудурић, Снежана

Д

Дебре, Режиc (Debray, Jules
Régis) 129, 134

Драгићевић, Рајна 222, 238,
273, 273 (фус), 299, 301, 303
(фус), 346, 358

Дражић, Јасмина 274, 299, 305,
359

Дукић, Давор 126, 133

Ђ

Ђорђевић, Тихомир 167 (фус),
190

Ђорђић, Стојан 33 (фус), 35, 37,
42, 43, 46

Ђурић, Милош 266

Ђуркин, Веселина 226, 235, 239,
362, 367

Е

Еко, Умберто (Eco, Umberto)
157

Ж

Жунић, Драган 271, 280, 281,
285, 295, 299

З

Збилић, Драгољуб 121, 134,
147, 154

Зиновјев, Александар
(Зиновьев, Александр
Александрович) 57 (фус),
59, 78

И

Ивановић Баришић, Милина
269 (фус), 299, 305 (фус)

Ивановић, Ненад 147, 196,
197, 217, 222, 232, 239

Ивић, Павле 162, 190, 199, 206,
207, 210, 210 (фус), 213, 300

Ј

Јанева, Станка 271 (фус), 299

Јовановић Симић, Јелена 86, 103

Јовановић, Владан 102, 164
(фус), 166, 169, 169 (фус),
170 (фус), 171, 171 (фус),
172 (фус), 173 (фус), 190,
241 (фус), 242, 248, 253
(фус), 260, 266

Јовановић, Гордана 134, 135

Јурјевић, Јосип 19, 46

К

Караџић, Вук Стефановић 28,
107, 151, 161, 166, 167, 171,
177, 181, 190, 200 (фус), 201,
208, 209, 211, 217, 249, 288,
306, 312, 350, 352, 358

Катнић Бакаршић, Марина 50,
59 (фус), 63, 78, 85, 102, 112,
134, 143, 144, 157

Кашић, Јован 162, 162 (фус),
164 (фус), 171 (фус), 181
(фус), 186, 190

Киршова, Маријана 181, 190

Киш, Данило 127, 129, 133

Клајн, Иван 41, 41 (фус), 46,
166 (фус), 172 (фус), 175
(фус), 190, 191, 226, 230,
234, 239, 276 (фус), 300, 319
(фус), 328, 332, 332 (фус),
348, 359

Ковачевић, Милош 14, 25, 27,
28, 30, 36, 46, 49–51, 51

- (фус), 72, 75 (фус), 79, 92
 (фус), 102, 112, 119, 121,
 122, 132, 134, 135, 138–140,
 140 (фус), 145–154, 156–
 158, 217, 239, 275, 300, 303
 (фус), 309, 359
 Кордић, Сњежана 140, 140
 (фус), 158
- Л**
 Лалић, Михаела 266
 Лауб, Габријел (Laub, Gabriel)
 111, 115, 135
 Лома, Александар 139, 156
 Ломпар, Весна 194, 194 (фус),
 195, 218
 Лопичић, Весна 299
- Љ**
 Љуштановић, Јован 85, 103
- М**
 Маројевић, Радмило 109, 119,
 126, 127 (фус), 128 (фус),
 135, 138, 147, 151, 156
 Матицки, Миодраг 190
 Медаковић, Дејан 123, 124, 133
 Микић, Радивоје 16, 42, 46, 47
 Милановић, Александар 14, 27,
 28 (фус), 30, 33, 36, 47
 Миловановић, Соња 14, 30, 33,
 35, 36, 43 (фус), 47
 Миновић, Миливоје 150 (фус),
 158
 Михаљевић, Милица 50 (фус),
 79
 Мишић Илић, Биљана 299
 Младенов, Марин 47
 Млађеновић, Миливоје 81, 82,
 85, 86 (фус), 91, 97 (фус), 99
 (фус), 103
- Н**
 Недић, Марко 13, 14, 47
 Николић Хојт, Ања 271 (фус),
 300
- П**
 Павловић, Слободан 238, 341
 Певуља, Душко 141, 156
 Петровић, Драгољуб 119, 135,
 139, 151, 152, 154
 Петровић, Тихомир 81, 103,
 279, 281, 282, 284, 287, 291,
 292, 299
 Пипер, Предраг 111, 132, 135,
 138, 140 (фус), 158, 276
 (фус), 290 (фус), 300
 Поповић, Александар 127, 128,
 134
 Поповић, Љубомир 272, 300
 Поповић, Људмила 300
- Р**
 Радовић Тешић, Милица 14, 30,
 47, 221, 239, 310
 Ређеп, Драшко 138, 265, 298
 Ристић, Стана 196–198, 218,
 243 (фус), 266
 Ружић, Владислава 238
- С**
 Самарџић, Биљана 116, 121,
 121 (фус), 126, 135
 Секулић, Исидора 110, 221,
 223, 238, 239, 241, 243, 264,
 265, 292, 295, 298, 362
 Сенекa, Луџије А. (Seneca,
 Lucius Annaeus) 247 (фус),
 266
 Силић, Јосип 49, 79
 Симић, Радоје 86, 103
 Симовић, Љубомир 116, 125,
 134

Скок, Петар 233, 324, 359
Станојчић, Живојин 272, 300
Стојановић, Горчин 90, 102
Стојановић, Јелица 120, 122,
125, 126, 135, 149, 150, 153
Столац, Диана 50 (фус), 60
(фус), 62, 79

Т

Танасић, Срето 131, 132, 135,
139, 300
Тасовац, Тома 217
Тошовић, Бранко 51 (фус), 79,
92, 158, 300

Ђ

Ђопић, Бранко 116, 134, 281,
287
Ђорић, Божо 140, 223 (фус),
239, 302, 302 (фус), 348, 359

У

Угреновић, Александра 14,
41, 47

Ф

Франчић, Анђела 144 (фус),
158

Х

Хаџибеговић, Рамиз 269–271,
300
Худечек, Лана 50 (фус), 79

Ч

Чудомировић, Јован 195, 198,
198 (фус), 218
Чутура, Илијана 14, 23, 24, 47

Ш

Шевалије, Жан (Chevalier, Jean)
293, 298
Шипка, Данко 303 (фус), 359
Штасни, Гордана 162, 163 (фус),
165, 167 (фус), 170 (фус),
180, 191, 222 (фус), 239, 242
(фус), 266
Шћепановић, Михаило 112,
118, 119, 135, 139, 140,
145–154

О АУТОРУ

Веселина Ђуркин рођена је 10. марта 1972. године у Бечу. Основну и средњу школу завршила је у Угљевику код Бијељине. Дипломирала је на Филозофском факултету у Новом Саду на смјеру Српскохрватски језик и југословенске књижевности. На истом факултету завршила је постдипломске студије и 2003. одбранила магистарски рад *Лексика куће и њокућсѝва у ѝовору Забрђа и Уїљевика*. Докторску дисертацију *Принципи настѝанка сложених везника и њихова функционалностѝилска дисѝрибуција у срѝском језику*, рађену под руководством проф. др Милоша Ковачевића, одбранила је 2013. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. До сада је објавила низ радова из области синтаксе и семантике савременог српског језика и двије монографије – *Лексика Уїљевика и Забрђа* (2006) и *Сложени зависни везници у срѝском језику (и њихова функционалностѝилска дисѝрибуција)* (2018).

Запослена је на Педагошком факултету у Сомбору у звању ванредног професора.

Библиотека
ЗНАМЕН СРБИСТИКЕ
Одјељење за језик
Књига 8

Веселина Ђуркин
ЈЕЗИЧКО-СТИЛСКИ ОГЛЕДИ ИЗ СРБИСТИКЕ

Главни и одговорни уредник
Емир Кустурица

Уредник едиције
проф. др Милош Ковачевић

Издавач
Андрићев институт
Трг Николе Тесле, Андрићград
00 387 58 620912; info@andricevinstitut.org

За издавача
Емир Кустурица, директор

Лектура и коректура
Милан Ружић

Именски регистар
Милан Ружић

Прелом текста
Жељка Башић Станков

Штампа
Белпак, Београд

Тираж
100

ISBN
978-99976-21-78-8

ISBN 978-99976-21-78-8

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

811.163.41'37

811.163.41'38

ЂУРКИН, Веселина, 1972-

Језичко-стилски огледи из србистике / Веселина Ђуркин. -
Андрићград : Андрићев институт, 2021 (Београд : Белпак). - 367
стр. ; 20 см. - (Библиотека Знамен србистике. Одјељење за језик /
уредник едиције Милош Ковачевић ; књ. 8)

Тираж 100. - О аутору: стр. 367. - Библиографска забиљешка: стр.
361-362. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библи-
ографија уз поглавља. - Регистар.

ISBN 978-99976-21-78-8

COBISS.RS-ID 134335745

